

ОЛЕКСІЙ ВОСКОВІЙНИК

ПОВІСТЬ МОЇХ ЛІТ

пувлістичні спогади



ОЛЕКСІЙ ВОСКОВІЙНИК

**ПОВІСТЬ
МОЇХ ЛІТ**

ОЛЕКСІЙ ВОСКОБІЙНИК

Повість моїх літ

Публіцистичні спогади

Літературний запис
Олега Чорногуза

Київ
"ВУС"
2000

Ця книга — не просто книга українського емігранта, це історія життя людини, яка пройшла крізь пекло голодомору, розстрільний 1937 рік, "комуністичний рай", жахи Другої світової війни й вижила. А у вільному світі не тільки вижила, а й стала людиною, гідною як свого українського народу, так і своєї другої батьківщини — Сполучених Штатів Америки.

У цих спогадах відбито долю, власне, не одного, а мільйонів українців, які не зі своєї волі залишили рідну Україну і, перебуваючи на чужині, жили, працювали й мріяли про волю свого народу, докладали всіх зусиль, щоб прискорити цей святій, омріяній день — День незалежності України.

Автор — видатний американський будівничий, бізнесмен, меценат і український патріот Олексей Воскобійник — не тільки розповідає про сумні, трагічні чи веселі події з життя українця-емігранта, він вчигає думати, аналізувати і не розгублюватись у найкритичніших ситуаціях, до кінця боротися задля досягнення своєї мети і перемагати у цьому складному, не завжди зрозумілому і водночас прекрасному світі.

Новелістично побудований твір читається легко, не вимушено й не без користі.

Редактори Дмитренко М. А., Козак С. Б.

Художник Гайовий В. І.

В 4702640204
2000 без оголош.

ISBN 966-726-407-6

© Воскобійник О.Г., 2000
© Чорногуз О.Ф., літ.
запис, 2000

На Україну повернусь
Через роки, через віки...

Улюблена пісня нашої
родини

Я вернуся до своєї Вітчизни з мільйонами своїх
братів і сестер, що перебувають тут, в Європі, і там,
по сибірських концтаборах, тоді, коли тоталітарна
кривава більшовицька система буде знесена так, як і
гітлерівська. Коли НКВС піде вслід за гестапо, коли
червоний російський фапізм щезне так, як щез фа-
шизм німецький...

Іван Багряний.

ЧОМУ Я НЕ ХОЧУ ВЕРТАТИСЬ ДО СРСР?

Моїм дідусям, мосму татові й мільйонам душ, яких знищила більшовицька бандда комуністів тільки за те, що розумними і роботячими були.

Моїй мамі, батькам моєї дружини Галини, її братам — Григорію та Миколі, які вивели нас крізь пекло комуністичного “раю” на широку дорогу вільного і демократичного світу, присвячується ця книга.

ОЛЕКСІЙ ВОСКОБІЙНИК

Бізнес — це завжди ризик. Ризикувати треба.
Але ризикувати З ГОЛОВОЮ, а не ГОЛОВОЮ!..

Автор

О Слово! Будь мечем моїм!
Ші, сонцем стань! Вгорі спинися,
Осей мій край і розлетися
Дощами судними над ним!..

Олександр ОЛЕСЬ

ДО ЧИТАЧА

Перед тим, як взятыся за перо, я довго думав, а чи потрібна моя книга сучасному світові, на небосхилі якого тисячі таких спогадів, що, як зірочки, спалахують і згорають у круговерті читацького Всесвіту. Одні зігривають, інші охолоджують, треті надихають наші серця і душі, четверті наповнюють їх миром і добром.

Я не знаю, до якої із цих категорій належатиме моя книжка. Покаже час.

Хотілося, аби вона і зігрівала, і надихала.

Узявся за перо ще й тому, що нині на дорозі моєму серцю Україні, на восьмому році нашої Незалежності, знову підводить голову "п'ята колона" — більшовицьке шовіністичне охвістя, в списку якого мільйони і мільйони безневинних душ, море крові й безмежні сибірські простори, де беззахисні діти й безправні дорослі вмиралі від холоду й голоду тільки через те, що вони були СВІДОМІ УКРАЇНЦІ. Мріяли про свою волю, свою незалежність і свою Батьківщину. Боролися за це. І я подумав: мою книгу має знати цивілізований світ. Я — будівничий. Будівничий Америки. Хай і моя книжка стане однією із цеглин тієї світової БУДОВИ під голубим склепінням неба й золотим промінням сонця, де панує тиша і спокій і вічно має жити Божа Благодать.

Я жив у двох світах. Будував два світи: "будував комунізм" під дулом пістолета, будував ДЕМОКРАТИЮ під пропором свободи й прав людини. І тепер твердо можу сказати: я, син простого українського селянина, американський будівничий, пройшов крізь більшовицьке пекло до справжнього, НЕСЛОВЕСНОГО раю, в якому живу я і моя велика родина на американській землі.

Я нині маю все. Усе, про що я тільки міг мріяти у найсолідніших снах. Але я, як і вся сім'я, в советському "раю" ледь не позбувся того, що подарував нам Господь Бог, — ЖИТТЯ! А мій батько тільки за те, що прокидався до схід сонця і лягав разом із зорями, був розстріляний більшовиками у свої сорок два роки.

Коли пишу ці рядки, то ловлю себе на думці: все це трапилося не зі мною, не з мосю родиною. Це відбувалося уві сні, страшно-

му, найстрашнішому сні з фільму жахів. Але ні — це було таки з нами, українцями. "На нашій, не своїй землі", як писав великий Тарас Шевченко. Про це і не тільки про це моя книга.

Моя книга — це застереження сучасному молодому поколінню і прийдешильному. Їм будувати вільну й демократичну Україну. Їм жити у цивілізованому світі. Їм набиратися віри й терпіння, снаги й сили, аби не потрапити під слова облудного туману, що напускають на довірливі молоді голови нові "будівничі світлого майбутнього". Пропагують замість національної ідеї "ковбасну ідеологію", на якій іще жодна країна світу не вибудувала своєї державності.

Книга — застереження тим, хто уже не знає, що більшовицький "комунізм" — суспільна формація, яка не має майбутнього і навіть ніякого права на нього. Але молоде і необізнане покоління може підпасти під вплив великих майстрів рожево-червоного словоблуддя. Але якщо це, не доведи Господи, трапиться, то пройде зовсім небагато часу і той солодкавий сироп перебродить у гірке одурманення в жахливій реальності. І горе буде тим людям, і я не побажаю найзапеклішому моєму ворогові пережити те, що пережив мій народ, як й інші народи, перебуваючи у совєтському "раю", справжнє ім'я якого пекло.

Хай у цьому застереженні прийдешильному поколінню будівничих вільної і ні від кого незалежної України допоможуть мої життєві спостереження, досвід і іцирі поради.

Хай і моя, і ваша Україна на тій півкулі нашої Землі буде такою ж економічно сильною, такою ж передовою у технологічному озброєнні, як і сучасна демократична Америка тут.

Хай злість, породжена бідою, турбота про непевне завтра, породжена тоталітаризмом, зміниться на ввічливість, доброчільгість і культуру, а ваші обличчя освітяться усмішкою щастя і добротою.

Я кажу своєму читачеві "велкам" — ласкаво прошу пройти сторінками моєї книги. Лагідним, допитливим і світлим поглядом своїх очей перенестися на українську землю, до великої і древньої держави у центрі Європи, і пролетіти (уважно) крізь пекло советського "раю" до вершин, яких я сягнув на американському континенті. Моя американська мрія стала в країні свободи і демократії щасливою реальністю моого життя.

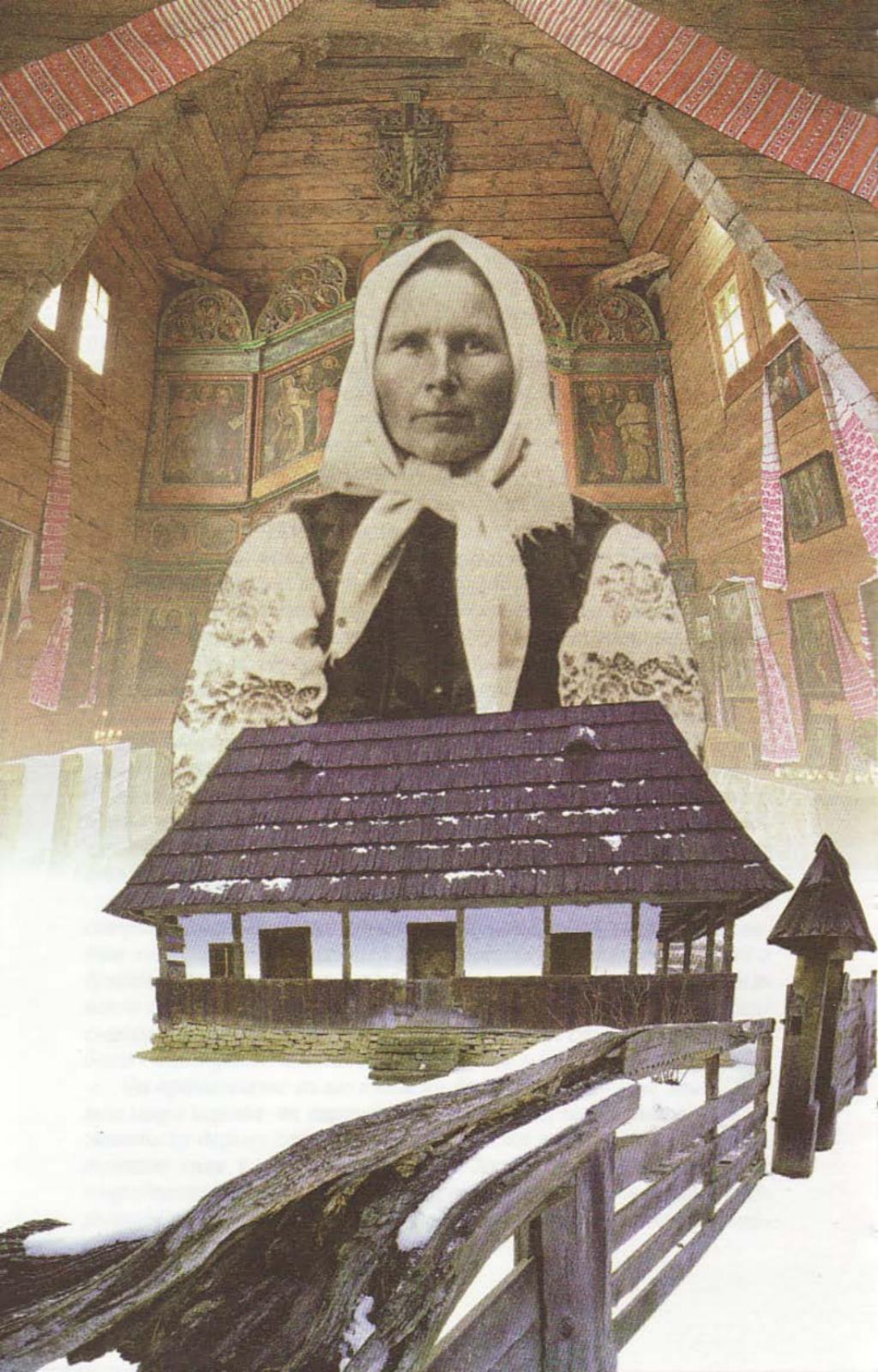
Чи прочитасте ви цю книжку до кінця, чи ні — не знаю. Але моя іцира порада: як вирушатимете в путь, то візьміть у свою життєву дорогу свою світлу голову, свої власні руки, свою внутрішню силу і своє тверде слово. Якщо ви ще маєте поруч незрадливого друга і надійного соратника, то при взаємній доброзичливій підтримці дійдете до того фінішу, на голубому по-

лотні якого викарбуються золоті літери, що звуться ЩАСТЯМ!

А ставши таким, ви будете схожі на моого капітана — "морського вовка" Гілберта ле Дюса, якому на всьому узбережжі сонячної Флориди, від Маямі-Біч до Багамських островів, немає рівних у навігації. Він добре знає свою справу: минає підводні рифи, ніколи не сідає на мілину, не розгублюється за найнесприятливіших і найкритичніших ситуацій в океанському просторі, змобілізовується, надихає на віру й надію свою команду і завжди приводить корабель до голубої гавані своїх мрій.

Я кожному б із вас, хто візьме цю книжку до рук, як капітан Гілберт штурвал, побажав би такого ж щасливого плавання у безмежному життєвому морі, коли на обрії перед вами не завжди казкова земля і казкова реальність. Ви маєте творити її самі і свято в це вірити. Ви маєте бути сильним, якщо хочете перемогти. Слабодухи не долають вершин!

Олексій ВОСКОВІЙНИК



УКРАЇНА
1922-1944

БЛАГОСЛОВЕННИЙ ДЕНЬ — ЧИСЛО 13

Чародився я у самісінькому центрі Європи, оскільки географічний центр континенту припадає саме на Україну, у курортному містечку Миргороді. Це за 80 кілометрів від Полтави. У тому самому Миргороді, якого на весь світ прославив мій знаменитий земляк Микола Гоголь, автор патріотичної повісті “Тарас Бульба”.

Щоб уже зовсім наблизитися до великих світу сього, скажу, що Микола Гоголь не тільки прославив відому миргородську калюжу, а й з'явився на світ зовсім недалеко від мене — у Великих Сорочинцях, що колись входили до Миргородського повіту.

У той рік, коли я вперше розплющив очі, на теренах моєї України відбулися дві страшні події, які відіграли свою роль у житті моєї держави і мосму власному. Перша: створювався Союз Советських Соціалістических Республік і ліквідовувалась, по суті, самостійність України, яка у 1918 році щойно народилась. Друга: розпочався перший і нечуваний до 1922 року голодомор на наших чорноземних землях, який нам принесли на своїх багнетах російські більшовики на п'ятому році після Петроградського перевороту.

Мав я ще одну неприємність у своїй біографії — з'явився на світ 13 числа і саме того ж 1922 року. Але трохи згодом мене тішило те, що трапилося це весняного місяця березня, напередодні свята Теплого Олексія, на честь якого мене й названо. Отож уже тоді мені доля накреслила начебто такий містичний жигтевий шлях: спочатку буде дуже і дуже погано — через голодомор, — а потім ще гірше, коли у нашому містечку запанують більшовики. І тільки значно пізніше для мене настає весна, яка обігріватиме мене сонячним промінням моого свята — Теплого Олексія.

Те мало мене тішити, але я ще тоді не зінав, що саме мій рік рівно через 19 літ називатиметься ще й призовним роком і власники паспортів з такими датами будуть у 1941-му кинуті першими в пекло війни більшовиків з гітлерівцями за розподіл світу і панування однієї із цих двох антилюдських ідеологій на нашій планеті. Коричнева чума піде на червону, і на землі

пролістється дуже багато безнсвінної крові. Але це відбудеться за 19 років після моого дня народження. Якщо нині дивитися з позиції минулого часу, то мені у найближчі двадцять років нічого доброго на життєвому шляху не світило. Заскочу наперед і скажу: так воно, на жаль, і сталося. Але до того ще було далеко і моя пам'ять сягає чи не 1926 року, коли мені виповнилося чотири роки.

Цей же 1922 рік в історію моого народу увійшов як другий рік "Житів скорботи" — за образним висловом Роберта Конквеста, який у 1986 році видав книгу про голодомор на Україні 1933 року. Більшовицький уряд (традиційно) викачував, а точніше — насильно забирає в українців жито, ячмінь, кукурудзу, не залишаючи зернини навіть на посів під майбутній урожай.

У "житниці Європи" (так колись називали Україну) "тюрма народів" (так завжди називали у Європі Росію) організувала печуваний досі в історії моого народу голод. Вперше на Україні документи зафіксували канібалство. Навіть так званий "всесукаїнський староста" Григорій Петровський — більшовик — не витримав і написав до "кремлівських вождів", що в Україні розпочалося людоїдство, а республіка замість 12 мільйонів пудів хліба відправила до Росії ужс 16. План виконала і перевиконала. Але більшовицька кліка мала свою арифметику і протягом кількох місяців відповідала Україні: "Ні, ви здали тільки 11,5 мільйонів пудів".

Україна ще не "зализала" ран від громадянської війни. Від наступів та відступів червоних, білих, росіян і німців. Йшли українці брат на брата — чия влада краца — червона чи біла, а кров текла одна і червона. По байраках і лісах дострілювали останні набої, добиваючи один одного, українські "вожді" й "отамани", творячи у своїх регіонах свої маленькі "держави" — гуляйпільські, шулявські республіки. Цим скористалась більшовицька Росія, повалила законний уряд Української Народної Республіки і окупувала всю Україну. Москва одразу почала реалізовувати свою етнопрограму: як- найбільше виморити голодом вічно непокірний, свободолюбивий народ, вибити з нього дух і пам'ять про Княжу добу і Козацьку державу.

У такі тяжкі й голодні роки на окупованій московськими більшовиками території розпочалося мос раннє дитинство. Мало хто тоді виживав у моєму віці, і тільки завдяки тому, що я народився в сім'ї заможних і кмітливих селян, мені, як і моєму старшому братові Михайлу, вдалося порятуватися.

Мій тато, Григорій Васильович Воскобійник, 1896 року народження, на той час мав 26 років і молоду дружину-ровесницю, мене, сина Михайла та 5 десятин землі. Тато, певажаючи на свій молодий вік, належав до мудрих і досить-таки практичних людей. Зумів зорієнтуватися в життєвій ситуації і дуже добре розумів: влада ледацюг і гультіпак, які тільки й вміють що розмахувати маузерами і лякати ними людей, ні до чого доброго не приведе. Вони вміли "суржиком" (мішанина української і російської мов) виголошувати пустопорожні промови, за вказівкою Москви писати гасла й транспаранти та бездумно й водночас сумлінно виконувати накази, хоч би якими безглаздими вони були. Звичайно, ніхто з них не знав і не відав, що прийде час і спрацює вічна формула завойовника: раб своє діло зробив — раб мусить вмерти. Так воно й сталося. Але про це згодом.

НЕБО МОГО ДИТИНСТВА

З пізніших оповідей тата я дещо більше дізнається про свою сім'ю. Моя родина, як по татовій, так і по маминій лінії, — з козацького роду. Наші прадіди належали до Миргородського козацького полку. Ми ніколи не були кріпаками. Мій дідусь по татовій лінії Василь Воскобійник був одним із акціонерів Дібровського кінного заводу. Там вирошували найкращих рисаків. Якщо звичайний кінь коштував за царя 15—20 золотих рублів, то один рисак цього заводу продавався за 500, а то й тисячу рублів золотом.

Мій прадід по батьковій лінії належав чи не до перших меценатів Миргородщини. Бо з розповідей діда я знов, що він чимало вкладав своїх власних грошей у будівництво відомого в Миргороді собору. Отож у тому соборі і папа, родинна, частка, і ми тим пишаємося.

Своїм синам — старшому Петрові і молодшому Григорію, тобто мосму татові, дідусь Василь Воскобійник на своїй землі, по вулиці Бережанській, залишив дві добротні хати. Вони й досі у Миргороді служать моїм землякам.

Дідусь по маминій лінії Василь Шумейко мав велике зелене подвір'я на Гайдамацькій вулиці Миргорода, кілька десятин власної землі, пасовисько, де випасали копей та корів, і чотири-рох доњок-красунь. Найкраща з них — моя мама Маріна Шумейко-Воскобійник. Припамні миргородці, як мені пізніше розповідав дідусь, казали:

— Григорій Воскобійник вибрав найкращу з дівчат Шумейка.

Мама мала невелику освіту, бо так тоді виховували батьки. Український жінці, що виховувалась у традиційній патріархальній сім'ї, необхідно було знати грамоту — читати, писати, а найголовніше — виховувати освіченими своїх дітей. Мама належала до мудрих жінок і весь тягар більшовицького “раю”, який ми дивом пережили, взяла на свої тендітні плечі.

Наша хата стояла даліко від центру міста в дуже мальовничому куточку Миргорода, в кінці Бережанської вулиці. Коли тут ставили хату, то на толоку, розповідав мені дідусь, зібрається увесь куток... Така традиція: не прийдеши — образиш

господаря. Завтра сам будуватиме і п'ятницю — сусід відповість тобі взаємністю і теж не прийде. На Україні не прийти на толоку до сусіда вважалося великим гріхом.

Наша хата була, як казали, на славу. Вкрита білого черепицю. Посередині добротний ганочок. Обабіч нього — по троє великих вікон. З ганочка вхід у сіни. А вже звідси — до великої кухні. З традиційною українською піччю. У кухні долівка з червоної глини. Біля після два великих казани. Відер на дванаадцять води. Вздовж стіни перед столом — велика дубова лава. У кімнатах — дерев'яні підлоги. Гарно пофарбовані. Кілька ліжок, ліван, крісла, зелені фігури з широким лапчастим листям, і чи не в кожному кутку хати ікони: ікона святої Покрови, опікунки України ще з часів Козаччини (XV–XVI сторіччя), ікона Пречистої Діви Марії, Воскресіння, святого Миколая, святого Воздвиження.

Мою дитячу душу, коли я дивився на ті ікони, огортало благоговіння. Я й сьогодні, заплющуючи очі, бачу перед собою їх — літаючих ангелів, голубе небо, голубів. Під вишитими українськими рушниками, з лампадками, в яких горить казковий вогник, і все навколо пахне паханом і Божою благодаттю.

Перед Зеленими святами мама прала рушники, витирала порох з образів, кімнати застеляли старовинними килимами, долівку притрупували свіжою пахучою травою, а стіни прикрашали зеленими гілками-клечапіям. Надворі перед ганочком дідусь, тато і Михайло, як старший, закупували три зелені гілки — символ святої Трійці, яка мала оберігати і наше господарство, і самих господарів. Все це з приходом більшовиків знищувалось, викорінювалось як пережитки минулого. Вибивалося маузерами з нашої родової пам'яті — пам'яті народу нашого. Дико, по-дурному висміювалось. Мова, культура, звичаї, традиції, наша українська природжена делікатність. Ми, меншенькі, ніколи не могли собі дозволити до старшої людей звернутись на “ти” або пройти селом і не побажати переходжому (навіть назнайоміцю) доброго дня. Мої діні й онучки й тепер, тут, в Америці, звертаються до нас з дружиною тільки на “ви”.

Ми мали дуже гарне подвір'я, огорожене плетеним тином, з великими широкими воротами на “два крила”. За повіткою для різних господарських потреб і коморою, де зберігалося селянське добро, ще були хлів, стодола для корів і коней та кошара для овець. Город засаджували традиційно: картопля, квасоля, кукурудза, гарбузи, морква, капуста, помідори, огірки, соняшники. За городом простягався сад. У саду мали кілька високих груп-бергамот (таку назву зберегла моя

пам'ять), з півдесятка яблунь різних сортів, стільки ж слив і вишень. Окремий куточек відводився під калину — символ українського роду. Росла й малина, трохи полуниць.

У кінці городу стояла дідусява пасіка. Мала, здається, чи не двісті вуликів. А також тримали голубів. Їх Михайло, який уж міг рахувати, палічував до трьохсот. Можливо, їх стільки й було.

Закарбувався у моїй пам'яті дошовий день. Власне, дощ був з градом. У родині усі переживали, що градшиб'є квіт на білопінних яблуях. І не тільки. Тоді мама взяла коцюбу і рогачі, що постійно стояли біля печі, винесла їх падвір, поклали біля порога навхрест, і град перестав вистукувати по нашій не солом'яній покрівлі. Можливо, то був збіг обставин, можливо... Але, хоч як би там було, ми свято повірили, що так можна пришипити град, і зберегли той день у своїй пам'яті на довгі літа.

Ось такі замальовки винесла моя вперта уява з тих далеких і таких близьких мені днів. Життя — наче козацький кінь, що промайнув повз твое вікно, залишивши куряву споминів на схилі твоїх літ, хоч і щасливих, та уже немолодих.

Благословенна будь земля, на якій ти народився!

МІЙ МИРГОРОД

Я об'їздив майже усю земпу кулю. Але коли тепер, на схилі літ, з висоти прожитих років, згадую міста напої планети, то, перетасовуючи в уяві Лісабони і Ліверпулі, Сіднеї і Лондони, Буенос-Айреси і Найробі, Берліні і Парижі, попереду всіх цих міст-зnamенитостей бачу мій мильй провінційний Миргород. Невеличке затишне містечко, в якому на рік моого народження нарахувалось двадцять тисяч жителів. Точнісінько стільки, скільки нині має мое друге рідне місто у штаті Пенсільванія — Стейт-Коледж.

Я люблю ці зелені заштатні містечка, які мають свою світову славу і своїх світових знаменитостей. У Стейт-Коледжі є один із найбільших у світі Пепсільванський аграрний університет, а у Миргороді... А втім, про Миргород скажу трохи нижче. Бо в нашому серці завжди живе найбільша любов і цією любов'ю кожний з нас називає те місто чи місце, де ти народився. Для мене таким містом є рідний Миргород. Саме ця любов, наче повторена юність, несподівано приходить до тебе на старість, і мильм сентиментальним поглядом старого консервативного українця бачиться його вулиці й майдани, парки й скверики і, звичайно, дідусовий золотоверхий собор. Саме той собор, де “підпільно” (більшовики ж забороняли) якогось квітневого вечора мій тато з мамою й хрещеними батьками, прокравшись чорним ходом, окрестили мене, тритиженевого малпока. Мосто хрещеною мамою була рідна мамина сестра, тітка Мотря, а от хто хрещеним батьком — уже й не пам'ятаю. Боюсь, що його, як і моого тата, у 1937 році розстріляли генеупищи.

Ніпі мій український Миргород (бо свій рідний Стейт-Коледж я називаю “американським Миргородом”) відомий в Україні як лікувальний курорт. Нині його дивовижних лікувальних властивостей мінеральна вода експортується й за межі України.

А ось як розповідає легенда про народження миргородського курорту. Колись сільські люди були дуже опадливими. Йшли у місто на ярмарок, а чуботи на плечах пеши. А коли вже доходили до Миргорода, то в струмках, яких тут було

чимало, мили ноги. Тоді взуvalися і йшли на базар. Згодом люди помітили, що ті, хто часто мив ноги у миргородських струмках, не хворіли на ревматизм.

Так слава про цілющі джерела докотилася і до Європи. З Німеччини приїхав доктор Ерн, зробив аналіз тієї води і започаткував у Миргороді курорт. Сюди тоді приїждjали лікуватися з багатьох європейських країн. Лікували шлунок, нирки, печінку і, зрозуміло, ревматизм.

Козацьке місто з мирною назвою — Миргород — засноване у середині XVI сторіччя над тихоплінною степовою річкою Хорол — притокою Псла, що впадає в Дніпро-Славутич.

На території нашого міста влітку 1648 року створено Миргородський козацький полк з 15 сотень, які налічували близько 5 000 реєстрових козаків.

Серед цих козацьких тисяч у давніх реєстрових списках і пізні можна знайти два дорогих мені прізвища — козаків Воскобйника і Шумейка. Я так гадаю: це мої рідні прапрадіди. Ми гордимося цими славними козацькими іменами, як гордилися наші батьки й діди. То була особлива гордість — присаджність до славного лицарського ордену Козацтва. Чи не тому із роду в рід передавалось оте невмируше і горде:

— Ми — з козаків!

Слава про надзвичайну хоробрість козаків Миргородського полку перекочувалася з уст в уста. Саме тому в гетьманській охороні Богдана Хмельницького найбільше було козаків-миргородців. Ймовірно, що хтось із моїх далеких прапрадідів також ходив у гетьманських охоронцях.

Звичайно, це тільки припущення.

З нашого Миргорода вийшов і класик української літератури, автор хрестоматійного роману "Хіба ревуть воли, як ясла повні?", якщо я не помилляюсь, царський генерал Панас Рудченко. Мабуть, звідси і його літературний псевдонім — Мирний, тобто від Миргорода.

Не можу не сказати бодай кілька слів про нашу миргородську керамічну школу імені М. Гоголя. То був бастіон української просвіти. Там працювали такі визначні діячі, художники зі світовими іменами, як О. Сластіон і В. Кричевський. Вони не лише свято оберігали найкращі традиції народного розпису й орнаменту, а й піскали образність і стиль національної кераміки. Діяв у тій школі й аматорський театр. Ставились украйнські п'еси. Знаменитий хор виконував класичні й українські народні пісні.

У нашему місті пародився знаменитий художник-

портретист Володимир Боровиковський. Сюди, у Миргород, московські сатрапи заслали грузинського поста, співця свого народу Давида Гурамішвілі. Тут, у полковому містечку, він і помер у 1792 році. Поховали поета, здається, біля малої козацької церкви. Там його могила і понині.

Велику, бурхливу історію мало це невеличке повітове містечко. Мабуть, тут особлива земля і краса. У мене перед очима й сьогодні стоїть високе голубе небо, на його видноколі піраміdalні тополі обабіч пляху Харків — Київ, п'ять золотих церковних бань серед буйно-зелених дерев. Поруч невеличка церковка. В ній вінчалися мої дідусь з бабусею. Саме звідси, з милого моєму серцю Миргорода, й розпочалася моя дорога у життя.

СМАРАГДОВІ НОЧІ УКРАЇНИ

Спомини — як хвилі Атлантики. Вони час від часу накочуються на тебе і переносять через океанські простори у твоє раннє дитинство. І ти тоді стаєш по-особливому ліричним. Иначе забували усе зло і гірке у твоєму житті. Пригадується, як ми виїжджали з батьком і дідулем на сіножаті. Там бували до пізнього вечора. Золоті зорі неба купалися у тихому Хоролі, а золотавий місяць-пастушок повільно просувався синім-синім і безкрайм-безкрайм небом. Таке небо буває, мабуть, тільки у нас, на Україні. Принаймні такого зачарованого неба я більше ніде не бачив.

Смарагдова піч. На землю спадас тиша разом із небесними зорями і прохолодою. Купаються у літеплі голубих плес хороводи зірок зі своїм вічним погоничем — місяцем. Засинають птахи, звірі. Тільки маленькі пастушки-дошкольники ще не сплять. Лежать горілиць на запашному сіні, дивляться у безмежну височінню, і кожний себе запитує: "А чи є десь кінець світу? Де він? На чому тримається? Може, ті мільярди мільярдів зірок і справді наші душі? Душі померлих, що зоріють своїм світлом до нас?"

Відповіді не знає ніхто.

Десь через годину-другу ще раз поглядаєш на стрижених коней — вони недалеко — і спокійно засипаєш. Ще чусиш, здається перед самісінським сном, у річці б'є щука. А може, й окунь. Хто зна. По воді розпливаються кола. Ти уявляєш! А дрімота тебес звалоє з ніг. Спиш. Солодко і тихо. Над землею, над тобою небесна тиша і душевний спокій.

На такі сіножаті ми часто виїжджали з татом і дідулем. Я ганявся за метеликами чи кониками-стрибунцями, дорослі ж перегортали сіно. Просушували його. А вже підвечір, коли воно остаточно висихало, клали на підводу. Накладали доверху. Добряче перев'язували, і ми з робітниками забиралися на самісінку гору запашного сіна. Пахло сонцем, чебрецем і барвистим різnotрав'ям. У такі хвилини здавалося, що нічого кращого на світі не буває.

Дідусь поганяв коней. Ніколи їх не батожив. Здається, навіть не кричав на них. Жалів. Тільки час від часу батіжком

вицв'юхкував у повітрі. Ніби казав: "Дивіться мені, а то я й розгіватись можу". Вони начебто й слухалися, але додому все одно не поспішали. Мабуть, їм хотілося залишитися на нічному пасовиську. Там таки гарно. Простір, воля.

Та ось небо застигало заволокою. Звідкіс вихопловався холодний вітерець. Він ніби цілісінський спекотний день просидів у тіні під кущами, а тут прокинувся, схолихнув настояне на травах повітря і полетів попереду коней. Скуйовдив мені волосся, прохолодною рукою торкнувся чола і помчав, шибеник, ганяти хмари на небі. Струшувати з них дощ.

Дідусь Василь казав, треба поспішати, аби дощ не намочив сіна, бо воно потім зіпріє. І ми поспішали. Коні начебто бігли самі. Від сіна ще йшло тепло, а від вітру несло пічною прохолодою. Заїжджали у двір і напвидикуруч перекидали на горище стодоли висушені трави. Коли падали перші краплі дощу, б'ючи в шиби вікон, ми уже сідали за стіл. Дід мене гладив по голівці і примовляв:

— І трудівник з нами!

Мама подавала вечерю.

Тато приносив графітчик, невеличкі кришталеві чарочки, що дзвеніли, якщо їх брати за ніжки, і наливав у них горілку. Спочатку дідусеві, потім собі. Мама ніколи у нас не пила. Дідусь казав слово. Завжди одне і те ж:

— Тільки свині без слова п'ють. За всіх здоров'я! — І цокався з татом. Ми з Михайлом і собі простягували склянки — з молоком чи узваром — наслідували дорослих. Іванові ще й року не було. Мама сідала поруч з нами, няньчила Івана.

ПРИГОДА З РИСАКАМИ

За рік до моого народження, у 1921 році, коли на Україні і на Поволжі розпочався голод, Ленін оголосив нову економічну політику (неп). Повернувшись до ринкової системи, щоб виправити трагічні наслідки руйнівного в державі військового комунізму (був і такий комунізм!), що завів совети на четвертому році після Петербурзького перевороту в глухий економічний кут. Дозволили внутрішньо торгівлю. Звільнені від комуни люди одразу ожили. Приватна ініціатива забуяла розкішлю. З'явилися справжні дива на тлі більшовицького жебрацтва: магазини, ресторани, приватні фабрики, цехи. Саме в цей період почався небувалий розквіт економіки. Відчутніший, ніж за царизму.

Ожив і мій батько. Він разом з партнерами розбудував невеличку м'ясо-ковбасну фабрику, на ній щоденно кололи по 70–80 голів свиней, різали десятки биків і телят. Ковбаси, копчене м'ясовозили до Полтави, Харкова, Києва, Москви.

Маючи цю фабрику, батько ще й узяв чимало землі, яку також обробляв з партнерами. Усі зажили дуже добре, а відтак ще раз переконалися, що суспільство ще нічого кращого не придумало, як приватна ініціатива, вільна праця, вільна торгівля.

Ми мали гарних коней. Та бричку двоколку. На ній і їздив мій батько. Якось він приїхав на обід. Прив'язав коней до плоту, а ті коні буквально гарічковали на місці. Баскі такі були. Я гуляв у дворі. І так мені ті рисаки сподобалися, що я сів у бричку. А коні так приучені: якщо хто сідає на ту бричку, то вони уже не дивляться, хто там за погонича. Йшли одразу на "вільну руку". Куди їм заманеться. Двір у нас чималий, і вони одразу розгулялися. Та так, що через кілька хвилин розбили ту бричку вщент, а я з неї вилетів, як корок з пляшки шампанського. Звичайно, тоді мсне батько гарно "висвятлив" поясом. І я знав за що. Бо то було справедливо. Можуть батьки покарати. Тоді — пожаліти. Оце є правдиві батьки.

Та незабаром більшовики дали усім непівцям зрозуміти, що йдеться не про їхнє приватне збагачення і добробут народу, а тільки про революційну тактику "крок назад, два вперед".

ред". Неп використали як перепочинок на внутрішньому фронті боротьби за виживання. За кордон викинули продукти за "демпінговими цінами". Мовляв, хай "капіталістичні акули" погризуться між собою. А комісари тим часом взялися за справжній грабунок. Чисто по-більшовицьки.

Як "батько" Сталін. Бо він і сам належав до найвидатніших ленінських грабіжників. Спеціалізувався у молодості на банках, поштових поїздах. Поповнив більшовицьку партійну казну. За що й мав у їхній ієрархії найвищі посади. Державою правила бандити і розбійники. Якого від них добра можна було чекати?

Забрала радянська влада у ті роки у нас і ту ковбасну фабрику, і тих наших гарних коней. А потім і землю. Із 50 десятин залишили тільки п'ять. А біднякам, або "незаможникам", як їх офіційно називали, виділили по 12 десятин. Стільки ж і нашим сусідам. Але вони ту землю й не обробляли. Пропонували дідусеїві, татові. Ми відмовлялися. Та земля заростала у сусідів бур'янами. Вони не знали, що з нею робити. Ми ж свою доглядали, як живу. Один рік сіяли, наступного року давали їй відпочивати.

Не дали мені більшовики гречкосім на рідній землі залишитися. Відбили бажання й любов до землі. Та не до України. А от про землю, як про щось живе, про її відпочинок, як її треба закрити, зірти — добре запам'яталося. Бо піяк мені, малому, не вкладалося оте в голові. Землі треба дати подихати. Хай відпочине цього року. Натрудилася вона. Спасибі їй. Попрацювала на нас. Слід відлягти. Підгодувати її. Так говорять тільки про гарну людину. Так дідусь і тато говорили про землю. Тепер уже її нікому було доглядати.

Прихід більшовиків — одна із найстрашніших сторінок в українській історії.

Коли сьогодні вдається до глибоких роздумів і аналізуєш жорсткі процеси, комуністичні експерименти, доходиш дуже простого висновку: нищиться не лише свободолюбивий народ, що тисячоліттями жив на найкращих, подарованих Богом чорноземах. Але паралельно відбувається більшовицький процес загарбання урожаю зерна і нечуване в світі відбирання... золота у багатих людей України.

Саме заради цього і в ім'я цього всесвітня програма більшовизму планувала викачати "мирним шляхом" усе найдорожче, що може віддати добровільно людина завойовнику в ім'я збереження і свого власного життя, і життя своїх рідних дітей та онуків. Бо перед нею поставало найстрашніше — голод!

Підступно граючи на сентиментальності й довірливості ук-

райнців, комуністичний режим спочатку приходить на Україну з гуманітарними гаслами: "Хліб голодуючим дітям Поволжя!", а потім грабує все підряд. Бо той режим тривожила не так доля "дітей Поволжя", як викачка дорогоцінностей у більшовицьку казну. Царську ж було розграбовано і розкрадено. А московсько-комуністичний державі потрібні були гроші, і немалі. А де їх позичиш? У буржуїв? Ті не дадуть. От і вдалисся до викачки коштів з власного народу. Та ще й релігію оголосили "опіумом для народу". А щоб позбавити людей цього "опіуму", руйнуються церкви, грабуються національні святині, знищуються безцінні національні надбання поневолених народів і націй.

В містечках і містах відкриваються так звані "Торгсини", куди поневолені голодуючі відносять в обмін на буханець хліба останню свою обручку чи сережку...

КОМУНА

У кінці Гоголівської вулиці біля млина організовується перша в Миргороді комуна. За начальника у ту комуну призначили якогось "управляючого" з Харкова.

Він зроду-віку на землі не працював. Хіба що здалеку бачив, як на ній люди працюють, і то не за советської влади. Зате партквіток мав і проводив активно наради. Прищеплював "любов до землі". У нас, заможників, її "вибивали", а п'яничкам, ледацогам намагались нав'язати науку, як обробляти землю. Та ще й колективно. Разом з п'яничками і ледацогами нагнали в комуну й чимало волів. Частину тих терплячих і дужих тварин одразу з'їли. Та незабаром комунари порозігналися хто куди, а решта худоби розбрелась по полях і лісах. У заможників забрали, а самі в тих "комупах" її утримувати не змогли. Випускали її на пашу, або, як тоді говорили, "на вільні хліба". А коли прийшла зима, більшість тієї худоби загинула в снігах.

Пам'ятаю, якось ми зайдли у комунарівський двір і дідусь сказав:

— Оце, сину, найгочніша копія советської владі. Отак вохи і в державі хазяйнують, як тут...

Ці слова надовго запали мені в пам'ять. І хоча був я толі ще дуже малій та мав і досі маю, слава Богу, таки мінченьку пам'ять як для моїх літ. Принаймні не тільки вірші шкільні напам'ять знаю, а й дещо з прози. Хоч сьогодні на сцену художньої самодіяльності виходь. На жаль, трохи запізно мені вірш читати. Тому й на прозу перейшов.

Дідусь тримав мене за руку, і ми роздивлялися ту комуну. Реманент поржавів, усе вийшло з ладу. При вході скрипала хвіртка, що ще трималася на одному великому цвяхові. Поруч інші, на землі, валялися величезні ворота, понівеченні чи то машинами, чи то худобою. Двір скидався на кладовище. Віяло від нього чимось страшним і моторошним. Я мало усвідомлював розумом, але в мою дитячу душу закрадався страх і нерозуміння баченого. Страшне видовище закарбувалось у моїй уяві назавжди.

Біля входу лежала чи не сотня здохлих волів, а над

ними перекособочився шматок облізлої дошки з виліннялим написом “Комуна імені Леніна”. Дідусь похитав головою і мовив:

— Дохазяйнувалися... Трудівнички. Отак їхня влада і закінчиться...

Я дивився на ту мертву, виснажену худобу, на волів, у яких стирчали догори роги, і питав дідуся:

— Дідусю, а чому воли не встають? Чому вони до нас не повертають голови? Чому вони на нас не дивляться?

Тепер, поставивши себе на місце діда Василя, я думаю: “А що він міг відповісти? Що сказати маленькій дитині, яке одне точне слово на отих кілька поставлених одразу питань. Мабуть, нічого?”

Ми залишили “комуну”. Над нею висіла мертвaтиша, і тутишу час від часу порушувало своїм роздираючим криком чорне вороня, що густо всіялося на кронах мовчазних дерев. А потім, коли ми пішли геть, злетілося на падаль.

ОПІУМ ДЛЯ НАРОДУ

Хто зі шкільної парті не чув що відому фразу: "Релігія — це опіум для народу". Більшовики придумали для себе нову релігію: народження земного раю на землі, а не на небі. І що цей "рай" створять вони з допомогою різних експериментів над людьми.

1 вересня 1926 року мій старший брат Михайло пішов до школи. На "перший дзвоник" повела його мама. Записали Михайла у перший "А" клас, де за вчительку була наша далека родичка. Звали її Євгенія Іванівна. Вона підвезла Михайла до директора і сказала, що то її родич. Директор глянув на хлюпша і промовив:

— Дивись мені, Воскобійник. Погано вчитимешся — із школи виженем. У нас класовий підхід...

Увечері мама сказала: "Нам, Михайле, треба вчитися на відмінно. Директор не жартує. Він тільки й чекає, коли ти посковзрешся. Недаремно він нагадав про "класовий підхід".

Уже значно пізніше я зрозумів, що таке той "класовий підхід". Тоді ж я його сприймав як щось таке, що пов'язане зі шкільним класом: хто краще вчиться, залишається в класі, хто гірше — виганяють з класу.

Свого часу я пішов до школи і так само, як Михайло, вчився тільки на "п'ять". Батько казав: "Нам, Воскобійникам, інакше не можна. Бо одразу виженуть із школи".

Михайло вчився легко. Те, що проходили семирічні першокласники, він уже все зінав. Але не признавався. Мама наказувала: "Тільки слухайся учителів".

Десь через днів три Євгенія Іванівна, йдучи додому, підкликала до себе Михайла.

— Ти от що, синку, хочеш ходити до школи — не ходи до церкви. Так і матері передай. Тільки я тобі цього не казала. Запам'ятав? — Г пішта.

Михайло, як і всі ми, діти колишніх заможних українських селян, запам'ятав це на все життя.

— Бог є всюди, — відповіла на те мати. — Молитимешся, синку, дома. Сьогодні головне — освіту здобути. Без освіти, дитиню, ти в цьому світі ніхто.

Михайло, ні слова не кажучи, кивнув на знак згоди головою. З того дня він з мамою до церкви не ходив.

УБИВСТВО СВЯЩЕНИКА

*М*ені досить туманно пригадується отець Базилевський. Я тоді ще зовсім малим був. Але пригадую, що він жив у нас. Службу правив у миргородському соборі.

Напередодні подій, про які я розповім нижче, пам'ятаю, до нас приїжджали люди з Полтави. Довго вони говорили про різні церковні справи і про отої самий "опіум для народу".

Гарною людиною був отець Базилевський. Начитаний. Багато розповідав про історію нашої Української Православної церкви. Як вона підпала під Московський синод. Це вже після смерті Богдана Хмельницького. Тепер я уже знаю, що отець Базилевський належав до Української Автокефальної Православної церкви (УАПЦ). Нині, коли провідуємо своїх рідних, які поховані на українському кладовищі у Баунд-Бруці, під Нью-Йорком, ми завжди проходимо повз пам'ятник Василю Липківському — апостолові національно-релігійного Відродження українського народу.

У часи Української Народної Республіки, через 230 років після так званого Московського синоду, відбулися Єпархіальні церковні собори з великою участю мирян. А десь у січні 1919 року зібрався Всеукраїнський церковний собор і прийняв рішення про відродження Автокефалії. Першим митрополитом там і було обрано Василя Липківського, якого більшовики розстріляли у 1938 році.

На тому соборі був і наш миргородський священик отець Базилевський. Так завдяки йому і в моєму Миргороді відродилася наша національна церква. Тепер ми могли молитися своєю, а не російською мовою. Це не сподобалося Москві. І от саме за день до Великодня російські монахи з Лубенського монастиря і вбили нашого священика.

Спочатку люди гадали, що то вчинили комсомольці. Ті, що ходили вулицями і все наспівували своїх атеїстичних пісеньок. Пригадую рядки однієї з них:

Десять лист
Бога п'єт,
А жіть всесло...

Біля собору зібралися чимало людей. Вони чекали пояснення від міськради. Голова виконавчого комітету запевнив мирян, що вбивці знайдені, вони будуть покарані. А щодо собору... то його закривають на ремонт.

Люди розійшлися, але в народі жила думка, що священика Базилевського убили ті ж московські більшовики, але руками російських монахів з Лубенського монастиря.

А ми, діти, так чекали Великодня. Як завжди — з якимось особливим благоговінням. У моїй пам'яті і досі перед очима ранкова Всенощна. Мама звечора готувала український кошик. Плетений із лози. Чого тільки в тому кошику не було: писанки з зозульками, червоні і сині крашанки, кільце домашньої ковбаси, шматочок запашного селянського масла, дрібка солі, запечена сиркова бабка і, звичайно, паска. На освячення.

Мені запам'яталась якась пасхальна ніч з довоєнного дитинства, коли ми вперше пішли до церкви утрьох: мама з отим плетеним кошиком у одній руці, другою мене тримала, а я вже тримав руку Івана. Міцно тримав — боявся, щоб не впав. Маленький ще був. Михайліві до церкви сказали не йти. Згадали слова Євгенії Іванівни: "Ти, Михайле, до церкви не ходи, якщо хочеш у школі вчитись".

Святили паску за давнім звичаєм. Стали в один ряд на церковному подвір'ї. Напівколом. На землю поставили кошик з великодніми стравами, а по боках мами я та Іван. Мама зняла з кошика випітий український рушник, звідти вийняла ще одного рушничка. На нього з кошика поклала паску, на ній запалила свічку, а поряд з паскою виклада кільце домашньої ковбаси, масло, сиркову бабку, крашанки — червоні, сині, жовті — і обов'язкову дрібку солі та яблука. З церкви вийшов священик з хрестом і кропилом. За ним йшов дяк з відром та свяченою водою. Позаду дяка — хтось із церковних служителів. Мабуть, староста. Священик освятив почергово великодні страви. Підійшов і до нас. Освятив. Мама вкинула дякові, що йшов позаду з великим кошиком, кілька яблук, пиріг та пару крашанок.

А того року, коли вбито священика, нам не довелося освячувати паску. Великдень уперше зустріли з неосвяченими стравами. Не вірилось, що востаннє. Приймні до сорок першого року. До окупації України німцями. Тоді дозволили відкрити церкви, які більшовики не зруйнували, і знову дали можливість помолитися рідною мовою. Хоча

і новий окупант нічого доброго на нашу землю не привів.
Як і всі окупанти. Тільки кров, тільки смерть, і свою мову,
і свої звичаї.

Десь через тиждень після вбивства отця Базилевського
Миргородський собор закрили. Пояснили просто — через
його давність. Насправді більшовики впроваджували свою
віру: ленінсько-сталинський атеїзм і будівництво раю на
землі.

А дід Василь говорив, що той собор прослужив би
людям ще сотні років без ремонту. А він таки розбирався
в тому. Та хто тоді слухав розумних людей? В багатьох
головах жив більшовицький чад. Розум від сорому брів
десь позаду.

“ГРЯЗЕВІ ВАННИ”

Зовсім випадково я подружив з хлопцем Андрієм. Він був трохи старший за мене. Великий вигадник і фантаст. То отірка на городі в пляшці виростить, а потім винесе його на вулицю і всіх хлопчаків питає, хто його звідти може витягти і так само назад неушкодженим засунути. Як це робить він. То пічкурів у Хоролі на пляшку наловить. А тоді одного прив'яже до гачка вудки і кине його в Хорол. Хай пливе за течією, поки окупні чи щука не вхопить того пічкура. Як вуднице ставало сторчака, залазив у воду і витягував рибину-хижака.

Пригадую, у голодні роки він прищепив мені любов до “шпичаків”. Ми виривали з корінням молодий очерет і білі корінці, ті, що у воді, їли. Солодкаві й досить-таки приємні як на голодний пілунок.

Грались якось ми біля нашого миргородського курорту. На луках. Там чимало було таких чистих, прозорих і теплих калюжок. Моріжків. Їх досить швидко нагрівало сонечко, бо ж глибини ніякої, і ми в них, бувало, приймали “сонячні ванни”. Одного разу Андрій побачив, що я в тій калюжі шубовтаюсь, підійшов і каже:

— Та ти тут ніколи плавати не навчишся. Ти ж по дну животом повзаеш.

То була чистісінка правда. Я й справді повз на животі по тій травичці з водою і розмахував руками. Вдавав, що пливу.

Повів мене Андрій до якоїсь іншої миргородської калюжі. Чи, бува, не до тієї, що її Микола Гоголь описав? Вона для мене стала також історичною. Привів і показує на те, що він називав водою:

— Тут вода така тепла і корисна, що коли ти, малий, сюди залізеш, то одразу і плавати навчишся, і великим станеш...

— А ти чого не лізеш? — запитав його я.

Він відступив від мене на крок, випнув колесом груди і промовив:

— Ти бачил, який я виріс? Думаєш чому? Я провічора у цій калюжі купаюсь. Більшим рости мені батько заборонив. Сказав: Андрію, переростеш мене — уб'ю. А я жити хочу. Ти ж знаєш моого батька?

Я не зінав його батька. Але його впевненість мене перекона-

ла. Дуже вже мені хотілося стати великим. Ото дива будуть, розмріяєся я, прийду додому — і уже вищий за Михайла. Мама з татом тільки охлупуть. Не задумуючись, затіз я в ту калюжу. Хотів одразу й виліти. Щось вона мені не дуже сподобалась. Ще й відгонила чимось неприємним. Та Андрій мені сказав:

— Ти що, малій, за дві хвилини не виростеш. Ще трохи посидіть. Он дорослі годинами у цій сидять. Чай п'ють і додому не поспішають...

Я ще трохи посидів, але відчув, що мені стає погано. Начебто й голова ходором іде. Я сказав про це Андрієві, а він мені:

— Це добре. Це ти уже починаєш рости...

Словом, я не витримав, виїх. Глянув на тіло. А воно все пухирцями взялось. Пече. Сорочки на себе одягти не можу. Тут і Андрій злякався. Біжи, каже, швидше додому та нікому нічого не розкажуй. Особливо ні слова про нього, Андрія. Бо ти, мовляв, знаєш, який у мене батько. Він завжди в разі чого на того загадкового батька посилився. Думаю, у нього, ма- буть, взагалі на той час батька не було.

Я тільки пізніше дізнявся, що оті “грязеві ванни”, або, точніше, купання в миргородській калюжі, — такий собі місцевий жарт, що передавався з покоління в покоління. Через цього пройшли чи не всі мешканці Миргорода. У різні часи, звичайно.

Підвсір мене почало морозити. Тіло стало зовсім червоним і начебто надуте дрібненькими кульками. І я... помирав. Мама розгублено бігала по кімнаті, тата десь не було, отож Михайла послала за дідусем на пасіку. Дідусь Василь виявився чудовим лікарем. Ще й добрим діагностиком. Він глянув на моє тіло, здуті пухирці і запитав:

— Купався у миргородській калюжі? Хлопці піддуріли? Хотів більшим вирости?

Я підтвердив. Але Андрія на виказав. Дав же йому слово.

— То нічого. Міцнішим будеш. Від цього не помирають. За це пани і панянки велики гроші платять. Їдуть у Миргород з усіх усюд. А ти безплатно там посидів.

Дідусь нагрів води і добре викупав мене у своїй “ванні”. Потім дав якоїсь бджолиної “отрути” — гірко-солодкої, настояної на меду і на травах. Я выпив. Тоді він мене одніс на лежанку.

Спав я й справді як після купелі. Вранці прокинувся — наче на світ удруге народився. Щоправда, більшим не став, як мене запевняв Андрій, але мріяв: “От підросту, то також когось неодмінно навчу у миргородській калюжі плавати. При цьому широко запевнятиму: “Скупаєшся — одразу вищим на цілу голову станеш”. Та не судилось. Не так у мене довоєнне дитинство склалося. Не було в ньому місця ні для жартів, ні для усмішок.

НЕСПОДІВАНИЙ ПОСТРІЛ

Горбизу Миргорода й Степуриного хутора, у селі Гаркушенацях, більшовики створили перший у районі колгосп. Туди, хоч і не дуже охоче, увійшли найбідніші селяни. Там, як і в комуні, було чимало ледацюг, п'яниць і волоцюг. Ні тата, ні дідуся до колгоспу не брали. Як "ворожий" до совєтської влади "елемсит". А ті, що записалися туди, мало чого тимчили у землеробстві. Отож такі, як ми, були наче приреченні на заплановану більшовиками смерть.

У тому колгоспі (чи він тоді ще СОЗ називався — не пригадую) по-справжньому ніхто не дбав ні про корів, ні про коней, ні про іншу живність. Колгосп ледве животів. Пам'ятаю пісеньку того часу. Її все наш сусіда-бідняк наспівував:

Батько в созі, мати в созі,
А я голий на дорозі...

Нас батьки попереджали:

— Дітки, тримайте язика за зубами. Хай вони співають. Ім можна. Це їхня влада. Нам — зась.

У Гаркушенецькому колгоспі перші місяці творилося, як у миргородській комуні імені Лепіна: худоба дохла, коні містом бродили, з-поміж бруківки траву смикали. "Ото вся їхня паша", — приказував дідусь.

У Гаркушенці з Харкова, який тоді був столицею, прислали голову колгоспу. З двадцятип'ятитисячників. Так тоді називали більшовиків-добровольців. Він проводив наради, давав вказівки, закликав людей до праці, але в сільському господарстві, звісно, не розбирався. Та ще й із росіян був. А які з них хлібороби? Прізвище мав Поляков. Під час однієї з чергових нарад, що затяглась до пізнього вечора, його хтось через вікно застрелив. Звалили усе це на так званих "куркулів".

А історія виявилася зовсім простою. Убив Полякова Микола Гаркушенецький — поводир сліпого кобзаря. Микола у селі виростав сиротою. Навіть прізвища свого не пам'ятив або й просто не знав. У сільраді його записали за назвою села Гаркушенці — Гаркушенецький. Удвох із тим сліпим кобзарем вони мандрували по білому світу: народні думи співали.

Часто й самі їх вигадували — несли народу споконвічну правду. Забрели й у Гаркушенні. Серед лютої зими. Кобзар застудився і незабаром помер. Хлопчину-сироту взяли до себе заможні люди. Він у них жив і працював. Мав хліб і до хліба. А саме того року, навесні, його “других батьків” розкуркулили і по так званій “першій категорії” вивезли до Сибіру. Усіх. Залишили тільки сироту. Наказали: йди в колгосп. Миколі було добре у тих заможних селян, що замінили йому батьків і сліпого кобзаря. Годували його, одягали. Чужі люди стали для нього рідними. От він, Микола, тієї ночі витяг з-під стріхи сковану ще з часів громадянської війни гвинтівку — а того добра у ті часи валялось чимало — і убив Полякова.

Брятувала його яма з-під силосу, в яку він випадково упав уночі. Там і пролежав мало не добу. А коли виліз, то побіг до річки, виправ одяг, просушився — і в село. На нього ніхто й подумати не міг. Усі ж твердили:

— Убили куркулі, заможники.

Про це Микола сам розповів мені через 13 років. Як працював у мене на електростанції. Вже за гітлерівців, коли ті окупували Україну.

НА СИБІР

Я ні тоді, ні тепер не схвалював "подвигу" Гаркушевського. Він кощував пізіше цілім сім'ям життя. Білыповики того літа 1928 року в Гаркушенні зігнали майже усе село до місцевої школи. Жінок і дітей підвозили до школи на колгоспних підводах. А то просто комісари, сидячи верхи на конях, гнали нещасних вулицями по селу. Особливо дядьків та підлітків. Одних випустили, у тому числі й Миколу, а інших забрали в чому прийшов. Не дозволили навіть збігати додому ні за харчами, ні за теплим одягом. Охороняла величезне шкільне подвір'я міліція, контролювали це неподобство генеральні. Людей після "пересортниці" зачинили у приміщені школи. Там їх тримали цілу ніч. А вранці колонами по вісім чоловік повели на залізничну станцію, у Миргород.

Гнали їх повз нас, як худобу. Переляканіх дітей везли окремо на возах. Жінки-матері йшли за возами, більшість з них босі. Опустивши голови, тихо плакали. А побачивши на колії вагони-телятники, заголосили. Той гвалт, як прapor смутку й невимовного горя, висів над привокзальною площею, роздираючи душу і летів покликом до Божого неба: "Господи, порятуй нас, безневинних. Діточок наших".

— Бог вам не поможет, — цинично заявляли комісари. — Надо не Бога уважать, а совєтскую власть...

— Людоњки, заберіть хоч цих пташенят, — заломлювали руки молоді матері.

Дітей ніхто не брав. Комісари гарчювали на конях, розмахували нагайками і наганами.

Дітки чіплялись за убогі спіднички матерів, за колючий дріт, плакали і кричали.

Дідусь дивися на те все і приказував:

— Чи треба ще Страшного суду на землі? Він уже прийшов...

Того дня мама пішла на станцію. Дідусь її просив не йти. Боявся, що і її заодно заберуть. Мама відповіла, що через паркан хоч дітям щось на дорогу перекине. Батько не заперечував. Чуже горе сприймав близько до серця.

Виселенців "запаковували" у товарні вагони. Біля кожного

“телятника” стояло по два червоноармійці. Судячи з розмови, росіяни. Траплялися серед них і представники інших національностей, з азіатських республік. Мали широкі вилиці, вузенькі очі, засмаглу шкіру. Я таких уперше бачив. Очі опускали долу — чи то соромились, чи то так само переживали. Українців до таких “операцій” не допускали. Боялись “поблажок”.

Ми тоді ще й гадки не мали, що таке або ще й гірше чекає і нашу родину. Тільки усе те буде попереду. А сьогодні ми жили “одноденним щастям” — нас товарняк обминув. Він прогуркотів миргородською залізницею і покотив у безмежний Сибір. Кожний стук у двері, у шибку вікна відбивався холодом і страхом у наших серцях і душах. “Невже за нами, невже й по нас?”

Отак ми й жили — дорослі і діти — у тому більшовицько-му пеклі, яке Москва, немов сміючись, називала “комуністичним раєм”.

СВЯТВЕЧІР

З усіх свят, яке пайяскравіше закарбувалось у моїй пам'яті, — це свято Різдва. Воно й зараз приходить до мене піби з глибин тисячоліть: повільно, але і зримо. Про це свято, що прийшло на Україну з давніх-прадавніх часів, можна писати окрему і досить-таки сентиментальну книгу, обплетену ніжним лірізмом дитячого світосприйняття.

Я бачу перед собою стіл. На ньому дванаадцять традиційних українських страв. Серед них нашу купю. Я свідомо ставлю слово "нашу", бо кутю подають на Святвечір тільки у нас, в українців. Її немає, здається, ні в поляків, ні у росіян — сусідів наших. Не існує її і в інших слов'янських народів.

З усіх свят Америка особливо святково відзначає свято Різдва. Нью-Йорк, скажімо, стас невільнанним містом — як усі американські міста в такі дні. Гірлянди золотих електролампочок обплітають дерева, балкони, веранди і в Стейт-Коледжі. От тільки тепер під нашими вікнами не загоряється Вифлемська звізда, яку в Миргороді підносили до самісіньких шибок наші парубки і дівчата. Хлопці в гарних національних строях — розшитих кожушках, смушкових шапках, на дівчатах — квітчасті хустки. Розчевонілі від морозу та, мабуть, і від пощілунків рожеві дівочі шоки. Це й досі зримо живе в моїй уяві, хоча самому мені вже не довелося ні зі звіздою ходити, пі колядувати. Я жив у "совєтські времена".

Парубки і дівчата пиро бажали господарям щастя, здоров'я, багатства і купочку діточок. Господарі за це виносили їм пироги, ковбасу, коржинки. Дехто і чарочку горілочки наливав старшим парубкам, щоб вони на морозі не позамерзали та сміливіше дівчат зігрівали. Треба сказати, що то були своєрідні клуби знайомств між хлопцями і дівчатами — ті гурти колядників на Україні. Хлопці там приглядались до своїх майбутніх наречених, а дівчата — до своїх майбутніх женихів. Тому й одягалися у свої кращі наряди.

Коли я підріс, то у 1939—40 роках ми уже жили в

атеїстичному світі. Більшовики, які боролися з релігією і національними звичаями та традиціями, повністю заборонили чимало народних свят. Називали їх "пережитками минулого". То було також і політикою: виховувалось безпам'ятство народу — людей примушували забувати, хто вони і звідки їхнє історичне коріння. Всі мали стати советськими яничарами.

Кутя на нашому українському столі — це свідок нашої давньої трипільської культури. Йй понад п'ять тисяч років. Гадаю, для моїх американських дітей та онуків це так само цікаво, як, скажімо, для нас, старших, відкриття Америки. Бо й ця книжка пишеться не тільки для тих українців, у яких вихолосили історичну пам'ять за триста з лишком літ "дружби" "старшого брата" з "молодшим", а й для народжених на американській землі. Вони хоч з мосі розповіді мають дещо знати про давню землю своїх діdів.

Наша давня українська культура розпочалась із землеробства. Може, саме це і є свідченням миролюбності українців. На відміну від наших сусідів росіян, ми не є завойовниками. Це, очевидно, йде від культури землеробства, з якого й почалась усі світова цивілізація. Хліборобство — наймиролюбніша у світі професія. Від себе, жартуючи, додам: після будівництва.

Це професії благородні і гарні: землеробство дарує людям хліб, будівництво — дах над головою для тих же людей.

З уст українського академіка Дмитра Мельничука — ректора Національного аграрного університету в Києві я дізнався під час вручення мені диплома почесного доктора, що китайські хлібороби приїжджають до нас, на Україну, "по науці" ще за часів київських князів.

На наш Святвечір подається дванадцять різних страв. То дань дванадцятьом місяцям року. Згадаймо наше американське свято Дня Подяки, коли на стіл обов'язково подається індичка, що врятувалася від голодної смерті першопереселенців Америки. А наших далеких пращурів на світанку цивілізації рятували кутя, ячмінь, риба, узвар, квасоля, мед, гриби, сушена (яблука, груші, сливи), пампушки, мак, вишні, капуста, пироги.

Цим стравам — до речі, слово "страва" є тільки в українців, а більш із в кого із слов'ян, — і складали подяку й шану трипільці. Обожнювали їх, освячували. Чи не звідси і наш український консерватизм та індивідуалізм? Хіба побут українця-емігранта не є свідченням цього? Хоч би де він був. Хоч в якій країні — Австралії, Канаді, Америці,

Німеччині, Бразилії тощо. На службі, в праці ми — австралійці, канадійці, американці, але варто зайти в нашу домівку — і одразу відчувається: тут живуть українці. Вишиті рушники, ікони, писанки, свої молитви, свої пісні, а на Святечір — кутя.

Коли я думаю про величезну кількість нашої людності, розкиданої по всіх світах, то гадаю: таке пояснюється не лише політичною еміграцією, а й невмирущістю нашого народу, древністю нашого роду. Нашою глибокою історією, де й початку початків не видно. Ось чому мені найбільше з усіх свят полюбилося Різдво, яке ми і в Америці відзначаємо. Це й дуже гучно. Я люблю це свято за його історією. Древню історію нашого українського роду.

Хоча я дуже люблю і весну. Ні, таки справді має велике значення, коли саме ти народився. Я — на свято Теплого Олексія.

НЕПРОХАНІ ГОСТИ

Йшов 1929 рік — рік, якого я з таким нетерпінням чекав. Адже саме цього року, 1 вересня, я мав стати, як і Михайло, учнем. Учнем першого класу. Мені важко пояснити, чому мене так тягло до школи. Діти переважно нелегко прощаються з дитячою безтурботністю — пасовиськом, сіножатом чи купанням досхочу в річці.

Я ж до школи буквально рвався. Мабуть, мене приваблювала її невідомість. І от одного дня, десь за тиждень до 1 вересня, бо я саме збирав свій портфелик першокласника, раніше, ніж завжди, з роботи повернувся тато. Мама на нього глянула і одразу зрозуміла, що він чимось стривожений. Помітив це і дідусь Василь, бо відклав якусь роботу, підійшов до батька, взяв його за плечі і спігав:

— Знов щось не так?

— А в цій державі усе не так, як у людей. Країна до дня народження Йосипа Сталіна готується, — повідомив батько.

— А нам що до того? — поцікавився, не чекаючи відповіді, дідусь.

— У церкві гомонять, що добром це не кінчиться. Советський народ Сталіну подарунки готує...

— За наш рахунок? — перебив його дід Василь.

— Звісно, за паш. А за чий?

Тато як у воду дивився. Підвечір до двору під'їхали комнезамівці. Чи як іх тоді уже називали? Може, активісти. Душ з десять. Двосі старших, не миргородських, як завжди у шкірянках. Решта в піджаках. Але, видно, з чужого плеча.

— Знову по податки приїхали? — поцікавився батько.

— Ні, Гришо, — посміхнувся миргородський жартівник. — Цього разу не вгадав. Описувати.

— А що ж іще описувати, коли ви все вже забрали?

— Хватіт болтати! — наказав “високий шкіряний капкет”. — Захадіте і апісивайте!

Батько з мамою стояли біля покуття з іконами. Дідусь сидів на своєму улюбленому стільчику. Навіть не підвісся, коли зайдли. Ми у куток забилися. Чотирирічний Іван притулівся до Михайла, перелякано дивився на непроханих

гостей, і відчувалося, що він ось-ось заплаче. Михайло його заспокоював.

Молоді активісти — миргородські комсомольці і знайомий батька — не дивилися нікому в очі. Брали до рук кожну річ — ложки, ножі, виделки, настінний годинник, карафу, чарочки, стільці, металевий посуд, полив'яний — все у зшиток записували. Тоді описали дубові лавки, табуретки, стільці, ліжка, столи, відра. Потім відчинили скриню. Мати кинулась була до комсомольця, та батько стримав її за руку:

— Марино, не проси і не принижуйся. Хай беруть — воно їм щастя не принесе!

— Ти в міня, Воскобойнік, поговорі! — зупинився біля ікон “високий кашкет” і повернувся до тата. — Пагаваріш завтра в мойом кабінете без етіх вот аброзов, — тицьнув пальцем на ікони. — Пасмотрім, помогут лі оні тебе! Пасмотрім, какой ти там будеш іметь від у меня. Гордий нашъся... Пачему продналога не здал?

— П’ятсот пудів пшениці? Ви що, знущаетесь? Ви ж у нас землю забрали. З п’ятдесяти десятин залишили тільки п’ять. Верніть землю — і ви матимете хліб, і ми. Невже не розумієте?

— Партія знаєт, что ділает. Ти что, Воскобойніков, в етом сомневаєшся?

— Я не Воскобойников. Я Воскобійник...

— А, так ти єсcho і націоналіст, оказиваєтесь! Харашо... Апі-салі. Пашлі.

Мали того дня й маленьку радість. Миргородець, що все ходив хатою та подвір’ям і переписував, вдав, що нашої корови, яка паслась у кінці городу, не помітив, а комісарів запевнив, що все переписав. Залишаючи уже наш двір, мамі пропішотів:

— Марино, корову завтра продайте. Я її не вніс до списків.

Мама йому дуже дякувала. Казала, що молитиметься за нього. Адже розуміла: якби хто доніс, загуркотів би і хлопчина в Сибір. Дуже ризиковав собою той комсомолець. Мама молила Бога за нього, бажала йому щастя, здоров’я, гарну дружину і купку дітей. На жаль, я не можу тут назвати його прізвища. Навіть імені. Просто не знаю. Мама тоді від нас приховала цей факт. Щоб ми, не доведи Господи, на вулиці не проговорилися.

Наступного дня батька викликали в райвиконком. Як він потім розповідав, у кабінеті було накурено, багато столів — звідкись позвозили, — тісно і брудно. На підлозі валялись недопалки і соняшникове лушпиння. За центральним столом сидів уже знайомий татові “кашкет”, як він його про себе

прозвав, він його і в кабінеті не знімав. Палив фабричну цигарку. Над ним висів портрет Сталіна. Біля нього троє місцевих активістів. Питання стояло те ж саме: коли здаси державі податок — п'ятсот пудів хліба? Батько сказав, що не зможе. Де стільки хліба взяти? Зсмлю ж відбрали...

Того дня тата арештували. Мама одразу побігла в райвиконком. Там зустріла знайомого. Сторож, що батька замкнув на ніч, "по секрету" сказав:

— Не бійтесь. То тільки щоб налякати. Поки податку не здасте...

— Господи, де ж стільки зерна взяти?

— Вони по якихось списках дивляться. Там за вами земля числиться. Ніби п'ятдесят десятин.

— Господи, коли ж то було! Де уже та земля? Її ж нашим сусідам-незаможникам по дванадцять десятин наділили. У нас залишилося тільки п'ять...

— Не знаю, не знаю, Марино. Я тут не начальник. Я тут сторож. Чув, Григорія завтра випустять. А втім, хтозна...

ВТЕЧА З РІДНОЇ ХАТИ

Батька таки випустили. Щоправда, ненадовго. Сказали, щоб "добре подумав". А десь через тиждень до тата прийшов чоловік із Миргородського райвиконкуму. Добрій татів злайомий. Разом, здається, в школу ходили, парубкували. Тато його зустрів привітно, одразу запросив до столу. Мама поставила графинчик з чарочками. Налила по одній, подала хліб, сало, цибулю. Той випив, закусив, потім довго чухав потиличко та м'яв у руках шапку. Батько не витримав і сказав:

— Ну, говори уже. Не муч. Ти ж до мене не чарку прийшов випити?

— Так, Гришо. Не чарку. Ти від мене нічого не чув. Мене в очі не бачив. Зberи цей хліб, що на столі. Цей шматок сала. Хай ще щось Марина кине у клунок, якщо є, і тікай. Завтра може бути пізно...

Ми всі мовчали. Чоловік подивився на нас. Видію, зрозумів, що горілка передчасно заговорила, нахилив голову, подивився в наш бік:

— Діти мене не видадуть?...

— Мої не видадуть. Вони уже не по літах дорослими стали. Боюсь, як я, скоро посивіють.

— От що я тобі, скажу, Гришо. Ти добра людина. Мав сам — то й з іншими ділився. Мені було тяжко — ти виручав. Тепер тобі тяжко — я тебе виручаю. Сьогодні списки у райвиконкомі друкували. Там твоє прізвище є. І Марини. Разом з дітьми. На Караганду, Гришо... Завтра підвечір поїзд на станцію подадуть. Ти мене зрозумів, Григоріо Васильовичу? — перейшов він на офіційний тон. — Жінку з дітьми, може, на сніг не викинуть, а якщо ти будеш, то я мовчу... Налий, брате, ще по одній. І я тебе не бачив. Хай тобі Бог помага...

Чоловік залишив нашу хату, додому піпков городами. Батько його провів, допоміг перелізти через тин. Потиснув руку. Подякував. У нещастя ще не вірилось. Ні татові, ні мамі, ні дідусеї. Мовчали і ми. Ніхто нічого не питав. Тільки дідусь сидів на лежанці, щось про себе бурмотів: чи то хотів сказати, чи то Богу молився. Мама клунок збирала. Вий-

няла із сховку якусь сотню карбованців. Потім не витримав, заговорив дідусь:

— Треба тікати, Гришо. Треба. Ти ж цих анцихристів знаєш. Не мені тобі розповідати...

— Куди ж, тату?

— Не знаю, сину. Знав би — сказав. Сам думай. Ти у мене, слава Богу, не Петро. Розуму тобі не позичати. Ідь у Харків. Ідь у Росію. Вони там своїх ніби не так чіпають. Ідь на Донбас. Міняй, як інші, прізвище. Влаштуйся на роботу. Може, не знайдуть. Заради них треба вижити, — показав він на нас. — Тут життя нікому з нас не буде. Чує мое серце.

Батько послухався дідуся. З хати вийшов одразу, як тільки надворі почало смеркати. Здавалося, ще й слід його не прохолос, а у вікно постукали:

— Аткрівай! — На порозі стояли знайомі “шкірянки” й “шкіряні кашкети”. — Где твой син? — звернулися до дідуся.

Дідусь довго мовчав. Ніби роздумував. Тоді поглянув на довготелесого і сам запитав:

— А він часом не у вас? Кажуть, знову арешти почалися...

— Ти вот чо, дед... Не хітре... А то вместо него ти пайдьош с намі... А ти, — звернулися до мами, що принішкла біля запічка, — захочеш увідіть отца — мужа взамен прішльошь. Поняла?

Мама мовчала. Я стискував кулачки. Як мені хотілося упірітти отого довготелесого батіжком. Він і лежав у мене під рукою, на лавці. Михайло, наче відчув, узяв мене за руку, щось прошепотів. Вони ще трохи потупщували. Заглянули на піч. Переконалися, що тата исма, повернулись до порога. Уже відчинивши двері, “кашкет” через поріг кинув на долівку кухні фразу:

— А ти, дед, чтоб такой умний не бил, оставь етот дом, а то будеш ігратъ скоро с внуками в снешкі... Ето я тебе гарантирую. — І пішли.

Дідусь після тих відвідин серйозно занепокоївся. Добре уже вивчив характер прищельців. А мама в “кашкетові” слова ніяк не могла повірити. Невже таке може бути?

— Від них, доню, усього можна чекати... Я таки справді, мабуть, вас залишу. Піду до дочки. Боюся я за наших онуків. Не доведи Господи. Якщо він тільки не залякував. Та береженого Бог береже...

Дідусь тієї ночі очував у нашій хаті. Востаннє розповів нам з Іваном по казці, і ми заснули. Коли вранці прокинулися, дідуся уже в хаті не було. Я тоді й не думав, що вчорашній вечір — останній з тих, коли ми були не лише з мамою, а й з татом і дідусем Василем, якого я так любив.

КВАРТИРАНТ

Чесподівано для нас райкомівці поселили у другу половину нашої хати директора місцевого шовкорадгопту. Звичайно, без усякого попередження і, звичайно, без нашого дозволу на проживання. Уже цим советська влада підкresлювала, що ми люди без права. Навіть на свій рідний дім. Приїхав цей наш новий постялець спочатку сам. Без дружини. Відрекомендувався. Звали його Яків Даль. Мовчазний, похмурий. Зайпov, навіть не привітався. Тільки сказав:

— Ви свою біографію знаєте. Заможники і діти заможників. Отож одна половина хати моя. А друга — ваша. Так і для вас краще. Я все-таки директор, член партії. І більше й слова не сказав. Робітники заносили на його половину речі. Потім па бричці, в яку були запряжні гарні коні, і його дружина приїхала. Пані директорова, як тут в Америці кажуть. У Миргороді її називали директоршою. Ходила містом, паче кілок від плоту ковтнула, тобто гусаком. Ні шля в ній не згиндалась, ні голову вона не опускала. Губи копилила. Зблізька нікого не бачила. Ми, діти, її одразу не злобили. Пам'ятаю, Івана нею лякали, якщо не слухався. Казали: "Директорші віддамо".

Даль мовчазний ходив. Насуплений. Але то тільки ззовні. А так, здається, непоганий був чоловік. Мабуть, усе розумів. Відчував кричущу несправедливість влади до людей, але виду не подавав. Тоді усі намагалися вижити. Хто як міг. Виживав і він. Мама його просила за батька. Пообіцяв поцікавитись. Сказав, що дізнається — може, й не арештують. Говорив, нібито якась постанова вийшла — діти за батьків не відповідають. Нам, мовляв, нічого боятися. Та нам не було легше від того. Звичайно, хотілося хоч на це сподіватися. Та час показав, що слова виголошувались одні, а справи творилися інші. Ще кривавіші.

Мама не питала Даля за платню: боялася не нашкодити собі. Може ж, чоловік і сам здогадається. Та він не здогадувався. Мабуть, тепер друга половина хати, за рішенням райкомівців, уже належала йому.

Жили ми під одним дахом, але як чужі. Хіба що випадково стрінемось “ніс у ніс”, привітаемось і на тому розходимося у різні боки.

Мати казала, що директор непогана людина. То у нього напускне. Не хоче надто співчутливим здаватися. І справді, мама не помилилася: час показав, що вона як у воду дивилась. Коли ходили зі списками на висилку людей до Сибіру, перед прізвищем Григорія Васильовича Воскобійника, як й інші люди, Даль поставив своє “ні”. Оте маленьке “ні” й урятувало нас від Караганди.

Припаймі ми тоді так думали.

НІЧНЕ СВЯТО

Гареппі в нашу хату осінньою ластівкою, як мама казала, радість прилетіла. Листоноша листа принесла. Михайло одразу здогадався і вигукнув:

— Від тата!

Мама, прикладши пальця до уст, мовила:

— Тихо, дітки, тихо. Ще невідомо. Від якогось Івана.

— Це від тата, — наполягав на своєму Михайло.

Мама також догадалась, що лист від чоловіка. Певне, по почерку. Губи самі прошепотіли: "Живий". Читала. Про себе. Що було в тому листі, мені важко сказати. Мама не розповідала. Боялась — новину винесемо на вулицю. Берегла нас. Берегла батька. Лист справді був від батька. Він тепер жив у Харкові. Під чужим прізвищем. Писав мамі від імені родича, якогось Івана. Але тим Іваном він був сам. Писав, що в нього все добре. Влаштувався на завод. Працює на різних роботах. Трохи заробляє. Але дуже мало. Ледве на хліб вистачає.

Насправді таго був вантажником у крамниці. Писав так для конспірації. Обіцяв, як тільки відпустять і збере трохи грошей, приїхати до нас у гості. Передав татові, тобто собі, великий привіт, а дідуся просив обійтися за нього. Зворотної адреси не було. Тільки на штампі стояло "Харків". Тато боявся: якщо його виявлять, то разом з нами вищлють до Сибіру.

... Із школи я прибіг додому втомлений і голодний. А у нас в хаті "гості". Аж троє — чогось вони полюбляли цю цифру. Кашкетів з червоними зірками не зняли, хоча сиділи під образами. Так уже в них водилося. Я привітався, ніхто на мене ніякої уваги не звернув. Я мовчки присів у куточку. Мама стояла посеред кухні, Івана тримала на руках. То були гепеушники. Про це я потім від мами дізнався. Їм на пошті донесли, що ми від когось листа одержали. Вони й маму допитували: від кого.

— Від родича з Кубані, — відповідала мама сміливо.

— Нс врі! На конверті штамп стоїт. Харків значиться.

— Проїздом, значить. У Харкові на вокзалі листа вкинув.

— Ми его скоро вияснім...

Тоді встали. Кобури з наганами на собі поправили. А один уже на порозі — видно, старший — обернувшись, погрозив:

— Смотрі мис... Вратъ будеш — щенков среді зіми у снег вибросім... — І пішли геть.

Десь через тиждень, після листа, приїхав сам тато. Уночі. Мама не хотіла будити нас. Але тато наказав:

— Збуди! Може, востаннє їх бачу. Хоч слово від них почуло.

Збудили тільки мене і Михайла. Івана не тривожили. Малий ще був. Ми як побачили тата — спочатку не повірили. Очі кулаками протирали. Гадали — сон. Тоді водночас кинулись до нього. На руки позалазили. Сиділи на колінах. Мовчали. Він обнімав нас. Голівки гладив. Пригостив грудочками цукру. На столі хліб лежав. Кілька буханців. Квітчаста хустка. Подарунок для мами.

— Ну, як ви тут?

— Добре! — похвалився я.

— Погано, — сказав Михайло.

Я Михайла підтримав. Уточнив:

— Без вас погано, тату. Без дідуся...

— Знаю, діти, знаю. Та нічого не вдісп.

Тісі ночі батько сказав, що більше листів не писатиме. Поки гепеушники не заспокоються. Якщо вони взагалі колись заспокоються. Час від часу павідуватиметься до нас. Слава Богу, перед Миргородом поїзд стишував хід. Можна було вистрибнути. Тим часом тато розпитував про дідуся. Де вони, що? Мама казала, що їй тато, дід Шумейко, сидить у Лубнах, у в'язниці. Без ніякого суду. То був винахід влади. Потрібна була робоча сила. Урожай збирати. От і арештували колишніх хліборобів, щоб вони зібрали урожай. За паглядачів були комуниари.

— Як же вони далі хазяйнуватимуть, коли нас усіх по Сибірах порозвозять? Хто у тих інших созах працюватиме? Ті, що замість лопати у руці пляшку тримають? — дивувався тато.

— Твого тата, Гришо, ужс выпустили, — розповідала мама. — Але сказали: “Куди хочеш іди — повернешся додому — хату відберемо, невістку і дітей — виселимо...”

Так я тоді вперше дізнався, що мій дідусь на волі. Якщо ту “волю” цим словом можна назвати. Бо ж десь поневіряється. Десь ходить. А як живе?

Через годину ми полягали спати. Тато нас пошіував на прощання і сказав: “Слухайте маму, дітки. Вона у вас розумна”.

Після того він приїжджає ще не раз. Обов’язково привозив

нам цукор у грудочках, хліб, а мамі ще й гостинця. Дуже він маму любив. І вона його.

Вранці ми прокинулись і до мами:

— Де тато?

— Діткі! Синочки ви мої. Тата дома не було! То тільки снилось!

— А це? — показав я на грудочку цукру, яку вночі не з'їв.

— Михайлє, Олексію! Ви у мене уже школярі... Ви мусите пам'ятати: тато додому не приїжджає. Ні вдень, ні вночі. Зрозуміли? Хто б вас не запитав. Навіть хрещений батько...

Ми і це пам'ятали. Недаремно Михайло мені по секрету казав, що йому учителька порадила тримати язик за зубами. Ми й тримали його там. Хоч за Сталіна це також вважалось “контрреволюцією”. Чому мовчиш, чому не доносиш? На батьків, братів, сестер, родичів, сусідів, знайомих? Партия Леніна—Сталіна повинна знати все.

Ось у такій атмосфері ми й жили. Малі, що передчасно дорослішли.

РІК ВЕЛИКОГО СТРАХУ

Післяпер, коли я згадую рік "великого сталінського перелому", який у народі одразу охрестили "роком великого сталінського страху", то постійно проводжу паралелі між більшовиками і примітивними бандитами чи злодіями. Ті і ті, як правило, "працюють" ночами. От і більшовики взяли собі за моду навідуватися у гості вночі або пізно ввечері.

Того страшного вечора, який закарбувався у моїй пам'яті також особливо гостро, "червоні більшовицькі кашкети" без стуку і без дозволу вдерлися в нашу хату, навіть не зачинивши за собою двері. Достеменно як бандити, як грабіжники. Тільки цього разу уже не було у нас чого грабувати. Вони й не за тим прийшли. Старший із них кинув коротку і страшну, як постріл, фразу. Ми її давно чекали. Ніби й були готові, але коли почули — у мами ноги підкосилися.

— Собірайся. І щенков своїх собірай!...

— Дайте дітей хоч чимось нагодувати. Он борщ у печі мліє, — показала мама на горщик.

Їсти хотілось страшенно, бо повечеряти ми ще не встигли.

— А ім уже всео равно... Падихать ситимі ілі голоднимі...

— Господи, невже в Сибір...

— Єсочо чого захотела! Тратіться на тебе, что лі. Спеціальний поезд заказывать? І здесь сніга прідостаточно...

Мати все зрозуміла: забирають хату, а нас "найгуманніша у світі" советская влада викидає на вулицю. У сніг серед ночі. У них така манера. Такий стиль. Московсько-більшовицький.

— Куди ж ви нас на ніч?

— К мужу паєдеш. Где твой муж?

— Звідки я знаю.

— Нічаво, узнаєм. Собірайся і вихаді!

— Я хоч боршу... — Мати ступила була до печі.

— Нікакого борща. Дньом борщі купают. А ночью спят...

— Так дайте нам хоч до ранку поспати! — вигукнула мати і, очевидно згадавши, що свого часу більшовики забирали і варену картоплю, і квасолю в горщиках, додала: — Гаразд, беріть борщ. Дайте тільки нам спокій. Ви ж усі вже забрали. Навіть рушники з образів зняли.

— Нст, — холодно відповів військовий у червоному каптей. — Нам некогда. Ти у нас іс одна.

— Може, хай візьме борщ з собою? — обізвався хтось із своїх. — Діти ж малі. Та й такий мороз надворі.

— Ви, хахли, как я погляжу, все очень сердобольнин. — "Червоний кашкет" різким подмухом загасив лампаду перед іконою. — Что, Боженька не памагает?

— Мати уже не слухала його. У хаті настало ніч. Темна, холодна, російсько-більшовицька. Погасла лампадка — остання надія. Нешодавно забрали все, що переписали, вигнали з хати на вулицю дідуся, продано корову, тепер забирають хату. У другій половині скрипнули двері.

— Яша! — гукнула мати до квартиранта Даля. — Хоч ви заступиться.

Яків Даль тільки освітив своє обличчя синім вогнишком цигарки і мовчки вийшов у двір. Побоявся втрутитись. "Червоний кашкет" узяв маму за плечі і виштовхнув з переляканим Іваном на руках за двері. Михайло тримав мене за руку. Надворі стояли сани. Нас посадили у них і мсечки повезли в ніч. Гнали колей щодуху. Ми зрозуміли: хати нам більше не бачити, але куди нас тепер? Ніхто нічого не казав. Усс вирішили заздалегідь і тепер знали, куди везуть. У поле. Від'їхали, ма-бути, кілометрів за пість і посеред засніженого поля зупинились. Тъяно й зажурено світив місяць. "Червоний кашкет" підійшов до мене і мовчки стягнув з моєї ноги чобіток — татів подарунок. Мороз одразу обпік ногу холодом. Я перелякався. "Червоний кашкет" склонив мене за другу ногу. Я закричав:

— Не чіпайте мене! Я замерзну. Не віддам! — намагався я вирватися з його рук.

— Оні тесб уже без надобності, а масму Вані прігадяться...

Я не давав. Кричав, кусався, а чобітка не відпускав.

— Начальнику, ми запізноємося, — мовив той, що тримав коней за віжки.

Начальник не витримав і раптом з силою ударив мене в обличчя моїм чобітком.

— На, подавісь ти ім...

Нас викинули в сніг. Посеред ночі, посеред поля. Десять за пагорбом ледь помітило близько вогнишки якогось миргородського санаторію. Мама не плакала. Обняла нас усіх трьох і тихо сказала:

— Ну, що, дітки мої. Дасть Бог, виживемо! Слава Богу, не Сибір і не Караганда. Ми перед ним не погрішили. Але, якщо ви колись виживете, покляніться ніколи не забути цієї холодної ночі. Пройде небагато часу, і вони собі яму знайдуть. Не можуть такі пелюди довго по землі ходити. Бог їх прибере.

Ми рушили в бік Миргорода. Власнє, туди, звідки нас щойно привезли. Михайло йшов і тільки шепотів одне слово: "Клянусь". Я те слово повторював про себе. З того часу я ніколи не пробачав і не міг пробачити столітнім нашим гнобителям, які час від часу приходять на нашу землю, не дають нам не тільки мирно прожити свій вік на нашій землі, а навіть за накресленням Господа Бога померти. Ми тоді з Михайллом поклялись усе життя ненавидіти більшовиків.

Ми брели сніговими замстами. Вітер обпікав нам ішки, і мама час від часу розтирала їх при місячному свіtlі то одному, то другому. Іван то плакав, то засинав.

Я уже не пам'ятаю, скільки годин ми йшли на ті вогни. Мені здавалося, що вічність. Коли у тій чи іншій хаті раптово загоралося світло і так само раптово гасло, мені вважалося, що й там комісари. Що й там людей силоміць садовлять на сани і вивозять по-більшовицьки в сніги.

Я не забував ту ніч. Не забував усе життя. Ні в Німеччині, ні в Канаді, не забуваю її і зараз в Америці.

Ми йшли глибокими снігами, мертвими вулицями Миргорода. Молода мама і трійко маленьких хлопчиків. Уже ні в кого не світилось. Було так холодно, що навіть собаки не гавкали. Йшли від сусідів до сусідів. Прийшли до Паська. Він, здається, працював у Харкові електриком. А хата тут була, в Миргороді. Додому приїжджав вряди-годи. Тієї ночі, на наше щастя, він був у дома.

Впустив нас у хату. Знав чи не знав про наше горе, але, ризикуючи своєю роботою, запросив до кімнати. Мама, утомлена, з Іваном на руках, присіла на стільчик. Ми переминалися з ноги на ногу. Говорив Пасько. Ми слухали:

— Гаразд, Марино Василівно. Живіть з дітьми у мене. Але батька і чоловіка я не можу прийняти... Виженуть, як вас, з хати, ще й відберуть її чи віддадуть якомусь активісту...

Мама йому дуже довго дякувала. Просила взяти гроші за наш постій.

Він відмовився. Тільки сказав:

— Залиште дітям на молочко...

А вранці зібрався і виїхав до Харкова на роботу. Так ми того пам'ятного року оселилися у хаті доброго дядька Паська.

ЧЕРГОВА ВТЕЧА

Улітку 1930 року в Миргороді влаштували облаву. Забрали багатьох: священиків, вчителів, кооператорів тощо. На залізничній станції затримали нашого батька, який саме приїхав додому. А дома арештували двох братів моєї матері, двох маминих дядьків, трьох зятів — чоловіків маминих сестер.

Після арешту батька, дідуся та інших родичів мама пішла до колишньої земської управи. Взяла з собою мене та п'ятирічного Івана. Біля воріт з довгою гвинтівкою стояв гепешник, а збоку біля нього група цивільних охоронців без зброї. Серед них був один наш знайомий. Сусіда по Бережанській вулиці. Він удав, що маму не бачить або взагалі її не знає. Мама ніколи не засуджувала його за це. Казала: у нього, синочки, восьмero таких, як ви. Мусив так поводитися. Ми підійшли до цивільних охоронців. Мама почала розпитувати, що і як. Один буркнув:

— Завтра приходьте. Харчі візьміть. У нас нема чим їх годувати.

Наступного дня мама зав'язала вузлик з харчами і ми знову подалися до управи. Сусіда з Бережанської якось боком сам підійшов до нас і прошепотів:

— Марино, ти тільки виду не подавай. Дивись кудись убік і слухай. Після обіду їх будуть виводити на прогулянку, так ти чекай отам, у кутку біля паркану. Там і поговориш, — сказав він і пішов, задерши голову до неба. Як гусак. Смішний дядько був. Але добрий.

Батька серед арештованих я побачив одразу, як тільки їх вивели із приміщення. Заріс, лице темне, змарнile, невиспане. Підійшов до паркану, став до нас спиною. Говорив швидко, хотів встигнути все сказати:

— Марино, суши сухарі, — запам'ятав я перші його слова. — Облатай дітей. Відberи найтепліше. Нас вивозитимуть у Сибір.

— І дітей, Гришо?

— Дітей залиш на когось у Миргороді. Сама придумай. Ти у мене розумна. Діти повинні жити...

Підійшов гепеушник. Щось крикнув. Тато пішов.

Страшнішого дня, здається, ми не знали. Навіть той день, коли нас викинули за Миргородом у сніг, а гепеушник ударив мене моїм же чобітком в обличчя, здавався тепер забавкою.

Від управи ми повернулись до Паськового двору. Мама стала перед іконою. Молилася. Я прислухався. Вона просила у Бога собі смерті, аби лише не бачити того, що чекає її дітей.

До батька ми ходили кілька днів постіль. До того паркан. Вартові немов не бачили нас. Гепеушник з гвинтівкою, вищою за нього самого, стояв, ніби багнет проковтнув. Теж не дуже звертав на нас увагу. Аби тільки ніхто через паркан не ліз. Час від часу він нагадував про це, кричав:

— Стрілятиму на місці!

Батько повторював, благав, просив матір:

— Дітей залиши. Молю тебе. На бабусю...

— Вона вже в літах. Сама в чужих людей тулиться...

Батько більше нічого не сказав. Я дивився на нього — він був змарнілий. Обличчя запухле. Сам на себе не схожий. Мама запитала:

— Били?

— Ні. У камерах дихати нічим. Спимо стоячи. Один в одного на плечах. Чоловік по двісті в одній кімнатці. Сказали, вивозитимуть нас у Караганду...

Ми попрощалися і пішли. По дорозі нас нагнав сусіда з Бережанської. У нього закінчилась зміна. Мама зраділа йому як рідному. Він розповів, що минулой почі вивезли чоловік триста. Підігнали "телятник" і на Сибір. Завтра чергову партію...

— А чи можна хоч дізнатися куди? — запитала мама.

— Спробую. Завтра наряд глян...

Мама щиро йому подякувала за його людське серце.

Прийшли додому, а тут господар. З Харкова Пасько приїхав. Мати привіталася з ним і відчула: щось негаразд. Пасько стояв насуплений. В очі мамі не дивився.

— Мене в Харкові, Марино Василівно, звільнili з роботи. Так що вибачайте. Грошай я з вас не беру, але... Самі розумієте...

Добре, що надворі стояло літо — тепло, лагідне. Ми щиро подякували дядькові Паськові і, як цигани, пішли по Миргороду від хати до хати. Просились переноочувати, та марно. Нам виносили груші, яблука, хтось навіть півкурки вареної дав, але на ніч ніхто не пустив. В усіх на устах одна й та ж фраза:

— Пробач, Марино, але ми боїмось...

Знайомі порадили завітати до Софії Черешанської. Жила вона на околиці. Бездітна та й уже в літах жінка. Коли ми підійшли до її хати, вона саме стояла, спершись на ворота. Мама привіталаась.

— Тітко Софіє, пригадуєте мене? Я у вас позавчора ще нитки купувала...

— Аякже, пригадую. Це ж вас, бідних, розорили. Ви ж Воскобійники?

— Так, — підтвердила мама. — У нас ще одна біда. Ніде жити — пустість хоч переочувати.

— А чоловік?

— Він арештований!

— А ваш батько? — все допитувалася Черешанська.

— Також арештований. У Лубнах сидить...

Потім тітка глянула на нас. Видно, ми їй страшенно не подобались.

— Не люблю я шибеників. У мене сад, грядки з морквою. Огірочки. Помідори. Я з ними, шибениками, все літо воюю. Зими через них доскакатись не можу. Хоч сама дуже літо люблю. Не можу намиливуватися. Так не дають же...

— Мої горя зазнали, вони вам клопоту не завдауть. Навпаки, ще й сад стерегти будуть. Можете спокійно ходити на роботі. Удома буде лад. Повірте нам. Якщо, не доведи Господи, щось не так — одразу виганяйте...

Останні слова, видію, вплинули на тітку Софію, бо та, щось неохоче буркнувши, відчирипла хвіртку.

Ми перетягли в двір свого возика. Зняли з нього подушку, ліжник, ряденце, книжки, ложки, посуд. Тітка Софія дивилася на нас, і обличчя її ставало то рум'яним, то блідим. Серце казало: впусти, а разум диктував: вижни. Не вигната.

Хата у Софії Черешанської була невеличка: на дві кімнатки. Одна — нам, друга — їй. Ми одразу застелили підлогу, нашвидкуруч щось з'їли і полягали утрьох, один побіля одного, спати. Мама ще гомоніла з тіткою Софією.

Вранці ми попрокидалися. Тітка Софія принесла з городу молодої цибулі, часничулу, букет квітів.

— Веселіше, як у хаті квіти. Хай хлопці грушок собі пазбирають. Тільки з дерева хай не рвуть. А я пішла на роботу...

Ми з Михайллом кинулися у сад. Іван за нами. Назбиралі грушок, яблук. Я ще й десять копійок знайшов у дворі. Потім — ще п'ять. Похвалився мамі. На хліб буде.

— Де ти їх, сину, знайшов? Покажи мені, де саме.

Я спочатку нічого не зрозумів, але показав, як мама просила. Вона взяла у мене копійки і покладає точно на те саме місце. Тоді покликала до себе усіх нас. Як квочка курчаток. Присіла на прильбу і тихо мовила:

— Дітки, ми у чужому дворі. Без дозволу тітки Софії я вам не дозволяю ні до чого навіть доторкатися: ні до грушок, ні до яблук, ні до копійок...

Уже пізніше я зрозумів “урок” тітки Софії. Вона нас тими копійками перевіряла на чесність. З часом, ставши босом, я час від часу і сам випробовував “метод тітки Софії”. Досить-таки ефективний, мушу сказати. І психологічно виправданий.

А тоді ми взялися за віники, попідмітали подвір’я. Повипоповали бур’яни. Мама замела хату. Помила підлогу. Витерла пилоку. Словом, навели лад. Увечері повернулась тітка Софія, глянула на двір, кімнатами пройшлася і аж повеселішала, як сказала мама, я ж віддав їй копійки:

— Підмітали подвір’я, тьотю, оце п’ятнадцять копійок знайшли. Ви, мабуть, загубили...

— Що у тебе за діти такі, Марино? Це ж не діти, а золото. Хай собі ягід нарвуть.

— Ні, тітко Софіє, я їм цього не дозволяю. Ніхто з них до вас ні в сад, ні в город не полізе. Хіба що в хаті самі пригостите. Я так їх привчила.

Після таких маминих слів настав “переломний момент” у нашому житті. Тітка Софія сказала:

— Живіть у мене скільки хочете. Дасть ваш Даль щось крапце — переїдете туди. Не дасть — не журіться. Якоси, перезимуємо.

Надважір хтось постукав у шибку. Мама прошепотіла:

— Господи милостивий, невже це правда?

Кинулась до вікна. Припала до шибки. Посхоплювалися з долівки і ми.

— Тато! — вихопилося у мене. Михайлло притис палець до уст. Мовляв, побачив — мовчи. Тітки Софії в хаті не було. Якраз десь до сусідів пішла. Поцікавитися останніми новинами. На базар не ходила, новин не знала. Батько зайшов у хату блідий і стривожений.

— Як? Що? Розповідай! — кинулась у батькові обійми мама і вперше при нас поцілуvalа його.

— Наши випустили. Отой з Бережанської. Сказав: “Тікай, Григорію. Я нічого не бачив. Гепеушник спить”. Дай, що там є, на дорогу і чекай вістки. Писатиму, як раніше. Ніби від родича. Від Івана...

Мати зібрала татові грушок, яблук, хліба, сала. Витягла якість гроши і мовила:

— Це тобі, Гришо, на дорогу. За нас не журись. На городині проживемо. Думай про себе....

Тато вийшов на двір. А звідти — городами, городами на перший-ліпший поїзд.

Наступного дня уранці на базарі до мами підійшов охоронець з Бережанської.

— Марино, чи твій удома? — тихо запитав.

— Немає.

— Оце добре. У пормі гвалт. Кричать: хто тих неповіців випустив? Хто на Караганду поїде? Учора поїзд подали. А один вагон не наповнили, недостачило. Сьогодні знову облаву готовують. Так що дивись, Марино, якщо Григорій десь ще тут, то хай крапце, якщо зможе... — Він раптом замовк і зблід. Базар оточували гепеушники і кіпка міліція...

ПАМ'ЯТИ ДІДУСІВ

1931 рік в історію нашого життя увійшов як рік смерті обох наших дідусів. І маминого батька, і татового. Мені важко згадувати той час. Ми тоді тяжко будували. Батько переховувався від висилки на північ Росії десь у Харкові. Ховався, як вовк, від знайомих. Аби не донесли, де його бачили, не видали. Адже буйним квітом квітла сталінська епоха доносів: батька на сина, сина на брата.

Діда Василя Воскобійника серед зими, як і нас, викинули у сніг. Під чужою хатою. Паралізованого, розбитого. Та мулупе зробити певний відступ.

Я не знаю, що може бути страшнішим від того, що пережили обидва мої дідусі в роки “великого сталінського перелому”. Я кажу не про їхній фізичний стан. Кажу про їхню моральну велич. Подібного я в жодній книзі, які мені доводилося читати, не зустрічав. Посудіть самі. Дідусь Василь по татовій лінії добровільно йде зі своєї хати, аби нас не вигнали. Вважає за необхідне вчинити саме так. Іде в ім'я того, щоб його трьох улюблених онуків — Михайла, мене та наймолодшого, Івана, — не вислали в Сибір.

Другий його син, Петро, спився і категорично заявив:
— Батьку, я за вас у Магадан не хочу.

Дідусева донька — татова рідна сестра, або наша рідна тітка, також відмовляється від батька і йде в колгосп. Ми, не маючи уже своєї хати, поневіряємося по далеких родичах і малознайомих людях з добрым серцем, наспускають, але за однієї умови: без батька і дідуся. Так наказала совєтська влада.

“Куди ж мені йти у п'ятдесят з лишком років?” — питав він себе. І сам собі відповідає: “Мені пряма дорога живцем у могилу!”

Над ним ніхто не може змилуватись. Недремне око стежить за кожним його кроком. Улітку він пасе чужих корів і спить під золотими зорями, які йому такими аж ніяк не здаються. Восни ховається по конюшнях та скіртах соломи або сіна, боячись колгоспних сторожів та їхніх собак.

Стара людина місяцями не знає, що таке гаряча й рідка

страва. Не знає, що таке подушка, яку він бачить тільки у спі. І в тому ж сні його майже щоночі кличе до себе дружина — наша бабуся. З того світу кличе: “Плюнь ти на них комуністів-більшовиків, приходь у мій прекрасний і справедливий світ. У світ людської радості і Божої благодаті”.

Дід у снах щоночі рветься до того світу, але крила його підтинаються. Вони його туди не несуть. Йому, щоб потрапити у небесний рай, потрібно ще пожити деякий час у “раю комуністичному”.

Надходить пізня спатава осінь. З холодними ранками і довгими-довгими осінніми дощами.

Дочка на свій страх і ризик переховує батька у чужому хліві. Там, де хтось тримав свиней та корів. Про це не повинні знати ні сусіди, ні родичі, а тим більше генеупники. Останні, як скаже пси, ниппорять по Миргороду в пошуках передчасно постарілого діда, якому п'ятдесят сім років. Шукають день і ніч страшного “ворога народу”, боячись, що він зі своїм паралічом, животінням у комуністичному “раю” похитне підвалини і міць більшовицької влади.

“По необ'ятній родині” прокочується дике сталінське: діти за батьків не відповідають — і народжується рух сибірського піонера Павліка Морозова, який продає советській владі свого батька. Народжуються піонерські загони, дружини імені Павліка Морозова. Юні члени ленінської спілки піонерів стають на вахту імені Павліка Морозова і урочисто клянуться перед червоним полотном, що і вони віднині стануть гідними його послідовниками. Онука діда Василя однією з перших стає в ряди послідовників сибірського піонера. Одурманене словесним советсько-більшовицьким чадом дитя гордо заявляє в школі, що її рідний дід Василь Йосипович Воскобійник переховується від советської владі у хліві. І каже де.

Розбитого паралічем дідуся кладуть на сани і привозять до хати Паськів. Тут його скидають, прямо на вулиці. Наша мама — не рідна його доњка — на свій страх і ризик, поки немає хазяїна хати, перетягує дідуся до чужого двору. Підбирає на вулиці викинуте піонеркою-морозівкою те, що колись називалось одягом. Відмиває, переодягає і напоює дідуся чаєм із вишневих гілок. Без цукру.

Так помирав заможний господар, який на цій землі, окрім добра, нічого не творив. Так закінчив життя мій дідуся Василь Йосипович Воскобійник на п'ятдесят дев'ятому році. В тому віці дозрілій талант кожної людини тільки починає давати чи не найкращі плоди життєвої мудрості і досвіду.

Не краще склалась доля і в другого моого дідуся — Василя Григоровича Шумейка — мамишого батька. Після жнів його

з Лубен відправляють разом з іншими хліборобами на чергову "будову соціалізму" — в Маріуполь.

Там селянина-хлібороба перекваліфіковують на металурга і советського "кар'єриста" (чорна праця з кайлом у кар'єрі), і починається "трудове перевиховання" ворожого советській владі елемента в "людину нового типу".

Мій тато, на прохання мами, прямо з Харкова поїхав у той Маріуполь. Взяв чисту білизну. Бо від лідуся прийшов лист. Він писав, що "вони їх заїдають — спасу нема". Я малим ще й не знат, що таке вони. Гадав, то така порода собак, що охороняють бараки. Пізніше скуптував тих "собак" на собі. Батько знайшов дідуся. Перетягнув по другий бік колючого дроту.

Запропонув: "Тікаймо, тату". Дідусь відмовився. Сказав: "Гришо, мені залишилося двадцять днів, і мене випустята. Тільки норму свою виконаю".

Не виконав дідусь своєї комуністичної норми. Через десять днів тиф скосив його, як і решту славних українських хліборобів, що були там, із дванадцяти тисяч у концтаборі залишилося тільки шістдесят душ. Це на той день, коли тато вдруге прийшав забирати дідуся Василя. Батькові видали на руки дві довідки: одну про дату смерті, а другу, що дідусь — невідомо від чого — реабілітований. Де дідуєва могила, нам так ніколи й не вдалося дізнатися. Знаємо, що вона називається "братська" і глибоко прихована десь під маріупольською землею.

А тим часом ми почувалися абсолютними сиротами. Хоч знали, що у нас є тато, якого ми останніми місяцями не бачили. Слава Богу, була й мама. Вона належала до вольових жінок. Майже ніколи не плакала. Трималась мужньо. Мабуть, її материнський інстинкт підказував: треба вижити. Дітей врятувати, хоч би чого це їй коштувало. Вона нам ніколи нічого про свої переживання не казала, але ми, сини, пізніше й самі все зрозуміли. Так воно було. Не інакше. Інакше не могло бути.

У ПОШУКАХ ЧЕРГОВОГО ПРИТУЛКУ, або Знову бездомні

Десь навесні 1932 року Софія Черешанська повернулася з роботи зажурена. Її знайомий з робітничої їdalні порадив їй виселити нас зі своєї хати, якщо вона не хоче неприємностей від місцевої влади. Бо начебто у міськраду хтось прислав аж три доноси, що родина Григорія Воскобійника переховується у Софії Черешанської. Ніби так він і сказав:

— Передай Марині Василівні, хай краще з Миргорода кудись виїдуть. Найкраше в Росію. Там Сталін, здається, росіян не так переслідує. А з Гришою зв'яжуться, повідомлять. Він чоловік розумний. Щось придумає.

Ми подякували тітці Софії, зібрали свої пакуночки, поклали їх на візочок і побрели Миргородом у пошуках третьої хати. Пройшли повз свою. Мати відвернулася, аби ми не дивилися. Нас тепер було тільки троє: мама, я та Іван. Михайло уже татові допомагав по роботі. У Харкові. Мав чотирнадцять років. Вони там у кооперації щось навантажували — розвантажували. Тато за вантажника був, а Михайло ходив у нього в підсобниках. Але тим уже гордився — сам копійку собі на хліб заробляв. Одного разу приїхав як дорослий. Нам гостинці привіз. Мені — циркуля і ліпійку, Іванові — коробку кольорових олівців, мамі — квітчасту хустку. Хоч один уже на ноги зіп'явся.

Жаль нам було з Черешанською прощатися. Гарна вона була людина. Добра і бідна. Ще й до того сім'ї своєї не мала. А до нас вона звикла. Пригадую, пригнулила мене до себе, коли прощались, а потім відвернулася. Очі кінчиками хустки витерла. Промовила:

— За що людям така кара? Жили люди як люди! А це — не доведи Господи.

Тітка Черешанська до грамотних жінок належала. Колись вчителювала. А на старість літ відмовилася. Казала:

— Дуже я вже язиката. Колись не стримаюсь. Скажу, що

думаю, от мене їй зроблять "ворогом народу". Хай вони між собою казяться. Собаки.

"Собаки" було в неї улюблене слово. Вона часто його повторювала. Липуче слово таке. На всі випадки життя: "Ух ти, собака!" Або: "От собака!" "А собаки б вас з'єли". "Це не люди — собаки", — найчастіше казала вона.

Від тітки Черешанської ми спочатку пішли до бабусі Шумейчих. Так по-вуличному на мамину маму люди казали. Жила вона також не в своїй хаті, а в приймах у доброї й веселої на вдачу тітки Улянни Семенченчихи.

Бабуся за останні роки зовсім постаріла. Стала начебто нижчою. А може, це я підріс. Сухенька була, висохла, зморщенна, як пересушена слива. Й з лиця почорніла. Дуже за дідусям побивалася. Все хотіла з татом у Маріуполь поїхати. Хоч перед смертю чоловіка побачити. Але тато її запевнив: через 20 днів дідусь повернеться. Потерпіть. Недовго чекати. Та не судилося дочекатися. Всі побивалася: невідомо де їй могилка його. Ні піти, ні квіточки посадити.

Побачивши нас, бабуся зрадила. Аж сплеснула худенькими руками.

— Дітоньки! — І в слізозі. Візочок, який я за собою тягнув, сказав їй про все. Вона нічого більше й не питала. Просто відчинила перед нами хвіртку і пропустила у двір. Підійшла тітка Семенченчиха. Привіталася. Нічого не розпитувала. Одразу запросила до хати. Посадила за стіл. Налила по чаю. На мене глянула і мені налила:

— Ти вже козак. Можеш випити.

Мама заборонила. Тітка відказала:

— Таке гірке життя. Хай і він спробує. Не мед уже п'ємо. Мед більшовики викачали. Хай він їм животом вилізе. Щоб і не відмілиться.

Веселої вдачі була тітка. Ніколи не сумувала. Все жартувала.

А коли випивала чаю, то могла й гопака по хаті врізати, метелицю. Заспівати пісню. Пройде повз двір гепеушник чи якийсь активіст із місцевих, а вона йому, було, заспіває:

Соловки, Соловки,
Я вас не боюся.
Бо майстерниця така,
Що й там оженося...

Більшість частівок, мабуть, сама й придумувала. Бо, скажімо, про ті Соловки співала щоразу по-іншому, з іншим змістом. Якось один гепеушник зупинився і сказав:

— Прикуси язика...

А вона йому:

— Чим ти мене лякаєш? Сибіром? Я уже маю свій Сибір.

На Україні. Хіба ще треба Караганди? Ти зайди у мій двір. Поглянь, як я живу. Виписуй наряд, я пойду із задоволенням. Тільки щоб ти мене супровождав. Хоч на Колиму, а хоч на край світу. Погоджуйся, поки я не передумала...

Гепеушник не знав, що й сказати. Всі кашкета на голові поправляв.

— Заберу! — погрозив.

— Забираї. У мене павіть гною нема. Бо нема кому... Ти мене зрозумів. Мабуть, розумний. Петлиці на комірі маєш...

Гепеушник дав їй спокій. Алс вона уже не могла заспокоїтись. Вийшла за ворота і крикнула йому услід:

— Куди ж ти пішов? Запиши мене у середнічки. Одна торба спереду, а друга ззаду. Обидві полатані, а я посередині...

Любили ми бабу Семенченчиху. У її дворі Україною не наче запахло. Так казала мама. Бо за останніх кілька років ми ні пісень, ні сміху не чули.

— Не переживай, Марино. Пережили двадцять перший рік — переживемо й іх. Ще й твоїх хлопців оженимо. Баба внуків дочекається. Не журись. Хай напів вороги журяться... А ти, синку, мабуть, уперше чарку в руці тримаєш, хоч пригуби. Зрозумієш, коли на весіллі п'ють, чому “тирко” кричат. Але ніколи в житті не пий цього зілля. Воно до добра не доводить. Сьогодні ти заробив. Я бачила, як ти того возика за собою тягнув. Пригуби... Це вишнівка. А Іван хай ягоди єсть.

Того вечора у тітки Уляни я й справді першу чарочку вишнівки виплив. Ударила вона мені в голову таки добряче. Після того сів і, як мама сказала, почав писати листа до Михайла у Харків. Знали — він татові усе передати. До тата не писали. Боялись.

Написав я йому, що тітка Черешанська сказала негайно виїжджати. На Україні знову арешти, облави. Нібито плану по вивезенню “ворожих елементів” не виконали. Люди в колгоспі не хотіли йти. Казали:

— Я ще подумаю. Партія каже: це справа добровільна... Так що ви мене силою не заганяйте. Я газети читаю.

Нарешті ми одержали від батька листа. А десь через тиждень приїхав він і сам. Як завжди в останні роки, пізно вночі. Сказав, що на станції тихо. Не видно жодного міліціонера. Звелів збиратись. Ми довго й не барилися — все підготували заздалегідь, поцілували бабусю Марію, Івана, який у неї залишився. Тітка Уляна Семенченчиха обіяла нас, промовила:

— Ходіть здорові! — і заплакала. Це мене здивувало. Я виду не подав. А потім довго думав: “Така весела, сміліва, життєрадісна, а тут...” Пізніше зрозумів: за тією удаваною ве-

селістю її ховалась гарна і добра душа тітки Уляни Семенченчихи.

Йшли ми городами. Щоб ніхто не помітив. І тільки тоді найстрашніше залишилось позаду, коли поїзд рушив. Ми сиділи по різних купе. Про всяк випадок. І не могли дочекатися, коли кінчиться Україна. Перший раз у житті так думали. Швидше б у Росію. Там, гадали, уже не заберуть. Не відправлять до Сибіру... Так мріялось. А чи це так? Відповісти на це питання ніхто не міг...

У КАЛАЧ-СЛОБОДІ

У Калач-Слободу, що у Воронезькій області, поїзд прибув на світанку. Візника на таких маленьких станціях год знайти. Ми йшли довгими, ще темними, холодними вулицями. Десь далеко за обрієм прокидалося сонце, посилаючи світлої свої промені. Світало. Хотілось вірити, що й для нас з цього ранку почнеться нове життя.

Уже мело першим сухим снігом і піском. Забивало дихання, пісок потрапляв на зуби. Тріскотів. До квартири, яку найняв тато, було щість кілометрів. Я страшенно мерз і наслідував витримував дорогу. Обличчя дерев'яніло. Мама терла мені щоки, кутала в хустку.

Воронезька область в основному заселена українцями. Частина її свого часу належала Україні. Як, скажімо, місто Таганрог, що в Ростовській області. Таганрог певний час належав бути столицею України. Щоправда, більшовицькою столицею. Ленін там посадив український советський уряд. Як противагу Центральній Раді. А згодом, як це полюбляють говорили російські завойовники, воїни прорубали "вікно на Південь", до Азовського моря. Так українське місто Таганрог — скс-столиця України на виїзді — стало російським містом. Не могла ж Москва українцям повністю залишити те море, таке багате на осетрові риби. Тоді навіть українські більшовики запротестували проти цього "вікна на Південь". Але той протест червона Москва відхилила, заявивши, що тут "буде русская земля". У своєму загарбницькому стилі. Без усяких аргументів. За принципом: в кого сила, в того й права. У того й закон.

Коли ми їхали в ці краї, то нас із Михайлом, зрозуміла річ, цікавило, якою мовою там розмовляють. Адже обидва ми — школярі і хотіли продовжувати навчання в українській школі. Але, незважаючи на русифікацію, у Калач-Слободі у 1932 році в усіх школах навчання ще проводилося українською мовою. Це нас втішило. Жили там і росіяни, але вони складали меншість і зовсім не протестували проти українських шкіл, як це спостерігається нині навіть на півдні України.

У Калач-Слободі ми найняли невеличку кімнату. Жили в ній втрьох: батько, мати і я. Іван, як я вже казав, залишився в

Миргороді з бабусею Марією. Михайло жив у гуртожитку при місцевому технікумі. Там він проходив підготовчі курси до вступу у той учбовий заклад.

Батько влаштувався на роботу на місцевій птахофабриці. А мама якогось дня гарно одяглась і пішла до млина. Була в короткому, запам'яталося, українському вишитому кіжушку, квітчастій хустці, що її Михайло з Харкова привіз як гостинець. Один із мельників як глянув та й каже:

- Смотрі, настоящая українка прішла...
- Хлопці, у вас борошна можни купити?
- А что такое "борошно"?
- Ну, мука по-вашпому.

— А, мука... Для такої красавиці сколько завгодно... І мукі, і борошна, — жартували мельники.

Мати порадилася з батьком. Найняли підводу і поїхали до млина. За гроші, що взяли за обручку, купили двадцять пудів борошна. Батько ще взяв пляшку "казъонки", кільце ковбаси, хліба. Пригостив мельників.

Усі залишилися задоволені.

Тепер ми мали хліб і до хліба. З Михайлом батьки домовились: на випадок чого — ми далекі родичі. Мама для нього — тітка, тато — дядько. Хай вчиться.

Михайло далеко жив від нас. Мама зустрічалась з ним десь біля мосту в Калач-Слободі. Там рано-вранці Михайло забирає материну "допомогу". Тепер мама уже могла йому не тільки картоплю печену принести, але й пирогів, вареників, з півдесятка яєць. Аби вчинився.

Напередодні Різдва ми з мамою пішли до церкви. Тут усе було як у нас. Тільки відправу справляли старослов'янською. Раптом мамі стало погано. Видно, правду в народі кажуть: жінки мають два розуми, другий з яких — інстинкт. Мама потягнала мене надвір.

- Йдемо, сину, додому.
- Що трапилося? — глянув я в мамині очі.
- Не знаю, синочку, але серце щось неспокійне...

Ми не йшли додому — бігли. Я нічого не розумів. Тато сидів у хаті.

Мама полегшено зітхнула, перехрестилась.

— Ти вдома? — спітала здивовано.

Батько посміхнувся.

— А ти мене хіба не бачиш? Перед тобою хтось інший сидить?

— Щось в церкві зробилося... Якийсь голос каже: іди додому. Григорія забрали.

— Ну, це в тебе від Миргорода. Тут, гадаю, минеться. Лю-

ди розповідали, що в Калач-Слободі давно уже нікого не арештовували. Правда, з Кубані та Дону козаків, буває, везуть, а так тихо....

Раптом у двері постукали. Мама відчинила і обімліла. На порозі стояли двоє в російських "полушубках". У малинових кащетах. Гепеу...

— Ти Воскобойнік? Вставай, пайдьом с намі...

Разом з батьком забрали і сусідів — Даниленків. Здається, воно приїхали з Вінниці. Мати хотіла дати батькові якісь харчі. Та він відмовився.

— Як беруть, то хай і годують. Нехай буде вам.

Мати кожного дня ходила до Базару. Так називався у Калач-Слободі куток. Там за колючим дротом була тюрма. Батька час від часу виводили на прогулянку. Мати одного разу допросилася, дозволили батькові підійти до воріт. Тато взяв передачу. Подякував. І додав:

— Одну воду дають. Сказали — у Сибір вивозитимуть. Роздобудь купі. Її сиру істи можна. Бо інакше, каже дехто, до Сибіру не дотягнемо...

Через три дні батька з тюрми перевели у бараки. Більче до станції. Чи то поїздів не вистачало, чи ще там чогось. Але незабаром тата і дядька Даниленка відпустили. Звеліли: сидіть дома, чекайте. Несма чим вас годувати.

У тюрмі й у тих бараках сиділи переважно люди з України й Кубані. Один гепеушник, що випускав ув'язнених, сказав:

— Ідьте звідси, хохли, на всі чотири сторони. По-доброму раджу. Нам спокійніше буде без вас.

— Куди ж тепер, Гришо? Так усе добре складалося: Михайло на курсах, хлопці — у школі... У тебе робота. В хаті тепло. Є що істи...

— Сказали на Україну повернатися. Інакше заберуть. Один дядько, що недавно з України, розповідав, ніби там голод почався. А чекіст його перебив: "Не болтай лішнєго. Нікакого там голоду ніст. На Україні — і голод! Возвращайся дамой!"

— Що ж нам робити?

— Вас залишу тут. А сам... щось буду думати. Повертатися я не збираюся.

Через тиждень випадково зустріли ще одного знайомого з Миргорода. Він підтверджив: на Україні голод. Застеріг, щоб і не думали повернатися, бо там нічого істи. Люди ловлять собак і котів. Казав, що дуже багато людей у містах. Ідуть із сіл в надії порятуватися там від голоду. Там і вмирають. Іх щодня цілими підводами кудись вивозять. Одні кажуть, що їх сплюють. Інші — залишають до весни, бо земля тверда, ям не на-

копаєшся. Вивозять і мертвих, і напівживих. Ті вмирають уже по дорозі. Ми слухали, і нам не вірилось, що таке може бути.

Розповів той знайомий і про тітку Юхименчиху, яка довгий час жила на колгоспному подвір'ї у своїй хаті. Люди не хотіли, щоб її виселили, а начальство вимагало. А це пішла на базар, повернулася, а хату трактором знесли. Речі усі в рів посыдали. Тепер тітка Юхименчиха із сином живуть у Шапочків.

З харчів у Миргороді, вів далі дядько, нічого нема. Ні за які гроші нічого не купиш. Сказав, що так по всій Україні. Як в інших республіках, не знає. Туди з України не випускають. Як саме виїхав, він не сказав, але не на даху. Бо на даху просто пристрілювали.

Батько спакував з мамою дві посиленки і вислав бабі Марії. Бо з нею ж залишився наш Іван. Ми, здається, усе врахували. Забули тільки про одне: ми жили у той час у грабіжницькій державі, і ті дві посиленки, куплені на останню бабусину обручку, "били із'яти в пользу советського гасударства — страни рабочих і крестьян".

Отримавши таку цидулку, ми уже знали, що більшовицька Москва запланувала втілити свою давнє мрію нарепті в життя — винищити українців фізично, голодом. А на їх місце переселити росіян. Уже після голоду. Так воно й трапилося.

ПІД КОНВОЄМ... У “ТЕЛЯТНИКУ”

У Калач-Слободі нам не вдалося затриматись надовго. Тата ще двічі арештовували і двічі відпускали. Разом з Даниленком. Чи то харчів гепеушники не мали, чи то в Сталіна під час індустріалізації “страні” вагони колючим дротом були зайняті, чи то вагонів-“телятників” не вистачало. Важко сказати. Батько щодня ходив відмічатися в “малинових кашкетів”. Ті йому кілька разів нагадували:

— Воскобойпік, лучше уезжай дамо...

Тато не слухався. Тієї і для мене, і для мами пам'ятної ночі під'їхали до нашого двору в черговий раз гепеушники. На санях. Як і в Миргороді — вночі. Тільки ще пізніше. Сказали:

— Собірайтесь усе без ісключення...

Ми не поспішаючи повдягались, поки там, за стінкою, сімейство Даниленків із Вінниці намагалося довести щось гепеушникам.

“Невже знову у сніг викинути?” — майнула у мене думка.

На вулиці стояв мороз близько 40 градусів. Це нам усім тоді запам'яталося добре. Сухий вітер десь з Азова ніс пісок. Сік ним по обличчю. Їхали ми на тих санях мовчки. Михайло залишився в гуртожитку технікуму. Мама молилася Богу уже не за нас, а за цього. Аби лише його не знайшли, не забрали. Ми ж тут хоч разом.

Зупинилися ми біля станції. Повз нас проїжджали сани за санями. Не порожні, а з голими людьми. Це були трупи. Ніколи в житті я такого жаху більше не бачив. Тъмяно падало світло від єдиного на пероні ліхтаря. Вітер утих. Сіяв ледь помітний сніжок. Затверді на морозі трупи гепеушники і солдати брали за руки, за ноги, що не згиналися, і кидали прямо у вагони. Спочатку вони сильно гупали об дерев'яні підлоги. Потім — приглушені. Те, що звалось ще недавно дітьми, лунко гупало об стінки вагонів. Мениші трупи мали меншу вагу, і їх закидали подалі, щоб більше влізло. Отож трупини з потріском залитали аж у кутки. Після цього знову бралися за “дорослих”: жінок, дядьків.

Батько повернув мені голову у протилежний бік. Сердито мовив:

— Я тебе прошу, не дивись...

Я й сам відвернувся. Тільки мимовільно прислухався. Звуки повторювалися. Навіть якось ближче і гучніше, ніж це було досі. Здогадався: закидають новий вагон. Цей, що стойть ближче до нас.

— Господи, — шепотіли мамині губи. — Куди ж їх можуть везти? Для чого? Хіба не простіше закопати тут?

На це питання ніхто не міг тоді з присутніх відповісти. Окрім, звичайно, гепеушників. Ті мовчали. Мовчки творили свою чорну справу.

— Спаси і помилуй! Що ж це за влада на землю прийшли? — подала голос дружина Даниленка тітка Одарка. — Неваже і нас разом з цими людьми?

Під'їхало ще кілька саней. На одних із них родина: батько, мати й семеро дітів. Пуп'янки одне одного менше. Це була сім'я з Києва. Учителів. Ми дізналися про це потім. Разом в одному вагоні їхали.

Нарсипні трупи позавантажували. Хтось сказав, що це кубанці. Ті, що в колгосп йти категорично відмовилися. Для живих підігнали інший вагон. Такий самий, як і для мертвяків. Теж "телятник". Гепеушник розчинив двері, гукнув:

— Українци, залізай. Сначала деті... Не торопітесь... На тот світ все успієте!..

До цього підскочив якийсь старший. Витяг наган. Закричав:

— Закрой рот! Расстряло на місті! Слезай немедленно! Петров, зайді єво место!

Підбіг інший солдат-гепеушник. З такою ж довгою гвинтівкою. З багнетом. Став біля вагона, нсвідривно дивлячись на нас. Навіть не ворушився. Видно, дуже перелякався. За свого товариша. Того повсли... Я тільки чув:

— Товаріщ старший лейтенант, я же пошутіл...

Мене підсадили у вагон після "пуп'янків". А я уже підхопив маму. Боявся, що нас, дітей, можуть залишити одних у вагоні. А дорослих на пероні. Закричав:

— Тату, і ви з нами!

Мама ніби відчула мій переляк, підскочила до дверей, подала батькові руку. Він пружно вскочив сам.

— Нс бійтесь. Я вас одних не покину. Хіба що на місці пристрелять...

Останніми у наш вагон сіли два кримських татарина. Казали: "Ми не с України. Ми с Крима", — все одно не допомогло. За ними й зачинили двері. Стало темно, як у льоху серед ночі. Хтось подав голос: "У кого сірники є?" Раптом двері знову

відчинилися. Тільки смужечка світла від ліхтаря на підлогу упала. Щось у вагон кинули.

Запахло хлібом. Так і є. Чотири буханці. Учителька з Києва їх узяла. Почала ділити на всіх порівну. Мама сказала їй:

— Жіночко, ви собі лишіть трохи більше. У вас маленькі дітки.

Та подякувала, але все одно поділила порівну. Мама потім передала їй один шматок нашого хліба. У нас і свій хліб у торбі був. А дядьки тим часом заходились добувати дрова. Хтось відривав мало не цілу дошку. Даниленко застеріг:

— Дивіться, а то вагон ребрами засвітить.

Розтопили "буржуйку". Стало світліше. Батько сімох дітей поставив на грубку чайник. Нас, малих, поклали, постеливши на підлозі близче до вогню. Але так щоб, не дай Боже, іскра не впала. Перед цим часом напоїли. По півкварти дали. Жінки прикрили нас. Я швидко заснув. Прокинувся від холоду. Відчинили двері. Стояли посеред якогось лісу. Той самий гепеушник, що підмінив товариша, скомандував:

— Вихаді. Толькі бістро. Женщіни налево, мужчини направо. Не відумайтесь бежать — пуля догоніт...

Тато сказав:

— Тут не викидатимуть. Випустили до вітру.

Даниленко додав:

— Щось це на Сибір не схоже...

— Не разгavarівать, — підійшов старший лейтенант. Якийсь дядько з сусіднього вагона набрав снігу в чобіт — добути води. У вагон заскакував на одній босій. Бідні люди й набрати снігу не мали у що.

Нас перерахували. І знову зачинили за пами двері. Чоловіки виходом "до вітру" розпорядилися по-хазяйськи. Кожний з лісу приніс по деревинці. Хто більшу, хто меншу, а все було що в "буржуйку" кинути. А вона жерла дрова, ніби з десяток днів не йла. Так мені тоді, малому, здавалося.

— Сюди б вугілля з мішком. Було б як у Ташкенті, — кинув репліку дядько Даниленко. Його тітка Одарка навіть не підво-дилася. Усю дорогу спала.

— От маю жінку, — не замовкав вінничанин. — Міняє професію. Як тільки советська влада загориться, вона до них у пожежники піде...

Тітка Одарка, не піднімаючи голови, й собі озвалася:

— Поговори мені... Хай її чорти гасять!

Київський учитель злякався. Підняв окуляри на носі і жалібно попросив:

— Товариші, я вас попрошу. Тільки без політичних дискусій. У мене семеро дітей... Ми пічого не чули... Правда,

Клавдіє Семенівно? — звернувся він до своєї дружини як до свідка.

Зовсім переляканій був чоловік. Маленький, щуплявий. Враження складалось таке, що сам у себе сховається при першій же небезпеці.

Клавдія Семенівна нічого йому не відповіла. Колисала на руках найменшенького. Ще кілька діток до неї горнулося. Головки їхні лежали у неї на колінах. Старшенькі ж сиділи біля тата. Мовчки дивилися на вогонь. Він зайчиками перебігав по їхніх личках.

Хтось проколупав таки щілину у стінці вагона. Чи не татари, бува? Мій батько підійшов, заглянув у ту щіліну. Даниленко сказав:

— Гришо, дивись не зароби виробничої травми. Щоб тебе гепеушник в око не пітприкнув.

— Тіпун тобі на язик, — знову подала голос тітка Одарка. — Хоч би тобі прищ там вискочив. Дав тому языку відпочити.

— Оце така плата за любов, — сказав дядько Даниленко.

Батько його перебив:

— Здається, ми не в Сибір їдемо!

Всі раптом заговорили. Ніби стривожилися. Так, наче їм хотілось у Сибір, а їх і тут обдурили.

— А куди ж по-вашому? — запитав учитель.

— Ви у нас найграмотніший, вигляньте, зорістуйтесь. Здається, на Україну, — відповів йому тато.

— Це може бути, — погодився дядько Даниленко. У Сибіру трупи довго зберігатимуться. А в Україні м'які черноземи. Іх хробаки швидко схрумають. Для советської владі першій-шес удобреніс.

— Товариші, — ледь не заплакав учитель з Києва, — у мене семеро дітей.

— Що ти всю дорогу хвалишся, — розсердився дядько Даниленко. — Ми з Одаркою бачимо. Не сліпі ж. Молодець! У тебе поглянь яка жінка. Усю дорогу сидить. А моя усю дорогу спить. Звідки в неї діти візьмуться?

— Щоб тобі від цього “телятника” тріска в языку засіла...

— підвелась тітка Одарка і оглянулась навколо. Ніби вперше нас побачила. — Ти б хоч на дітей зважав, — кинула вона.

— А що я, щось антипедагогіче сказав? Хай учитель скаже!

— Дай йому спокій. У нього справді одне від одного менше. А, куди нас vezуть — тільки ці гепеушки знають...

— Так що ти мені накажеш — не жартувати? Отак лягти і посеред “телятника” па честь п'ятнадцятої річниці Великого Жовтня вмерти?

— Товаришу Даниленко, — це знов учитель.

— Все, замовк. Виключився. Хай товариші татари говорять. Гепеушники все одно їхньої мови не знають. Вам це нічим не буде загрожувати.

Рантом поїзд зупинився. Двері відчинилися. Тато вигукнув:

— Господи! Так це ж Харків!

— Вихаді. Харьков! Пріехалі! — кричав старший на пероні.

Даниленко підійшов до гепеушника:

— Спасибі, синок.

Той відповів:

— Пажалуста!

— Передай, синок, батьку Сталіну: велике спасибі за нашу счастливу жізнь. Я ще ні за однієї влади безплатно в столицю не приїджав.

— Но, но, — розгубився гепеушник. — Ти повежлевсій.

Тітка Одарка відтягла дядька Даниленка за рукав. Той хотів ще щось сказати. Та не встиг. Дружина не дозволила.

МИ ЗНОВУ В МИРГОРОДІ

УХаркові, на привокзальній площі, ми почали розуміти що й до чого. Містом бродили уже опухлі від голоду люди. Стояла черга біля крана, на якому висіла табличка "Кипяток". Люди мріяли хоч водою закропитися. Ніхто не просив милостиню. Не було в кого. Вуркагани, чорні, замурзані, обірвані, неначе повилазили з топки паротяга, побачивши нас, обсипали з усіх сторін.

Малій вурка вибіг наперед і закричав татові:

— Дядя, ти потерял рубль!

Перед нами на землі й справді лежав карбованець. Я подумав, чому ж не підбере той замазура у шапці з надірваним вухом? І як поведеться тато? Батько й бровою не повів. Тільки різко відповів щось вуркаганові. Той підхопив карбованця і з словами "як не ваш, то буде наш" кинувся знов до натовпу, що виходив з "телятників".

Біля якогось стовпа ми зупинилися. Тато обійняв Даниленка, його Одарку. Подоляк, не втрачаючи почуття гумору, промовив до тата:

— Дай Боже, Гришо, може, зустрінемось. Тільки не там, де ми з тобою познайомилися. Я не проти третього разу, але тільки не у гепеу. Хай уже краще третього разу за столом. Третью моя Одарка буде. Правда, вона й сама може випити півлітру. Якщо дадуть. Але хто її у наш совєтський час даст! Бувай, Гришо! Кінчиться совєтська влада — у Калач-Слободу поїдемо. Меморіальні таблиці повстановлюємо на місцях нашого тимчасового перебування у братній Росії. — Він підняв високо над головою руку, другою взяв за лікоть тілку Одарку і почимчікував назад, па вокзал. Мабуть, вирішили їхати на Вінницю.

Раптом на привокзальній площі почувся крик:

— Людоњки, чемодан украли! .. Людоњки!.. Там же усе мос багатство!..

— Таки піддурила сволота, — оглянувся тато. — Якогось сільського дядька. Піймав би того вуркагана — роздер би. А він мене ото збирався...

Мама здивувалась:

— Тебс? Коли?

— Та з отим карбованцем... Я цих фокусів надивився. Вони й Михайла хотіли надурити. Добре, що я його тоді своєчасно зустрів. А роблять так: старші вуркагани беруть на діло малого. Той вибіга і непомітно кидає перед тобою карбованця. А тоді це зінське щеня підбіга до тебе і кричить: "Дядя, ви потєрялі рубль. С вашого кармана вилетел". На цей "рубль" і купуються простачки. Він за тим карбованцем, а той вуркаган, що ззаду, за його чемодан — і забудь, як звали. Отакі фокусники. Шантрапа нещасна. Отой чоловік на карбованця полавися. За карбованця, вважай, чемодан продав.

Тато зупинив візника і назвав адресу. Поїхали ми до давнього татового знайомого. Його прізвища я уже не пам'ятаю. Пам'ятаю тільки, що батько звертався до нього як до Олексія Даниловича. Він, здається, в кооперації працював. Разом з батьком. Там і наш Михайло під час канікул підробляв.

Олексій Данилович сказав, що Москва забирає все до крихти. Збунтувалися навіть деякі українські більшовики. Та одних позаарештовували, інші самі наклали на себе руки. Діється щось таке, чого історія України ще не знала.

— Гришо, голод буде. Страшний голод. Москва згнотить нас. За испокірність. Або колгосп, або смерть. Третього не дано.

— Та менс ж і в колгосп не приймають. Ви ж знаєте, Даниловичу, я класовий ворог, непман. А той неп самі ж і придумали.

— Самі, Гришо, придумали. Самі й чесний люд пограбували.

— Що ж робити? — запитав батько.

— От цього я тобі не скажу. Ніхто не скаже, що завтра буде. Один Бог знає, але і його вони з нашої хати уже вигнали. У Харкові тобі не раджу залишатися. Тебе на серйозну роботу не візьмуть. Бо — "соціальное проісхождениe". Чи як вони там пішуть? А так тобі ніхто й талончика на хліб не дастъ. Комуністи з розподільника харчуються, а з ними — гепеу, міліція... А нам смерть... Повільна, страшна. Страшнішої не буває. Не себе жалко. Он його, — показав він на мене. — Якщо він істі просити ме, а нема що дати? Як це батькам пережити? Ти можеш мені відповісти? У мене самого двоє. Куди їхати? Куди? Поїхав би до Польщі, Чехії, Німеччини... Та хіба це можливо?

Ми трохи посиділи у татового знайомого, погомоціли. Він ще пригостив нас часм без цукру.

— Куди ж ви тепер? — запитав Данилович.

— Мабуть, знову в Миргород...

На вокзал ми поверталися пішки — тато добре знав Хар-

ків — і бачили безліч селян, що, мов сновиди, мов якісь тіні, присечено кудись брели. Брели, не знаючи куди. Одні — в один бік, інші — в протилежний. Довірливі, наївні, вони вірили і надіялися, що десь тут, у столиці України, їм нібито дадуть якийсь талончик на пайок — не можуть не дати. Адже це у них, у селян, забрано хліб. Забрано їхньою селянською владою. Забрано, щоб рівномірно розподілити його між кожним членом совєтського суспільства. Так їм казали. Тому вони і йшли до міст і містечок. Йшли і не знали, що це їх останній шлях у житті — від більшовицької брехні про справедливість і рівність до реального переходу через штучний голод у кращий і невідомий нікому світ.

Нерадісні ми зійшли на станції “Миргород”. Нерадісні й новини ческали на нас тут. Тут, де ми всі народилися. Нікому з нас ще не вірилось, що в Україні розпочався справжній голод. Це було незрозуміло. Адже за якусь ніч ізди від Росії, у Калач-Слободі, є все. Все дешево і всього доста. Я, звісно, не мислив тоді такими категоріями. Але уже пізніше, ще до 1937 року, я чимало чого зрозумів.

Те, що ми бачили в Харкові, — тільки в меншому масштабі — повторилося і в Миргороді. Селяни так само бродили нашим містом. Сиділи під парканами на миргородських вулицях. Сумними очима з останньою надією дивилися на світ Божий і поволі вмирали. Під парканами, під вчоращеніми церквами, під пинішніми райкомами, райвиконкомами а чи просто у підвіртні, як собаки, яких поганий господар вигнав з двору.

А ми тоді ще не думали й не гадали, що це тільки початок. Попереду йшов страшний, небачений і нечуваний на цій землі тридцять третій.

А нещасні селяни від “своєї” влади чекали “советських подачок”. Та в більшовиків були зовсім інші плани, розраховані на їхнє життя, а на їхнє вимирання. Саме воної перші й поклали свої довірливі голови під безжалінні жорна тридцять третього року. Все надіялися, все чекали: “батько” Сталін їх не забуде. На голодну смерть не кине, не залишить бодай без скоринки хліба. Кинув і залишив. Не дорікаю жертвам і словом. А розділяю їх плачі й болі. Бо кожному українцеві болить і тридцять третій! Кожний пережив, кожному смерть зазирнула в очі.

Пережив тридцять третій і я. Так, як усі ті, хто вижив.

В ЕПІЦЕНТРІ ТРИДЦЯТЬ ТРЕТЬОГО...

Мільйони жертв тридцять третього стукають мені в серце.

У той страшний тридцять третій рік наша родина, якщо сказати коротко, вижила тільки завдяки батькові. Не помиллюсь, коли додам: як і родина моєї дружини — Оксани та Івана Дроботів. Дій іхньої сім'ї в ті роки дуже подібні до дій моїх батька і мами. Іхній ризик заради виживання сім'ї у тих жахливих умовах надзвичайно схожий між собою.

Наш батько після повернення з Калач-Слободи працював у Якова Даля — нашого квартирнага і директора шовкорадгоспу. Даль тепер був советським повновласником нашої хати. Жив, як мати казала, на повну губу удвох з дружиною Наташою. В хаті на дві половини.

Я вже, здається, писав, що Даль па вигляд був надзвичайно строгий чоловік. Мабуть, того вимагав советський етикет. Але під своїм партійним квитком носив добре серце, ховаючи це від стороннього ока. Але ми відчували ту доброту. Він, я певний, розумів більше, ніж хтось ішпій, що сама Москва витворяє з Україною. Бачив, що віжки попустили трохи тільки тому, що усвідомили: за такого голоду люди вимруть геть усі. Навіть такі терпеливі й витривалі, як українці. Зима тридцять третього була така ж лютя, як і більшовики. Мама останні свої прикраси, що дістались їй від дідуся, бабусі і тата — обручки, сережки, хрестики — все, що для більшовиків мало цінності, віднесла в "Торгси". За продукти. Советський молох усе те впихав у своє черево, спочи навколо смерть.

Комісари і гспеуппники, комсомольці і активісти (особливо останні — очманілі від більшовицьких обіцянок) з шомполами і списками це ниппорили по городах, гориццах і погребах і забирали геть усе — від недопеченого хліба в печі до горщиця вареної картоплі або пшоняної капі, не розуміючи, що й самі воїни також доживають останні дні. Завтра, після такої сумлінної роботи для дорогої іхньому ідеологічному серцю Москви, воїни стануть звичайнісінським непотребом. І так само побредуть невідомо куди, і так само падатимуть під райкомівськими, пофарбованими до свят парканами і мовчки,

уже без сталінських гасел і транспарантів, помиратимуть від голоду.

Люди чорними, опухлими привидами бродили по сірому місту. Сідали проти вікон советських установ, сподіваючись, що влада над ними зглянеться. Чекали на милостиню, хоч на якусь допомогу. Та дарма. І бідолахи тихо вмирали. Часто під байдорі советські марші Дунаєвського, Лебедєва-Кумача та інших советських трубадурів-оптимістів.

Не можу забути своїх дитячих миргородських вражень від того, що ми бачили з вікон найманої нами хати. Я і мій молодший брат Іван годинами просиджували біля тих вікон (старший брат Михайло, напр. "далекий" родич, залишився у технікумі в Калач-Слободі) і дивилися, як смертні тіні приречені бредуть і бредуть невідомо куди і на твоїх очахпадають і більше не піднімаються. На базарній площі Миргорода щоденно підбирали по двадцять-тридцять трупів, по п'ять-шість на вулицях. Деякі ссла, — знаю з розповідей батьків, — де мешкало по тисячі або по дві тисячі людей, вимерли повністю.

Повністю вимирали колгоспники. Вони були найменш активні і найбільш "віруючі". Вони свято вірили, до останнього свого подиху: це "витравлюють" тільки заможників-нептманів, а їх советська влада ось-ось порятує. Ніхто тоді не міг і подумати, що червона Москва спустила план їхнього вимирання. Тепер ми зрозуміли, чому в Україну з Калач-Слободи відправили трупи кубанців — далеких нащадків гордого і незалежного українського народу. Викинули як непотріб. Мертвими. На них, кубанців, як і на нас, українців, не діяла ніяка пропаганда і агітація, ніякі заклики й гасла. Вони і ми якими були індивідуалістами й консерваторами, такими і залишилися. Не сприйняли ленінсько-сталінського поваторства.

Пригадується мені ще один епізод тридцять третього року. Пізня весна. Голодували ми страшно. Але вже можна було, як тоді казали, "стати на підножний корм" — їсти зелень. Недалеко від нашої хати, яку ми знову наймали, розкинувся сад шовковиць. За садом я побачив кущі ранніх зелених помідорів.

Я зірвав кілька, ховаючись, щоб ніхто не бачив, і з'їв. У животі майже відразу почалися неймовірні різі. Так ті болі називала мама. Мені всередині хтось інече гострим ножем різвав шлунок. Було дуже боляче і страшно. Я подумав, що помираю. Добіг до стодоли, обіперся на паркан, заплющив очі, зіціпив зуби і стояв так якийсь час. Раптом біль минув. Я відчув, що мені кращає, що я чомусь оживаю. Підставив сонячному промінню обличчя і засміявся. Мое тіло і душу огорнуло нечуване досі блаженство.

І раптом ззаду я почув голос тітки Катерини — сестри моєї мами. Вона щось кричала, але до мене не доходив зміст її слів, я був неначе в якомусь сні. А нехай покричить, якщо хоче, майнула в мене думка. Та зиснацька тітка так заідila мені в обличчя, що я ледве не впав на землю.

— Ти що, здурів! — Вона замахнулась ударити мене ще раз, але я напружився з останніх сил і дав ногам волю, поки вона не застосувала руки.

Я подумав, що мене покарано за з'їдеці помідори.

Я довго сердився на тітку Катерину. І тільки згодом, — ми жили тоді в Канаді, — коли мама розповідала про голод на Україні двадцять першого і тридцять третього років, я дізнався, що перед самою смертю людина неначе заспокоюється, заплощає очі і тихо прощається з цим світом, йдучи у вічність.

“Так от чому мене тоді ударила тітка Катерина”, — подумав я. І все їй простив. Покійний. Вона рятувала мене від передсмертного сну.

Запам'яталася й така картина. Це вже літо тридцять третього. Миргородський курорт. Тепле, лагідне надвечір'я. “Советське руководітслі” усі в білому: кашкет, сталінський кітель, штани. Деякі в білих сорочках замість кітеля, в парусинових туфлях, наквацяніх зубним порошком. У білому й начальницькі жінки, діти. Одяг білого кольору мав, очевидно, свідчити про віру в “світле майбутнє”. “Світле майбутнє” на тлі чорних смертей тридцять третього року.

Свіжопофарбована курортна брама. У неї в'їжджає кілька легкових авто. Мабуть, з Полтави. Духовий оркестр — також у білому — на пагорбі грає вальс “На сопках Маньчжурії”. Усі сміються, танцюють. Дітям приїжджого начальства роздають пукерки.

По цей бік брами діти трудового народу, опухлі, худющи, з роздутими животами, бліскучими від голоду очима дивляться на все те дійство. Меншенькі простягають рученята. Надіються. Вірять. Їх ніхто не помічає. Для більшовиків це будення, звична картина. У вихорі вальсу кружляє, здається, іхня радість, втіха і черствість.

“Советське руководітслі” будуєть під оптимістичні марші і вальси “світле майбутнє”, а під звуки чорно-зеленого рою мух тихо і мовчки помирають перші “будівники соціалізму”. Завтра зранку по бруківках Миргорода прогуркотять вози і підводи. Сп'янілі від смертей і сивухи дядьки братимуть за руки і мертвих, і ще напівживих, обліплених роєм зелених мух дітей, жінок, дідів, дядьків і вантажитимуть на вози. Класти-муть трупи вздовж і впоперек. Щоб більше за один раз влізло. А підвечір знову повернатимуться в місто. За “свіжими”. І так

триватиме аж до самісінкої зими. А взимку мертвих не турбуватимуть. Всеукраїнський морг тоді працював на “свіжому повітрі”, під мудрим керівництвом “вождя народів” кривавого батька Сталіна.

Смерть, як привид комунізму, семимильною ходою йшла поневоленою Україною до своєї переможної, так здавалось червоній Москві, весни. Весни ще страшніших смертей і безнадій.

Павло Тичина написав свій вірш “Партія веде”. Збірку його поезій під такою ж назвою носили на великих советських свята по Красній площі в Москві разом з портретом Сталіна — в оригіналі. Максим Гор'кий друкував свої публіцистичні статті на “великом русском языке”, переконуючи своїх французьких колег — роменів ролланів та барбюсів, — що ніякого голоду в Україні нема. То все вигадки не добитої московськими більшовиками української еміграції та їхніх прислужників.

Над планетою висіла тиша. А над Советським Союзом — веселі марші “Весьолих ребят”.

ЯК МИ ВИЖИВАЛИ

(Перша оловіль мосі дружини Галини)

Dещо порушу хронологію моєї розповіді. Поповиню історію нашого життя ще однією автобіографічною сторінкою з життєпису іншої родини — родини Івана та Оксани Дроботів. Особливо дорогої мені славної сім'ї з славного козацького роду з-під Січеслава. Саме з цього давнього козацького роду походить моя дружина Галина Дробот.

Розповідь Галини — це переказ того, що вона чула від своїх мами і тата, бо в тридцять третьому їй не виповнилось ще й двох років. Я занотував її спогади. І мушу сказати: вони цілком чи майже цілком збігаються із моїми, з тим, що я чув від самих Дроботів — моїх тестя і тещі.

Про голодомор тридцять третього написано чимало. А от живих, яскравих деталей, узятих з самої гущавини життя, — якщо не гріх назвати життям те, що творилося в тридцять третьому, — як на мене, в книжках про той рік — замало.

Чи, може, для змалювання тридцять третього в людській мові просто бракує слів? В моїх же спогадах, крім усього іншого, йдеться про певний досвід людей, які в смертельно критичній ситуації, живучи в більшовицькому пеклі, врятували не тільки себе, а й своїх близініх. І пишу я не для того, щоб люди могли скористатися нашим досвідом, якщо, не приведи Господи, десь повториться тридцять третій рік, а для того, щоб змусити людей повірити в себе і не втрачати що віру навіть тоді, коли здається, що ти вже стоїш однією ногою в могилі. Я пишу для того, щоб люди боролись і перемагали.

Нижче подаю розповідь Галі.

“Діди і прадіди мої з привільних степів Придніпров’я. Із споконвічних вільних козацьких земель. Може, саме тому ми такі горді. Ніколи нікому не кланялися. В наших душах і досі нуртує козацький дух.

Голод на наші багаті землі — землі “мсду і молока”, як колись називали нашу Козацьку державу мандрівники, — принесли більшовики. Вони прийшли як загарбники. Поводилися як грабіжники. Часто — як дрібні злодюжки. В тридцять третьому забирали все: десяток цибулин, склянку квасолі. Навіть насіння кавунів. Брали все, що потрапляло їм на очі.

Ми мали міцну селянську родину. Працювали на власній землі. Наше рідне село називалося Зоря. Не комуністична зоря. Українська. Просто дуже гарне було село. Дніпровське. І район мав славну козачу назву — Божедарівський. Більшовикам — борцям із релігією — вона не сподобалась. Перейменували. Здається, дали ім'я підручного Леніна — Дзержинського. Такого ж убивці і ката, як і всі більшовики.

Врятувалися ми від Сибіру завдяки сусідам. Хтось із них попередив тата:

— Іване, ти в списку на відправку сім'ї до Сибіру... Як заможник...

Пізньої ночі, зібралися звечора, ми сіли з тим сусідом на воза і виїхали до Кам'янського. Пам'ятаю, сіявся м'який, легенький сніжок. Замітав наші сліди. Невдовзі ми сіли на поїзд і кудись поїхали. А сусіда, як ми дізналися згодом, наших коханій поставив назад у стодолу. До ранку сніжок усто колю її пригрушив. Уранці “завіталі” й гепеушники, а в хаті порожнє. Тільки на дворі кури та гуси бігають. Віз і коні на місці, а після нас і слід прохолос. Отак, спасибі добрим сусідам, ми врятувалися від Сибіру.

Пізніше тато вдав, що всі документи загубив. Та їй біографію трохи змінив. Інакше б не вижили. А через чотири місяці під іншим прізвищем влаштувався слосарем на заводі. У тому ж місті Кам'янському (тепер Дніпродзержинськ).

Одного дня тато, уже працюючи на заводі, прийшов чомусь раніше з роботи. Чи то зажурений, чи то схильний.

Сів за стіл. Звідкись вийняв золотого чи срібного кишеневого годинника. Натис на ледь помітну цяточку — дашок розкрився. Заграла музика. Я і старша моя сестра Марія (але старша не пабагато) позалазили на лаву і, пасливі, прислухалися до тієї небаченої досі іграшки. Це був дідусяв подарунок. Він його купив, коли нашему татові виповнилося двадцять п'ять років.

— Доведеться продати! — сумно мовив батько. Ми, привчені слухати старших, мовчали, хоч обом хотілося сказати: “Тату, не продавайте. Хіба можна таку красу продавати?” За нас сказала мама:

— Чого це ти раптом надумав? Це ж батьків подарунок.

— Знаю, Ксено... Але на заводі з завтрашнього дня пайку хліба врізають ще більше. Замість трьохсот грамів видаватимуть двісті. Я підрахував: за місяць зароблю на дві склянки... пшона. Чим ми їх годуватимемо? — кивнув на нас.

Мати мовчала. Під стелею зависла типія. Десять дніжчала муха, а на столі “тіктакав” татів годинник. Мати поглянула на цього, зняла з ший золотий хрестик...

— Не поспішай, Ваню, з годинником. Я хрестик у “Торгсин” віднесу. Візьму борошна, олії, цукру...

— І візьми трохи грошима, — додав батько.

— За них же в Україні нічого не купиш. Хіба ти не знаєш? Це кольорові папірці. Окрім “Торгсину”, в жодному магазині нічого нема. А більшовицьке начальство бере продукти по спецгаонах у розподільному.

— Знаю, Оксано, знаюю. Гроші мені на дорогу потрібні. У Росію поїду... Там ці папірці грішми вважаються.

— Так не пускають...

— І це знаю. З хлюпчими говорив. Дехто вже їздив... Проскочити можна. Нема ж там колючого дроту. То тільки з боку Польщі...

Так і вчинили. Мама здала золотий хрестик у “Торгсин”. Взяла дешо з продуктів, решту грошима, і таго виїхав спочатку в Луганськ. Там жила його сестра Груня. Батько мав намір зупинитися в ній, зорієнтуватися, а там спробувати і до Росії виїхати.

По дорозі до Луганська на одній із станцій до вагона зайшли гепеушники. Провідник оголосив:

— Перевірка документів. Приготувати пегайно.

Через кілька хвилин гепеушники підійшли і до тата. Батько показав документ.

— Куда путь дсржім? — вимовив старший так, ніби збирався разом з батьком проїхатись.

— До Луганська, а там на Москву, — чистосердечно признається тато.

— Українець?

— А яка різниця?

— Здесь я спрапіваю.

— Так, українець.

— Вихаді, — скомандував старший і наказав червоноармійцю: — Виведі і проконтроліруй...

Спочатку тато нічого не зрозумів. Ще ж ніколи такого не було, щоб ото про національність питали. Перевіряли квитки, так званих “зайців” (тих, хто намагався проїхати без квитка) з поїзда знімали. Або тут же штрафували на суму вартості трьох квитків. Щоб знати: безкоштовно ще дорожче, інш за гроші...

Батько вийшов. Покрутився на пероні.

— А куди далі? — спітав він у гепеушника.

— Домой. Откуда пріехал?

— З Кам'янського.

— Туда і єзжай.

— Мені в Луганськ треба, а потім у Москву...

— Временно не положено... С гігієніческих прічин...

“Це щоб ми їх не заразили тим, чим вони нас?” — висіло

на языку в батька, та він стримався. Ще не втрачав надію. Сказав сам собі: "Все одно пойду". Може, на Білорусію. Але те ж саме творилось і в напрямку на Білорусію.

Тато наш, як мама казала (мабуть, і я в нього вдалась), мав характер. Обійшов ту станцію. З місцевим залиничником познайомився. Посидів з ним на лавочці, закурили. Зайпов здалася.

— А де ото поїзд, як їхати на Москву, хід притишує?

Залиничник глянув на батька, затягнувся і відповів:

— Притищус на повороті. Ти звідки?

— Із Кам'янського.

— Так би й сказав. Хочеш на поїзд скочити, а не знаєш де?

Батько мовчки кивнув головою. Залиничник розповів, де поїзд притищує хід, і тато, пішо дякуючи йому, попрямував до лісосмути. На повороті сів на товарняк і так перептув "кордон".

Назад повертається пасажирським. У Конотопі знову була перевірка. Якась жінка шепнула батькові:

— Мужчина, порозтикайте десь свої клуники. Бо відберуть. Тільки один дозволяють провозити. І то невеличкий...

Тато подякував. Та куди ж ти їх порозтикаеш? Один поклав ліворуч, другий праворуч. Третій позаду себе. Один на руках тримав. Зайшло чоловік п'ять.

— Ч'ї узли?

Усі мовчать. Мовчить і тато. Не знає, що сказати. Признається? А це буде краще чи гірше? Робив як усі. Мовчав.

— Твої? — до тата.

— Оцей, на руках, мій.

— Што візьош?

— Крупу!

— Не положено. Конфісковать. І ето тоже, — показав на клуники.

Того разу батько приїхав додому з порожніми руками.

Десь через місяць-півтора тато у знайомого робітника дістав папірчик на ім'я "Мусій Салавей". Там писалося, що цей Салавей працює на Кам'янському металургійному заводі, і довідка підтверджує, що він житель Білорусії. Іде додому, у відпустку.

Тато "озбройвся" цією довідкою. Мама взяла отої золотий годинник і теж занесла в "Торгсин". Обміняла його на борошно, олію, цукор. Трохи взяла советськими папірцями. За них у Білорусії чи Росії можна було щось таки придбати.

Батько поїхав у Білорусію. Тепер уже не на даху вагона (бо тоді по-всякому доводилося), а в купе.

На станції Бахмач знову гепецушки у вагоні. Документи перевіряють. Історія повторилася, як минулого разу в Конотопі. "Де живеш? Звідки ідеши? Українець? Виходи!" Підійшли і до тата.

— Беларус, — відповів тато. Показав довідку. Кругла печатка. Усе як слід. Гепеушник покрутів її в руках. Як купюру, проти світла на ній подивились, так і біби там мали були водяні знаки. Хотілося йому висадити тата, та не знат, за що причепитися. Повернув папірця, пішов вагоном далі. У тата на душі аж відлягло.

У поїзді, розповідав тато, він познайомився із справжнім білорусом. Той жив в Україні, а тепер їхав з такою ж довідкою, як у тата, до батьків. “За продналогом”, як він висловився.

— А як ви назад можете те привезти? Все ж відбирають.

— Я знаю, — відповів білорус, затягуючись. — Земляки виручують. Підходжу до провідника. Даю дві торбини. Одна йому — друга мені. Мішок підв'язую під вагоном. Провідник стоїть з прaporцем. Вдає, що нічого не бачить. А ще третя частина — ось сюди, — показав він на рукави. — Бачиш: сорочка як українські шаровари. Дружина в рукава резинки затягла. Нема резинок — мотузочки зав'язую. Ну, і в пазуху...

І ось тато знову на порозі. Мама до нього. Обняла. Відступила:

— Ваню, що з тобою? Ти наче не свій. Нічого не розумію. Чого в тебе тіло таке?

— Стели, Оксано, скатертину на підлогу. Зараз уссе зрозуміє.

Мати постелила. Батько став посередині тієї скатертини. Легенько почав сорочку з-за пояса витягувати. Золотою цівкою на підлогу посыпалось піпонко. З рукавів — гречка.

— Спасибі білорусу, добру пораду дав. На кордоні усе конфісковують... Нічого не дозволяють завезти в Україну. Кажуть, у наших інтересах. Борються нібито з антисанітарією. Бояться, щоб якоїсь зарази з Москви ми в Україну не привезли. Так нас бережуть. Так турбується Москва про українську націю. У більшовиків голови ще більші стали. А щоб їх зовсім роздуло! Як наших діточок. Оксано, ти б побачила, що по Україні робиться. В лісостругах вздовж залізниці трупи. Їх прямо з вагонів викидають. А може, люди самі йдуть до поїздів хліба просити і вмирають. Таких довгих, безкінечних кладовищ тобі у сні не присниться. Господи, чого я тільки не падився... Діти вздовж колії. Попухлі. Очі немов скляні... Усі з простягнутими ручками до вікон вагонів. Може, хтось щось кине... Ніхто нічого не кидає. Вода у них з ніг тече. Коріпія їдять, кору... Такого, здається, і в двадцять другому році не було.

Страшний був час. У тридцять третьому ми вижили тільки дивом”.

“ПЛОДОСВОЛОЧ”

Удовоєнні роки набув популярності стахановський рух. На честь шахтаря Олексія Стаканова. Він пібито виконав за одну зміну чотирнадцять норм. Я про той рух не чув. Та й не дуже він мсне цікавив. Збивали ми на базі “Плодоовочі” ящики. Збивали разом з Іваном і нспогано як для дітей заробляли. Денна норма — 60 ящичків. Її нелегко було виконати. Хлопці, які до нас з Іваном тут працювали, наловчились. Швидко призначайся і я. Та я ж старший за Івана був на три роки. Через день-другий вже Й Іван виконував норму. А мене, як завжди, щось усередині муляло. Чи то в мене такий характер був, чи то внутрішня організація — важко сказати. Мабуть, і те, і друге. Але не йшли мені з голови ті ящики.

Одного разу прийшов додому, ліг у саду під грушевою і задумався. Ми тоді на Залізний вулиці у Кийченка хату наймали. “Треба цю справу на конвеер поставити”, — міркував я. Дуже багато витрачається нираціонально часу. Безперечно, я не думав вибітися у “стахановці”. Мені просто хотілося більше мати грошей. Хоча б удвічі від інших.

Другого ранку я встав дуже рано, о шостій, і пішов на базу, озбрестий своїм молотком з довгою дерев'яною ручкою. Сторож мене пропустив, бо уже зінав, що я тут працюю. Зібрав я ті дощечки, щоб кожпій раз за ними не бігати після збитого ящичка. Розкладав як слід цвяхи. Дощечки поклав під ліву руку, цвяхи — під праву. І як тільки розпочався робочий день, я включився в роботу. Працював, як робот. Цвяхи забивав одним ударом...

Хочу знову забігти наперед. Може, це й здається смішним, але я чомусь майже впевнений, що саме на тих ящичках я закладав у свій характер правило завжди намагатися поліпшити організацію роботи і думати про її кінцеві наслідки. Це згодом, власне, стало мостом другою натурою.

Та хоч би як там було, але вже того дня я виконав дві норми — збив 120 ящичків. Наступного дня поклав за мету собі збити три норми. І виконав її. Довів я норму до 360 ящичків за день.

Був на тій базі за директора один такий Сергієнко. Якось

він підійшов до мене з якимсь приїжджим начальством. Чую: аж з шкіри лізе, по-московськи намагається цвенькати і каже, що не може мною нахвалитися і що я його "стахановець". Він, мовляв, мене таким виховав. Я вдав, що нічого не розумію. Той начальник підійшов до мене, поплескав по плечу. Сказав, що я "молодець" і що треба, щоб про мене газета написала. А закінчив тим, що наказав Сергіенкові видати мені за гарну роботу велосипед і костюм. Бо побачив: хоч я і в чистенькому, але старенькому і латаному маминими руками одязі.

Чи треба казати, що при слові "велосипед" у мене мало руки не затремтіли. Я не міг дочекатися обідньої перерви, щоб піти за тим велосипедом. Коли я зайшов у контору і переступив кабінет Сергіенка, то одразу зрозумів, чому робітники називали його "хамлом із хамлів".

— Ану пішов звідси! — крикнув він мені через свій директорський стіл. — Чекай у коридорі, і щоб ніколи більше я тебе в своєму кабінеті не бачив!

Я згадав тітку Софію. Її улюблене слово — "собака". Глянув на Сергіенкові голубі водяні очі, схожі на розплавлене олово, і вийшов у коридор.

Повз мене прошмигнула у кабінет до того "хамла" якась жіночка. Щось вона там і недовго затрималася. Вийшла теж у рожевих плямах на лиці і лагідно сказала:

— Пішли зі мною, Альошо!

Вручила вона мені на складі костюм. Сіренький, депевенький. Але новий. І я йому був радий.

— А велосипед? — запитав я її, коли побачив, що вона мені уже нічого не збирається давати.

— Пробач, сиюочку, але директор сказав: "Ніякого йому велосипеда". Він син "ворога народу".

— А той дядько, що з Москви?

— Синок, він уже поїхав. Його провели на поїзд... Так що вибач... А я, й сам розумісі, людина підлегла.

Я повернувся до роботи. Добив своїї уже не знаю скільки ящіків. Цвяхи гнулись. Сльози навертались на очі. Я зіткнів зу-би, мовчав. Костюм поклав у шухляді в бригадира. Щоб на робочому місці не замастився. Після роботи прийшов за розрахунком і костюмом. Гроши мені видали, я їх узяв — і до шафочки...

— А де мій костюм? — запитав я у бригадира.

— Сергіенко заходив. Сказав, що він на тебе великий. А на його сина якраз. І забрав... Так що ти, Воскобійник, до директора звертайся. Я тут ноль без палочки...

Я нічого не сказав. Мовчки вийшов і довго кляв того Сергіенка на чому світ стояв. А мені так хотілось перед мамою похвалитися велосипедом і костюмом.

У ТОЙ РОЗСТРІЛЬНИЙ 37-Й

У тридцять сьому му році тато ціле літо працював у Миргороді, на деревному складі. Розвантажував і сортував ліс. І ніби ожив. Влаштувалася на роботу і мама. У якомусь "Полтавторзі". Там жінки набирали в мішки важкий, вогкуватий комбікорм для худоби і складали їх на підводи. Мамі було дуже важко. Їздові, дивлячись на те, іподі не витримували і допомагали їй, а то й самі завантажували підводу. Це була якась полегша.

Ми тоді годували, як тепер кажуть, "підлітньо" двох поросят. Советська влада не дозволяла того. Казали: колгосп усе даста. Але ми уже бачили, як колгосп дав колгоспникам у тридцять третьому році. Вони, бідні й нещасні, перші й наклали довірливими головами. Тому тепер ми надіялися тільки на себе.

Михайло уже начався в Харкові в університеті. Батьки були щасливі. Хоч один пробиває собі дорогу у світ науки, знань. Учиться Михайло добре, інакше не міг. Одержував як кращий студент стипендію. Вона була невелика, та все ж він якось зводив кінці з кінцями.

Після ганебного всесоюзного руху імені Павліка Морозова більшовицькі ідеологи почали культивувати нові види доносів — брат на брата, співробітник на співробітника. Варто вам було виявити незадоволення, як ви запросто могли потрапити у "вороги советського народу". Тридцять третього року на українську землю сіяли дике більшовицьке зло — підлогу, найбільшого збудника морального занепаду людини.

Тато відчув неспокій у душі. Один із сусідів кинув ніби між іншим фразу:

— Григоріо, двох поросят тримаеш. Подарував би одне з них мені. Спокійніше жилося б на світі...

Не знаю, що йому на те відповів батько. Мабуть, щось на зразок того, що самому працювати треба, а не за чужий рахунок жити. Гадаю, що десь так, бо за пару днів розмови з сусідом після роботи батько скаржився мамі:

— Чує моє серце, що це добром не кінчиться.

Він як у воду дивився. Тепер, піпучи ці рядки, я уже знаю

прізвища аж трьох негідників. Псевний, їх уже немає у живих. Або як "допощиків" їх Єжов розстріляв, а іні, то покінчили з ними Берія. Бо ж було відомо: всіх тих, хто служив Єжову, новий більшовицький кат Берія пересадив і перестріляв. Вірю, що донощиків на батька ця доля не минула. Але хоч би як там було — у Миргороді, моєму Миргороді, і досі живуть їхні діти і онуки. І я не можу опуститись до рівня тих донощиків. Хай їхні імена покриються пилом і ганьбою у тонесенькій папці з п'ятьма аркушами паперу, з яких три — доноси, за які тоді совєтська влада мала б подякувати моєму батькові, якщо він справді сказав ті пророчі слова, які наводились у доносі, а не розстрілювати його. Але про це я ще писатиму у наступних розділах книжки.

Той, мабуть, найстрашніший вечір у моєму житті (хоча їх, страшніх і найстрашніших, буде ще так багато) чітко закарбувався у моїй пам'яті. Ми допіру повечеряли. Тато приліг.

— Так накидався сьогодні тих дровеняк, що оце б заснув і до наступного вечора не піднімався, — мовив батько.

... Я сидів біля вікна. Ще й, здається, узвару не допив. Коли почули, що є хтось у нашому дворі. Їх було троє. Я уже знат, що це означає. За п'ятнадцять своїх років набачився я тих "трійок". Мені раптом стало страшно. Чомусь подумалось, що вони зараз вистрілять прямо в шибку, в яку я дивився. Я відвернувся від вікна, склався за спинку і сказав:

— Тату, вони ідуть. Двоє у хату, а третій за хлів пішов.

Переліку в батькових очах я не помітив. Видно, він уже морально підготував себе до цього непроханого "візиту". У двері постукали. Це щось незвичне. Переступили поріг. Привіталися. По-нашому.

— Васильовичу, — мовив перший, знявши шапку з голови, — ми посыльні, з райвиконкуму. Послали нас, — говорив так, ніби виправдовувався, — по вас, Григорію Васильовичу. Сказали, щоб і одежду вашу ви взяли. Тептут... Що краще — склався. Хай малим залишиться.

— Так це арешт, чи як? — накинув на плечі фуфайку батько. На вулиці уже стояв листопад. Холодний, з мокрим першим сніжком.

— Самі не знаємо, — опустив голову додолу інший, старший віком чоловік. — Я й добре батька вашого знат. Василя... Нас послали, що зробиши... Сюди зараз зайде їхній, — дядьки ніби відмежовувались від третього пришельця. — Він там до вас у хлів пішов. Так ви того... Одежу швиденько...

Мати, що потрапило під руки, кинула під ліжко. У сінях уже гупали чоботи.

— Костюм мій на Олеськія надягни. — Тато зняв з вішалки

костпом. Кинув мені. Я напшилкуруч натягнув піджак і присів, бо він був на мене дуже великий. "Чоботи" зайшли в хату. Я тільки їх і бачив. Голови не піднімав. Чув, як вони промовили:

— Воскобойпік, поднімайся. В другом мсстє посидіш...

— А цього разу за що? — запитав батько.

— Пайльош с намі... Ми тебе раскажем... Не прі детях...

Мама паче відчула, що це назавжди. Припала до татових грудей. Не відпускала. Бабуся Марія плакала. Стала навколошки перед іконою. Енкаведист підганяв.

— Попші, пошлі. У меня ссчо много работи! — Він відчинив шафу. Глянув. А тоді до миргородців-посилых крикнув: — А етого пачему не взялі? Бистро собрати і...

Дядьки поспіхом поскидали на долівку, в ряддину, валянки, кожух, спідню білизну, кілька сорочок. Ще щось, не пригадую. Усе зав'язали у вузол.

Мама складала другий вузлик. З харчами. Енкаведист глянув на неї, сказав:

— Ето ис трідцать третій год... У нас харчі імсются... Оставь детям.

— Такого гуманізму від вас я ще не бачив, — промовив батько. Потім, цілуочи Івана і мене, сказав, щоб слухались в усьому маму й добре вчились. Я пообіцяв. Іван нічого не сказав. Опустив очі долу, схлипував.

Батько обійняв матір. Притис до грудей. Тихо промовив:

— Спасибі тобі, Марію, за все. Ти гарною була мені дружиною. Гарних дітей подарувала. Бережи їх. Живі будуть — згадають батька. — Міцно поцілував її.

Ми з мамою вийшли до воріт. Батько обійняв її ще раз і сказав:

— Не журись. Ми з тобою піс зустрінемось. Якщо ис тут, то уже там...

Я оглянувся на сусідів, Кийченків, у яких ми наймали житло, — ті вийшли на подвір'я. Мовчки дивилися на нас. Тато підійшов руку. Махнув їм. Попрощався і пішов. Ми дивилися йому всілд. Ні я, ні Іван тоді ще не думали, що бачимо батька востаннє у своєму житті. Не думали, що нам на згадку залишаться тільки кілька фотокарточок. Тато не любив фотографуватися. Та й було тоді не до фотографувань.

Я ще довго йшов з ним по Сорочинській вулиці. Десять два кілометри. Ті, що прийшли батька арештувати, йшли позаду нас, тихо про щось розмовляли і не турбували нас. Це було востаннє, коли я бачив батька.

Ми обнялися і попрощалися. Цього разу назавжди.

НАЙВАЖЧИЙ РІК ЧЕКАННЯ

У нашій родині таких років було чимало. Але рік 1938-й виявився чи не найважчим насамперед у плані невідомості. Від батька не було жодних звісток. Порогів яких тільки установ не оббила мати, мало вірячи в правду та справедливість, але все-таки надія її не покидала...

Михайло поїхав до Москви. Не знаю, у кого він уже там був, до кого добивався на прийом, але повернувся із столиці "родині" з досить сумною звісткою. Про те, що батько висланий на Крайпіо Північ Росії без права листування. А на прощання московський чиновник додав Михайліві:

— Мать у вас єсcho молодая. Можст вихадіть замуж...

Мабуть, в оцих останніх словах і була вся відповідь: тата уже немає в живих. І якщо ми, сини, на щось ще падіялися, то мати відчувала своїм другим розумом — жіночим серцем, що батька на цьому світі уже нема.

Все населення перебувало тоді під недремним оком енкаведе. У так званих "перших" (секретних) відділах при учебних закладах і у відділах кадрів різних установ та організацій по-головно працювали співробітники енкаведе, які вивчали анкетні дані, прискіпливо уточнюючи деталі біографій... Вони уточнювали їх і у нас. Чому, мовляв, не сходяться деякі дати. Пішов у перший клас у сім років, а тут виходить, що в п'ять чи шість. Ану поясни.

Ось у такій задушпій атмосфері підозріlosti ми й росли, і кожний з нас не зінав, що тебе чекає завтра.

Гарного липнисвого вечора 1938 року я виїжджав із Миргорода до Харкова. Того дня мене проводжала мама. Дуже переживала за мене: адже Харків — не Миргород, а величезне місто.

Мені того року виповнилося шістнадцять років, і я в усьому наслідував Михайла — хотів, як і він, учиться в Харкові. Отак уперше в своєму житті я сам сів на поїзд і поїхав у колишню столицю.

На пероні, як це часто трапляється, перед самим відходом поїзда, буває, не знаєш, що найголовніше сказати, і кажеш

щось непотрібне і зайве. Тоді я, певне, теж сказав щось таке. Точіше, зовсім незначну фразу...

— Дивіться, мамо, самі. Ми з Михайлом уже дорослі. А ви у нас молода і гарна...

Мама піжно мене обняла. Як може обійтися тільки мати.

— Дорогенький мій, — тихо мовила вона. — Я дуже люблю твого тата, і більше ніхто для мене в цьому світі не існує...

Щоб зрозуміти, чому я так сказав, треба повернутися чи не на десять років назад. Того літа в Україні ще дозволяли відзначати Трійцю, або, як у нас на Миргородщині частіше казали, Зелені свята. Долівку в сінях і на кухні, підлоги в кімнатах того дня устелили зелениною. Клечаним прикрасили випливані рушники на іконах, сімейні портрести батьків і дідів. Паході зелені-трав і літєспля заповнили нашу хату. Ми всі зібралися за святковим столом. Святковим... Нині, коли минуло стільки літ, всі дні, проведені в далекій країні Дитинства, здаються мені святковими. Нашу пам'ять, очевидно, влаштовано так, що пам'ятатися здебільшого гарне, присмис, світле. Начебто тоді, у дитинстві, ти й справді жив як у раю. Наша дитяча пам'ять передовсім фіксує саме такі присмисні спогади. І несе їх у твій сьогоднішній день. Як рожеву втіху на схилі літ.

Справді-бо: пам'ять серія сильніша від сумної пам'яті розуму.

На жаль, моя цупка пам'ять закарбувала й трагічний спогад про той святковий зелений день.

До нас у гості завітала мамина сестра — моя хрещена мама тітка Мотря. Надзвичайно вродлива жінка. Вона дуже любила мене, свого хрещеника. Своїх дітей вона не мала. Завжди приносила мені гостиці. Подовгу бавилася зі мною, малим. Того святкового дня вона теж прийшла у наш дім з подарунком. Принесла мені червоні черевички. Славні такі. Вона ще й приміряла їх на мене. Попросила по кімнаті пройтись. Добра, лагідна була в мене хрещена матір. Тоді я після зняв ті черевички з ніг і вstromив в них руки. І це була чи не найперша спроба стати в майбутньому акробатом. Це я також запам'явав. Бо мама сказала:

— Їх, дитино, на ногах, а не на руках носять ...

Тітка Мотря щасливо посміхалася й була дуже задоволена, бо бачила: припав мені до смаку її подарунок. Погладила мене по голівці, мовила традиційне: “Носи здоровий та щасливий!” — та й пішла.

Не знаю, скільки там часу минуло, година чи дві. Раптом у хату вбіг дядько Петро.

— Ви чули — Мотрю убили!

— Як? Хто? — сплеснула руками мама. Всі повибігали з

хати. Мене чи не одного залишили вдома з тими червоночками чорсвичками...

Уже потім, коли я підріс, то дізнався про подробиці смерті моєї хрещеної мами. Власне, тоді у хату Тимофія Химочки — чоловіка тітки Мотрі — не одна, а відразу дві смерті прийшло. Сказано ж у нашого народу: одна біда сама не ходить — за собою другу водить.

Так і тоді трапилося. Дядько Тимофій мав рідного брата. Той і застрелив тітку Мотрю. А потім і сам застрелився. Ка-жуть, ніби він закохався у неї, а вона дісталася його братові й він не міг того пережити. Я вже писав, що у роду Шумейків, з якого походить моя мама, усі дівчата були красунями. На мою хрещену і мою рідну маму казали, що вони як близнята.Хоч мама моя була трохи старша від тітки Мотрі.

Убив молодший брат Тимофія тітку Мотрю з нагана. Знього і сам застрелився. Де він його узяв, невідомо. Мабуть, приберіг ще з громадянської війни, і ніхто про це не відав.

Після тієї трагедії дядько Химочка жив сам. Нікуди не ходив. Окрім роботи. Нікого не провідував. Дуже, казали, він свою дружину любив — мою хрещену. А коли на нашу землю чорним круком опустився 1937 рік і наїш батько так і не повернувся, через кілька років до нас завітав Тимофій Химочка. Він, як колись і тітка Мотря, пріпіс мені теж гостинця, і теж черевики. Немов став другим хрещеним батьком. Того разу він прийшов свататися до моєї матері. Говорив їй, що вона нагадує йому тітку Мотрю. І на цьому світі він нікого більше своєю дружиною не хоче бачити. Мама мовчала, слухала. Гадаю, про тата думала. Ми тоді та й набагато пізніше ще довго вірили, що батько живий. Що ось-ось він з'явиться на порозі.

А напередодні моого першого від'їзду до Харкова дядько Химочка знову завітав до нас. Він уже добре вивчив більшовицьких катів і був певний: Григорій Воскобійник більше не повернеться. Мало хто заарештований у 1937-му виривався з більшовицьких рук. А якщо й повертається на волю, то через 10–20, а то й 30 років. Із сталінських концтаборів — советської каторги. Більшовики на короткі терміни не засуджували. Їм потрібна була безкоштовна багатомільйонна армія рабів для будівництва “світлого майбутнього”.

Та я про Тимофія Химочку. Зняв він кашкета, поклав його на коліна. Довго сидів мовчки, а потім таки наважився:

— Я до тебе, Марино, прийшов... Руки просили. — Дивлюсь, а в цього й самого руки трусяться від хвилювання. — Дуже ти гарна. Мою Мотрю нагадуєш.

Мама правдива була. Розумна. І відмовляла женихам не через нас, своїх синів: ми й справді нікого, окрім неї, не хотіли

бачити в хаті. Хоча розуміли — вона ще молода, їй ще жити і жити. Мама присіла напроти дядька Тимофія, глянула на нього і спокійно мовила:

— От що я тобі, Тимофію, скажу. Я маю дітей. У мене їх троє. Я за них відповідаю. Перед собою. Перед Григорісм. Йдучи у далеку дорогу, він наказав мені: “Марію, про одне прошу — збережі дітей наших. Постав їх на ноги. Виведи в люди. Ти в мене гарною дружиною була”. Я в ілього, Тимофію, такою і залипнула. До останніх днів своїх. Йому на тому світі не буде соромно за мене. Така тепер у мене мета. Нема мені коли про женихів думати. Вибач, Тимофію. Ти кажеш, досі Мотрю любиш. А я — Григорія. Такі у нас долі. Невеселі. Не гнівайся на мене...

Ось чому, обнімаючи мене на пероні Миргородського вокзалу, на мої слова: “Дивіться, мамо, самі”, — вона відповіла: “Дорогенький, я дуже люблю твого тата...”

Після тих маминих слів важко додати щось більше. Ми, її сини, дуже вдячні їй за ВСЕ!

А на другий день, надвечір, я виїхав у Харків.

МАГІЧНЕ ЧИСЛО 13

Пізніше я уже не надавав цьому числу ніякогісінького значення. Та й не пригадую, чи були з ним пов'язані ще якісь події. Але того дня, коли поїзд рушив на Харків і повіз мене у вирій самостійного життя, я мимоволі перекинув місточок між 13 числом, коли я народився, і 13, коли я вийхав з дому. Більше того, у моїй кишенні лежало 13 карбованців. Цього вистачило б приблизно на пість студентських обідів. Саме про цю суму я тоді найбільше думав, пам'ятаючи мамині слова: "Дивись, щоб тебе там не обікрали. Це ж Харків".

Мабуть, я тільки про те й думав, щоб не залишились без грошей. Бо в Харкові, коли я сів на трамвай, то перше, що зробив, це торкнувся кишенні — чи є там гроші. Гроші лежали на місці... Я раз у раз мацав кишенню і тішив себе тим, що Харківський вокзал промінув переможно. Жодному з армії вуркаганів не вдалося мене обчистити. При мені була моя скромна дерев'яна валізка і мій "тутого" набитий гаманець.

Кондукторка трамвая, в якому пасажирів було як у банці оселедців, назвала мені зупинку, на якій я мав вийти, щоб пересісти на іншу лінію, яка вела до електротехнічного технікуму, де я плекав надію одержати свою першу професію. Якщо, зрозуміло, успішно складу іспити.

Я вийшов на потрібній мені зупинці і пересів на іншу марку трамвая. На відміну від Києва, у Харкові казали не "номер трамвая", а "марка трамвая". Показав кондукторці цього нового маршруту старий трамвайній квиток. Вона спочатку глянула на цього, а тоді на мене. Видно, зрозуміла, що "селянок", бо по-материнськи пояснила, назвавши мене синком, що цей квиток уже недійсний і на новому маршруті треба купувати новий квиток. Я ще тоді не знав американського виразу "нема проблем", але сказав їй щось приблизне і поліз до кишенні... У кишенні гаманця не було. Хтось поліз за ним трохи раніше від мене. Я потім мав час для роздумів, ідучи до технікуму майже через весь Харків. Це був мій перший урок, який так безпосередньо презентувало мені життя. І мій перший аналіз життєвої ситуації. Я дійлов висновку: я сам власноручно показав кипеньковому злодієві, де лежали у мене

гроші. Я дуже часто перевіряв, чи вони на місці. Отож злодюжка зрозумів: його щастя не в моїй валізі, а в тому місці, куди я так часто суну свою руку. Він і використав, мабуть, момент, коли я виходив з трамвая. Очевидно, з нього міг би бути непоганій психолог, якби він не був кишеньковим злодієм.

Михайло зустрів мене радо в своєму гуртожитку. Поділився зі мною мискою студентського супу, і я, звичайно, ожив. У мене у валізі, окрім книжок і конспектів, лежали ще свіжі помідори, огірки, трохи сала і миргородський "кірпіч" хліба.

Мені довго не хотілося розповідати братові про те, як мене обікрали, але, незважаючи на природжений сором, я "по секрету" розповів йому все. Аби тільки він не писав мамі. А то вона хвилюватиметься. Михайло заспокоїв мене, що все буде гаразд... Він уже сам читав потроху десь лекції, мав своїх учнів, бо ж таки гарно вчився і, окрім стипендії, мав уже "свою копійку". Так я тоді одержав від нього перший у своєму житті "безвідсотковий кредит" у сумі 25 карбованців.

Іспити я складав два дні. Голова у мене, піймав я себе, була не так забита ними, як тим, де заробити гроші, віддати Михайлова позичене і цим самим здивувати його.

Я почав збирати інформацію. Пізніше, коли увійшов у серйозний бізнес, я перекопався — це п'ятдесят відсотків успіху. Якось, сидячи на лавочці, випадково почув розмову двох викладачів. Один з них бідкався, що йому перед студентами соромно було ходити в старому одязі і він мусив купити костюм у магазині за двісті п'ятдесят карбованців. А це дві зарплати. А другий хвалився, що у "Текстильторзі" такий костюм можна купити за сто двадцять п'ять карбованців, якщо не поспати ніч. Бо черга там довша, ніж Сумська вулиця.

Мені в чергах стояти — не звикати. Я мав такий гарт: у Миргороді під крамницями частенько стояв за хлібом. Буvalо, й цілу ніч.

Тепер мене цікавило, дс позичити ще сотню. На третій день після іспитів нам повідомили в деканаті, що через півгодини у коридорі вивіситься список і ми зможемо побачити, хто з нас застрахований, а хто ні...

Вперше я відчув, як від хвилювання посилено б'ється серце. До цього я був спокійний. Іспити складав легко. Чітко, як мені здавалося, відповідав на поставлені питання, а тепер мене охопив неспокій. Невже не вступив? Але коли я підійшов до дошки об'яв і глянув на той список, то однім із перших за алфавітом побачив своє прізвище. Нам видали ордери на гуртожиток і наказали іхати поселятись. Студентські квитки й залікові книжки, сказали, видаватимуть завтра, а учнів з гар-

ним почерком просили залишитися, щоб заповнівати ці документи. Я, на жаль, а може, на пчастя, поки що не належав до гарних каліграфістів і помчав в гуртожиток. Там мене, як й інших, зустрів досить приемний на вигляд комендант, видав нам ключі від кімнат і, звичайно ж, усно проінструктував, як має жити й поводити себе советський студент. Говорив він з доброю порщю гумору, що було незвичним для советських часів.

Я зробив свою ставку на нього. Першу в житті. Ще не зникла в стінах коридору луна від його промови, як я завітав до нього в комірчину. І вигадав легенду про забуті на столі в Миргороді гроці і про батьків, які ніби наказували: як тільки станеш студентом електротехнікуму, купи собі гарний костюм.

На диво, він досить легко мені повірив. Сказав, що я від нього все одно не втечу, і видав другий після Михайла кредит у сумі 100 карбованців. Правда, дуже при тому здивувавшись, що за такі гроші можна купити щось "пристойнє", як він висловився. Це мені надало ще більшої впевненості, і я, з'ївиши з маминих запасів чи не останній помідор і шматок сала, помчав шукати щастя.

Вони виявилось не дуже й далеко від технікуму. Коли я зайдов у той "Текстильторг", то людей там уже зібрались чимало. Десять третій годині ночі біля нашої черги з'явився пристойно одягнений франт з "метеликом" на шпії. Я помітив, що він час від часу чогось проходить не вздовж черг, а вспоперек. Один раз він пройшов і повз мене, і тут я помітив, що "метелик" у нього на голій ший, сорочки ж взагалі немає. Мені здалося, що тепер зник і мій кредит. Хоча я, паучсний самостійним життям, твердо тримав його в кулаці, давши собі слово розлучитися з ним тільки в разі моєї передчасної смерті... На пчастя нашої черги, цей "аристократичний туалет" був помічний однім добре фізично збитим дядьком. Він нагадав мені дядька Даниленка з Вінниці, але, на відміну від веселого подоляка, не мав почуття гумору, зате, певно, мав мій тіркій досвід. Фізично добре збитий лялько одразу скопив франта за "яблучко" в районі "метелика", досить-таки голосно вигукнувши: "Ах, ти морда!" Мабуть, воно вже колись до цього зустричалися... І "франт", недовго думаючи, "подарував" дядькові на згадку "метелика" і исгайло зник з очей нашої благородної черги.

Костюм я дістав під ранок. Узяв "на око", хоча мене питали, чи буду я приміряти, чи беру готовий. Я ризикнув і взяв без примірки.

У гуртожиток я добрався десь годині о дес'ятій. Не міг



Григорій та Марина
Воскобійники, батьки Олексія
Воскобійника.



Брати Олексій та Іван
Воскобійники. Україна,
м. Миргород, 30-ті роки.



Іван Дробот,
батько Галини Воскобійник



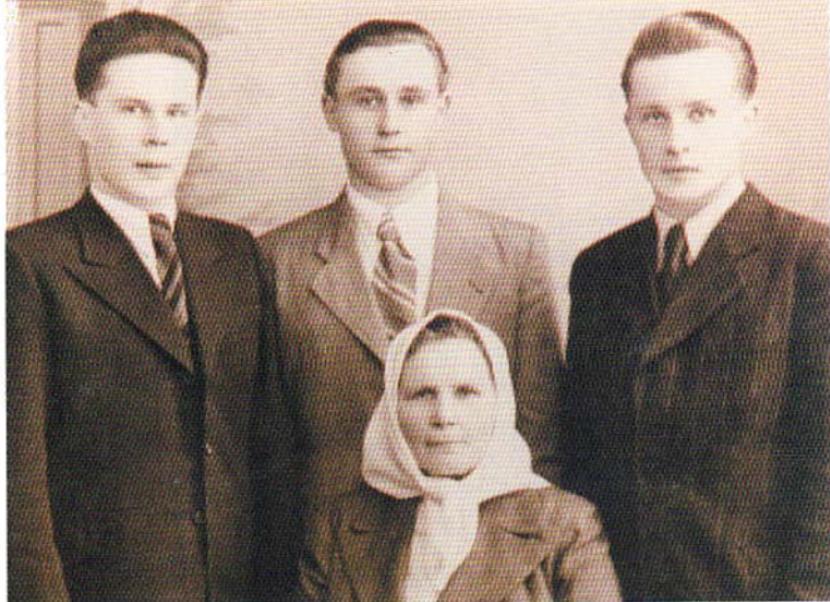
Марина Василівна
Воскобійник.
Німеччина.



Оксана Марківна
Дробот, мати Галини
Воскобійник.
Німеччина.



Марина та Григорій Воскобійники з синами
(зліва направо) Олексієм, Михайлом, Іваном.
Україна, м. Миргород, 30-ті роки.



Мати Марина Воскобійник з синами
(зліва направо) Михайлом, Іваном та Олексієм.
Німеччина.



Старший брат Олексія Воскобійника Михайло,
доктор історичних наук, голова УНРади в екзилі,
один із багаторічних директорів радіостанції "Вільна Європа."

Центральне Представництво
Еміграції в Німеччині.

Ukrainian Central Relief Committee.



ПОСВІДЧЕННЯ
MEMBERSHIP CARD

№ 26465 **



Видано в
Issued at

1911 р.

Посвідчення, що видавалося у таборах ДіПі (переміщених осіб).
Німеччина. На фото мати Галини Воскобійник Оксана Дробот.

УКРАЇНСЬКА НАРОДНА РЕСПУБЛІКА

1920



1992

ГРАМОТА

З нагоди відновлення державної незалежності України,
Державний Центр Української Народної Республіки
в екзилі нагороджує

Олексія та Галину Воскобійників
за жертву підприємства Державного Центру УНР
в екзилі в його боротьбі за волю і державну
незалежність України.

За Державний Центр
Керівник Народного ГуVERNEMENTU в екзилі

МИХАЙЛО ПАЛІЮК
Председатель УНР в изгнании

ІВАН М. ПАЛІЮК
Голова Хресту УНР в изгнании

ОЛЕКСІЙ М. ВОСКОБІЙНИК
Голова УНР в изгнании

Грамота Української
Народної Ради в екзилі,
якою було вшановано
Олексія та Галину
Воскобійників з нагоди
відновлення в 1991 році
державної незалежності
України.

Один з трьох підписів
під грамотою належить
Голові УНРади Михайлу
Воскобійнику - старшому
братью Олексія
Воскобійника.



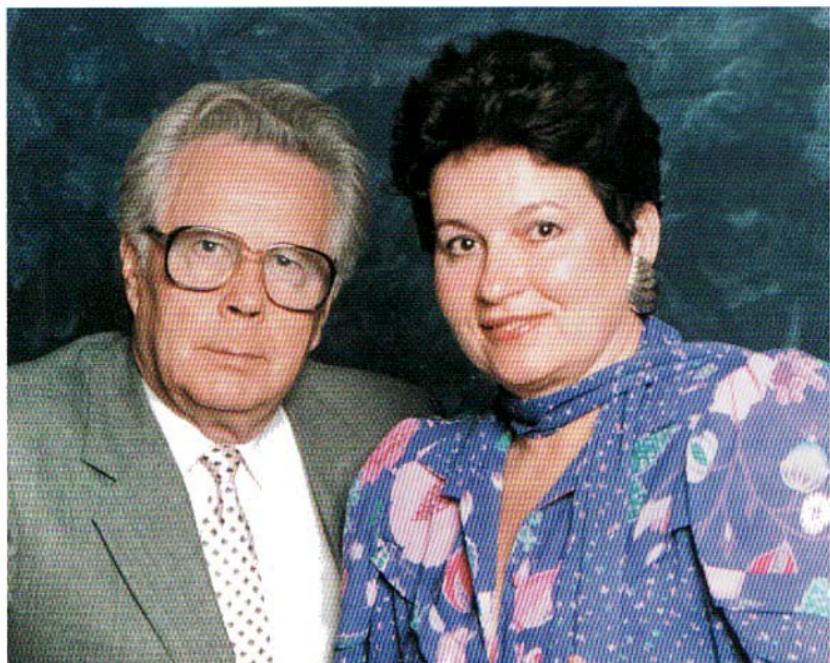
Марина Василівна Воскобійник у США -
мати Михайла, Олексія та Івана
Воскобійників.



Брат Галини Воскобійник
Григорій Дробот.
Німеччина, табір ДіПі.



Іван Воскобійник, рідний
брать Олексія та Михайла.
США, м. Філадельфія.



Михайло Воскобійник та його дружина Галина



Михайло Воскобійник та дружина Олексія Воскобійника
Галина кладуть квіти на могилу Івана Багряного.
Німеччина, м. Новий Ульм.



Раїса Дробот -
рідна сестра Галини
Дробот-Воскобійник,
Канада.

ризикувати двома речами — головою і костюмом, бо в тому нічному передвоєнному сірому Харкові шастали юрмища не лише "франтів", але й зграї справді небезпечних волоцьог. Костюм я продав досить швидко. У канцелярії свого ж технікуму, щоб нічим не ризикувати. Тут спрацювала друга легенда. Батьки купили — "на честь вступу". Але "заочно". Отож не вгадали з розміром і костюм виявився для мене трохи завеликим.

Я одразу віддав гроші коменданту гуртожитку, виріспи, напевно, в його очах. Бо поверх сотні поклав ще 5 карбованців як відсоток, що набіг за півтори доби. Комендант широ подякував і сказав, щоб я звертався до нього, коли тільки мені буде потрібно. Я відповів, що так і робитиму. Наступної ночі ще трохи не поспав і мав уже костюм, який прийшовся мені "саме враз". Тим костюмом я неабияк подивував коменданта, який ще довго мучився загадкою, як і де можна придбати такий шикарний костюм, та ще й за таку незначну суму.

Вразив я і "сталінського стипендіата" — рідного брата Михайла, віддавши йому його кровних 25 карбованців. Після завершення всієї комбінації у мене лишилось чотири карбованці, на них я купив у студентській їдалі хліба, пляшку молока і грамів двісті цукру...

Далі я не міг ризикувати, здійснюючи подібні операції. Бо, живучи в тому сталінському конглаборі, міг би потрапити під недремне око чекіста і замість технікуму загриміти в тундру. І тоді пропав би мій перший сталевого кольору костюм, крашого від якого я не носив ніколи, навіть на найвищих президентських презентаціях, де мені неодноразово довелося бувати. Принаймні я й досі так думаю. Я ретельно складав свій костюм, відносив його до старшого "друга" — коменданта — на зберігання, а тоді одягав миргородське дрантя, у яке нас вбрала советська влада, і йшов на нічні заробітки: розвантажував на станції вугілля, дошки, пляшки. Садив дерева, прикрашаючи цим самим "советський рай". Садив кущі. Бо який рай без райських кущів? Рив лопатою канави для труб, допомагав підносити цеглу під "світлє майбутнє", а також готував для "советської родини" кадри. Я приходив під час різних вступних і проміжних сесій до інших технікумів, де складав іспити за інших. І тоді, і згодом я переконався, що число 13 не таке уже й нещасливе, якщо підходити до нього з головою, на яку я найчастіше й покладався у своєму житті.

“ЗАЙЦЕМ” ДО КИЄВО-ПЕЧЕРСЬКОЇ ЛАВРИ

Під час навчання в Харкові мене не полішпало бажання побачити Київ, куди 1934 року перемістилася столиця України. Але, власне, не так Київ, як Києво-Печерську лавру. З розповідей діда Василя я зновував, що до неї люди йдуть пішки за тисячу, а то й більше кілометрів. Транспортом не йдуть. Це ніби вважалося гріхом. Я, звісно, вирішив пішки не йти, а спробувати добрatisя туди поїздом. Грошей у кишенні — кіт наплакав, але в гарному костюмі. Вийшов на перон. Не студент, а модник. Перед цим я ще й в перукарню сходив. Глянув на себе у дзеркало. Хоч на виставку: чистенький, акуратний. Як царський гімназист. Тільки не за формою, а за акуратністю. Ще й одеколоном від мене пахло. Я завжди любив гарно одягатися. Це моя “слабість”. Мабуть, успадкував її від мами.

Підійшов до поїзда. Прочитав напис на табличці вздовж вагона: “Харків—Київ”. Те, що треба. Одразу ніби й пощастило. Тоді, думаю, і далі пощастиль. Я трохи забобонний. У прикмети вірю. І досі. Як правило, не підводять.

Вибрав провідника. Сам не знаю як. Найдушевнішого, чи що. Приємного на вигляд дядька. Трохи усміхненого. Підійшов, привітався. Щиро так кажу:

— На Київ хочу.

— Усі хотять, — відказав він, змірявши мене з ніг до голови прискипливим поглядом. — А ти хто такий?

— Альоша, — відповідаю.

— Бачу, що Альоша. Чистенький ти дуже, Альоша. На вуркагана не схожий. — Почухав потилицю, ще раз критично глянув на мене. — Не карманник часом? Щоб без підозр...

А тоді “карманників” — кишенікових злодюжок — у Харкові було не менше, ніж в Одесі. Як-нс-як — столиця, хоч і колишня. Різний у ньому люд збирався.

— Не карманник, — відповідаю. — Студент.

— Студент? — він похитав головою. — А що ж ти, студент Альоша, у Києві не бачив?

— Києво-Печерської лаври не бачив, — чесно признаюсь.

Провідник дивиться на мене, чекає, що я скажу далі. Знову

почухав потилицю. Кашкета форменого набакир зсунув. Питас:

— Чого мовчиш? У Бога віруєш?

— Вірую, — твердо кажу.

— Так би й сказав. Залазь у вагон. Сідай у моє купе. Зсередини зачинись. Нікого не впускай. У мене ключ є, сам зайду.

Так я й поїхав у Київ. Провідник одразу знайшов мені роботу — розносити чай по вагону, постелі. Я це робив за любки. Бо знов, що відробляю за безкоштовний проїзд.

Потім ми присіли і щось попоїли. Здається, він мене приготував пирогами і часом. Я був голодний, ів із задоволенням.

Вранці мене зустрів молочний туман, що повис над заливничними коліями. Десь на підході до Києва тривожно гули паровози. Попереджали тих, хто мав необережність переходити колії. Паровози вилітали з білого мороку і, ніби задихавшись, пихтили, притищуючи біля перонів хід. Прожектори освітлювали чорні просмолені шпалі.

Я вийшов з вокзалу на багатолодину привокзальну площу. Народ метушився, було гамірно. Вигулькували зі своїми тачками вантажники і традиційно попереджали:

— Обережно! Громадяни, обережно!..

Не пригадую, яким транспортом добирається до Печерської лаври.

Мені здалось, що вона знаходиться на іншому від вокзалу кінці міста.

Нова столиця України мені надзвичайно сподобалася. Я був просто зачарований. Величезне, гарне зелене місто, підносячи над голубим Дніпром золоті бані своїх церков і соборів, повільно випливало назустріч мені з молочного туману. Я немовби потрапив у чарівну казку.

“Як би мені хотілося тут жити”, — здається, саме ці слова пульсували в моєму серці. Але я й припустити не міг, що це колись здійсниться.

Я йшов хідниками під кучерявими каштанами, зачудовано милуючись яскравими краєвидами славного міста. Життя моє склалося так, що мені довелося побувати в багатьох країнах світу. Я ходив вулицями і набережними Парижа і Нью-Йорка, Лісабона і Відня, Варшави і Братислави, Франкфурта-на-Майні. Це гарні, чудові міста. Гарні по-своєму. Казкові. Але казка із казок для мене — вічно живий, вічно зелений, вічно молодий древній Київ. Сучасник Рима і Афін.

До Лаври я входив через центральну браму. Пройшов під надбрамною церквою. Попід білим древніми стінами лежали каліки, хворі, юродиві, жебраки. Я дивився на них і неначе переносився у середньовіччя. Ступав по вичовганій бруківці

Лаври. Уявляв, що колись тут ходили поруч з монахами наші київські князі Володимир Великий, Ярослав Мудрий, княгиня Ольга... Я тоді не задумувався: існувала за тих часів Лавра чи ні. Але уява малювала мені саме таку картину. Перед своїми очима я бачив нашого Нестора-літописця. Мені здавалось, що він сидить на одній із дніпровських круч і пише свій безсмертний літопис.

Невимовний стан охопив мою душу. Від землі, від небес, від древніх стін Києво-Печерської лаври віяло духом тисячоліття і святості. Я опустився в печери. Але пройшов тільки ближніми, бо не міг далі слухати дурних слів екскурсовода. Пропагандиста і агітатора совєтських ідей.

Екскурсовод розповідала, що в цих печерах жили монахи, які ловили на вулицях Києва або заманювали сюди, прикриваючись своєю святістю, дівчат. Тут їх гвалтували, потім убивали і закопували трупи в землю. З часом на очі віруючим виставляли оголені черепи. При дослідженні вони виявлялись жіночими. Отже, з цього можна судити, доводила екскурсовод, що монахи-аскети, які присвятили своє життя Богу, звичайні покідьки, що вдавались до земних втіх.

Я не міг дочекатися кінця екскурсії. Смородом і затхлістю тхнуло від тих слів. Лицемірством і безбожністю. Безцеремоність, брехня і дикій нсприхованій іцинізм — оце й було справжнісільським “опіумом для народу”. От, мовляв, яким злом були для народу церкви, монастири, собори. А в служителів церкви — нічого святого. Я побачив, що там мені немає більше чого бути. Я вибрався з натовпу і вийшов з печер на свіже повітря.

Брів вулицями Кисва. Якийсь туманий морок, здавалось мені, оповив мої очі, мою свідомість, мою уяву. Я не бачив перед собою нічого, окрім чорного, з вибоями асфальту, мокрих від рапкового туману хідників і похмурих, невеселих людей, які кудись безтязно брели.

Мені захотілося побачити маму, брата Івана, бабусю Марію і рідний Миргород.

Миргород знаходився між Кисвом і Харковом рівно на півдорозі: до нього 250 кілометрів від Києва, і стільки ж від Миргорода до Харкова. Я сів на поїзд, сам собі сказав: “Що буде, те й буде”, — і вирушив в путь. Під’їжджаючи до нашої станції, коли потяг стишив хід, я стрибнув у ніч. Як той вуркаган чи залізничний волоцюга. Зі студентським квитком у кишенні, із заліковою книжкою з суцільними п’ятірками. І в повенському костюмі. Я не міг не похвалитися своїми успіхами мамі. Я не міг не сказати їй тих слів, які вона хотіла почути від мене і які були для неї правдою. Щирою правдою...

СТРАШНЕ СЛОВО — “ВІЙНА”

*М*ихайло якось розповів мені про університетського мінтелектуала, сина “ворога народу”, зневажа кількох мов, зокрема східних, колишнього посла в Японії професора Близнюченка. Він тепер в університеті вів кафедру колоніальних народів.

Я й досі не можу пояснити свій вчинок. Якось, набравшись сміливості, переступив його поріг.

— О, Михайло Воскобійник, — піднявся з-за столу професор Близнюченко і, підйшовши до мене, потис руку.

— Я Олексій Воскобійник, його рідний брат, — відрекомендувався я.

— О, то ви близнята?

— Ні. У нас три роки різниці... Але то ми так виглядаємо...

— Дуже схожі. Дуже. Один до одного... Голосом, манерою і, сподіваюсь, знаннями?

Я скромно промовчав.

— Цо ж, я уважно вас слухаго, Олексію.

Професор Близнюченко був надзвичайно вихованою людиною. Щоб не забирати у нього дорогоцінного часу — тим більше що я прийшов до нього, як у нас на Україні кажуть, по-татарськи — коротко виклав суть справи. Мовляв, мрію вчитися, як мій брат, в університеті.

Професор посміхнувся:

— Це похвалюю.

Я підйшов до столу і поклав перед ним диплом про закінчення. Він глянув тільки на оцінки. Там стояли самі “п'ятирки”.

— Гм-м, — повів він бровою. — Це вам Михайло порадив до мене звернутися?

— Ні. Він про мій візит не знає. А то б не схвалив. Але я від нього дуже багато гарного чув...

Професор якийсь час мовчав. Пройшовся кабінетом. Тоді підйшов до мене і глянув мені прямо в очі. Я їх не відвів.

— Цо вам сказати, мій юний друг? За законом після

закінчення технікуму ви повинні відпрацювати два роки в школі.

— Я знаю... Тому я й прийшов до вас. Якщо я зараз піду працювати, життя мене засмокче... І не бачитиму я університету ніколи...

Він посміхнувся.

— Резонно. Так воно в житті назагал і трапляється... Через це ми втратили чимало гарних кадрів...

— Я чомусь думаю, що без вас я не зможу потрапити до університету...

— Гм-м, — він ще раз посміхнувся. — Бачу, до дипломата прийшов дипломат.

— Я майже все про вас знаю з вашої біографії — про те, що ви були в Японії, Індокитаї...

Втім, професор виглядав досить молодо, але був якийсь ніби стомлений. Він певний час про щось думав. Походжав по кабінету. Видно, я загадав йому нелегку задачку. Нарешті він сказав:

— Гаразд, мій юний друже. Я добре знаю вашого брата. Чудовий студент, гадаю, і з вас вийде непоганий економіст... Ви ж на економічний факультет подаєте документи?

— Так, на економічний.

— От що я вам зараз пораджу. Їдьте додому. Втіште матір вашим дипломом. Відпочиньте. А на осінь приїжджайте. — Він провів мене аж до порога. — Неодмінно приїжджайте. Навіть якщо буде війна.

Останнє слово професора Близнюченка закарбувалося в моїй пам'яті більше, ніж його прихована обіцянка, що я стану студентом Харківського університету, економістом. Саме про професію економіста я тоді так мріяв, хоч і не розумів, звідки це в мене такий потяг. Невже від батька або дідусів? А то, мабуть, пробивалась крізь час, як травичка крізь бруківку, даючи про себе знати, генна пам'ять. Але слово, страшне слово “війна” глибоко засіло в моєму серці. Про небезпеку мені говорило не тільки “шосте чуття”, яке я успадкував від мами, а й переконаність професора Близнюченка — досвідченого професійного дипломата.

НА ПЕРЕХРЕСТИ

Втой час, коли я літніми вечорами бродив рідним Миргородом, гітлерівські війська уже переможно марширували країнами Європи і Азії. До ніг вишколених і озброєних фашистів падали одні бойові знамена за іншими. Деякі країни навіть не чинили збройного опору, знаючи про мілітаристську могутність "третього рейху".

Сталін панічно боявся війни. Його прислужники менжинські, ягоди, єжови, беріє обезголовили армію. Вирвали, по суті, з неї весь цвіт, весь інтелект, як це вони зробили з країнами селянами України. В Україні поля засівали "кукурузники", армію мали керувати щойно вивчені "сталінські кадри", які до цього не нюхали пороху. Хіба що в ганебній війні з Фінляндією, де сталінські війська розбила малесенька європейська країна. Забрала в полон тисячі офіцерів і солдат. Пізніше за домовленістю з Гітлером, відповідно до пакту Молотова—Ріббентропа, їх було обміняно на німецьких комуністів, які перебігли в Советський Союз. Ті й ті були знищенню обома сатрапами. Сталін розстріляв своїх полонених, виданих Фінляндією, Гітлер — своїх німецьких комуністів, виданих Сталіним. Останній оголосив у советській пресі про те, що Фінляндія підступно й віроломно напала на Советський Союз. Такої безпardonної брехні цивілізований світ ще не чув. Мосъка напала на слона. Сталіну не вдалося задовольнити апетити тепер уже червоної Московської імперії і повернути в її лоно колишню російську колонію Фінляндію. Патріотично налаштована Фінляндія завдала першого і добре відчутного удару Москви.

У такій приблизно обстановці і в ненависті до червоної Москви, яка відбрала в нас усе найдорожче — і перш за все життя наших молодих ділів і зовсім молодого батька, — жили ми з Михайлом. Жили, як мільйони українців-однодумців, котрі постраждали так само, як і ми. Тепер ми ясно усвідомлювали: із смерті виростає поклик до боротьби в ім'я життя.

Так ми, Михайло і я, тоді вже советські комсомольці, ставали національно свідомими українцями і починали мріяти про той день, коли червоний кривавий московський прапор

зміниться на м'які, теплі й ніжні мирні кольори напої Української держави: блакитний і золотий.

22 червня 1941 року, коли все спало, гітлерівська військова машина несподівано з усією своєю мілітаристською потугою вдарила по Советському Союзу і майже безперешкодно перейшла його західні кордони.

Після двадцятирічного більшовицького "раю", або, як ще казали в народі, "серпа і молота — смерті і голода", більшість українців та інших угорянських народів сподівались, що тепер життя хоч трохи стане кращим.

Мене з Михайлом війна застала в Харкові. Брат мій уже кіпчив університет, а я завдяки професору Близнюченку щойно був зарахований на економічний факультет.

Університетом прокотилася хвиля мобілізації. Народжувалися так звані "студзагони". В них вливалося чимало добровольців. Щоправда, багатьом студентам просто радили йти "добровільно" на фронт. Нашилкуруч присвоювали (залежно від курсу) звання лейтенантів, видавали військову форму — і на фронт. Мобілізація йшла повним ходом. Дійшла вона і до мене.

Коли я назвав своє прізвище, "особіст" із спецвідділу підвів голову і пильно подивився на мене:

— Олексій Воскобійник? — уточнив він. Я підтверджу. — Ти не підлягаєш ще мобілізації. Можеш бути вільним. — I, вступивши очима в список, крикнув: — Наступний!..

Я все зрозумів: мене як сина "ворога народу" сама советська влада просто кидала на інший бік фронту. Вона знала, що я не "сирота з дитячого будинку", а син репресованого. Успішне навчання, прийом до комсомолу, обрання старостою курсу — все те не мало ніякого значення. Насправді ми, діти розстріляних батьків, перебували під недремним оком енкаведе. Тому вдячність за те, що селянська дитина здобуває вищу освіту у советському вузі, стерлась у моїй душі тієї ж миті, як я це зрозумів. На її місце прийшла приспана часом кривда, яка перетворилась на ще більшу ненависть до наших гнобителів.

Я не зінав, куди себе подіти. Куди йти? Де Михайл? Як з ним? Мені потрібно було з кимось порадитися. Що мені робити далі? Тікати? Кудись іхати? Мене охопив страх. Я тепер зінав: ми з Михайлом під "ковпаком". А що таке советська справедливість, я тоді уже добре усвідомлював: без суду і слідства — до першої-лішої стінки...

Зустрівся я з Михайлом випадково у Шевченковому парку. Ми присіли на лавочку. Він показав мені військовий квиток. Я взяв його в руки і чомусь подумав, що я йому заздрю. "Йому все-таки видали. Мені ж ні", — в голові майнуло.

— Ти поглянь на сторінку "Особливі відмітки," — наче вгадавши мої думки, мовив Михайло. — Бачиш графу "22-а"?

— Так, — підтверджив я. — А що вона означає?

— Оце й мене дуже зацікавило. Я й поспітав у знаючих людей. Зокрема — у професора Близнюченка. Він мені пояснив: "Ненадійний елемент".

Я розповів і про своє: відмову мені йти на фронт.

— Запам'ятай раз і назавжди, — підвівся Михайло. — Пóслухай мене, уже дипломованого історика, який займався і "позакласним чиганням". Я за більшовиків кров проливати не буду... Я мстилімусь за кров свого батька, своїх дідів, діс б я не був... За наші з тобою поневіряння, за мамині... Тепер чимало таких людей, як я... Нас, українців, мільйони... Впаде Москва — полегшено зітхне цивілізований світ. Зітхнуть малі й великі народи. Дика орда має вмерти, а на її місці народитися демократія. Якщо це можливо...

Я таким ще Михайла не бачив. Переді мною стояв справжній трибун. Такі можуть повести за собою легіони...

Я з ним цілком погоджувався. Я пережив ці "сталінські жпива" голів. Переді мною лежали покосні тих жнів... Згадалися кубанці, Калач-Слобода і сапи, сани, сапи.. А на них наче усміхнені голі мертвяки: дядьки, діти, жінки... Розстріляні й пограбовані... Чи треба ще прикладів?

— Я за катог українського народу воювати не буду. Ти знаєш, брате, я не чекатиму, поки більшовики поставлять мене до стінки як "ворожий елемент" з графою "22-а", ліквідують, — закінчив свій монолог Михайло.

— А що ж мені робити?

— Поки що йди в університет. Придивись і при першій же нагоді тікай. Тільки будь обережним... Розстріляють і тут же забудуть...

— Може, я з вами?.. Твоїми хлопцями?

— Я тобою ризикувати не можу, Олексію. Я несусь відповідальність, як старший, за обох. Іди до університету. Вивчи обстановку. Хтось із нас має залишитись у живих.. Люди повинні знати правду... І як брат, і як історик прошу тебе про це...

Ми обнялися. Я не думав, що того вечора бачу Михайла в Харкові востаннє. Я повертається до університету з важким серцем і ще з тяжчими думами. Ще вчора здавалося, що все йде так добре. Я гадав, що ми, Михайло і я, вже зовсім вийшли з-під контролю енкаведе. Сьогодні виявилося, що ми у них на постійному прицілі. Що робити? Я стояв на роздоріжжі...

ПОЛКОВНИК СЛІВ НА ВІТЕР НЕ КИДАЄ

Після розмови з Михайлом у мене на душі зробилося зовсім кепсько. У Миргород я їхати не наважувався. Хоча й не був військовим, та все ж боявся: спімають і припинить дезертирство...

З такими невеселими думками я пішов у військомат. Там мене вислухали і сказали, щоб почекав. Минали тижні, але нічого нового не було. Я не знов, що й думати. Мучив неспокій. Здавалось, нема нічого страшного, як невідомість перед завтрашнім днем. З фронту до Харкова уже поверталися "добровольці". Молоді лейтенанти і капітани. Усі покалічені, але "щасливі" — хоч у такій "формі", та все ж живі.

А мене все не брали. Я вже й не знов, що думати. Десь через п'втора місяця у військоматі мені нарешті сказали: поїдеш у село Солоницівку копати протитанкові рови. Оформили мені документи, видали "сухий пайок", і я поїхав.

У Солоницівці мене зустрів полковник, що командував десятитисячним — а може, й більшим — цивільним військом. Прізвища полковника я вже не пам'ятаю, але його образ не стерся з моєї пам'яті. Був це досить симпатичний чоловік, високий, стрункий, з правильними рисами обличчя, чорними усами. Чимось скидався на запорозького козака. Він подивився мої документи. Уточнив, з якого я курсу і факультету. Я відповів майже по-військовому:

— Студент третього курсу економічного факультету.

— Це добре. Мені саме такого, як ти, і треба, — спокійно мовив він. Тоді ще раз поглянув на мене і запитав: — Ти українець?

— Так! — відповів я.

— Я українців люблю, — раптом признався він. Серед них виріс. Я сибіряк. А у нас там українців більше, ніж в Україні. Работягий народ. Надійний. Думаю, і ти такий?

Я мовчав, але він і не чекав відповіді, бо повів далі:

— От що, Альошо, — він розмовляв російською мовою. — Я тебе призначаю своїм заступником. Розумієш, у мене до цього були заступниками військові, але їх одразу забирали на

фронт. Тебе у мене не заберуть. Просто я тебе не віддам. Ти мені дуже нагадуєш моого сина. Він загинув у перші дні війни...

Я йому поспівчував.

— А чого ти не на фронті? — раптом запитав він.

Я вирішив не брехати. Розповів усе як є і закінчив:

— Біографія!

Він мене перебив:

— Пловати я хотів на біографію. У Сибіру я надивився на пі “біографії”. Нам, Альошо, сьогодні треба одне — викопати якомога глибші рови. Вважай, ми з тобою відкриваємо “другий фронт”...

Ми вийшли за село. Зупинилися на пагорбі. Унизу недалеко від нас копошилися люди. Море людей. Мабуть, більше десяти тисяч. Сюди зігнали не тільки жінок, дівчат і старших чоловіків, але й студентів, учнів-старшокласників... Очевидно, з Харкова, бо одягнені всі були по-міському. Дехто навіть по-святковому. Мабуть, людей зігнали або дуже швидко, або вони побоялися свій кращий одяг залишати в квартирах. Адже випущені з тюрем заскі уже “відкрили” і свої “фронти” по очищенню магазинів та квартир...

Дівчата з більшіх сіл поодягали барвисті українські хустки. Псевне, також не знали, куди і для чого їх везуть. Ось цією “армією” за відсутності полковника я мав командувати. Він мене представив, сказав, щоб “оборонці” запам'ятали мене в обличчя і виконували всі мої накази. Заодно й підвищив у “чині”. Сказав, що я випускник якогось технічного факультету — здається, механічного — Харківського університету. Так він намагався створити мені “авторитет”. Я почував себе спокійним. Мене навіть не цікавило, чи є тут з цього факультету студенти, які просто не могли бачити мене на своїх лекціях, оскільки на механічному факультеті я не навчався. Тепер це було мені байдуже.

Після промови він відвів мене у “мій штаб” — стареньку хатку на околиці села.

— Надіюсь, не підведеш?

— Не підведу, товариш полковнику. Виконаю все, що ви накажете. Я добре знайомий з технікою. Ще до університету закінчив електротехнікум.

— Чудово. Це нам може знадобитися. Я подумаю, як з цього скористатися. А поки що питання номер один — протитанкові рови.

— Скільки тут народу? — поцікавився я.

— Десь більше десяти тисяч, Альошо.

— Отже, нам потрібно хоча б сто кухонь, — глянув я полковнику в очі. Йому мої слова сподобалися.

— Одразу відчутно українську господарську жилку... Турбота про людей... Що ж, бачу: тобі потрібний, Альошо, помічник. Може, й не один. По інтенданцькій частині...

Такого інтенданта мені через півгодини прислали. Я наказав видати людям хліб. Поцікавився, де вони сплять. Як організовано працю. Скільки в таборі лопат, ломів, кайл, чи є тут звичайні робітники, а чи сама інтелігенція. Щоб відповісти на всі ці мої питання, ад'ютант полковника шукав потрібних людей і приводив до мене. Мій штаб розростався. Я розподілив між новими помічниками конкретні їх обов'язки. Ми охопили всіх, розбили мобілізованих на групи. І незабаром неорганізований табір перетворився на чітку структуру. Коли полковник приїхав і ад'ютант розповів йому про все, що ми встигли зробити, мій начальник не посомрився при всіх сказати:

— Альошо, дозволь потиснути тобі руку. До тебе у мене був безтолковий майор. Я дуже шкодував, що його забрали на фронт. Тепер не скодую.

Ми зайдли в хату. Вона уже була підметена моїм "ад'ютантом", прибрана. Те ж саме я наказав зробити і в кімнаті полковника. Навіть поставив на стіл букет польових квітів від імені "жіночого корпусу". Сибіряк зовсім розчулився.

Ми сіли випити по склянці чаю.

— Альошо, хотів тобі сказати, що даю тобі два тижні. А тепер просто кажу, по-цивільному. Я тебе, Альошо, прошу. За два тижні нам треба викопати і обладнати всім необхідним для оборони аж сім кілометрів протиганкових ровів. Ти мене зрозумів? Це прохання — паказ!

— Я вас зрозумів, товаришу полковнику. Наказ буде виконано, — я відповідав так, ніби закінчив військове училище...

Наступного дня я зі своїми помічниками розподілив приблизно на однакові робочі команди жінок і юнаків і виділив кожній відповідні ділянки роботи. Після цього мобілізовані "оборонці" почали виконувати поставлене перед ними завдання.

Не знаю, як правильно висловитися. Може, це чисто українська риса, але доброта, тепло слово — особливо чужої для нас за національністю людини — для нас важить більше, ніж ненависть до ворога. Здається, ще кілька днів тому мені хотілося взяти в руки гвинтівку і піти проти своїх гнобителів. Сьогодні ж, після того як до мене поставились по-людськи, я немовби переродився. Я не вислужувався перед полковником. Я працював як людина, якій виявлено довіру. І в мені розкрився хист організатора. Я виконував свою роботу, як лікар виконує свою: не думаючи, кого він лікує — ворога чи друга. Він лікує хворого! Це його святий обов'язок. Ссрце мені говори-

ло: саме так і ти маспи чипили. А розум, тверезий розум, мені шепотів: "Отак голими руками вас і беруть, українців. Варто поставитися до вас з увагою, не пошкодувати теплих і добрих слів, а ви уже й танете, як віск під гарячим сонячним промінням".

... Десь о шостій годині ранку я уж був на ногах. Підпімали людей, кип'ятили чай. Через годину, потягуючись, з хати вийшов полковник. Люди уже працювали. Мовчки і дружно. Я підійшов до полковника. Доповів про обстановку. Сказав, що у багатьох мобілізованих мозолі на руках і ногах. Їх треба підмінити і підлікувати. Я уже розпорядився. Переставив на легшу роботу, щоб вони, не маючи зможи працювати на повну силу з ломом чи лопатою, не подавали поганий приклад іншим. Але щоб теж працювали, виносячи на ряднах земло з рову.

— Відчуваю, що я тут уже зайвий. — Він запросив мене на чай.

— Товаришу полковнику, — уже за столом звернувся я до нього. — Мені потрібно два дні.

— Для чого?

— Відвідати матір. Вона у мене в Миргороді живе. Побачити молодшого брата. Взяти теплий одяг на зиму. Вже осінь наближається. А поставлене вами завдання ми з вами навіть перевиконаємо. Це я вам гарантую. Я вас не підведу.

Він дивився на мене не спускаючи очей. Ніби хотів вловити іскорку іншості в моїх словах. Але я тоді говорив з ним широко. Так, як пишу зараз. Він допив чай, витер губи хустинкою, підійшов до письмового столу.

— Ну, що ж, Альошо, ти мені припав до дуплі як син... Я втратив свого сина, ти втратив батька. Я тобі вірю. Я хотів би, щоб ми були разом. Хай уже як там наш долі складуться. Може, завтра пошлють на фронт. То також хотілось би разом. Я тобі випишу довідку. Ставлю печатку із святою вірою, що ти мене ніколи не підведеш...

— Не підведу, товаришу полковнику.

— Даю тобі не два, — сказав він, — три дні... Одні на непередбачені ситуації. Не повернешся — розстріляю власно-ручно.

Останнє слово прозвучало як постріл. Полковник ураз став схожим на всіх тих росіян, яких я знав досі. А досі мені траплялися тільки гепеушники-енкаведисти. Я глянув на нього, і на мить, тільки на мить, мені здалося, що у його на гімнастерці петлиці не технічних військ, а малишові. Берівські. Отже, у хвилині власної скрути він зі мною просто загравав?

Освідчувався в любові до українців, співчував нашим безвинним жертвам у Сибіру тільки для годітсья? Та, певно, діяти й справді потрібно саме так. Саме так, якщо хочеш врятувати державу від окупанта. На таку думку в мене аж відлягло від серця. Я взяв довідку, широ йому подякував. Шофер-ад'ютант відвіз мене до найближчої автотраси. З-під сидіння авто вийняв кілька банок м'ясних консервів, дві пачки імпортних цигарок, яких я до того ніколи не бачив.

— Дивись, Альошо, не підведи. Полковник слів на вітер не кидає, — мовив шофер і міцно потис мені руку.

ДОРОГАМИ ВІЙНИ

Перш за все я прочитав довідку, яку дав мені полковник-сібіряк. Про кращу годі було й мріяти. Це вселило в мене оптимізм. “Тепер мене так просто не розстрілять”, — втішав я сам себе, читаючи рядки: “Усім, усім! Олексій Воско-бійник терміново їде до Миргорода у важливій державній справі. Всіляко сприяти і допомагати йому”.

Довідка діяла як генеральські петлици. То в тому, то в тому авто мчав у бік Миргорода першими дорогами війни.

З повідомлень радіо про “важкі бої” я уже здогадувався, що армія тікає. Я не дивувався. Армія тепер складалася з таких командирів, як я, як Михайло. Сталін розстрілював усі професійні військові — і не тільки військові! — кадри. З болем у серці згадував батька. І от через 60 років я з довідки про його реабілітацію і доносів дізнаюсь... А дізнаюся про таке: його розстріляли за те, що він нібито жалкував, що розстрілюють, на його погляд, таких видатних воспачальників, як Тухачевський і йому подібних, а фашисти готуються тим часом до війни. Отже, батько бачив далі й глибше багатьох сталініх і молотових...

... У вантажівці, що підбрала мене, сидівувесь військомат якогось харківського райцентру. Старший з них помітно переживав, палив одну цигарку за одною. Переживав і я. Чи вкладуся в термін трьох днів? Чи повернуся назад? Чи той, хто мені сподобався, власноручно розстріляє мене відповідно до неписаних правил війни?

Дорогою йшов якийсь старий єврей. Він прямував у московському напрямку. Хтось із цивільних, що сидів поруч комісара військомату, кинув рапізу:

— Бачиш, он пішов! Наробив революції...

— Ні, дядьку, — втрутівся в розмову я. — Той не наробив. Я по одязі бачу...

— Та облиште, — втрутівся комісар. — Зараз не до політичних дискусій.

За Валуйками — містечком між Полтавою і Харковом — автоколона виповзла на широкий шлях. На схід повільно сунула безкінечна транспортна ріка.

Перевантажені людьми і партійними скарбами автомобілі ніби перевалювалися з боку на бік, важко ревли двигуни. Налякані коні з напорошеними вухами шарахались, як і їхні із-

дові, то в один, то в другий бік. Обабіч дороги стояли зі скромними вузликами різні люди, піднімали руки, просились, як я, щоб їх підвезти. Вони хапались за борти переповнених вантажівок, щось кричали, щось пояснювали. На них ніхто не звертав уваги. З полів до шляху від сіл йшли люди. Їх прибувало все більше і більше. Майже всі прямували на схід, до Москви. Я спіймав себе на думці, що обізвав їх "будівниками соціалізму", які "поспішають комунізм будувати".

Чіплялись і до нашого авто. Все кричало, лаялось, матюкалося. Раїтом хтось зарепетував:

— Авіація! Літаки, літаки!

Вздовж дороги біг військовий і теж щось голосно кричав. Подавав якісь команди. Ми мовчки дивилися на нього, він — на нас. З вантажівок на ходу почали вистрибувати люди. Наче з моста у воду. Я сидів приголомшений. Наче затуманений і нічого не міг зрозуміти. Коні мчали в поле, люди залягали в ровах. Очевидно, їх уже обстрілювали, і вони панічно кидалися в різні боки. Прикривали голови руками. Червоноармійці заходилися стріляти по літаках. Палили усі і з усього. Літаки розвернулися. Тепер уже й мене охопив страх, як і тих, що залягли обабіч дороги. Від трьох літаків з білим хрестом відірвалися чорні бомбочки. Вони збільшувалися просто на очах і так жалібно завивали, що й справді можна було збожеволіти. Мого плеча торкнувся комісар. Він крикнув на вухо:

— Ну, чекіст, і нам пора...

От за кого він мене мав, прочитавши довідку полковника, подумав я. Ми вилетіли з кузова одночасно. Чорними шуліками над нами пронеслося кілька літаків. Мені навіть здавалося, що я бачу усміхненого гітлерівця в чорному пілотському шоломі. Літаки поливали автомашини свинцевим дощем. Десь закричав, заверещав моторошно чоловік. Я глянув — молодий лейтенант, схопившись за живіт, біг якийсь час вздовж автотраси, памагаючись обома руками утримати те, що кілька секунд тому називалось плунком і кишками. Тепер все це випалвалося на землю. Лейтенант упав. Було страшно.

З відстані двох метрів я побачив справжню війну. Не з екрана в затишному кінотеатрі, коли поруч сидять твої ровесники і кидають веселі репліки.

Потім ми знову посадили в свою вантажівку. Серед "наших" втрат не було. Сиділи всі мовчки. Ніхто ні на кого не дивився. Комісар потягся за цигаркою.

На повороті біля дорожковазу "Миргород — 50 кілометрів" я зіскочив з машини, побажав своїм попутникам щасливої дороги. І подумав: тепер я й пішки дійду. Та вдалося — і то доволі легко — пересісти на другу вантажівку. Скочив на під-

ніжку полуторки, показав водієві довідку, він передав її начальнику, що сидів поруч з ним у кабіні. Прочитавши, той кивнув головою в бік кузова. Мовляв, залазь. Водій віддав довідку, і я поліз на ходу в кузов. Люди мовчки потіснилися. Я присів скраю. Дивився на дорогу. Ще більше перевантажену. Скрипілі колгоспні вози, трактор зіштовхував на узбіччя вантажівку, яка заглухла. Певне, закінчився бензин.

Біля самого Миргорода знову зупинилися: через дорогу "улюбленці народу" епівєсти переганяли "ворогів народу" в смугастих робах. Їх нараховувалося тисячі.

Я почав придивлятись до облич. Зі слів Михайла я зінав, що батько засланий на далеку Північ, але я так само зінав, яка підступна й брехлива більшовицько-московська влада. Тому я сподівався на диво — може, тато живий. Якийсь чоловік, очевидно добре обізнаний із совєтськими порядками,тихо мовив, ніби вгадуючи мої думки:

— Кримінальний елемент... І чого вони з пими морочаться? Розстріляли б як політичних... У перший же день війни... Чому Йосип Віссаріонович не дописав цей рядок...

Я похолов. Серце у мене завмерло. Невже це правда? Невже правду каже цей чоловік? Отже, тепер ніяких надій на повернення тата. А я ще вчора бачив гарний сон. Охоронці торем тікають на схід, покидають напризволяще ув'язнених. Ті розбивають торемні грани і виходять на волю... Ні, партія більшовиків не забуває нічого, не забуде ніколи. Вона може не пам'ятати про життя людини, але що тій людині треба вмерти — не забуде ніколи. Партія катів. Партія нелюдів.

Більшість арештованих йшла босоніж, хоча надворі уже нагадувала про себе осінь. Поля подекуди чорніли. Хліб на Миргородщині був зібраний. Та люди розповідали, що військові, відступаючи, спалювали його. Тих, хто чинив опір, — розстрілювали. Так пібто трапилося з батьком одного з Михайлівих друзів. Його батько був головою колгоспу десь на Київщині. Райком партії наказав: негайно зібрати хліб. Вивели все село. Полковник — командир якоїсь відступаючої військової частини — наказав хліб спалити. Коли ж увечері побачив, що його наказ не виконано, розстріляв усіх, хто був на полі: жінок, чоловіків, дітей. Хліб підпалили. Я пригадав Михайліві розповіді про різні історичні події. З тих часів, коли я ще сумнівався в тому, що не всі більшовики такі. Тепер думав: мабуть, усі. У колективному своєму психозі вони всі одинакові. Чи, може, трапляються окремі випадки? Окремі. Як мій полковник-сібіряк. Може? На це запитання я не знаходив відповіді... Дуже вже багато крові було пролито. Кров'ю нашою наша ж історія писалася, так говорив Михайло.

Офіцер, що сидів у кабіні нашої вантажівки, вийшов на дорогу, підійшов до енкаведиста і сказав:

— Зупиніть цю отару. Мені треба негайно проїхати. У мене наказ...

Енкаведист підскочив до нього і замість усіх аргументів сунув під підборіддя офіцера наган. Я бачив, як наливалися кров'ю і лютню обличчя в обох. В одного від ненависті і все-дозволеності, у другого — від несправедливості і безсилия. Офіцер повернувся і пішов до вантажівки. Пролунав постріл. Якийсь арештант спробував був скористатися з ситуації і втекти. Куля наздогнала його дуже швидко. Ніхто навіть не ворухнувся. Не відгянував, не скидав з дороги. Все було буденно, все було звично для цих людей. Життя "гвинтика" у Советському Союзі не коштувало нічого. Так само, як і не гвинтика.

Ми мовчки сиділи у вантажівці. Рахували ряди в'язнів. Множили про себе на чотири. Ставало моторошно: так багато було тих в'язнів. Я дорахував майже до п'яти тисяч, коли повз нас з ревом поповзли танки, залишаючи за собою чорні сліди від чорнозему. Так близько я їх бачив уперше. Сталеві зелені потвори йшли вздовж колон арештантів, і я не міг зрозуміти, чи вони супроводжують в'язнів, чи це просто такий збіг обставин. Пігати я про це навіть у обізнаного чоловіка не наважився. Колона закінчилась, і ми рушили далі.

Після обіду я попрощався з офіцером. Сердечно подякував, заговоривши до нього по-українському. Його це дуже здивувало. Він схопив мою руку і довго, як братові, тиснув її. Здається, розчулився. Видно, енкаведист допік його до живого. Офіцер і сам, мабуть, належав до таких, як я. Він побажав мені щасливої дороги. Я відповів йому тим же.

— Не переживай, — заспокоїв я його. — На енкаведистів теж знайдеться наган. Не все їм ним розмахувати...

Він зрозумів, незважаючи на мою довідку, що я не з енкаведистської банди.

На видноколі з'явився рідний Миргород. Здалеку, здалося мені, посміхалися бані дідусявого собору. І раптом я згадав, що один день відпустки вже минув. Отже, в запасі у мене лишилося ще два. Хотілось утекти світ за очі, але я пам'ятав про слово, дане полковнику.

Я бадьоро йшов вулицями рідного міста. Йшов так, ніби щойно виграв величезну битву і чекав, що мені до ніг падатимуть квіти, а земляки махатимуть з усіх вікон руками і вітатимуть посмішками. Насправді все було по-іншому: повз мене пролетіла величезна довга платформа без бортів, запряжена кіньми. На ній на весь зрист стояв начальник миргородської міліції і щосили батожив коней. Позаду нього, ніби охороня-

ючи арештантів, ту платформу навколо обліпили міліціонери. Головний міліціонер візінав мснс і гукнув:

— Воскобійник, ти куди? Там уже німці. Сідай з нами.

Тільки не з вами, майнула у мене думка, а вголос я крикнув:

— На секунду до мами, хоч попрощаюсь!

Та вони поспішали рятувати свої шкури. Я завернув у чийсь город. Зрозумів, що вулицями йти небезпечно. У кукурудзі натрапив на молодого офіцера. Він скидав з себе командирський одяг та весь час повторював: “Я з Зубівки, я з Зубівки”. “А я з Миргорода, то й що? — крутилось у мене на язиці. Я спробував був дертись кукурудзою далі, але він схопив мене за руку:

— Слухай, дай хоч піджак.. Не побіжу ж я до Зубівки у самих кальсонах. Пістолет даю...

Я зняв свій піджак і прийшов додому в сорочці. Чи треба описувати зустріч матері і сина під час війни? Гадаю, що ні. Пам'ятаю, материні слізози зволожували мою сорочку теплом. Вона шепотіла: “Живий! Живий! А де ж Михайлло?”

Сиділи ми за скромним столом, що його нашвидкуруч накрила мати, зовсім недовго. Сиділи так само в чужій хаті, як і всі останні десять років. У тітки Семененченчихи, яка мала добру вірючу душу і гарну хату. Відкрив кілька банок консервів з сухого пайка, мама налила борщу, нарізала хліба. Вдається й погомоніти.

Та з голови не йшла думка, що за годину-две знову доведеться прощатися з мамою й Іваном: треба було поспішати до свого полковника. Звичайно, мама відмовлятиме, але я людина обов'язкова, не порушу дане мною полковнику слово. Адже він повірив мені. Отож я дотримаю свого слова, хоч би чого це мсні коптувало.

Іван готувався до десятого класу і тепер розпитував мене, будуть за німців українські школи чи пімецькі. Я нічого йому на те не міг сказати. Відповів, що не знаю. Подякував за обід, виклав решту консервів на стіл. Іванові наказав:

— Ти уже дорослий. Залипаєшся з мамою та бабусею...

— Синочок, а ти куди? — сплеснула руками мати.

— Я зобов'язаний повернутися у свою частину. Інакше — розстріл.

— Господи! Невже на фронт?.. Тут подейкують, що українці, які не беруть до рук зброї, можуть повернатись до мирної праці... Нібито так німці оголосили. Ти ж не офіцер, не військовий...

— Уже військовий, мамо. Заступник начальника штабу полковника... — Я не договорив. Мати знову припала до моїх грудей. Ми поцілувалися, і я вийшов. Але куди? Я ще своєї дороги не зіпав. Як часом усі ми...

ПРОЩАЙ, ПОЛКОВНИКУ!

Удома, всупереч моїм сподіванням, теплого одягу не знайшлося. Надягнув на себе светр, ще один взяв про запас і виrushив у дорогу. Часу лишалось обмаль, і я поспішав, добре пам'ятаючи слова полковника, підтвердженні його водієм.

На Харків я виїхав вантажівкою. Попчастіло і цього разу — довідка діяла безвідмовно. Варто було її лише тицьнути старшому в кабіні, як той одразу показував на кузов.

Тією автомашиною везли старих, немічних євреїв з прифронтової зони. На відміну від наших людей, вони всю дорогу гелготали, як гуси, і обурювалися своїми кровними братами. Мовляв, партійні кагановичі прихопили гроші й легкові авто і уже давно в Москві. А нам, бідним євреям, — тут вони використали українську поговірку, — на тобі, Боже, що мені не може.

Я, признатися, розділяв їхні погляди. Але, як і того разу, в дискусію не встравав. Сидів мовчки, слухав і думав про свою долю.

Над землею повисла ніч. Попереду автомашин ішло кілька військових, а вже за ними сунули автомашини. Від такого повільного руху мотори перегрівались, і ми час від часу зупинялися. Деякі машини зіштовхнули на узбіччя, і вони стояли там з піднятими капотами, нагадуючи роззвялені крокодилячі пашці. Щоб розім'яти ноги, які затерпли, я зіскочив з кузова і пішов з молодим лейтенантом-українцем пішки.

Ранок застав нас біля якогось райцентру. Містечко здавалося мені до болю знайомим. Я протираю очі і нічого не міг второпати. “Ta не може такого бути! Не може!” — казав я собі, а в свідомості росла й міцніла неймовірна підозра. І ось вона перетворилася на впевненість. Ми знову прийшли у Миргород. Я побачив бані собору. Коли, де, як ми повернули на сто вісімдесят градусів, я губився в здогадах. Пам'ятаю, трохи в кузові куняв... Мабуть, десь трохи й заснув... Мені, як николи, стало страшно.

Я надзвичайно відповідальна за своїм складом характеру людина. Людина слова і совіті. Мені стало не тому страшно,

що я уже ніби бачив перед собою дуло нагана, а тому, що підвів людину. Підвів полковника, який любив українців, довіряв їм, і тепер тінь упаде на мене, а на весь народ. Може, тепер це комусь видастся сенгіментами, нессерйозністю. Але тоді я міркував саме так і дуже переживав. Я готовий був померти, але слова дотримати. Тому я не повернув додому, до мами й Івана. А відпустки ж у мене залишилося менше дня. Увечері я вже повинен був сидіти у своєму штабі і займатися протиганковим ровом... Але туди я міг добратися вчасно хіба що літаком. І, мабуть, устиг би. На власний розстріл...

І все ж я пішов у бік Харкова.

Не вірив, що мене можуть розстріляти. Я вірив полковникові... Десь години за три, перейшовши міст, я раптом почув позаду себе гуркіт. Оглянувся: по шосе йшли німецькі легкові танкетки, іх обганяли великі триколісні мотоцикли з кулеметами на колясках. До мене під'їхала легкова автомашина, схожа на американський "Вілліс". Молодий німець, тримаючись за вітрове скло, наказав мені зупинитись. Я став. Він запитав мене про дорогу на Велику Багачку. Я її знав. Школярами в той бік їздили з нацпим учителем фізкультури. Я показав дому. Він мене запитав:

— Українер?

— Так, українер. — У школі та й в інституті я вивчав німецьку мову і вже таки добре нею володів. Принаймні мені так здавалося. Мабуть, вона мене й врятувала. Німець раптом зірвав з мене кашкета і закричав, побачивши довге волосся:

— Офіцір?

— Ні, — відповів я. — Студент. — І витяг свій студентський квиток, який, на моє щастя, був зі мною, і показав йому. Німець, навіть не глянувши на нього, кипув мені в обличчя кашкета, сховав пістолет і дав команду рушати: колона танкеток і триколісних мотоциклів посунула на Велику Багачку.

Так несподівано я опинився в тилу, тільки не зінав у чиму — ворога чи визволителя. Згадав мамині слова, сказані за обідом, про те, що німці нібито добре ставляться до українців. А тих, кого беруть у полон, відпускають додому. Аби поверталися до мирної праці. Чи правда це, чи вигадка-мрія — цікаво точно на ті питання не міг би відповісти. Я підняв кинутий німцем кашкет, який упав на землю, подякував Богові, що залишився живим, і попрямував у зворотний від Харкова бік — додому. Про себе тихо мовив: "Прощай, полковнику. Прощай і пробач, Бог мені свідок: не хотів я порушити дане мною слово. Але так повернулась доля".

ОКУПАЦІЯ

У перші дні окупації — за всю Україну не скажу — весь Миргород, здавалося, засів за писання доносів. Більшовицька попесть наклепництва прищепилася й українцям. Згодом виявилося, що єжовсько-берієвську лихоманку породили підпільні, залишені на нашій території більшовицьким керівництвом. Наклепи йшли переважно на тих людей, які ненавиділи совєтську владу, у яких від тієї влади постраждали рідні чи то в часи колективізації, чи то тридцять третього чи тридцять сьомого року. Отож “старшому брату” не вистачило тих українців, яких вони винишили за часи совєтської влади, тепер їм хотілося донишити українство ще й руками німців.

Величезна кількість доносів у перші дні окупації німців буквально шокувала. Замість того, щоб працювати, відновлювати зруйноване під час відступу Червоної Армії, потрібно було збільшувати штати чиновників і поліційний апарат, сідати за канцелярські столи і розбиратися, що пише в доносах “губернія”. Словом, продовжувати займатись тим, чим займалася совєтська влада протягом останніх двадцяти років: розслідуванням, арештами і розстрілами. Але цімі дійшли таки правильного рішення: доносів не приймати. Суть одного з перших наказів, виданих генерал-командантом полковником фон Штауве українською мовою і розвішаних на дверях усіх установ і організацій Миргорода, зводилася до конкретного:

“ДОНОСІВ НЕ ПРИЙМАЄМО!”

Наша ж сім'я жила своїми проблемами. Від Михайла не було ніякої звістки. Чого ми тоді тільки не передумали. Знали, що він був записаний в льотну школу на військовій підготовці університету. З останньої розмови у Харкові я зінав, що “добровольцем” він на фронт не піде і за владу, яка забирає життя у безнечинних і роботягих, воювати не буде.

І раптом настав довгоочікуваний день — Михайло повернувся додому. На жаль, не до рідного. Бо тоді ми ще жили в тітки Семенченчих. Я вже й не знаю, чи то її так по-вуличному звали, чи то вона мала таке прізвище. Та хоч би як там було, а ми молились на неї. Гарна і добра була жінка. Таку і не гріх славним словом згадати.

Коли Михайло переступив поріг, ми глянули на нього і

подумали, що в кімнату зайшла його тінь. Але жива. Лише худе, ноги опухлі. Замість взуття — якесь ганчір'я. Двадцять днів дороги по шпалах від Харкова до Миргорода. Ноги — то суцільні рани. Виходжували ми його всією сім'єю.

Десь через місяць, а може й раніше, ми з Михайлом прийшли на збори, які скликав голова міської управи, або, як ще тоді казали, голова магістрату — пан Рогочий. Він ще за царських часів працював в управі міста, мав добрий хист до організаційної роботи і розбирався в господарських справах. В Миргороді працювала вже і фельдскомандатура. Її очолив уж згаданий генерал-командант полковник фон Штауве, колишній прусський офіцер, який, як я згодом зрозумів, ненавидів Гітлера. Бо не поділяв фашистської ідеології. Генерал-командант носив військову форму, пенсне і чорну пов'язку на оці, бо мав лише одне.

Голова Рогочий оголосив, що він виступатиме коротко.

— Ми живемо не за більшовиків, — сказав він, — і тепер треба працювати, а не виголошувати промови. Ми зібрали у цій залі всіх тих, кого так чи інакше совєтсько-більшовицька влада кровно покривдила. Якщо глянути на присутніх у залі, то можна сказати, що тут близько вісімдесяти відсотків миргородців. Усіх нас торкнувся більшовицький штучний геноцид, усі ми пережили “розстріляне відродження”. Кожна сім'я зазнала з вини більшовиків безневинних жертв. Ми маємо ненавидіти ту ідеологію. Прийшов наш час. Адольф Гітлер покінчить з більшовицькою чумою. Україна здобуде своє законопис, дане їй Богом право бути вільною, незалежною державою серед усіх інших вільних європейських держав. Ми сьогодні дозволяємо приватну ініціативу, можна мати свої крамниці, свої цехи, свої артілі... Люди можуть брати землю. Вільно працювати на ній. Ми матимемо вихідні. Матимемо все те, що від нас забрали і знищили більшовики. Ми повинні відродитися з попелу, і в цьому нам поможет Бог і “третій рейх” на чолі з Адольфом Гітлером.

Закінчив Рогочий традиційним вітанням “Слава вільній Україні!” Потім були запитання і відповіді. Серед них найголовніше: чи можна подавати до магістрату відповідні заяви, якщо хочеш відкрити якесь діло.

Я мовчав. Михайло також. Промова Рогочого справила на нас добре враження. Якщо не сказати, що сильне. Дуже хотілося йому вірити. В ті хвилини ми обидва думали про батька і дідуся. Я сказав:

— От якби батько і дідуся були зараз живі...

— Так, — погодився Михайло. — Тільки боюся, що цю промову Рогочому писали в гебітс-комісаріаті. Вона така ж,

як і більшовицька. Ті теж м'яко стелили в перші дні советської влади. Навіть українізацію оголосили. Так піклувалися про русифікований царизмом український народ. Потім неп, а тоді всіх порозстрілювали: і українців, і непівців. Дай Боже, щоб це не повторилося...

Я мовчав. Я знат, що гірше просто не може бути, бо так, як чинили більшовики, пікто ще в історії не чинив.

Кілька днів я розмірковував, де собі знайти роботу до душі. Адже я мав професію електрика і гадав, що з мене добрий, знаючий спеціаліст. Тому й попростував одного дня в бік миргородської електростанції, що розкинулась на іншому березі Хоролу. А поки йшов містом, придивлявся. За вказівкою пана Рогочого, його заступника Пелеха і, очевидно, фельдскомандатури місто на очах міняло своє обличчя. З німецькою педантичною підміталися хідники, вулиці, майдани. Укладали цеглу, звідкись привезені білі камінчики прикрашали діоріжки, милуючи око. Фарбувалися парканні. Німці, судячи з цього, збиралися залишитися в Україні надовго, якщо не завжди. Принаймні в перші дні окупації складалося саме таке враження.

Я мимовільно посміхнувся. Не знаю чому, але я у "вічність" німців в Україні не вірив. Якщо не росіяни, то ми самі рано чи пізно їх зметемо, як зараз метуть сміття з хідників. Так я думав. Але було приємно бачити свіжі синьо-жовті прапори. Якась невимовна радість заполонила мою душу. Біля німецької комендатури на Гоголівській вулиці, напроти пошти, повівав і гітлерівський величезний прапор зі свастикою. Уже встигли вивісити портрет фюрера. Під ним великими українськими літерами було написано: "Гітлер — наш визволитель". Портрет прикрашали квіти.

Дівчата у вишитих сорочках і в українських блузочках — одягли, не боячись, що їм припипнуть український націоналізм, — весело розмовляли з німецькими офіцерами і солдатами. Серед них були, очевидно, вчительки і старшокласниці, які уже потроху вміли "шпрехати". Звичайно, тема розмов у всіх і всюди тоді була одна й та сама: українці немовби скаржилися "візволителю", яке лихо, яку біду принесли нам більшовики. Спочатку штучний голод, щоб повністю нас знищити і назавжди загарбати нашу гарну й багату землю, потім розстріли найрозумініших людей. Говорили просто, дохідливо, переконливо і правдиво. Німці дивувалися. Вони знали про злочини більшовиків в Україні та й в інших захоплених ними країнах, але не уявляли, що творилися саме такі страхіття.

— Гут, гут! Україна тепер буде державою! — так у перші дні стверджували і думали німцькі військові — солдати і офі-

цери. Але уже зовсім по-іншому думало тоді гестапо. Сам Гітлер.

А поки що наїvnі і довірливі українці тішили себе думкою про власну державу. Так думали вчорашні старшини петлюровської армії, так думала свідома українська інтелігенція, яка дивом уціліла, думали ті селяни, які дивилися на колгоспи як на чорта, думали педагоги, які з перших днів у школі запевняли учнів, — таких, як наш молодший брат Іван, — що нація, яка породила Гутенберга і Гете, — цивілізована нація...

Марними виявились їхні сподівання. І мої також. Бо в перші дні визволення від ненависних нам більшовиків про німців так само думав і я. Але нас окупували гітлерівці, фашисти. Ми всі дуже швидко переконалися, що вони рідні брати московським повіністям. Тільки менш лукаві й піdstупні.

НАЙМОЛОДШИЙ ДИРЕКТОР

Почно уже й не пригадую, хто мене викликав і запропонував роботу на електростанції. Замаркувалася в моїй пам'яті тільки образа: мене призначили "старшим куди пошлють" — так тоді жартували миргородці. Тобто робітником-електриком. Я мав невеличку платино, продуктовий пайок і спецперепустку. Порівнюючи з тридцять третім роком та періодом навчання в Харкові, я вважав себе забезпечену людиною. Харківський період згадувався мені тоді не випадково. В Харкові я дуже бідував. Щоправда, збоку це не було видно, бо я умів провернути "операцию" з костюмом. А так... Щовечора до пізньої ночі я просиджував у студентській бібліотеці. Мене з існавистю і з мітлою в руках — у прямому розумінні цього слова — виганяв звідти сторож. Сидів же я там допізна не завжди тільки тому, що мав голодний на знання мозок. А тому, що мав голодний шлунок. Студентки, з якими я вчився, — гарні студентки, вродливі, такі, якими ночами я снів, запрошували мене в кіно або, як тепер кажуть, на філіжанку кави, а я нс йшов з ними. Не тому, що був скупий чи зубрило, а тому, що у моїй дірявій кишенні свистів студентський вітсер...

Електростанцію охороняли німці. На кожній зміні по шість чоловік па чолі з офіцером. Кожні шість годин охорона мінялася. Електростанція прирівнювалася до військового об'єкта.

Мені вручили перший і найдоступніший для всіх інструмент — лопату. "Спеціалісти", яких набрали німці, були з пашних. Вони мене й озбройли тим інструментом.

— Он іди копай ями під стовпи. Побачимо, як ти освоїв професію, — підсміювалися вони наді мною. — А монтьором умієш?

— Та ні. Монтером я ніколи не працював, — відповів я на їхній невибагливий жарт.

— То нічого... Ми тебе навчимо...

Ось приблизно такі пішильки мені щоденно підпускали "електрофахівці".

Коли більшовики відступали, вони, зрозуміло, підрвали

електростанцію, а кращих спеціалістів забрали з собою. Та величезні електромашини пошкодили поверхово. Їх не так просто було зруйнувати. От саме біля цих велетнів-машин і працювали горе-електрики. Копаючи ями, я інколи й по стовпах лазив, спостерігав за їхньою роботою з висоти. І скоро помітив, що вони не дуже в тій справі розбираються, але перед німцями вдають із себе справжніх майстрів.

— Ви не так це робите! У вас нічого не вийде, — якось сказав я їм. — Спробуйте приєднати дроти отут і отут і продзвонити.

— А пішов ти, сопляк!

Я й відійшов. Мені тоді ще не виповнилося й двадцяти, і вони мене мали за хлопчика на побігеньках. Там був німець, офіцер, який пильно стежив за роботою. Він трохи розбирався в електротехніці і хоч не зрозумів, що саме я казав, але побачив, що один із робітників підтримав мене, засперечавшись із старшим і доводячи, що я все правильно порадив і чому б не спробувати.

А той все своєї:

— Що воно там розбирається, — так зневажливо. У середньому роді, щоб принизити.

Коли, чую, один з робітників каже:

— Ні, ні. Все виходить. Він таки правильно підказав...

— А цо він за один? — спітав той, що мене “сопляком” назав. А їх стояло десь аж шестero.

— А я звідки знаю, — відповів інший. — Може, якісь бабі розетку ремонтував, трохи чогось навчився.

Так вони того дня розважалися. Знайшли об’єкт для глузів, пришивали мені квітку.

Наступного дня всі знову морочаться біля електромашин. І знову у них нічого не виходить. Сткаються один з одним лобами, як барани, кудись заглядають. Ніби чекають, що від того іскра сама їм вискочить. Мій “захисник”, певне і найрозумніший, і найменш амбітний серед них, підійшов до мене й каже:

— Пацан, може, ти підійшов би до нас... Щось ні чорта не виходить...

Я не відповів. Вдав, що не чуто. Але, коли мене вдруге попросили більш ввічливо, я підійшов, глянув і питаю отого, що мене покликав:

— А ви масте чим продзвонювати?

Він ствердно кивнув головою і подав мені інструмент. Я взявся за роботу. Через кілька днів запустив ту динамо-машину. Де й поділися насмішки. “Спеціалісти” запросили мене на свій обід. Горілочкою домашньою пригощали, але я не пив.

Втім, на душі уже стало трохи легше. Старший серед них сказав мені:

— Слухай, може, ти трохи нам допоможеш? Що тобі для цього потрібно?

— Вас і ще одного електрозварювальника. А решта хай беруть лопати і кігти й копають та по стовпах лазять...

Ніхто нічого не заперечив. Усі як у рот води набрали. Старший виділив мені слектрозварювальника, і я того ж дня після обіду серйозно взявся за нелегку роботу. Так утром ми працювали днів 30–40. Німці, що постійно наглядали за нами, а заодно й охороняли, — електростанція була на іншому боці Хоролу, — аж роти роззяявляли. Підходили до мене, дещо уточнювали, розпитували. Я їм відповідав німецькою мовою. Мені здавалося, що хтось наче в корито тих слів насипав. Я все розумів, і вони мене розуміли. Розмовляючи з німцями, я удосконалював мову. Вона давалася мені дуже легко. Мабуть, мав таки добру пам'ять. А наші жолдаки, що насміхалися над мною, стояли ні в тих ні в сих.

Коли ми запустили динамо-машину і запрацювали додаткові електрогенератори, па електростанцію приїхав якийсь німецький офіцер. Він наказав мені іхати з ним. Я сів до нього в автомобіль, і він привіз мене в фельдскомандатуру. Ми зайшли в кабінет до уже знайомого мені одноокого генерал-команданта полковника фон Штауве. Офіцер крикнув: "Хайль Гітлер!" А я взагалі не знат, як поводитись. Офіцер почав доповідати комендантові, що завдяки мені електростанція за Хоролом стала до ладу, почала працювати. Вони думали, що я нічого не розумію по-німецькому, бо поруч про всяк випадок стояв перекладач. Коли комендант заговорив до мене, той почав перекладати. Я мовчки слухав, потім відповідав українською. Не хотів позбавляти роботи перекладача. Та й самому було цікаво послухати, чи правильно той передає мої думки.

— Звідки ти є? — поцікавився фон Штауве.

Я відповів, що місцевий. Тут народився. Сказав, хто мої батьки. А на питання про батька відповів, що він належав до українських бауерів (слова "фермер" я тоді ще не знат), мав свою землю, обробляв її, під час непу відкрив ковбасну фабрику. Більшовики розстріляли. На питання: "Де живеш, чи є власний будинок?" — я сказав правду. Бо німці дуже не любили тих, хто круить, хто забріхується. Та й чого мені було брехати?

— І ви досі винаймаєте чуже приміщення? — Це полковника так здивувало, що він почав кричати на німецького офіцера, який привіз мене до фельдскомандатури.

Я пояснив, що той офіцер нічого не знає, що у нашій хаті живе тепер чотири родини, яких заселили ще більшовики. Фон

Штауве сказав, що присутній тут офіцер усе вже знає, що від цієї миті я шеф-директор миргородської електростанції і що мені належить жити так, як директорові. Будинок наказав звільнити за 24 години...

Я вийшов з комендатури і не зінав, чи радіти мені, а чи сумувати. Ми були ще таки залякані більшовиками, що з своєї ініціативи й пальцем не поворухнули, щоб зайняти нашу хату. Навіть не говорили з людьми, які там жили.

Тепер я мав їхати з пімецьким офіцером і повідомити мешканцям нашої хати, щоб вони підшукали собі нове житло. Ось таким буває в житті повернення на круги своя. Більшовики забрали, фашисти повернули...

Так несподівано для себе, а особливо для моїх "електромайстрів", я став шеф-директором миргородської електростанції. Десять за два місяці "моя" електростанція, як я жартома казав, уже давала електроенергію не лише комендатурі, магістрату, поліції та лікарні, а й усьому місту. Наши люди гасили каганці. Мама почувала себе надзвичайно щасливою. Її перестрівали знайомі на вулицях, на роботі, на базарі і сердечно дякували, що тепер в їхніх хатах є світло. Спасибі вашому синові. Чутки завжди мали бистрі ноги.

Життя, здавалось, налагоджується. Більшовицькі страхи поступово минали, вивітрювалися з душ чесних людей. Люди зажили значно краще. З колгоспу "Авангард" утворили 10 артілей. Тепер колгоспники працювали на тих же, що й раніше, роботах, але знали, за що їм платять. Податки були відносно невеликі. На базарах, здавалося, немає тільки пташиного молока. Все відроджувалось.

Щоправда, у школах окупаційна влада дозволила тільки чотирикласне навчання. Класи дирекція миргородських шкіл роздрібнила, давши в такий спосіб можливість працювати більшій кількості учителів. Вдавались до хитроців: писали на дверях 4-й клас, а насправді діти навчалися за програмою сьомих-восьмих. Тоді ніхто не зінав про фашистський план винищенні слов'ян, яким передбачалось залишити тільки 5 мільйонів українців як робочу силу для "третього рейху", і не більше.

Що ж до наклепів, то вони після оголошеного наказу припинились, але несподівано з'явилось нове лихо — "советський інтернаціоналізм", цей дикунський бич для однорідної нації. Тут німцям також було важко розібратися, хто чого хоче і що тут і до чого. Під час безладної і швидкої втечі на схід, а також внаслідок раптового оточення Миргородщини німецькими частинами на наших землях залишилося, за висловом того, хто їх породив, — Леніна, чимало "різної пшеві". Перш за все

це були в'язні, кілька тисяч яких так і не встигли перегнати через територію України в глибинку Росії для дармової праці. По лісах розповзлися оточні — переважно люди різних національностей з Російської Федерації: татари, чуваши, мордвини. Їх виловлювали так звані райкомівці — підпільні обкоми діяли — і записували в червону партизанку. Якщо хтось відмовлявся, тихо, без пострілів карали "на горло" — вішали.

Наші люди побоювалися йти вислужуватись до німців. Особливо в поліцію. Молодих хлопців не пускали батьки. Люди в переважній більшості з презирством ставилися до цієї "ледачої і невдачної професії". Туди масово посунуло зеківське охвістя — оте інтернаціональне — зі своїми бандитськими звичаями, зі своєю блатною мовою. Вони з радістю служили німцям. За своїм моральним станом — дно суспільства за будь-якої влади: волоцюги, ледацюги, злюді, бандити, і всі переважно без національної приналежності. Такі ж інтернаціоналісти, як Сталін. Тільки меншого масштабу. Саме з таких і виріс сам "батько усіх народів".

Перед війною у Комишніянських лісах за наказом НКВД було вирито таємні бункери. Їх замаскували дерном, кущами. Там знаходилась зброя, набой, харчі. Сталінські агенти досить швидко організували червону партизанку.

У перші дні війни на околиці Миргорода закінчувалось будівництво аеродрому. Будували його переважно силами кримінальних злочинців. Були й політичні. Будували в шаленому темпі, але до приходу гітлерівців не встигли. Політичних за цікком таємним наказом Сталіна усіх ліквідували в перші дні війни. Кримінальний елемент розбігся хто куди. Одні посунули в ліс, інші — на залізничні станиці, а відтак розповзлися по всій Україні, велика їх частка пішла в поліцію.

Не випадково похідні групи націоналістів, що йшли з західних українських земель на Східну Україну, застерігали своїх бойовиків не потрапляти до рук поліцай. Вони вважалися гіршими за гестапо. "Самостійники" відносили їх до наймерзеннішого племені. Оце "інтернаціональне" охвістя й називалося "українською поліцією" і кидало тінь на всіх нас, українців-патріотів. А ще в поліцаях перебувало чимало спецагентів епкаведе.

Щоб далі не повернутися більше до цього питання, розповім про один із найхарактерніших тогочасних випадків. Він типовий для так званої "української поліції". Так от, до чергового поліцая — а той був советським агентом — попросився на ночівлю юнак. Його запитали про документи. Він сказав, що перекладач з німецької мови. Сам із Західної України і

його прізвище Лемик. Звати Миколою. Коли він виймав посвідку, з його кишені випало кілька надрукованих листівок. Поліцай наказав хлопцю негайно підняти руки вгору. Миколу обшукали, відібрали у нього все, що мав цінного.

— Та що ви, друзі, то ж папери Українського Червоного Хреста...

— Знімай перстень і годинник, — наказав другий поліцай, мабуть старший. — Ти заарештований. Ми зараз відведемо тебе до німецької жандармерії. Там тобі швидко мізки вправлять...

— Схаменіться. Ми діти однієї матері-України. Їй служимо...

У відповідь почувся регіт. Старший сказав:

— Ми тебе покажем, мати твою, чи ми діті... Ти комуніст...

Микола Лемик усе зрозумів. І як тільки його вивели на вулицю, кинувся тікати. Біг вулицями, провулками, домчав до курортних парників і там заліг. Зачинив за собою вікно, укрився якоюсь зеленню. Поліцай знайшли його наступного дня. По слідах у снігу. Тяжко побили. Притягли напівпритомного до німецької жандармерії. Німецька польова жандармерія на віті не допитувала. Миколу Лемика того ж дня розстріляли. Розстріляли, по суті, за доносом червоних агентів.

Щось подібне траплялося і на допитах. У комендатурі працювала вродлива перекладачка-українка. Не з місцевих. Викликали селян, запитували їх, чому не здають сала. Кожен відповідав:

— Сала не здаю, бо нема. Алс здам замість сала десяток яєць.

Це відповідало німецькій податковій інструкції. Перекладачка доносила до вух німців:

— Для вас не здам ні сала, ні курей...

Селян били, зпущались, садили в "холодну". Десь через піврікуну до Миргорода для роботи в редакції газети прибув з Буковини український перекладач з німецької на прізвище Тарушинський-Трушабка. Він випадково потрапив на один із таких допитів і був настільки вражений почутим перекладом, що йому й власну мову відібрало. Він не міг вимовити й слова. Він чув і бачив, як німці били чергову жертву. Зовсім безвинну.

Після допиту він розповів про все коменданту. Той наказав все перевірити. Незабаром слова немолодого буковинця підтвердилися. Перекладачка виявилася комсомолкою, яку було залишено працювати в підпіллі. Працювати можна було і треба було для України. Алс в ім'я чого і для чого необхідно було позбавляти життя українських селян, людей простих і

щирих? Адже їх і так чимало винищила советська влада. Комсомолку через кілька днів повісили.

Поліцай, які називали себе татарами, узбеками, мордвина-ми (омнивали слово "росіянин"), гвалтували наших дівчат, жінок, грабували людей.

Колишній секретар райкому організував невеличкий партизанський загін, який складався з політруків, двох енкаведистів, радистки і дівчини-розвідниці. Вони перерізали дроти, телефонні кабелі, убили у районі трьох німців. За ці йхні "подвиги" безневинні українці поплатилися головами. Німці хапали на вулицях перших-ліпших як заложників і з кожної сотні кожного п'ятого розстрілювали. Мій шкільний товариш був схоплений тричі, і тричі доля йому посміхалася. Він ні разу не став п'ятим — розстріляним. Німці спалили також троє сіл. Як бачимо, партизанські "подвиги" не варти були тих безневинних жертв. Особливо було жаль літочок, які живими згоряли в полум'ї фашистської помсти.

А тут ще активізувалися і Східні похідні групи бандерівців і мельниківців. Вони розпочали між собою справжню війну — жорстоку й непримиренну. Вистрілювали один одного. Боролися за владу, якої ще не мали. Німці нічого не могли зрозуміти і аж дивувались, який ми дивний народ!

Ось приблизно у такій обстановці проходила в комендатурі нарада інтелігенції міста.

Стояло питання про правопорядок, спокій, організованість. Про те, що треба працювати, а не саботувати. Ми розуміли: це потрібно "третьому рейху". Але оскільки ми під окупацією, то щось потрібно й нашому народу — не тільки ж смерть. Як від одного окупанта, так і від другого.

— Що ви за люди такі? Що за нація? — запитував учасників наради полковник фон Штауве. — Так ви не збудуете нічого. Так ви тільки зруйнуєте те, що у вас залишилося. Після ваших провокацій ще й ми вам у цьому допоможемо. Довго вам доведеться відбудовуватись, якщо ви коли-небудь станете самостійною державою. Поки що я не бачу у вас єдності, державницьких настроїв. Ви не хочете служити німцям, але не хочете служити і своєму народу. Ви й досі служите Москві, яка підпільно присутня тут, присутня у ваших душах. Якщо це не так, то нам слід негайно очистити Миргород і околиці від агентів Москви. Через їхні провокації ваш народ зазнає ще більших втрат. Чи вам не досить безневинно загиблих людей за советської влади?

В його словах було багато правди. Гіркої правди. Фон Штауве належав до аристократичного прусського роду. Я вже писав, що він не поділяв поглядів Гітлера.

Я тоді зрозумів: не всі німці гітлери і геббельси.

Михайла призначили головним редактором миргородської газети. Він спочатку категорично відмовлявся. Казав, що не має досвіду. Однак місцевий інтелігент — я не знаю, ким він тоді працював, — Іван Іванович Вовк наполіг. Він вірив у Михайлова здібності, патріотизм і в його об'єктивність. Іван Вовк запропонував і назуву газети: "Відродження". Перше, що від Михайла вимагалося, — це з німецькою чіткістю інформувати населення про світові події, події на фронтах, директиви комендантури. Тримати український курс, робити екскурси в історію нашого народу. Писати про ті лиха, які принесли на нашу землю імпер-шовіністи, як білі, так і червоні.

Було дозволено державний гімн "Ще не вмерла Україна". Михайло залишився задоволений. Редакція мала досвідчених журналістів — Антіна Цибулю, Павла Маляра та інших. Робітники друкарні — колишньої "Миргородської правди" — самі прийшли на роботу і почали лагодити зіпсовані комуністами під час віdstупу друкарські машини, складати розсипані українські шрифти.

11 грудня 1941 року вийшло перше число газети "Відродження". Поруч з назвою тризуб — знак князя Володимира Великого. Німецьке військове правління не мало нічого проти назви часопису і нашого герба. Над редакцією замайорів жовто-блакитний прапор. Знову ожили думки: вермахт має відродити Україну як державу.

“УНТЕРМЕНШІ”

Весна 1942 року прийшла несподівно. Було тепло, сонячно, радісно. Вулицями, городами до левад, до озер, до річки побігли струмки. На Хоролі скресла і посунула на миргородський міст крига. Зрештою її нагромадилося там чимало. Міст скріпів і стогнав, ніби благав людей про допомогу і захист. Повінь наступала так стрімко, що відчувалося: підпори ось-ось не витримають, міст упаде на гору криги і погливе за течією. А разом обірветься і напа головна лінія електропередач, що з'єднувала електростанцію з Миргородом.

Німецька комендатура прислала рятувати міст чималу групу саперів. Вони спершу намагалися розбити крижини і пропустити уламки під мостом. Та криги накопичувалося все більше й більше. Сапери заклали вибухівку. Над Хоролом злетіли вгору самоцвіти дрібних крижинок. Вони переливалися й виблискували у променях веселого весняного сонця. Але вибухівка не допомогла. Велетенські крижини напирали одна на одну, а біля самого мосту загрозливо зупинялися.

За наказом СД й гестапо на місце подій прибуло мирне населення з кирками та ломами. Люди післяли довбали кригу, намагалися розколоти товсті, холодні срібні пласти, але вони не піддавались.

Перед обідом під'їхало ще кілька вантажівок з новими групами саперів. Генерал-комендант фон Штауве наказав відстоїти міст, а разом з ним і лінію електропередач — адже електропідпори стояли на мосту. Перед цим він зателефонував до мене. Наказав будь-якою ціною врятувати електролінію. Я зінав, що її може бути зруйновано. Не першу ж весну зустрічав я на Хоролі. Тому план виробив заздалегідь. Чекав тільки наказу. Тепер він надійшов. Я дав команду електрикам вимкнути струм. Узяв із собою кількох електромонтерів, вони в свою чергу прихопили необхідні інструменти. На мосту монтери повіляли на стовпи, а я контролював їхню роботу, підказував, що саме робити, в якій послідовності. Вони все чітко виконували. На території електростанції тим часом чекали мосії команди.

Як тільки монтери вивільнили масивні ізолятори, мідні

линви дротів під власною вагою опустилися майже на міст. Робітники, що перебували на електростанції, одразу ввімкнули лебідки і підтягли линви назад до ізоляторів. І от тоді, коли я ще тільки збирався подати команду "натягуй", до мене підбіг розлючений есесівець і з усієї сили вдарив меня в обличчя. Це у фашистів вважалося найпереконливішим аргументом для "унтерменшів". Але я не мав часу йому пояснювати, що й до чого, а тільки махнув рукою, і дроти в ту ж мить натяглися як величезні струни. Та з такою швидкістю й силою, що есесівця, що плутався між дротами, спочатку підкинуло вгору — а разом з ним ще одного солдата, — а потім на метрів двадцять від мосту пожбурило у воду. На його щастя там, де він упав, вода уже очистилася від криги.

"Прощай, Олесько! Якщо не розстрілять, то повісять. Для них ти спочатку унтерменш, а потім уже шеф-директор", — так я тоді подумав і про всякий випадок попрямував до полковника фон Штаусе. Мабуть, це мене і врятувало від величезних неприємностей.

Десь під осінь сорок третього року мене і Михайл запросили до міської управи. Я вже забув, хто тоді відав відділом пропаганди при цій установі. Але пам'ятаю, що там був наш добрій знайомий, здається, на прізвище Пелех. Він нам широ сказав:

— Хлопці, вас три брати. Нам спущено план набору робочої сили для відправки до Німеччини. Нам колоть очі: "Он із трьох Воскобійників жодного не забрали". Хтось із вас мусить йти добровольцем, або ж ми змушені будемо...

Ми з Михайлом переглянулися.

— Нам треба подумати, — мовив я.

— Думайте, але недовго.

Залишивши управу, я одразу подався до генерал-коменданта фон Штаусе. Він люб'язно, як завжди, пріняв мене, але сказав, що він у цій справі безсильний щось зробити.

Те ж саме сказали й Михайлі. Ти — редактор. Ти нам потрібний тут.

Отже, коло звузилося і ми зрозуміли: жереб випав на Івана, хоч він теж займав солідну посаду — був директором миргородської радіостанції. Та цього виявилося замало. У вищих інстанціях наші надії на "бронь" для Івана загинули. Тепер потрібно було покладатися тільки на себе. Так і вирішили.

Мама згадала київського лікаря Платонова, напого добrego знайомого. Автора кількох медичних підручників. Ми з ним негайно зв'язалися. Він запитав, куди з Миргорода прямує набрана група, яку німці вивозять до Німеччини. Ми побіцяли уточнити. Наступного дня я дізнався, що до Кисва.

— Це добре, — сказав нам доктор Платонов. — Там мій

син працює у медкомісії. Ми його комісуємо. Але прошу вас, хай Іван вип'є кілька таблеток хініну... Німці й самі комісують. Тільки ж ви тримайте язик за зубами...

Останніх слів нам можна було й не казати: до такого ми були привчені ще з радянського часу.

Де вже ми той хінін діставали, не знаю, але Іван його випив і "добровільно" вирушив до Німеччини...

Нас вишадок з Іваном страшенно образив. Для росіян ми, українці, "молодший брат", а для німців — "унтерменші". Життя показало, що німецькі фашисти і московські більшовики — рідні брати за своїм духом, за своєю завойовницькою ідеологією. Перші робили з нас "ворогів народу" і вивозили в Сибір, на золоті копальні, вугільні кар'єри, на рубку лісу. Другі хапали молодь просто на вулицях, у власних дворах, називали нас "остарбайтерами" і вивозили до Німеччини на заводи, фабрики, в бауерські господарства. Молодих жінок і дівчат — для арійців. Освіжали сильною козацькою кров'ю ослаблу арійську. Лікувалися цим від зобу, який на німців нападав як пошесті. Наш народ за всю історію свого життя так і не мав на рідній землі спокою. Не розпоряджався своєю долею, своїм багатством. Все хтось та сидів на його шиї — то поляк, то турок, то москаль, а тепер ще й німець. З голови не йшла думка: чи такою була б наша доля, якби ми жили в пустелі Сахарі? Чи так само зазіхали б на нас загарбники з усіх усюд? Життя сповнене суперечностей. Маємо від Бога такі природні багатства і вічно живемо так бідно. Звичайно, за винятком пристосуванців, перевертнів. Національних бездуховних перекинчиків, цих рідних хамелеонів, які фарбуються у будь-який колір і колінкують-плазують перед будь-якою владою. Решта народу, точніше — весь народ, страждає і мучиться від ярма, від гніту, від комплексу меншовартості — комплексу раба, який особливо нестерпний для козацького роду. Вільноподібного роду, такого роду, який ніколи не ходив у ярмі, поки те ярмо не пакинули йому на шию Петро I і Катерина II. Перший позбавив всіх вольностей після невдалої визвольної війни Івана Мазепи та Карла XII, а друга остаточно знищила козацтво.

Асоціативно в пам'яті виринали картини зустрічі Червоної Армії в 1939 році на західних землях України. Під ковані чоботи більшовика-«визволителя» лягали квіти, домоткані гуцульські ліжники. Підносили хліб-сіль. Обійми, поцілунки, слізи радості і щастя. А над цим усім гасло: «Хай з чортом, аби не з поляком!» Сталін демонстрував нам ці кіноjournalи. Наївні і довірливі західні українці, як і всі українці, іхали на велику Україну, робили невелику пересадку десь у її центрі, а

далі товарні поїзди везли їх на безмежні простори "родини" — в тайгу і тундрю. Москви всюди були потрібні робочі безплатні руки. Москва в черговий раз принесла на своїх багнетах "воля". Звільнюла українців від "лядського ярма", подарувала їм московсько-більшовицький "рай". Яким стропним, небаченим у західноєвропейській частині України масовим звірством закінчилась ця безмежна наївність українця і вічна його віра в чужого визволителя і сподівання на нього! Арешти, торми, концтабори, переселення на крижані острови архіпелагу Гулагу. Постріли в скроні інтелектуалів, у потилиці в закритих, з гумовими стінами кімнатах, у тюремних підвалах. Там же гинули дружини і діти, які мали необережність провідати своїх у тормі. Останніх стріляли у скроню з дрібнокаліберних гвинтівок і револьверів. Запевняли, що "ето совсем не больно".

Бігли в перші літні місяці 1941 року і східні українці з українськими коровами на вишитих українських рушниках. Зусітрічали ще одного визволителя — уже не східного, не азіата, а західного — європейця. І перед ним майорили гасла: "Хоч з чортом, аби не з Москвою!" А вже через сім днів після "визволення" — 30 червня 1941 року — разом зі святковим коровасем до німецьких концтаборів загув і увесь так званий український уряд. А пе через місяць після львівських подій пролунали постріли над ярами, над ровами: по всій Україні розстрілювали національно свідому інтелігенцію.

Перший визволитель — більшовицький — руйнував на свою шляху "до основання" все: церкви, собори, храми, палив бібліотеки, ниців історичну пам'ять у тисячалітнього народу, перетворював його в советський "гвинтик".

Другий визволитель — фашистський — зі своєю пунктуальністю будівничого все відбудовував, реставровував. Більш, посипав пісочком, гравісм, вивішуває німецькі, замість російських, таблички з назвами вулиць, установ.

Перший визволитель віз у Росію хліб і до хліба, створюючи "політичний голод", аби знищити український народ. Другий разом з коровасем забирає худобу, коней, молодь, вивозив па залізничних платформах чорнозем для нової імперії. Уж не червоної, а коричневої. Той "процес", точніше подія, називався "першим визволителем", або "першими советами", історичним і йшов під гаслом, що ми, московські більшовики, вас врятували від буржуазної Польщі. Друга подія, з приходом гітлерівців, звучала аналогічно: "Ми вас врятували від московсько-більшовицького ярма". Втішайся, вічний романтику і вічний політично наївний українці!

Таким я бачу себе і кожного свого брата-українця із Заходу і Сходу.



21

НІМЕЧЧИНА
1944-1949

ШЛЯХ НА ЗАХІД

Згадую, як нам удруге довелося покидати батьківську хату. Один окупант заміняв другого. Ми вже встигли пожити за обох. Ми бачили, як безневинних людей розстрілювали, вивозили на безмежні простори "родини" у вічну мерзлоту. Ми вже бачили більшовицький "рай". А про що можна було говорити тепер, на що надіялись, коли безжінечними валками люди йшли на Захід, в слізах, прибиті горем, яке знову принесли на східні терени України Сталін і його кліка. Скільки вже впало на полі бою молодого українського цвіту! Ті люди, села і містечка, які визволяли "sovєтські війська" на чолі з жуковими, тепер, піднімаючи руки до неба і клянучи їх, ніби звертались до нас:

— Людоњки, у кого є сини, що за ці три роки підрости і їх не забрали фашисти, — тікайте... Не залишайтесь тут. Ця со-вєтська бандя всіх наших дітей мобілізувала, написала нашвидкуруч солдатські погони, з консервних червоних банок, немов для насмішки, прічепила їм червоні зірки на шапки і кинула без зброї у бій. Казали: "Українці — зрадники". Спокутуеш зраду кров'ю. Зброю дістанеш в бою. Німці наші села відбили. Ми два дні ховали наших синів... Вони всуціль покрили своїми тілами навколоїшні поля... Людоњки, чого ви сидите? Кого чекаєте? Ви не уявляєте, що з вами буде завтра...

Я добре запам'ятав українську сім'ю з Старобільська Ворошиловградської (тепер Луганської) області: батько, мати, двійко маленьких. Два старших сини наклали своїми головами в перший тиждень того "визволення".

Вони ночували у нас менше півночі. Мати дала їм трохи старого теплого одягу на дорогу. У віз насипали груш, яблук, трохи цибулі. Дозволили накопати картоплі. Адже все це ми мали залишити. Взяли з собою найнеобхідніше...

У неділю 12 вересня 1943 року вийшло останнє число нашої міської газети, що вже називалася "Миргородські вісі". Фронт наблизався. Бої йшли на південь від Ізюма, в районі Харкова, біля Конотопа, на Десні. Україна знову запалала у вогні.

Увечері зібралися біля домашнього вогнища мама, Михайло і я. Про долю Івана, якого німці вивезли до Німеччини, ми тоді ще не знали нічого.

Того дня я роздав своїм електромонтерам утрічі збільшенні харчові пайки і виплатив двомісячний заробіток. Попросив, щоб вони зробили все, аби німці не підірвали електростанції, як більшовики. Люди мають жити при світлі. Хлопці пообіцяли зробити все від них залежне...

— Нам теж залишатись не можна, — перебив мене Михайло. — З нами буде те, що й з батьком. Москва нас не помилує...

— Ніхто не збирається до неї йти на поклін, — зі спістю сказав я. — Але куди?

— На далекий Захід. Може, у Швейцарію, — мовив Михайло і додав: — Я іду до Києва. Вас наздожену.

На тому й порішили.

Наступного ранку я з мамою вийшов з рідної хати. Ще тільки сіріло. Вулицями Миргорода котилися довжелезні валки біженців. Тепер уже в протилежний бік — на Захід. Від московського окупанта. Українці тікали від Москви, яка “сьозам не вірить” — ні дітей, ні старих. Про молодь і старших уже нічого казати.

Ревіли двигуни автомашин, гулом віддавали самохідні гармати, потріскували вихлопними газами мотоцикли. Повзли важкі гітлерівські танки, скреточучи гусеницями по вимощеній німцями бруківці.

Мама з сумом глянула на рідну хату, яку доводилося покидати вдруге за такий короткий час. На нашу величезну старезну групу, яку руками ніхто обійняти не міг. Хіба що вдвох. На гілки яблуневих дерев, з яких важко звисали яблука і наче просипалися з нами в дорогу. Зволоженими очима прощалася з грядками ярини на городі, яку вона висадила і висіяла своїми руками. Зупинилися на хвильку біля воріт. Біля них так часто любив постоїти тато, обіпершись на ворітницю. Повернулась лицем до двору, тричі перехрестилася. Потім ми забігли до родичів. Попрощалися і попросили, якщо повернеться Іван, сказати йому — ми у Вінниці. Клочі від хати під ґаночком. Місце він знає, отож знайде. А що від нас залишилось цінного, сусіди нехай заберуть собі. Ми більше сюди не повернемося.

Я ще заскочив і на електростанцію. Ще раз подякував своїм людям. У тому числі й насмішникам. Тепер вони мене дуже поважали. Сміхуни навіть слізозу пустили. Дякували за платню, пайки, добре до них ставлення.

— Хлопці, збережіть електростанцію. Хай вам люди спасибі скажуть...

— Пане директоре, не хвилуйтеся. Зробимо, що зможемо...

Я вслухався у звичайний шум маховиків. Слухав, ніби якусь симфонію.

Це, може, комусь здається смішним, але тільки не мені, бо я вклав в електростанцію дуже багато праці. Тут зроблено мій перший, миргородський, винахід. Я ніс його тепер у свою серця з собою. На Захід. Простий, доступний і, мабуть, геніальний. Принаймні так мені казав фон Штауве: "Геніально, Алексе. Ти великий економіст!"

Від болю стискалося серце. Скільки праці, скільки зусиль вклав, поки налагодив, поки запустив. Боявся, щоб і німці, відступаючи, не підірвали електростанцію. Бо знову люди сидітимуть при каганцях.

Михайло ще звечора поїхав на Київ — потрібно було оформити документи. Зібралися не в близьку дорогу — зібралися у далекий світ.

Через кілька днів подорожі зупинилися у Вінниці, у напого знайомого Вичужаніна. У цій родині мав відбутися наш великий сімейний збір перед відходом на Захід. Тут ми чекали на Михайла, і якщо Бог пошле, то й на Івана. Бо де він і що з ним, знов тільки віл сам і Господь. Мама цілими ночами молилася за хлопців. Я вдень прогуловався гарним містом над Бугом. Воно мало якусь особливу привабливість. Чимсь полонило душу, як дівчина першого кохання. Але чим саме — я й досі не знаю. Я бачив Київ, жив у Харкові, їздив у Полтаву, яку любив як рідну, але мені подобалася і Вінниця. Недаремно її називають "малим Кисвом".

Може, тому, що по самісінькому її центру протікає чиста голуба ріка. Як їхати з центру у напрямі залізничного вокзалу у трамваї, по праву руку тобі обов'язково покажуть гарний острів Кохання посеред Південного Бугу. Красиве зелене місто, гарні, добрі люди. Я назвав би його столицею найкращої української провінції — Поділля.

І все ж у думках я переносився в Миргород. До рідної електростанції. Як до дівчини, з якою так несподівано розлучився. Я ще, здається, і не встиг нею намиливуватись. Згадував день запуску електростанції як величезне свято. Тоді приїхали гости з Лубен, Прилук, Харкова і навіть з Німеччини. Приїхали з "третього рейху" "надплоди", аби подивитися на двадцятирічного "унтерменша", який поклав здійснювати світ, вперше застосувавши для виробництва електроstromu місцеве паливо — дрова і миргородський торф. Ніхто в це не вірив. А я довів таку можливість. Про це писали українські і німецькі газети. Мені було приемно. Згодом принцип газогенератора, коли в Німеччині наприкінці війни не стало бензину, застосували на вантажівках. Я піпався своїм винаходом. Я відчував

певне задоволення, майже щастя, що вчу тих, хто у своїй рахівній програмі залишав жити тільки незначну кількість українців — як рабсилу для “третього рейху”. Не збулося, не діждалися.

Тепер, у місті над Бугом, я думав, що ми ніколи не повернемося в Україну. Що я ніколи не зможу їй прислужитися. Віддати свій розум, свій інтелект на служіння своєму народові. Ми опинимось назавжди на чужині. Та чи доберемося туди? А якщо доберемося, то чи всі? І що нас чекає там?

Михайлу — з його розповіді — того дня так і не вдалося дістатися Києва. Десять під Гребінкою перекрили шлях. Він повернувся в Миргород. На дверях хати прочитав одне слово “Вінниця”. Кинувся до двоюрідного брата. Той дав йому кошику з лопашем, воза і наказав не затримуватися. Сам іхати відмовився: велика родина і маленькі діти. На прощання, обнявши Михайла, сказав:

— Я залишаюсь. Що буде, то й буде... Гірше смерті нічого не буде...

Іван тим часом, як він розповів згодом, у пункті збору перед відправкою “остарбайтерів” до Німеччини поцікавився у молодого лікаря, чи він не знає випадково професора Платонова — нашого приятеля. Тато, маючи за часів непу ковбасну фабрику, збагатився на силу-силену знайомих у різних містах України. Яким же було здивування Івана, коли лікар сказав, що він син професора Платонова. Так, завдяки професорській сім’ї, Іван “дістав” одразу аж дві досить серйозні хвороби — “жовтуху” і “астму”. Від таблеток хініну. Німець, побачивши його жовте лице, вигнав геть, боячись “заразитися” від “остарбайтера-унтермешніша”. Тато, наш розумний, прозірливий тато, з могили допомагав своїм синам через давніх знайомих і приятелів.

Добирається Іван до Миргорода на залізничній платформі з вугіллям. Жартуючи після того, казав:

— У Києві був за китайця, а до Миргорода приїхав негром. Одні зуби блищали...

Зіскочив з поїзда, як ми казали, на “татовій станції”. Йшов додому три кілометри пішки. У Миргороді вулицями міста на мотоциклах гасали стривожені пімці. Наши люди, принищілі по хатах і квартирах, на вулицю не висовувалися. Зрідка хтось на поріг виходив. Боялися, що ненароком підстрелять. В Іванову душу закралися неспокій і тривога.

Батькова сестра — тітка Настя — насилу впізнала Івана. Дала вмітися, переодягтись, поїсти і перехрестила в дорогу...

У селі Полів’яному, недалеко від Миргорода, жив ще один наш далекий родич. Треба було коня! Нехай і без воза. Верхи,

аби не пішки, бо до Вінниці уже своїми двома не дійдеш. Поїзди охороняли німці. Усе для військових потреб. Помітять на платформі чи на даху вагона — розстріл на місці.

Родич радо зустрів Івана. Одразу повів у рідний колгосп. Німці колективні господарства не руйнували. Тільки роздрібнювали. Краще для контролю. Меніше крадіжок. Така форма роботи влаштовувала нових окупантів.

Родичі, аби добро не дісталося гітлерівцям, які поспішно грабували все, вивели Івану не одного, а двох коней, самі запрягли у воза, накидали сіна. А за харчі, Іване, сказали, вибачай, яблуками переб'ється. Насипали у віз яблук та ще груп... Хтось таки кипув і хлібину.

— Сала немає, — жартували. — На честь твого від'їзу забули свиню зарізати.

Іван сердечно їм дякував. Прощався назавжди. Хтось із місцевих дотепників крикнув:

— Приїдш у Берлін — не забудь Гітлеру від нас, українців, привіт передати!

Я часто думав над нашою веселою українською вдачею, хоч би яке горе було, ми не втрачаємо почуття гумору. Сміємось, молимось і співаемо. Може, це нас і тримає на землі. Може, тому ми не знищені. На світі немає більшого кругля, ніж москаль, і той нас не може до кінця пережувати. Скільки не ковтає — все давиться. Ми назад до свого повертаємося і за своє беремося.

До Вінниці Іван їхав через Кременчук. Часто доводилося з'їжджати з пляху, поступаючись дорогою німецьким автомобілям, танкам, мотоциклістам. Навіть групам на велосипедах.

За селом Петрівцями з-за рогу показалася підвода, яку тягла кобила. Поруч бігло лоша. Іван глянув і очам своїм не повірив: на підводі рідний брат Михайло. Обидва так зрадили зустрічі, щоби тисячу літ не бачились. Це добра прикмета, вирішили брати. Нам сам Бог помагає. Все буде гаразд.

Удвох вони й приїхали до Вінниці. А через день Михайло знову подався на Київ. За документами на виїзд. Потрібна була довідка про те, що родина Воскобійників — політичні втікачі. Чекали ми Михайла, здалося, вічності. Що уже перевірювалися, що уже передумали... Мама не знаходила собі місця.

Повернувся Михайло аж через тиждень. В Києві він одержав продуктovу допомогу. Частину взяв натурою, частину в картках. Видали нам документи "маршбефель". Дали карту. Військову. На ній — Україна, Угорщина, Словаччина, Німеччина, Швейцарія.

І от тепер ми, троє молодих Воскобійників, які не могли прислужитися рідній Україні, шукали на тій військовій карті країну, де б могли проявити себе. Де могли б залишитися. Застосувати свої знання. Набутий життєвий досвід. Душу охоплювали сумніви, заявляла про себе непевність. Я відганяв їх. Особисто я вірив: неодмінно дійду своєї вершини. Аби тільки війна закінчилася. У кипені у мене лежало направлення. Заступник гебітскомісара перед моїм від'їздом зателефонував у Львів. У Галичині необхідно налагодити електромережу. Тепер її час від часу руйнувало уже наше підпілля — українське. У горах і лісах діяла Українська Повстанська Армія. Ми гордилися цим. Хай фашисти знають, як зневажати такий великий народ, як український. Хай тепер жалкують, що не послухали мудріших, ніж самі.

Кілька днів ми всією сім'єю радилися, що робити. Іхати в “Остенерго” у Львів чи взяти зразу ж курс на Словаччину? А звідти, як вирішили були під час вечері у родині Вичужаніних, в країну своєї мрії — Швейцарію.

Я заперечив. Запропонував спочатку їхати до Львова. Там, ставили пеф-директором “Остенерго”, я одержу певні документи, там ми запасемося харчами, необхідними довідками про те, що ми — політичні втікачі. На тому й зупинились. Дасть Бог день — дасть Бог розум!

ШОСТЕ ЧУТТЬ?

Dо “Остенерго” я прибув у розпалі золотої осені на Прикарпатті. Мене надзвичайно вразив цей український край. Своєю дивовижною підгірською красою. Особливо біля підніжжя Карпат. Осінь стояла тепла, суха. Багата. На базарах все було. Люди трохи відрізнялися від наших. Перш за все одягом, говіркою. Зовсім не вживалося московське “товарищ”, а все: “прошу пана”, “пане, прошу, беріть і в мене.”

Всі, з ким я спілкувався, були бездоганно виховані. Добрі. Усміхнені. Не такі пригнічені, як у нас, на Східній Україні. Хоча перепрацьовані. Тут не мали таких земель, що у нас, тих чорноземів. Але й не пережили того, що ми. Може, тому й веселіший, більш задоволений мали вигляд. Я сказав би — навіть безтурботний. Не боязкий.

Я дивився на цих людей і думав. Щасливі вони хоч би тому, що мало жили під совстами. Під різними загарбниками поперебували: поляками, румунами, угорцями, австріяками — я маю на увазі всю Західну Україну — а все ж не під Москвою.

Не думалось і на гадалось, що через деякий час після моого від’їду із Прикарпаття цей край окупують “другі совети”. Так місцеві люди називатимуть так званих “визволителів”. Ще страшніших від совствів перших. Жорстокіших. Такої крові, яку принесли в цей золотий край вони, їхня історія ще не бачила. Навіть з часів татаро-монгольського іга.

У Львові мене зустріли добре. Чекали моого приїзду раніше. Та я не міг сказати німецькій владі, що затримався у Вішиці через те, що збирав сім’ю. Мене призначили шеф-директором майже всієї Галичини в галузі електроенергії. У Львові німці попередили, — вони, очевидно, гадали, що я з українських німців-колоністів, — що тут діє Українська Армія. Тоді я ще не зінав, що вона називається УПА. Але запізнав дуже півділко. “Гости” прийшли десь опівночі. У німецькій формі. Добре озброєні. Okрім пістолетів і німецьких автоматів, мали при собі гранати. Привіталися. З акценту я зрозумів, що то не німці. Українці. Західні. Запитали, хто я є. Я відповів, що не німець. Полтавець. Такий самий український, як і вони. Син розстріля-

ного батька. Вони одразу зняли з обличчя сердиту маску. Пом'якшали. Лиця розгладились. Один, певне старший, сказав:

— То є добре. Будеш працювати на нас...

Я відповів, що я є електрик. У політику не граюся. Я ні на кого не працюю. Ні на німців, ні на бандерівців. Я працюю у них заради себе, своєї сім'ї і наших українських людей. Вони мають жити при світлі. Не так вже в них багато тих світливих днів...

— Ти добре говориш, — перебив мене той самий "гость". — З тебе вийшов би у нашій державі гарний дипломат. От виженемо з України Гітлера й Сталіна і візьмемо тебе до себе в дипломатичний корпус...

Він циро це так говорив, що я дивувався, скільки треба було мати оптимізму, віри в себе, свої силы, щоб думати, що вони покладуть на лопатки двох таких звірів, як Гітлер і Сталін... Я його тим часом слухав.

— Ми тебе, як українця, не зачепимо. Ми гадали, що то нам німця прислали. Але ти маєш взяти на роботу кількох наших людей. На всіх електростанціях, де ти є шеф-директор...

Вони були добре про мене поінформовані. Я зрозумів, що в "Остенерго" у них теж свої люди.

— Гаразд, — погодився я. — То не є так складно... Тільки я вас прошу не шкодити, не підривати електростанцій. Ви ж хочете мати свою людину в "Остенерго". Німці мене розстріляють. Усе має бути справним...

— Можеш не хвилюватися. До тебе прийдуть. Пароля, — здається, він сказав саме так: "Пароля", — буде такий. Тебе запитають: "Куди йдеш?" Твоя відповідь: "Туди, де стовпи неба підпирають". Запам'ятав?

Я відповів досить нескромно. Сказав, що маю феноменальну пам'ять. Старший, який, очевидно, належав до язикатих хлопців, на це мені відказав:

— То викинь зі своєї феноменальної пам'яті цю ніч і наші обличчя. Ти це теж запам'ятав?.. І не грайся у великого начальника... Запам'ятав?

Я згідно кивнув.

Так вийшло, що відгоді я працював одразу на дві армії: німецьку, гітлерівську, і нашу, українську.

З того часу я мав спокій. Протягом двох-трьох місяців. Прийшло до мене кілька чоловік з "паролями". Переважно молоді хлопці. Мали вони таке поняття в електриці, як я в астрології. Але я мусив їх брати. На посаду "монтажорів". На такій і сам я був у перші дні окупації Миргорода німцями. Хлопці не заперечували. Мали, певно, свої завдання. Але ями під електростовни копали справию. Пригадую, один мовив до іншого:

— Бодю, рий. Рий глибше. Для окопів знадобиться.

Другий мовив:

— Затули писок, бо інші затулять...

Більше подібних діалогів я не чув.

Ми жили за Львовом, у Комарному. Михайло знайшов собі роботу за покликанням. У Львові. Але не в газеті. Мовчав. Нічого не розповідав навіть мені. Тільки одного разу прохопився натяком. Я здогадався: або формується український уряд, або створюється нового типу партія. Але я зінав твердо: Михайло тісно пов'язаний з українським підпіллям. Українськими патріотами, які, прибувиши на Захід, мали б уже свої плани боротьби з окупаційною загарбницькою Москвою. Інших думок у нас ніколи й не іспувало. Мріяли про те, щоб визволитися від страшного московського окупанта, щоб український народ жив вільним життям. І, до речі, ми завжди твердо вірили, що так воно й буде.

Я мав чималу ділянку роботи: від Львова до Самбора, Тернополя, Перемишля, Золочева та до багатьох інших, дрібніших, міст та містечок. Там були мої об'єкти. Часто приїжджав до Комарного. Жили ми в гарній українській родині. Освічений. Господиню звали пані Анна. Походила вона із давнього аристократичного роду. Там було стільки книжок українською мовою, що я дивувався й дивувався. Мені не вірювалося. У нас оголошували на словах "українізацію" і русифікували Україну. Тут її пібто полонізували, а скільки західні українці мали рідкої преси, книг... Особливо технічної, літератури, якої у нас українською взагалі не було. Я накидався на ту літературу, як голодний на харчі. Конспектував праці з математики, фізики, а найбільше з будівництва...

Господарі належали до справжніх українських патріотів. Нас це проймало насикрізь. Ми ловили себе на думці, що ми такими ще не є. Кажу про себе, про Івана. Михайло, мабуть, уже стояв тоді на тому ж рівні, що й наші господарі. Якщо патріотизм можна виміряти якимсь рівнем.

Пані Анна розповідала, як вошли тут, у Західній Україні, збиралі харчі для голодуючих на Великій Україні. Пересилили їх топнами до Москви. Інакше не приймали. Все йшло через Москву. А потім, як виявилось, воно там і осідало. Виходить, і цих українців об'їдала Москва. Тільки вони того не знали. З'їдали те, що адресувалось нам.

...Тепер і в Комарному чувся гул канонад. Фронт котився Україною і в ці краї. Ми звечора зібрали два вози харчів. Господарі й чути не хотіли про якусь плату за помешкання. "Добрі вони люди — українці", — мовила, пам'ятаю, мати. Ми з ними попрощалися як з родичами. Вийшли вранці. Перші зупинку зробили у Криниці. Тут зустріли родину Тулників

та ще кілька родин з наших рідних місць. Звідси з ними і помандрували останніми кларапиками української землі. На Словаччину, в напрямку Пензінок, поближче до Швейцарії. У горах, за кілька десятків кілометрів від Братислави, нас перестріли місцеві партизани. Гарні, струні хлощі. Мама тримала віжки. Вправно правила напім "екіпажем". Назустріч хлощям, які наказали зупинитися, послали нашу "дипломатку" — гарну, милу дівчину. На неї всі задивлялися. Вона й розпочала переговори з партизанами. Пожартували, посміялись. Партизани відпустили нас, ще й попередили: через три кілометри буде міст. Його охороняють німці. Щоб були обережні. Ми їх справді побачили. Німці лежали за кулеметами. На нас уваги вони не звернули. Мабуть, уже звикли до українських втікачів, поява яких свідчила: фронт наближається.

Словачський президент, зрозумівши, що його союзництво з Гітлером ні до чого доброго не привело, наказав усім, хто перебував на території його держави, видати харчів на одні надцять місяців наперед. Щоб його колись пом'янули незлім словом. Він теж мріяв про вільну Словаччину. У Пензінках нам дали по 2 лантухи пшеничної крупи, 100 фунтів цукру, 4 коробки пресованого яблучного повидла.

З радівіостей ми знали, що на території "третього рейху" голод. Отож і запасалися харчами.

У Пензінках ми продали коней. Вози обміняли на сало, цигарки, горілку й одяг і помандрували до Братислави. Там з іншими українськими родинами винайняли у словаків залізничний вагон, і надвечір поїзд повіз нас аж до Бренца. До швейцарського кордону. Про що ми усю дорогу мріяли. Туди ми приїхали з родинами Ребриків та Халахур.

— Дурний Гітлер, — говорив Ребрик. — Уклав би союз з Україною — мав би тепер Москву. А нині й Берлін втратить.

Ми мовчали. Набридла політика. За нас весь час кричав паровоз. Гув на всіх роз'їздах. Їхали ж без світла. Боялись авіації. В п'ятьмі, наче привиди, пролітали станції і полустанки. Тільки іскри з паровоза дрібними рожевими зорями розсипалися над вагонами. Приїхали у Ліндау. До мрії залишилось 20 кілометрів... Раділи. Та, як виявилось, передчасно. В Ліндау німецька варта наказала відчепити вагон з українськими втікачами, і вже в ішшому ешелоні нас привезли у Рацедріт. До Вангена залишилося рукою подати.

Паровоз відчепили. Ми залишилися у вагоні. У ньому й перебули до ранку. Удосвіта, ледь зажевріло на сході, нас збудила мама. На її обличчі застигла тривога. Я дивився на неї і хотів запитати, що сталося, бо вона нічого не пояснювала. Тільки твердо і категорично наказала:

— Нічого не пигайте. Накиньте на себе що можете — і негайно з вагона. Речі забираємо з собою.

Ми звикли слухатися її. Ніхто й не заперечував. Ми перебігли дорогу. Перед нами промчала колона американських танків. За нею котився, немов намагався і не міг паздогнати, маленький, незвичайного вигляду танк. На ньому сиділи “сині берети”. Так називали тоді французьку армію де Голля. У старенької німецької бабусі, що вийшла з будинку, ми попросилися пересидіти в її стодолі. Посидати. Вона лоб'язно дозволила.

Але з-за обрію раптом випливла американська повітряна ескадра. Протиповітряні сирени недалекого Вангена мовчали. Так, як ми. Раптом один літак відрвался від групи. Зробив розворот і кинув одну-єдину бомбу. Ми тієї ж миті кинулись до мами. Обнімали її і довго мовчали. Нічого не могли зрозуміти. До слова сказати, не розуміємо й досі. Та бомба точно влучила у вагон, в якому ми десять хвилин тому лежали покотом на підлозі...

ЧЕРЕЗ ТЕРНИ ДО ... НЕВІДОМОСТІ

(Друга оповідь моєї дружини Галини)

“Пато йшов попереду довгої валки возів. Пам'ятаю, над нами летіли журавлі. Птахи — на південь, а ми на захід.

— А чи справді ми прямусмо на захід? — стиха запитав сам себе тато. Уточнити не було у кого. Батька вибрали за старшого. Йшли на Знам'янку, а опинилися за Первомайськом. Зустріли німецький обоз. Там були українці-перекладачі. Судячи з вимови, галичани. Добрі люди. Сказали: “Перепрошувати, то не туди. Ви якраз ідете в пазурі звіра...”

Валка повернула. Гнали коней вдень і вночі. Здається, їй не зупинялися. Може, ненадовго. Дуже ненадовго. Їли прямо на возах. Під час руху. Заспокоїлись, коли побачили дорожній знак і стрілку: “Могилів-Подільський”. Тато мовив:

— Слава тобі, Господи! Звідти недалеко до кордону. За Могилевом-Подільським Україна кінчається...

Мама заплакала. Це передалось нам — старший моїй сестрі Марусі та мені. Рая — ще немовля. Брати Григорій та Микола мовчали.

З нами ще їхали з Дніпропетровщини п'ятеро братів Шапок, і в кожного повний віз дітей. Одне одногого менше.

Далі просуватися стало ще важче. Подільські чорноземи масні, як чорне масло. Недаром гітлерівці вивозили поїздами наші чорноземи до Німеччини. Маруся гнала корову. Вгрузала в багажник. Відставала від нас. Батько кричав:

— Маню, не відставай! Заблудишся...

Біля якогось села — назви не пам'ятаю — нас зустріли жіночки.

— Куди ж ви йдете? Там партизани...

Усі розгубились. Просувалися як по зачарованому колу. Три дні валка не зупинялась. Куди не поткнемось, попередження: “Там червоні партизани”. Пограбують, дітей поб'ють. Страх досі проймає серце. Нарешті, вирвались на битий шлях. Дошило. Накрили підводи. Хто чим. Їхали, як цигани. Попреду зблиснув свинцевим кольором Дністер. Дивилися на річку як на порятунок. Аби швидше на той берег.

— Возів на шляху все більшало і більшало. Здавалося, вся Україна тікає від ката Сталіна. Цей страх перед батьком Сталіним і нам, малим, передався.

Перед самісінським в'їздом на міст сталося щось страшне. Згадую те як жахливий сон. Здавалося, то не я там була — мені про це розповідали. Над берегами річки зависли молочні тумани. Людей за кілька метрів не було видно. Ввижалось, — мабуть, через туман, — що зовсім поруч ревуть двигуни танків, танкеток, автомашин. Брязкотять гусениці, мукає стривожено худоба, іржуть коні, шарахаючись то в один, то в другий бік. Верещали перелякані діти. Розпочався Страшний суд.

Тисячі людей — військових і цивільних — сунули до перевправи. Щось кричали німці. Кричав наш тато. Благав триматися купи. Йти в напрямку Дністра. Гітлерівці запанікували. Бігли, не відстрілюючись, кидали зброю, скидали на ходу свої мундири. Десь з лівого боку, з лісу, почали бити гармати. Засвистіли кулі. Потім з'явилися танкетки. Почали обстрілювати шлях. Тато наказав з'їхати з дороги. В обоз врізались советські танки. Перемеловали на своєму шляху все, що потрапляло під гусениці. Трошили вози, візочки, тачки, коней, корів, жінок, дітей. Стояв вереск і гвалт. Небо, певне, нічого страшішого ще не чуло і не бачило. Я й досі прокидаюся ночами від того страху. Інколи скрикую. Розплющую очі і сама себе заспокоюю: "Жива!"

Крізь вогонь і туман помітили віддалі скріти соломи. А може, й сіна. Та це не мало ніякого значення. Тато спрямував коней туди.

— Де діти з коровою? — закричала мама. З нами не було ні Гриші, ні Миколи, ні Марусі. Я з дітей залишилась найстаршою. Маленька Раїя плакала. Досі, як згадую, і у самої слози навертаються на очі. Питаю себе: "Як могли?"

Мама накинула на мене довге синє батькове пальто.

— Галю, ти у нас розбитна. Залишайся при дорозі... Ми будемо вас з Манею біля скріту чекати...

Валка возів посунула до далікіх скріт. Вечоріло. Накропав дощ. Я підняла полі татового пальта. Накрила ними голову. І стояла. Повз мене ревли уже німецькі танки. Німці нарешті відбили атаку. Скреготів метал. Бухкали гармати. Вибухали снаряди. Німці розвернули величезні гаубиці. Почали стріляти. Навкруж свистіли кулі. Я тоді нічого не розуміла, не відчувала страху. Він прийшов згодом. Хтось до мене крикнув з воза:

— Мала, сідай на підводу. Загинеш...

Я вперто чекала сестру. Трасуючі кулі, бачила, вилітали з лісу. Летіли, як джмелі. Тепер мені стало страшно. Я пішла

обіч дороги. Канавою. Не бачила ні Марусі, ні корови. Далі йшла полем. Наштовхнулась на німецьких саперів. Вони тягли дроти. До мене підбіг офіцер. Ламаною мовою закричав:

— Девочка, назад! Тут міні...

Я побігла. Плуталась у довгому батьковому пальті. Дощ і слізози текли по обличчю. Надкусила до крові губи. Було солено і горко. Кричала сама до себе: "Мамо, мамо! Я не знаю, де шукати Марусю!" А слізози самі текли по щоках. Боялась. Не смерті. Мабуть, ще не розуміла, що це таке. Боялась, прибіжу до батьків — наб'ють: "Чому ти вернулася? Чому без Мані?"

Упала. Переді мною лежав конячий кінь. Нічого не бачила. Сльози затуманили зір. Повернула до скирт. Хай буде що буде. Не вб'ють же. А кулі свистіли: ф'ють, ф'ють. Дзижчання і досі стойте у вухах. Німець-сапер пригнув мене до землі. Наказав: "Повзи, уб'ють!"

Я поповзла. По воді, по багнюці. Раптом із ночі почула рідний голос:

— Маня, Галя! Де ви! Діти мої!.. — кричала мама.

Я приповзла. Я лежала. Забула встати.

— Де Маня?

— Я не знаю. Я її не знайшла...

До нас підбігло ще кілька жінок.

— Господи, де ж наші діти?

Тато зібрал людей. Жіночий гвалт припинився. Збиралось на ніч.

— Хто піде шукати дітей? — запитав тато.

Зголосилося кілька чоловік. Тато з моїм старшим братом Григорієм пішли до переправи. Когось із Шапок залишив за старшого.

— Як тільки світатиме — усі до річки. Я там чекатиму.

Мама просила, аби не йшов. Все причитала:

— Де ж Маня? Де ж наша Маня?

Дядьки через годину-другу повернулися. Дітей не знали. Над возами здійнявся плач. Плакали матері. Плакали діти...

На небі загорався світанок. Хтось із Шапок подав команду. Валка посунула полем. До річки. Біля височенної скелі діялось щось жахливе. Усе перемішалось: коні, автомашини, люди, танки, гармати, мотоцикли, корови, кози, цивільні, військові, пімці, наші, жінки, діти, собаки.

Усе це намагалось просунутись на міст. Як у величезну лайку.

І раптом — вибух. Перший, другий, третій! Снаряди з висвистом летіли над головами. Падали у воду. Вибухали чорними спалахами на мосту. Піднявся несамовитий крик. Біля нас

з'явився тато. Схопив коней за вуздечки. Йому допомагали Гриша і Микола, що знайшлися. Марусі не було. Потягли воза подалі від дороги. Подалі від смерті.

У село увірвались червоні партизани. Вони перестріляли б усіх чоловіків. Тому тато, звертаючись до людей, сказав:

— Жінки, дітки! Ви найдорожче, що ми маємо. Ми вас тут не покинемо. Але поки що побудьте самі. А ми з кіньми, з возами перепливемо Дністер. Оборону знову прорвали червоні... Чоловіків вони перестріляють. Вас, може, помилують...

Знову зчишився гвалт. Усі заспокоювали одне одного. Тато на персправу пішов першим. За ним інші.

— Оксано! — гукнув уже з води до мами. — Бережи дітей!..

Річка Дністер пивидкоплинна. Чоловіки трималися за кіньські гриви. Перспливали. Артилерія замовкла. На тому боці домовилися з місцевим поромщиком. Заплатили йому скільки запросив. Вранці батько, а з ним й інші батьки повернулися. Розшукали нас. Ми очували у добрих людей. Хто в хаті, хто в клуні. Маруся так і не знайшлась. Мама продовжувала схлипувати.

— Беріть що можете в руки і гайду до порома, — наказав тато. Я не пригадую, хто уже там що ніс. Я ж узяла... патефон. Чому? Досі не знаю. Взяла — і все. Він мені дуже подобався.

Поки дійшли до річки, німці захопили пором. Ми — в слізозі. Німці змілостивились, уступили його жінкам і дітям. Ми переправилися. Тепер перебували ніби в безпеці. Позаду нас розгорався черговий бій..."

ПІШКИ ПО ЄВРОПІ

(Третя оповідь моєї дружини Гашини)

Ми знову гнали коней далі на захід. Гнали так, ніби нас переслідували червоні на танках. А у вухах дзвеніло: "Даві предателей!" І вони давили — беззахисних жінок, старих людей, дітей. Хто тоді міг подумати, що ці кати підуть по живий, мирний колон! Чи розповість хтось колись про ту трагедію перед Дністром? Чи дізнається про неї цивілізований світ?

Такі думки з'явились у мене значно пізніше...

Танків уже не було. Алс страх супроводжував нас усю дорогу.

Я згадувала нашу хату над Дніпром. Чисту, чепурну. І досі згадую. Гарний сад і невеличкий город. А на ньому ми — мама, Маруся, я. Тепер її з нами не було. Як і нашої корови. Я втратила сестру. Батьки — дочку. Усі ми — ще й годувальницю. Рая постійно просила молочка.

— Де вони, наші діти? Чи нс під гусеницями танків?

— Хай Бог милує! — втішали люди маму на коротких привалах. Уже не на нашій — на румунській землі.

А я згадувала Україну. Усе життя згадувала. Не вірилось, що ми покинули її назавжди. Не вірилось, що ніколи не повернемось. До наших білих яблунь. До наших мальв. До наших верб і тополі. Останній на тлі синього нічного неба. Стрункі, гарні, як дівчата. А поруч тихоплиний Дніпро. На відстані ще крашій. Широкий, блакитний. Купає у собі золоті вечірні зорі. А по степу — пісні. Напі. Українські. Співають дівчата. Чи є що краще на цьому світі?

Я багато думала і думаю про тата. За советів йому довелося податися до Кам'янського (нині Дніпродзержинськ) разом із сім'єю. Там він влаштувався на завод спосарем. А все життя проробив на землі. Більшовикам господарі були не потрібні. Коли прийшли німці, Іван Дробот, тобто мій батько, позичив коня і примчав верхи до рідної Зорі, Божедарівського району. Приїхав і здивувався. Села не впізнав. Десять років не був у ньому. Хатки похилепі, стріхи полатані, господарства занедбані. У власній хаті, яку довелося залишити, жили незнайомі люди. Тато ввічливо попросив їх за три дні виселитися. Ска-

зав, що то його хата. Не повірили. Мусив іти до німця. При німецькому фельдфебелі і при свідках підписав документ — право на власну хату. Яка іронія долі! Мав прийти в Україну німець, щоб господар дістав можливість перевезти дрібних діточок у власну хату.

Усе “багатство”, нажите за десять літ важкої заводської праці, зібрали в одну скриню. Хатку в Дніпродзержинську і грядку городу поміняли в якогось поляка на воза, коня і трохи поношеного лахміття, бо всі ми ходили обірвані. Кожний дістав по пальту і на всіх одні (для мами Оксани) чобітки. У них, щоправда, ходила старша сестра Маруся. Часто взувала і я. Вибігала спігом погратися.

Батько нап був майстер на всі руки. Відремонтував хату. Виорав чималий шмат землі. Німці не забороняли. Серце раділо. Працював і податки справно платив. Відчував себе знову господарем. На своїй землі. У своєї хаті. Та тільки, як кажуть, закачав рукави, а тут сход у селі. Своєрідне віче. Як за київських князів. Як за Гетьманщини.

— Дробота на старосту просимо!.. Дробота... Івана...

Махнув рукою на поле. Грядки лягли на плечі мами Оксани, дочок: Марусю і на мене. Одинацятирічну. Та на братів — Григорія і Миколу.

Німці спочатку на кожному кроці підкреслювали: ми ваші визволителі. Від більшовицького “раю”. Люди їм вірили. Ми, українці, як діти. Дуже довірливі. Дивилися на німців спочатку як на визволителів. Гадали, це не татаро-монгольська орда. Бо німці ж нічого не пишили. Ні церков, ні храмів. Ні дворів заможників. Ні їхніх стодол. Починали огорожуватися і самі. Парканчиками. Проклали хідники. З цегли, каміння. Особливо біля сільських криниць. Там завжди стояло болото. Перед своїми вікнами висаджували квіти. Нумерували вулиці. Вивішували таблички з назвами. Ми такого ще не бачили — у селі. Тут кожний знатав один одного. Листоноша по вуличних прізвиськах поспіту розносив. Збили московську символіку. Почепили свою. Німецьку. У нас складалося враження — німці прийшли надовго. Німці — не росіяни. Прагнуть до осідlostі. Мабуть, як ми, українці. То росіяни — все завойовують і йдуть далі.

Днів через десять після обрання тата фашисти поставили його до стінки. Приїхав додому більш як смерть. Зліз з коня — руки трясуться. Зуб на зуб не попада.

Виявилось, був тато в районній комендатурі. Вимагав права на школу. Ми всі до школи просилися. У Кам'янському я уже закінчила чотири класи. Маруся — вісім. Григорій у десятий персійшов. Батько вимагав відкрити школу. З нього вимагало се-

ло. Люди, які його обрали. Просили й ми, діти. Звідки було батькові знати, що окупант плани щодо України й українців поміняв. Успіхи на фронтах запаморочили Адольфу Гітлеру голову.

“Без українців обійдемось...”

У нового окупанта нові плани. Освіта — не більше чотирьох класів. Отож ми німецьку “програму” не тільки виконали, а й перевиконали.

Батьком запікалися гестапо. Викликали на допит. Втрутівся німецький військовий. Майже дружньо пояснив. Як старості села.

— Не знав? Тепер будеш знати. Щастя твоє, що нині військова влада. Настане цивільна — ми тебе розстріляємо, — пообіцяв гестапівець і заховав пістолет.

Батько все зрозумів. Тепер даємо “поблажку”, а коли кінчимо переможно війну, наведемо “німецький порядок”. Більшовики будували “світле майбутнє”. Німці “наводили порядок”. Окупанти — рабовласники. Окуповані — раби.

Руки в тата опустилися. Йому вже нічого не хотілось робити. Ні для себе, ні для села. Та й колгоспники, покинуті більшовиками напризволяще, жували сухий хліб. Ніякої ініціативи. Жодного бажання в чомусь проявити себе. Чогось досягти. Хоча б для своїх дітей. Вчораши композиції-активісти поміняли маузери на лопати. Заздрісно дивились на нашу гарно відремонтовану, побілену хату. Упорядкований двір. Палісадник з квітами за тином. Шипіли, як змії. За спиною. Кидали услід мамі ядучі слова:

— Цим разом ми інакше зробимо. Не гнізда руйнуватимемо — пташенят подушимо!..

Мама поскаржилася батькові. А йому досить було тільки показати пальцем на одного-другого активіста — і потягли б їх німці на шибеницю. З табличкою на грудях. Не хотів брати гріха на душу. Дітей сиротами залишати. Він господар. Не більшовик. Не треба ні крові, ні плачу, ні смертей.

— Нам треба жити. Будувати. А не строчить доноси... У ті папірці можна нашу землю обгорнути. А крові людей наших розлито моря, — говорив після того батько.

На композиції-партизанів дивився і казав:

— Бережись бика спереду, коня ззаду, а лиху людину — з усіх боків...

Я цю приказку добре запам'ятала. На все життя.

Якось над селом совєтський літак розсипав листівки. У них заклик — вступати в партизанські загони. Організовувати їх. Змити провину перед батьківщиною. Перед якою батьківщиною — не писали.

— Моя батьківщина — це моя родина! — сказав, пам'ятаю, батько і подер папірця. — Батьківщина спочатку все відібрала що могла. Потім кинула напризволяще. А тепер захищай її.

У листівці всіх українців називали “зрадниками”. Якщо ми не підемо в ліси, в партизани, то доведеться “зраду” відмивати власною кров'ю. Батьки папі, брати повинні були знову кищти матерів і дітей і йти воювати за тих, хто вчора виморював нас голодом. Розстріловав у 37-му. Тепер ми, виявляється, “зрадники”.

Тато щось робив і обурювався. Мовляв, з хворої голови на здорову. Хто кого зрадив?

Батько це уже знов, з газет. Німці постійно передавали по радіо. Сталін після “визволення окупованих територій” мобілізовував усіх “зрадників”. І тих, що підростили під 16–17 років. Кидав на передову. Навіть без військової форми. На п'ятьох давав одну гвинтівку.

“У бото завоюєш. Або кров'ю змиеш зраду”.

— Не дочекається, — одного разу промовив батько. — Кому-кому, а Сталіну і його банді я своїх синів не віддам...

І от одного дня батько запріг коней. Узяв що мав — і в дорогу. З України тоді від більшовиків тікали понад мільйон душ. На Заход, писали газети, прорвалось десь з чверть мільйона. Може, трохи більше.

Наша валка, яку ще називали “валка Івана Дробота”, також не дорахувалась доброї половини возів. Чимало загинуло дітей. Не знайшли їй Марусі.

Румунське населення нагадувало нам втікачів. Бідна країна, бідний лпод. Жили в землянках. Їли мамалигу. Ділилися з українцями. І місцем під дахом, і кукурудзяною капею. Добре люді. Бідні, але гостинні. Ми, українці, мамалиги не знали. Але голодні були, тож, звісно, їли.

Зустрічали там чимало й своїх — місцевих українців. Їхня мова дещо відрізнялась від нашої. Але відчуваєшся: наші люди. Жили вони тут тисячу років.

Серед утікачів-українців було багато освічених людей: вчених, журналістів, учителів. Вони й розповідали про Румунію. Й і нашу історію. Чи пощастило тим освіченим українцям вижити, важко сказати.

Наш тато в політику не ліз. І нам, дітям, не радив. Мріяв про своє. Про мирне життя. Добробут сім'ї. Улюблену працю. Науку за покликанням. Снів Америкою. Деесь вичитав, що в Америці політикою не займаються. Всі роблять гроші. Таке у нього було уявлення.

Перетнули ми румунський кордон на межі з Чехо-Словач-

чиною. Пам'ятаю, найняли священика. Відслужили вдячний молебень. В Україні загубили Марусю, а тут ледь не втратили найменшеньку, Раго. Удень — доц. Увечері — мороз. Усе покривалось памороззю. Відтирали дігину снігом. Словаки змилосердилися — дали тепленького молока. Отак виживали.

З Чехо-Словаччини подалися до Німеччини. Продали коней. За харчі. Майно поклали на візочки. Згори посадили маліх і знову в дорогу. По Європі пішки... Йшли вздовж залізничних колій. Як за дороговказом. На якийсь станції, назви не пам'ятаю, зупинив нас німецький офіцер. Потім підклікав чеха. Залізничника. Наказав надати нам вільний вагон. Ми йому широко дякували. Тут німці до нас, українців, ставилися доброзичливо. Щасливі, кинулися до вагона. Брали приступом. У товарному вагоні було тісно, але тепло. Посередині хтось повісив гасову лампу. Унизу поставили примус. Для дітей кип'ятили воду.

Тут трапилася незабутня пригода. Молоденка мама народаила дитину. Усіх малих зігнали в дальний куток. Якась бабуся нам розповідала казку. У другому кутку нап'яли велике рядно. Пологи приймали жінки. Ні лікаря, ні медсестри поміж нас не виявилось. Жінка кричала. Ми перестали слухати бабусину казку. Вона теж замовкла. Ми не знали що діється. Знову по-перелякувались. Потім подало голос і немовля. Так народжувалось нове українське життя. На чужих землях..."

ЩЕ ОДНА ВТРАТА

(Четверта оповідь моєї дружини Галини)

“*Г*з дітей родини Івана та Оксани Дроботів після війни нині в живих залишилося тільки троє: Маруся (Маня), Раї і я. Раї — в Канаді, я — в Америці, Маруся — в Україні. Бог Маню милував і врятував із пекла на Дністрі. Тієї страшної ночі вона прибілася до найближчого подільського села. Там і залишилася. Підросла. Стала дояркою в колгоспі. Взяла чуже прізвище. Вийшла заміж. Мені вдалося розшукати Марусю. Аж через сорок років.

А тепер я сиджу вечорами, поклавши онуків спати, і розповідаю чоловікові про ті дні, які ми називаємо “страшними снами”. Бо хто і коли розповість світові про наші земні поневіряння? Наші — це всіх таких українців-емігрантів, як ми. Усіх їх спіткала така ж доля. Когось ще гірша. Але краца — нікого. Про це багато написано книг. Кращих, гірших. Об’єктивних, упереджених. Нечесних. Якось до моїх рук потрапила одна з таких. Нечесних. Ніби написаних на замовлення. Антиукраїнська. Називається “Для тих, кого я люблю”. Хоча писали її вдвох. Мартін Грей і Марко Галло. Не знаю, чи ще живуть ці автори. Їм мало б бути соромно за цей свій витвір. Певна, ніхто з них не був в Україні. Ніколи не бачив того більшовицького пекла. Пекла, з якого виходили ми. Болісне і важке враження залишає ця книга на серці. Не художньою силою слова. Не об’єктивністю. Упередженістю. Видно, так уже в світі ведеться. Бідний, та його ще й безпідставно б’ять. Гостро допікають і обвинувачувальні виступи проти нас, українців. Виступи проти тих, які воювали на два фронти — проти більшовиків і проти гітлерівців. Автори далекі від реалій минулого. Життєвої правди. Враження, що цей твір фінансувала Москва. А писали її більшовицькі агенти. За тридцять срібняків. Та хай це залишиться на совісті тих авторів. Історія уже розставляє все на свої місця. Здебільшого по справедливості.

Ми, українці, спробували голоду і холоду. Гірка доля порозкидала нас по всіх світах. Усіх континентах. Не знаю, в яких тільки краях нас нема. Хто ще в цьому світі так розкида-

ний? Гнаний... Мабуть, тільки євреї. Більше ніхто. Їх нищив фашизм. Нас — більшовизм. Я не знаю, коли і в якому столітті випало водночас стільки масових знищень людей. Цілі народи. Свідками чого ми є. А може, мені так тільки здається? Найбільше болить своє?

Я цього відступу не робила б. Та книга тих авторів зачепила мене за живе. Свosoю несправедливістю.

Іхали ми тієї пізньої осені на Тюрингію. Поїзд інколи зупинявся. Старші вискачували з вагонів. Бігли за вокзальним окропом. Постійно хотілося їсти. У станційних буфетах німці розводили руками: "Без харчових карток нічого не продаємо". Нічого, крім "герінг-салату". Так називалися посічені оселедці. Після них хотілося пiti. Пригорщами ловили на льоту сніг. Скидали в казанки. Розтоплювали і так пili.

По дорозі до нас у вагон підсіли дві польки. З маленькими діточками. Треба було міняти немовлятам пелюшки. Тільки не знали, як їх сушити і де. Українки їх учили. Сяк-так поправши, обмотувались тими мокрими пелюшками. Своїм тілом і сушили. Польки раділи, як діти. Сердечно дякували нашим матерям. За пораду.

На одній із станцій тато сказав:

— Я тут вийду. Далі не можу...

Пішов до "арбайтсамту". Добився дозволу працювати. Ми охоче зіскочили з вагона. У тому смороді більше ніхто не витримував. Трохи ковтнули свіжого повітря. Наче ожили.

Тато з Григорієм найнялися рубати ліс. Мама прибирала в німецьких родинах. Я з Миколою в засніженому лісі різала гілки. Харч для диких кіз. На замовлення німців. Нам давали за це невеличкі пайки. Так і перебивалися. До весни. Коли потеплішало — збирали в лісі ягоди, гриби. На грибах мали маленький заробіток. Усі були в наймах.

Господарська жілка у тата бунтувала. Не міг він у наймах жити. Казав: "Козаки ніколи в ярмі не ходили!" Зібрали харчів на дорогу. За свої возики — і знову в дорогу. До нас долучилося ще кілька сімей. Усі хотіли на Захід.

Чоловіки тягли візки. Діти підпихали. А жінки йшли спідом. Так і тяглися вервечками. На тлі голубих далікіх гір. На фоні темних лісів. Було важко. Дуже важко. До волі, до щастя дорога завжди важка.

Якась жінка, пам'ятаю, раптом упала на коліна. Підняла руки до неба. Зверталась і до Бога, і до чоловіка:

— Господи, дай мені сили. Чоловіче, я далі не можу. Ноги попухли, — плакала.

— Діти йдуть, і ти йди, — буркнув чоловік і потяг візок далі. Весь мокрій від поту.

У якомусь містечку зупинилися. Тато зовсім змарнів. Став на себе не схожий. Уж й він іти не міг. Просто сів на горбочку і мовчки дивився. Кудись удалечінь. Мама залишила його з нами. Пішла "бургомайстра" шукати. Так тоді казали. Так-сяк уже могла німецькою говорити. Знайшла. Просила, благала:

— Дайте нам якийсь притулок і роботу. А ні, то допоможіть транспортом, — одне слово українське, друге — німецьке. Все перемішалось: і слова, і слізози, і піт.

Глянув німець на маму. Чорна від утоми. Від вітру. Недоїдання. Потріскані губи, лице. Піднявся і мовчки побрів за нею. Глянув на валку біженців. На наші візки, діточок. Знову нічого не сказав. Повернувся і пішов. Ми стояли ні в тих ні в сих. Через півгодини підкотила вантажівка. Ми раділи і плачали. Не знали, як тому німцю дякувати. Ми ж йому і теплого слова не сказали.

Вискочив з кабіни водій. Ми до нього. Благали переказати "бургомайстру" велике спасибі.

— Хай його Бог береже! Його родину, — казали і наче забували про своє горе.

— Файн, файн, — відповідав німець-водій. Наказав швидше залазити у кузов. З криком, плачем, галасом ми залазили під брезент. Тулилися одне до одного. Коли усі всілися, водій подав нам кілька білых хлібіш. Чималий кусень маргарину. Сказав:

— Подарунок від бургомістра.

Знову зчинився плач. Сльози. Слова подяки. Дорослі стали як діти. Нервово виснажилися. Здавали нерви. Хліб розділили порівну. Дали всім дітям. Трохи матерям. Більше батькам. Ми рушили.

Іхали майже цілий день. Ми шісі дороги за півмісяця не здолали б. Зупинилися десь надвечір. Позлазили. Чоловіки скинулися і заплатили шоферу. Німець узяв гроші. Акуратно склав їх. Перерахував. Потім пачку розділив навпіл. Одну частину марок поклав собі у кишенно. Другу простягнув молодій матері. Отій, що народила дитя у вагоні.

— Кіндер, кіндер, — посміхнувся він. Мовляв, для дитини. Тоді додав. Був в Україні. Там добрі люди. Наші жінки знову у плач. Слова подяки. Молода мама поцілувала його. Він помахав рукою, і вантажівка помчала назад.

Тепер дійшла мамина черга приймати слова подяки. Всі підбігли до неї. Обіймали, цілували. Допитувались:

— Як вам, Оксано, вдалося з тим бургомістром поговорити?..

Ми, діти, тоді дуже щасливими почувалися. Були горді за маму. Те ж саме тато сказав. І знову потяглися візки. Ще кіль-

ка довгих діб. Наші ноги міряли кілометри німецької землі. Все частіше і частіше над головами пролітали літаки. Англійські. З колами на крилах.

... Рано-вранці прокинулися і знову в дорогу. Вийшли на пагорб. Упізу якась величезна огорожа. Тато дав команду:

— Усі назад!

Та було вже пізно. З-за брами вискочили німецькі вартові. Загнали нас усіх усередину огорожі. За колючий дріт. Це був табір для біженців. Не концтабір, але й на волю уже не пускали. Тут і там ходили злі, набундочені есесівці. Справжні фашисти. Ці ще досі ділили людей. На групи. На категорії. Війну програно. А фашизм живе. Як німецький педантизм. До останнього дня.

Знову найгірше повеліся з нами. Українцями, росіянами, білорусами. Ще гірше, здається, було полякам. Та азіатам з Советського Союзу. Їм давали найважчу роботу. Найгіршу їжу. Дещо кращі умови були у чехів, румунів. У таборі були й бельгійці. Бельгійці одержували від Міжнародного Червоного Хреста допомогу. Ми, діти, тоді чи не вперше скуптували шоколад. Бельгійці ділилися харчами. З дітьми, дівчатами. Згодом чимало українок повіхodoю за них заміж. Виїхали до Бельгії. Але до того ще далеко було.

Табір для нас — справжня неволя. Важко з чимось порівняти. Над Дністром нас чекала раптова смерть. Тут — голода, страшна, довготривала. Табором поповзли чутки: чоловіків відділять від жінок. Жінок від дітей. Одні казали — кинуть рити окопи. Інші — на фронт.

Одного ранку з'явився в таборі комендант. З перекладачем. Росіянином. Той сказав:

— Хто піде в армію Власова, родина того отримає харчі, одяг. При бажанні може вийти з табору. Поселитися приватно. Вільно вибирати місце роботи...

Усі мовчали. Комендант з перекладачем-росіянином пройшовся рядами. Перекладач кілька разів повторив одне й те ж. І раптом подав голос наш Григорій. Ми обімліли. Особливо мама.

— Ні, сину, ні! — закричала вона.

— Уже пізно, Гришо, — розсудливо мовив тато. — Більшовиків уже не зупинить ніхто — ні Власов, ні Гітлер. На їхньому боці Америка, Англія, Франція...

Росіянин мовчав. Або не все зрозумів. Або так само розумів ситуацію, як наш тато. Гриша уперся.

— Я не можу дивитися на це животіння. Ви тут усі помрете. А там — я один. — І, повернувшись до коменданта, додав: — Я згоден, але гарантуйте мені безпеку моєї сім'ї.

Росіянин переклав. Командант ствердо кивнув головою. За Григорієм підвелось ще з десяток хлопців. Різних національностей. Зрозуміло, з колишнього Союзу. Більшість з них були з Росії, Білорусії.

Німці одразу посадили добровольців в автомашини. З того часу ми уже більше ніколи не бачили нашого Григорія. Не одержали від нього й вістки.

Це була наша друга тяжка втрата. Після Марусі... Того ж дня ми отримали на руки документи. Могли негайно залишити табір. Мама заперечувала. Поки не дочаскаємося листа від Гриці. Він пообіцяв написати.

Тато знайшов роботу. У місцевого селянина. З перепусткою ми вільно виходили за колочий дріт. З нею туди й поверталися. Чекали, все чекали звістки від Григорія. Не дочекалися. Ні тоді. Ні згодом. Куди тільки не зверталися. До яких держав, еміграційних служб. У пресу. Навіть у Міжнародний Червоний Хрест. Ніякої хоч на йому обнадійливої відповіді. Ніякого сліду.

Через кілька місяців знову взяли візки в руки. Персіхали у Зондергауз. Поблизу Касселя. Тато найняв маленьку кімнату. На околиці міста. За стіною молочарня. Вічний шум сепараторів. І тужне, страхітливе виття сирен. У небі безперервно гули американські і англійські літаки. Люди ховалися у ліску. В саморобному бункері.

Якось тато повіз молоко. Мама з Расю і Миколою заховалась у тому підземеллі. Я помчала на вулицю. Політ трасуючих куль я вже бачила. Пам'ятала, як вибухають спаряди на воді і на мосту. А от якпадають бомби? І я побігла до лісу. Лягла під кущем. Так, щоб небо бачити. Десять десяти американських літаків повисли над головою. З них висипалися пачками чорні предмети. Мені здавалося, як цвяхи. Із диким протяжливим свистом летіли вниз. На очах росли. Збільшувались. Над Зондергаузом і далі здіймалися чорні вибухи. До неба злітала земля, вогонь, полум'я. Потім літаки робили чергове коло. Знову скидали свій вантаж. Я припала до землі. Стало страшно і моторошно.

Оде згадую і наче кіно жахів прокручую. Із ревінням бомби падали на будинки. Усе тріщало. Будівлі, дерева, паркані. Мене ударило повітряною хвилю. Кудись відкинуло. Я скочилася за кущі. Пoderла долоні. Розплюючила очі. Все навколо у чорному диму. А з усіх усюд, як з рота казкового змія, червоні язики полум'я. Підвелась на ноги. Підкошуються. Ще раз — встала. І до молочарні. Двері і вікна позривало. Усе пошматовано. Я до нашої кімнати. Немає вікон. Немає дверей. На ліжку мама. Рая біля її грудей. Я до них. Слава Богу,

живі. Мати через мене повернулась з бункера. Рая хвора. Кір. Усю обсипало. Горить у температурі. У доњки хазяйки нашої теж кір. Німецька дівчинка трохи старша від Раї. Через три тижні померла. Батьки весь час тримали її в тому холодному підземеллі. Довели до смерті...

Тато вбіг у кімнату переляканій. Побачив нас. Заспокоївся...

6 травня 1945 року ми вийшли до Касселя. А 8 травня хтось вивісив на нашому будинку біле простирадло. Місто здалося бsz бою. Американцям.

Хто міг тоді подумати, а особливо я, що їхня Америка незабаром буде і мосю. І уже назавжди. Як друга матір. Як друга рідна Батьківщина. Але до неї ще йти і йти. Через тисячомильні відстані. Через літа... літа..."

ЗОЛОТОПОГОННИКИ

Моя майбутня дружина жила недалеко від мене. Мабуть, крапце сказати не жила, а перебувала. В американській зоні. Ми ж були у французькій. Тут-таки, у Вангені.

З першого дня ми, брати, домовилися між собою усі розвідати. Щоб нас совіти, як казали галичани, не скопили за полі. Така тривога з кожним днем зростала. Ми спробували з'ясувати, що й до чого. Зав'язати васміни з близькими по духу людьми. Українськими патріотами. Але тепер між нами траплялися й інші. Вчораши "остарбайтери". Нещасні люди. Їх називали "віруючими". Іронічно, звичайно. Багато з них вірило, що Сталін їх помилує. Адже вони нічого не вчинили проти нього. Їх гітлерівці забрали молодими у "третій рейх". Наївні, вони не розуміли, що більшовики завжди все ставили з ніг на голову. Людей, які перебували на окупованій території, вважали зрадниками. А те, що їх там, на окупованій території, залишили більшовики, тікаючи від німців швидше за сполоханого зайця, тепер ніхто й не згадує.

Почувалися ми у французькій зоні надзвичайно кепсько. Містом ходили чутки, що в цю зону час від часу навідуються офіцери НКВД. Тут ми їх уперше побачили. Акуратні, підтягнуті. У золотих погонах. Мабуть, їм Сталін видав замість маузерів і шкірянок. Форму, як за царської імперії, ввів. Поставив знак рівності між імперією білою і червоною. Російському народу це сподобалося.

Сталін хотів золотопогонниками та енкаведистським лоском здивувати Європу. А вони, в свою чергу, були його вірними пропагандистами. Бо всім доводили, що їхній Сталін поставив Гітлера на коліна, а не Рузельєт, Черчіль і де Голль. Поводилися як одні-єдині переможці в Європі. Хоч самі просувалися слідом за фронтом, ховалися по тілах. Їх недолюблювали не тільки "союзники", а й советські офіцери-фронтовики. Не одного з них ці "чистенькі" розстріляли, щоб не відступали.

Якщо американці їм казали: ви ще довго з Гітлером вози-

лися б, якби не ми, то вони їм доводили, що "альянс" примчав "на розбирання шапок".

Мені згадався переддень війни. В Україні. Божевільні вигуки і запевнення советського радіо:

— Ми фашистів шапками закидаємо!..

Одне слово, шапка тоді, шапка тепер.

Якось увечері ми поверталися додому з чергової "розвідки". Назустріч нам брели ще одні "арійці". Не німецькі — російські. Бідно одягнені, обірвані, підошви їхнього взуття прикручено мідними дротами. Щоб не розлізлося остаточно. Пізніше ми дізналися, хто це. Царська еліта. Їх більшовики тоді у 1917-му, як тепер нас, українців, розкидали по різних світах. До Німеччини вони потрапили як "штаательос" — люди без громадянства. Тепер ні від кого у них ні опіки, ні захисту. Здебільшого вони тулилися до французів. Мали якесь почуття взаємної симпатії. Мені й досі не зрозуміле. Бо ще за часів Наполеона і Кутузова палили один одному столиці: і Москву, і Париж.

Повернувшись додому того тривожного вечора, коли в нашій зоні з'явилися золотопогонники, ми заспокоїли маму. Енкаведе в зоні нема. Про себе поклялися: живими советським людоловам не дамося. Не для того ми перетнули пів-Європи.

Вранці Михайло приніс таки неприємну звістку: совіти організовують табори для депатріації советських підданіх. Я взяв велосипед і поїхав містечком. Німецькою уже розмовляв добре. Наперед вирішив: на російську не відгукуватися, українською не говорити. Тільки німецькою. З німцем порозуміюся. Можс, з французом. Алс не з москалем.

Містечко Вапген за німецькими мірками невеличке й акуратне. Вичищене. Здається, й порошинки ніде нісмає. Шибки вікон вдень і вночі сховані за дерев'яними віконницями. Німці самі рідко з дому виходили, а ще рідше когось до себе в дім пускали.

Я котився велосипедною доріжкою паралельно з хідником. Здалеку помітив трьох молодих здорованів. Стишив хід. Прислушався. Розмовляють німецькою. Заспокоївся. Задзвонив велосипедним дзвіночком. Вони не поступаються, йдуть по велосипедній доріжці. Під'їхав близче і в ту ж мить опинився на землі. Один із німців несподівано вдарив мене, та так сильно, що збив з велосипеда. Не стільки біль, скільки лоть мене аж за серце взяла. Той, хто вчора називався переможцем і називав мене свинею, нині сам переможений, але теж каже:

— Швайн!

Я висмикнув кермо з рами велосипеда і уперівши ним спочатку головного кривдника, а тоді другого і третього. В однopo-

го від несподіванки аж рот розтулився на всю широчину. Двоє — ноги в руки і ходу. А цей — заціпенів: стойть, очі вирячів і дивиться на мене. Шок його охопив, чи що. Я його ще кілька разів полоскотав кермом — по грудях, по спині. Тільки після цього “гітлер-югенд” зрозумів: чогось доброго від мене годі чекати — і рвонув геть.

Позаду мене рухались люди: одні з візочками, інші з речовими мішками за плечима — “остарбайтери”, привезені з Бельгії, Голландії, Франції й інших країн Європи. У багатьох на рукавах нашиті національні прапорці. Тільки ми не мали свого прапора. Ні прапора, ні герба. Без землі і без Батьківщини. Хоч і належимо до одного з найбільших європейських народів, а як бездомні. Наших людей серед “остарбайтерів” не було. Вони ще сиділи в таборах. Їх ще сортували, фарбували, ділили на категорії. Всі вони чекали своєї долі. Багато хто з наших знайомих позривали зі своїх рукавів “ост” і “п” (поляк). Хотіли бути вільними. Хотіли жити в цивілізованих країнах, а не повернутися додому, щоб потім вмерти серед снігів Сибіру. Але чимало людей не зривало тих позначок. Ні “ост”, ні “п”. Вони мріяли повернутися і в Україну, і в Польщу.

Вони себе так виправдовували: ми не винні, нас сюди силою вивезли. Ми нічого проти Сталіна не вчинили. Усі тоді все на Сталіна списували. І тепер списують терор, геноцид, кару без суду і слідства.

Десь через тижнів чотири на “нашій території” таки з’явилися золотопогонники. Гасали на американських “джипах”, виловлювали “остів”. Допомагали їм і французи. Заганяли знов, як худобу, у репатріаційні табори. Вони ще не знали і, мабуть, не думали, що на “родину” їх повезуть і цього разу у “телятниках”. Одних кинуть з кайлами на “будови комунізму” за те, що будували “третій рейх”. Інших і до стінки поставлять.

А тим часом “кремлівський параноїк” виголосив на честь “победи” тост “за великий руський народ”. Оголосив росіян нацією переможців. Плюнув в обличчя мільйонам підданих соєтської імперії, які за ту “победу” чи не найбільше — у порівнянні з росіянами — віддали своїх синів і дочок. Лише українців полягло 5–6 мільйонів. Хрушчов на ХХ з’їзді КПРС називав ще більшу цифру — у Другій світовій загинуло не 20 мільйонів, як писали прислужники Сталіна, а 40 мільйонів. Решта з них сталінських мільйонів, що полягли, — білоруси (кожний третій із 10-мільйонного народу), казахи, узбеки, киргизи, грузини, вірмени, молдавани, татари і казанські, і кримські та багато-багато інших народів і народностей, що населяли тоді величезну советсько-російську імперію. Цей

вчорашній “советський народ” тепер, після 1945 року, раптом ставав “всікім русским”.

Кримських татар, щоб загарбати їхню курортну землю, погнали в гарячу Азію і вічно зимовий Сибір. За ними — непокірних чеченців, калмиків, прибалтів і масово західних українців, які не розуміли московського “національного питання” про єдину мову і про... єдину імперію.

Древню українську козачу еліту — кубанських козаків — під дулом пістолетів, під загрозою висилки примусили у графі “національність” писати “руsskій”.

А тим часом Михайло і його побратими по Львову, відчуваючи і тут черговий советський наступ на українство, виїхали у сусіднє місто Ванген-Альгое. Там українці почали створювати Оборонний Український комітет. Ми покладали на цей комітет великі надії.

“ГДЕ ТВОІ СИНОВ'Я?”

Коли я їздив у пошуках роботи околицями Вангена, завітав і в гори. Звідти виднілася Швейцарія — країна нашої мрії. Пробач, Америко, але тоді я ще не думав про тебе. Та й Швейцарію я бачив лише здалеку.

У навколошніх лісах французи на всю потужність використовували своє право переможців. Вони спиловали і вирубували найкращу деревину. Без плану, без думки на перспективу. Як нині у нас, у Карпатах, “нові українці”. Залишали великі просіки, галівиши. Взамін не садили нічого. День і ніч завивали бензинові пили. День і ніч у бік Франції сунули перевантажені автотягачі.

Шукати захисту у французів від більшовиків — я це зрозумів — було марною справою. У багатьох із них на одязі майоріти червоні стрічки. Це були французькі комуністи. Саме з ними’найтісніше контактували совети. У день французи “продавали” советам втікачів-українців та людей інших національностей. А ввечері совети за “добру” службу топили французв у московській горілці.

Ці “червоні стрічки” на синіх беретах і напітковихнули нас на думку про подальшу втечу. Нікого з рідних не довелося й переконувати: удосвіта ми попрямували у Ванген-Альгое. Мама, як і раніше, була там у пас за головного кухаря. Михайло — за політика, а я з Іваном ходив “у розвідку”. Цього разу в пошуках роботи.

Через два дні по приїзді — неприємність. У комітеті для біженців брати-волиняки Іван та Ілько Тапчуки попередили Михайла: офіцер із советської депатріаційної комісії розпитував у росіян — царських емігрантів, чи вони випадково не знають, де перебуває родина Воскобійників з України.

Нас охопив невимовний страх. У мами опустилися руки. Уночі почали знову збиратися в дорогу. Переживши голод 21-го і 32—33-го років, мама перед цим день і ніч сушила фрукти: яблука, груші, сливи. Сушеня легка. Ми не встигли спакуватися, коли це стук у двері... Ми всі троє на горищі. Мама на кухні залишилась. До помешкання зайшло четверо

офіцерів — двоє французів, двоє советських. Усі озброєні. Підійшли до мами, глянули. Один із енкаведистів запитав:

— Ти, тъотка, зде́сь жівіошь? Так вот ми прішлі... Поїдіш на родіну... К себе, на Україну...

Говорив, мама розповідала, а сам очима по кімнаті нишпорив. На неї навіть не дивився.

— А где твої синов'я?

Мама обімігла. Він усе зінав. Страх не дав їй і слова вимовити. Тільки в думці Господа Бога молила: пронеси, пронеси, пронеси. Раптом у сінях двері відчинилися. З гуркотом. Чи то вітер ударив, чи то син господині-німкені на вулицю вибіг. Тоді мама нічого не зрозуміла. Пізіше ми дізналися: це він, худобина, на нас доніс. Мабуть, він нас і врятував. Совість заїла або злякався. Вискочив з власного будинку і почав тікати. Офіцери за ним. Надіялись — когось із Воскобійниківловляти. Німець спритний виявився. Піймали його аж на третій вулиці. Нам цього було достатньо. Темна ніч сковалася нас.

Під ранок, далеко за містом, постукали у якийсь дім. У вікні уже світлося. На поріг вийшла німкеня. Ми відрекомендувалися. Спочатку вона дуже перелякалася. Побачивши маму, заспокоїлась. Запросила до господи. Дізналася, що з України, тікаємо від советів. І вже зраділа нам. Її чоловіка убило на фронті. Деесь під Сталінградом. Ненавиділа більшовиків і гітлерівців. Напоїла нас кавою з молоком. Надала нам велику кімнату з ліжками. У цієї славної жіночки ми певний час і переховувалися. Щоб не об'їдати її, жували сущепо. Мама все передбачила. Навчила й німкеню варити наш український узвар. Німкеня хвалила: "Гут, гут". Може, й не "гут", але жінка, з усього було видно, мала гарне виховання. Не хотіла маму образити. А втім, може, їй справді її узвар сподобався. Чому б ні?

Незабаром у місті життя нормалізувалося. Створилася німецька влада. Німці одразу за порядок взялися. З'явилися перші накази, вказівки для населення.

Німці дружно засукали рукави — у прямому, не перепосному розумінні — і почали будувати нову Німеччину. Складали биту цеглу, потрощений камінь, підв'язували дроти. Підмітали вулиці, майдани, хідники. Ніхто з них не говорив про партії, їхню кількість і їхнє спрямування. У них спочатку була взагалі одна партія — Німеччина і її народ.

Потім союзники створили дві партії: Федеративну Республіку Німеччини (ФРН) і Німецьку демократичну республіку (НДР). Утворили союзники і два німецькі народи: "західний" і "східний". "Східний" народ пішов за Росією і мав те, що мав. "Трабант", пластмасовий маленький автомобіль, менший від

напого "горбатого" "Запорожця". Саме він був візитною картою соціалізму.

"Західний" народ пішов за Америкою, Англією, Францією і мав незабаром "Мерседес", "БМВ", "Опель", "Фольксваген" і "Ауді". Якщо визначають рівень держави за рівнем розвитку промисловості, то завжди цікавляться, скільки та чи та країна випускає власних автомобілів. Західна Німеччина мала, якщо не помилляється, п'ять марок автомобілів, 5 візиток ринкового шляху.

Помітивши, що советчики зловживають своїми правами, — повертаючись до 1945 року, — німці звернулися до французького командування. Підписали якесь комюніке. Ловити людей по-советськи, як собак, загапити їх багнетами у вагони заборонили. Цивілізований світ дивився на советських як на гіщелів у золотих погонах. Сприймав за дикунів, що позлазили з сибірських кедрів. Французи, які так мило обіймалися спочатку із золотопогонниками, швидко до них охололи і підтримали німців. Страх перед Москвою поволі почав минати.

Німці видали своєму населенню продуктові картки. Місцева газета дала цілу сторінку оголошень. Зaproшували на різні роботи. Здавалося, можна полегшено зіткнути. Та ба... Ми поткнулися за кількома адресами. В першу чергу робота для німців. Чужинцям годі й запитувати. Оголошення друкувалися не для них.

От як треба будувати державу — дбати в першу чергу про свій народ. Навіть в оточенні чотирьох союзників. Хай полегшеної, у порівнянні з советською, але ж окупації німецьких територій.

Нині я думаю про Україну. Здається, нема окупантів. Здається, вільні. І знову наша ментальність: гостя боїмось образити. Що світ скаже? Хай спочатку буде нацменшинам. Їм школи, їм газети, їм телебачення. А ми, українці, народ терпеливий, нам уже якось згодом. Ось тільки станемо на ноги. Економічно зростемо. І за свою культуру візьмемось. А на нас плюють. Нас не поважають. Уже зневажають. У нас уже гости сидять на голові. Самі ж і допустили. "П'ята колона" зчинила галас про утиски російської мови. Їм мало досягнутого на 90 відсотків. Їм тепер давай усі сто. Як за царської імперії. А чого б і ні? Господаря у своїй хаті нема. Хазяями станемо ми. Нам ніхто й не забороняє. Це уже советська ментальність.

Боляче це бачити. Боляче про це читати в залишках української преси. Невже нас нічо так і не навчило? Невже знову, як за Київської Русі, варягів запрошуватимемо, бо самі керувати не вміємо? З нас уж сітіється. Нічим і випрадовува-

тись. Ні фактів, ні аргументів. Це уже напа, українська, ментальність.

Часто кажу собі: нам би німецький характер! Нам би їх організаційний талант! Нам би їх педантизм! Одне слово, нам би їхню ментальність! Може, тоді б хоч на мить забули про "отаманство", про рекордну кількість партій, рідний гопак, про щоденні пісні і щоденні плачі. Коли ж ми матимемо характер? Справжній характер! Державний! Коли ж?.. І знову асоціації, і знову паралелі на всіх меридіанах земної кулі.

Та, здається, досить про це.

НА СЬОМОМУ НЕБІ

*Ч*ес діставши роботи у Ванген-Альгое, ми від французів з "карнейшенами" на сипіх беретах і червоними стрічками в петлицях переїхали до американської зони. Тут чи не вперше у мене з'явилася думка втекти від педантичної Німеччини до усміхненої Америки.

Але до американської зони довелося подолати нелегкий шлях. Прискіплива перевірка — "скринінг" — у таборах. Плюс американські представники IPO. Щоправда, "надружившись" уволос із "союзничками" із Москви, ширу любов до советів вони дещо зменшили. Ті спер вони більше розуміли біженців. Дехто уже казав: "Від таких і ми б утекли".

У Німеччині й Австрії тоді назбиралося близько мільйона переміщених осіб. Більшість із них перебувала у статусі політичних емігрантів. Насправді ж це почести були далекі від політики люди. Такими їх уже зробила советська влада. Тепер вони тікали ще далі на Захід від "світлого майбутнього" на Сході. Тих, що вирвалися через кордони сталінського пекла, розбирали різні держави. У першу чергу їх цікавив, звичайно, найкращий, паймолодший "елемент" та гарні фахівці. Похилого віку та хворих людей лишали на теренах Німеччини й Австрії.

Того 1948 року 25 тисяч українців переїхало до Австралії, 25 тисяч — до Англії, 10 тисяч поїхало до Франції, стільки ж приблизно — до Бельгії... А найширше "морські ворота" для українців відчинила Канада. Її ми називали "другою Україною". Там уже жило десь близько мільйона наших земляків. А якщо врахувати тих, хто, щоб не потрапити під "процент", записувались під іншою національністю, то, мабуть, ще стільки ж буде.

Брали охоче українців і США. Звичайно, якщо політвідкачі проходили вже згаданий мною "скринінг". Щоправда, вийзди до Америки були хаотичні, непланові. Збивали з пантелеїку й рідні "патріоти". Замість того, щоб пояснити людям, що й до чого, куди їхати, що брати, як краще пройти той "скринінг", вони виголопували нудні патріотичні промови. Вчили ненависті до тих самих більшовиків. У нас до них і так

було тієї ненависті по самі вінця. Без пропаганди й агітації. За "патріотів" це зробили самі більшовики. А пропагандою і агітацією ми були ситі по зав'язку і за сталінської доби, і за час окупації України "третім рейхом".

Німці тим часом без гучних промов, мовчки, чітко, організовано і дружно відбудовували свою державу. Покладалися тільки на свій лод. До праці чужих не брали. Хіба тільки там, де не вистачало своїх рук або знань.

Багатьом нашим східнякам на той час, як ми переїхали, і самі американці допомагали. Жаліли нас. Найактивнішими були брати-галичани. Від них йшло найбільше порад, допомоги, добра. Їх НКВД не зачіпало. Полювало тільки за нами, східними українцями. Західні вважались ніби піддані на той час Польщі. Йшла угорі якась політична гра.

Щоб вижити, потрібно було хитрувати. Нас західняки вчили:

— Кажіть, що ви з Галичини...

Ми згадали Комарне. Вулицю, номер будинку. Усе йшло добре. Й присягатись не потрібно було, переконувати. Тільки чесно сказати про батька: більшовики закатували. Вони встигли і на Сході, і на Заході. Москва щодо злочинності ніколи задніх не пасла. Усіх переганяла.

Серед перекладачів у американців теж перебувало чимало галичан. Якщо хотісь "проваловався" на тому важкому "скринінгу"-іспиті, то ті добрі люди (ото справжні патріоти, без промов справу робили) виручали. Перекладали "правильно". Так, як нам треба. Так, завдяки Комарному, ми одержали омріянну перепустку до американської зони і в Новому Ульмі стали "американцями". Щастя, як кажуть, не було меж. Михайло незабаром уже працював у редакції тижневої газети. Іван пішов учитися до української таборової гімназії, а я студіював в Українському Вільному Університеті, в Мюнхені.

У Новому Ульмі ми познайомилися — уже через Михайла — з письменником та політичним діячем Іваном Павловичем Багряним. Його книжка "Чому я не хочу вертатись до СССР?" для всіх нас, біженців, та й полонених, — стала святым дорожовказом. Мені здається, що цю книжку Івана Багряного й пізні на Україні слід зробити настільною. Її треба дати почитати тим, хто дуже посталльгує за Союзом, запроваджуючи в Україні "ковбасну ідеологію". Справді унікальна ідеологія. Світ такої ще не зінав.

Тут бодай коротко хочеться згадати й про випадок, що нам розповів сам Іван Павлович. В усіх зонах союзників після виходу тієї книжки Івана Багряного (власне, це брошуря) соєсти оголосили "всесвітній розшук". На листівках помістили

портрет Івана Багряного і відповідний підпис: "Особливо небезпечний злочинець". Щоправда, з портретом вийшов конфуз. Як не намагалися подати інтелектуала Івана Багряного так, щоб він скидався на злочинця, а на нас дивився досить симпатичний, інтелігентний чоловік.

Його розшукували в усіх зонах. І от двоє молодих американських офіцерів знайшли-таки Івана Павловича. Мабуть, хтось навів. Завітали до нього в кімнату. Познайомились. "Оригінал" на них також справив позитивне враження. На злочинця, як побачили американці, Іван Павлович аж ніяк не був схожий. Старший офіцер попросив навіть дозволу запалити сигарету. Так сам Іван Павлович нам розповідав. А тоді, спершись рукою на тумбочку, запитав, у чому його злочин. "Чому тебе усі розшукають?" Іван Павлович посміхнувся, підійшов до етажерки і взяв з неї кілька своїх брошур різними мовами. Англійською подав офіцерам. При цьому намагався пояснити, в чому суть справи. Чому він не хоче повернутися до Союзу і не радить цього робити не тільки українцям, а й усім іншим людям -- представникам поневолених народів.

— На них чекають сибірські концтабори, в'язниці, розстріли без суду і слідства. Я хочу врятувати людей, особливо тих, які ще вірять у більшовицьку демагогію. Це брехня!.. У них немає нічого святого. Треба хоч трохи пожити під більшовиками, щоб це розуміти.

Американці це уже знали. Встигли на собі відчути, чим дихає "єдиний неділимий переможець". Їх те дуже ображало.

— І це все? — запитав старший.

— Так, мій злочин у тому, що я український письменник. Упік їхнього розстрілу. Хоча не уник свого часу їхніх тaborів та в'язниці...

Американець останній раз затягнувся сигаретою і розчавив її в попільніці. Потім простягнув руку українському письменникові, міцно потис її і промовив:

— Ми тебе не бачили, і ти нас не бачив. Роби висновок сам... — І пішли.

Іван Багряний бачив усе на своєму віку. Мав міщанинський характер. Але спазми тоді так перехопили горло, що "сенк'ю" сказати уже не міг. Того ж вечора Іван Багряний переїхав у Новий Ульм, як і ми. Тут він почав створювати свою партію, свою газету. Загальноукраїнську. ОУН він вважав загумінковою організацією. Тим більше що вона ще й розкололася на кілька угруповань. Стала дуже локальною, галичанською. Потрібно було думати про всю Україну.

У цьому він розійшовся із Степаном Бандерою. Той обра-

зився і навіть не запросив Івана Багряного на якийсь там збір ОУН.

Час показав, що з усіх партій єдиною по-справжньому державницькою партією була і є партія Івана Багряного. Іван Багряний вірив, був упевнений, — і це час підтверджив, — що серед мільйонної маси комсомольців і комуністів є стовідсоткові “атеїсти”, які не вірять у побудову “світлого майбутнього”, але перебувають у рядах партії і комсомолу. Пристосовуються до системи, аби не тільки вижити, а й досягти певних вершин у силу своїх можливостей, щось зробити корисне для народу. Загальмувати процес русифікації, асиміляції українського народу, не перетворити його передчасно у “совєтський гвинтик”.

“Вільну Україну виборюватимуть комсомольці і комуністи”, — впевнено заявляв Іван Багряний. Він, зрозуміло, не поділяв комуністичних поглядів, але враховував реалії життя. Його пророцтво підтвердилося у 1991 році. Коли саме вчораши комсомольці і комуністи, а пізніше дисиденти і шістдесятники, до яких приєдналися навіть номенклатурні комуністи — Президент України Леонід Кравчук, спікер Іван Плющ, — оголосили разом з народом Україну вільною і незалежною. Іван Плющ підписав разом з багатьма комуністами України Декларацію про нашу Незалежність. Потрібно бути терпимими. Особливо між собою. Інакше не втримаємо державу. Північний сусіда не дрімає. А спить і у сні Україну бачить у своїх обіймах.

Не задумуючись, у партію Багряного вступив і мій брат Михайло. Після смерті Івана Багряного він понад 20 років був її незмінним головою. Окрім моого брата до партії прийшли з інших організацій такі видатні люди, як Василь Гришко, Григорій Костюк, Іван Майстренко, Олексій Коновал, Юрко Лавриненко, Петро Майсюра, колишній львівський видавець Роман Паладійчук. Він тут, у Новому Ульмі, також організував українське видавництво. До загаданих можу додати ще Бориса Левицького, Михайла Турчмановича та багатьох, багатьох інших. Одних я уже з пліном часом забув, а інших і тоді добре не знав. У мене були свої справи — бізнесові. Політиків та науковців я тільки підтримував. Інколи мене питают, кому я допомагав. Я відповідаю:

— Ви краще мене запитайте, кому я не допомагав. На це питання мені легше відповісти.

До речі, ставши бізнесменом, можу твердо сказати: газету “Українські вісті” і партію Івана Багряного підтримував завжди. І про це можу спокійно писати, бо підтримував не лише на словах.

ЛЮДИ ІЗ... ДУБНА

(П'ята оповідь мосії дружини Галини)

*J*аля розповідає:

“Ні тато, ні мама політикою не переймалися. Вони думали тільки про наше подальше життя, благополуччя. З перших днів, одразу по закінченні війни, найняли нам двох репетиторів. Таки з наших, українців. Вчили вони мене і моого брата Миколу. Німецької мови. Рая ще зовсім малою була. Батьки ж працювали. На різних роботах.

Місто Кассель не мало свого українського табору втікачів. Записалася я до російської школи. Тато казав:

— Тут росіяни такі, як і ми. Також політичні біженці. Вони ненавидять більшовиків, і ми ненавидимо їх. Тепер ділити нам нема чого. Вони втратили свою землю. Ми свою. Йди, доню, до їхньої школи. Без науки ти — ніхто.

Я довго відмовлялася. Не знала російської. Не хотілося в школі пасти задніх. Характер такий у мене. Якщо уже братися за щось, то бути першою. Пішла шукати роботу. Нікуди не взяли. З одного боку — мала, 15 років. З другого — не німкеня. Навіть телеграмми розносити мені на пошпі не довіряли...

Записалася-таки до школи. Незабаром заробила добре оцінки. Найняли перед цим іншого репетитора. Якогось царського аристократа. Він мене добре підготував. Радів за мене: здібна, мовляв, у цього учениця. Порекомендував мене в російську гімназію. Імені Ломоносова.

Переїхала в ту гімназію. Гарні будиночки. Навколо ліс. Словом, інтернат для хлопців та дівчат. Учителі-емігранти любили свою професію. Гімназія мала власні гуртки самодіяльності, хор. Я співала в хорі і в нашій українській церкві.

У “Майській ночі” — за Миколою Гоголем — грава головну роль — українки. Теж Галі. Одержала від того величезне задоволення. Не відставала і в навчанні. Найздібніших переводили на клас вище. До таких потрапила і я. Та от лиxo: хтось із моїх учителів почув, що я з мамою та їй із сестричкою розмовляю українською. Та ще їй відвідую українську православну церкву. Співаю у хорі. До того я до росіян дуже добре

ставилась. Не помічала між ними і нами, українцями, різниця. Тільки у мові. Та ж релігія. Ніби й люди схожі на нас. А тут таке почалося. Наши сусіди-галичані сказали: москалі є москалі. Я відчула: то Й справді так. Де б вони не перебували — чи у себе на батьківщині, чи в полоні. Вони всі аж на дубки піднялися. Мовляв, записалась у їхній табір, то ставай з голови до ніг "русскої". Страшенні вони шовіністи. Це уже я потім зрозуміла. Але й тоді відчула на собі їхній дух, характер. окрім того, вони природжені донощики. Наклепали на мене, одразу про все, директору гімназії: у нашу гімназію затесалась "холушка". А той одразу: "Как? Она украинка? Дроботова?"

Хоч я ніколи "Дроботовою" не писалася. Виявилося, вони мене так записали. Без моого дозволу додали оте своє "ова". Після цього і пішло і поїхало.

— Ти сказала "чого", а треба "пачему"!

І ліплять у журнал успішності першу "трійку". Горда я була. Такою і залишилась. Плюнула я на ту "руську" гімназію, на тих недорікуватих шовіністів і пішла геть. Ще й батьків перекопала. Забралися ми із шовіністичного табору. Тато дійшов висновку:

— Ставились до них як до людей, а вони... Через таких спробуй не пограйся в політику...

Але в політику він все одно не грався і після того.

Американці — а ми належали до американської зони — теж дуже швидко розібралися, що й до чого. США і ССР — це абсолютно різні держави, різні світогляди. До нас, українців (бачили, що ми за ментальністю таки ішпій народ — м'який, добрий, слухняніший), та й до "нацменшин советських" у союзників ставлення змінилось. Потеплітало. На своїй шкурі американці відчули, що таке "рускіс" і чим вони пахнуть. "Руским духом". Переможці тільки вони і їхній Сталін. Більше ніхто. Тільки вони накладали своїми головами. А союзникам німці просто так здалися, без опору. Це ображало американців.

Ми негайно переїхали у великий український табір ДіПі (Дісплейсед персонс). Він знаходився у місті Шлясгайм. Тут усі жили дружно. Як це буває у горі — без "старшого" і "молодшого" братів. Було багато літовців, латишів, естонців, поляків, кубанських козаків, але найбільше — українців.

Продовжувала навчання. Записалась до української гімназії. Минали тижні. Місяці. Нас чекало останнє повоєнне випробування. Що воно стане останнім, ми, звісно, не знали. Це подолання "скринінгу". Щось приблизно схоже на більшовицьку мандатну комісію. Переживали всі. А особливо тато. Називали той "скринінг" "дантовим пеклом".

Якось одного вечора перед тим іспитом тато розійшовся. Ми його не могли впізнати. Він оголосив:

— Розповім американцям правду. Чув, їм брехати не можна. Хай світ знає про більшовицьку банду. Нас, українців, нищили, майно забирали собі. Убивали за те, що рботяці були. Або дуже розумні. Їм таких не треба. Потрібні тільки “гвинтики” — раби. Як худоба. Щоб тільки робила і навіть не мукала. Грабували наш чорнозем. Самі на ньому не годні працювати. А нас, господарів-хліборобів, — на заготівлю лісу. В Сибір. Ніби ми не хлібороби, а лісоруби. Невже не зрозуміть американці?

Ми мовчали. В душі погоджувались. Треба казати правду. Американці це люблять, цінують. Так і вирішили. А вранці новина: десь в англійській зоні хтось, як тато, усе начистоту розповів англійцям при советських представниках, і відправили тих бідних людей на “советську родину”. Що це означало, ми давно знали. В обід ще одна звістка. З Лінца. Видали советам кілька тисяч кубанських козаків. Частина з них наклада на себе руки. Краще смерть, ніж “більшовицький рай”.

Татові стало зовсім кепсько. Захворів. Температура піднялась. Пішли до знайомих. Сусідів з Волині. Вони порадили: кажіть, що з Дубна. А не з Дніпропетровська. Вас не заберуть. Польські піддані. І все. Ще її свою вулицю назвали. Здається, Зелсна. Номер будинку. Себе — піби ми їхні сусіди. Вони підтверджать. Морально підтримали. Сказати — несила. А де ж те Дубно? Позичили мапу. Західняки й самі шукали — не знайшли. Вони кажуть: “Десь тут має бути”. І тикають пальцями то під Львів, то під Чернівці. Сміються! Їм легко сміятися. Їх звідси “на родину” не висипали. А як нам бути?

Тато виплив сто грамів горілки. Для хоробрості. Пішов на той “скринінг”, будь він тричі проклятим. Першим. Розказав згодом: “Відповідав на питання — цокотіли зуби”. За нас переживав. Двох дітей по дорозі до “скринінга” втратив. А тут мав ще трьох.

У комісії грацювали один американець, військовий; один представник Советського Союзу і кілька цивільних. Невідомо, хто вони були. Окрім перекладача. Все йшло гаразд. Галичани і волиняни таки добре готували східняків. Не жаліли ні сил, ні часу. Дуже їм хотілося, щоби папіхи людей якомога більше викинули до Америки і Канади. Советів страх як не любили. Хоч воїни під ними тільки рік чи два пробули. Але ті їм за цей короткий час встигли залити сала за шкуру. Поляки за сотні років менше нашкодили. Тепер і нам це передавалося. Через галичан і в нас прокидався український патріотизм. Його у нас більшовики з пам'яті і совісті вибили.

А у мене після гімназії імені Ломоносова своє ставлення. Особливе. Звичайно, негативне. Моторошно ставало на душі. Дорослі, а на дівчинку доносять. Де те лицарство? Якесь негідництво. Бридко робилось. Так ніби в душу напішовали. Пробачити не могла.

Тато тим часом чесно розповідав про себе. Був слюсарем. Тоді обрали люди старостою у рідному селі. До війни мав землю, більшовики відібрали. Подався на завод. Щоб не відправили до Сибіру. П'ятеро дітей. На питання, де народився, твердо сказав:

— У Дубні!

Пішла мама. Без ста грамів для сміливості. Вона не боялась. Мабуть, у мене вдалась Жартую. Сказала: не пропустяй в Америку — у Німеччині знайду роботу. Німці советам нас не видадуть. Відповідала відважно і... провалилась. На Раї... Не збігався рік народження дитини з показаннями мами. Мама замовкла і гірко заплакала. Сльози самі по собі бігли по щоках. Мовчала. Уже й слова не могла вимовити. Бачила перед собою кубанців, казала. Як вони накладали на себе руки. І американцю та картина наче передалася. Він піднявся з-за столу. Підйшов до неї. Поклав руку їй на плече. Тоді лагідно мовив:

— Олрайт! Олрайт!

Потис мамі руку і повернувся до цивільного, сказав йому кілька слів англійською. Той кивнув головою. На знак згоди. Представник советської сторони покрився кольором свого прапора. Та й очі налились кров'ю. Алс в американській зоні командували, слава Богу, американці. Це й врятувало нашу сім'ю від Сибіру. А тата, можливо, й від розстрілу. Хоча на старосту його народ вибирав. Але хто б на тому советському суді зважав на такі "дрібнички".

Через кілька днів у таборі вивісили списки. Списки тих, хто пройшов "скринінг". Серед щасливців тато побачив своє прізвище. Одне з перших: Дробот...

Увечері відзначали подію як велике свято. Дістали трохи вина, скромну закуску. Запросили наших добрих сусідів із Дубна. Вони посміхалися. Все перепигували тата:

— Пане Іване, ви звідки? А чи не з Дубна, бува?

І самі ж відповідали:

— З Дубна, Дубна, — ніби веселу інтермедію грали. Ми всі сміялися, раділи.

Згодом тато таки знайшов на магі "рідне" місто. І назавжди запам'ятав, де воно знаходиться. Вс-таки як-не-як — воно принесло нам справжнє щастя. І ті гарні люди... Із напого "рідного" Дубна. Спасибі їм і тому... американцю! Жаль, що ми їх прізвищ не знали. Дуже жаль!"



КАНАДА
1949-1952

ЗА ОКЕАН

*П*ровчившись три роки в Мюнхенському університеті і досконало оволодівши німецькою мовою, я вирішив влаштуватися на роботу. Обійшов усі можливі й неможливі установи — роботи не знайшов ніде. Принаймні такої, яка відповідала б моїм знанням. Виявилося, що у мене все не те, що треба німцям. А потрібні були німецькі руки і німецькі дипломи. Почав аналізувати статистику. Помітив: найчастіше німці запрошують зубних техніків. Вирішив перекваліфікуватися. На мої плечі мав лягти четвертий учебовий заклад. А якщо точніше, то п'ятий. Харківський університет я вже не брав до уваги: тільки розпочав навчання — війна.

Поїхав до Гайдельберга. Теж роботи не знайшов. Подався у медичну школу, щоб заповнити ще вільну німецьку нішу — зубного техніка. Гадав, час промайне у навчанні швидко — не встигну оглянутися, як матиму на руках диплом ще й медика.

Місто мені подобалось, як і більшість німецьких міст. Старе академічне містечко, де студентів більше, ніж місцевих жителів. Аналогію можна провести із Стейт-Коледжем у штаті Пенсільванія.

У тій медшколі заприятелював з молодим лікарем Гудяком. Пізніше я зустрічався з ним у Канаді. Здається, він уже помер. Гарного я мав в його особі приятеля.

Навчання давалося мені легко. Ловив усе, як кажуть, на льоту. А особливо практичні заняття. Тут я мав простір. Проріджував цілісінські вечори над різними матеріалами для протезів. Міркував, зважував. Прикидав. Відходив від звичного, усталеного. Хотілося самого себе здивувати. У будь-якій царині. Таку уже мав натуру.

За якихось два місяці я ужс швидко і надзвичайно точно моделював зуби. А особливо щелепи. Професура почала придивлятися до мене. Гадали, я маю медичну освіту, але не маю німецького диплома. Отож призначався. Я призвався б, якби це було так. Але ж ні. Та й знов я ще тільки азі анатомії. Хотілось учитися і удосконалюватися. Професори мої запевнення сприймали за побрехеньки і на мої практичні заняття приводили інших студентів. Навіть із старшого курсу. Дивіть-

ся, мовляв, як треба. Не технік — ювелір. Це мене заохочувало. Студенти по-дружньому поплескували по плечах. Хтось жартував, але цілком серйозно:

— Не всім така робота по зубах.

Одного разу мене викликав до себе декан.

— Бачив твоє мистецтво, — так і сказав: “мистецтво”. — Можеш написати заяву на мое ім’я. Я тебе переводжу з першого курсу на другий...

Мені спочатку аж мову одібраво. Потім я заговорив. Дуже дякував декану. В душі радів, як дитина. Мало й сам не повірив, як викладачі, що в мене за плечима, мабуть, медична освіта. Йшов містом — пісеньку наслідував. В очі потрапило якесь оголошення. Прямо на стовпі. Така квадратна біла пляма. Підійшов, читаю. Очам своїм не вірю. Те, що шукав три роки підряд, тепер на стовпі переді мною висить. Про зуби й щелепи в одну мить забув. Електрик я. Електрик. Сам собі кажу. Не знаю, помилувся чи ні, але я тоді думав так: “Це шукають мене”. Дуже я любив і люблю електричну справу. Не знаю чому. Може, тому, що електрика світом рухала. Освітлювала людям життя. Приносила світлий день. Десять такі приблизно у моїй голові крутилися думки. Оголошення я зірвав. Боявся, щоб ніхто не перехопив “моєї” роботи, і негайно побіг за вказаною адресою.

Наступного дня перед деканом замість заяви про переведення на другий курс поклав заяву про відрахування з медшколи. Тепер уже декан від несподіванки рота розтулив. Ніби показував мені свої зуби.

— Це ж твоє майбутнє, Алекс. Німці потребують зубних техніків...

Я промовчав. Не пояснював нічого. Потім сказав:

— Іду — і все. Без коментарів. До зубів у мене алергія...

А про себе думаю: “На мене Канада чекає. Чекає мене Канада. Можна сказати — друга Україна”. Я знов про те, що в Канаді дуже багато українців. І я туди рвався. На той час уже вивчав англійську. Мовний бар’єр — чи не найголовніший бар’єр у кар’єрі, бізнесі. Я це добре засвоїв. Ще в Німеччині. Розмовник мав. Зубрив потроху. Пам’ять мене не підводила. Трохи обурювала мене спочатку мова: написано одне — читати треба інше. Й досі найголовніше правило англійської мови пам’ятаю: бачиш “а” — читай як “е”, бачиш “і” — читай як “ай”. А ввечері того дня я вивчав англійську ще більш наполегливо. Бо завжди роблю те, що можна зробити сьогодні, не відкладаю на завтра. Вчив слова так, ніби мсні в канадському посольстві уже відкрили візу.

Тримаючи в руках німецько-англійський розмовник, сам собі наказав:

— Олексію, завтра вийдеш на роботу. Інакше не бачили тобі Канади як власних вух.

І я пішов у канадське консульство на роботу. Пішов, незважаючи на те, що декан мосі заяви не задовольнив. Сказав: “Ти ще трохи подумай, алергія мине”. А я дуже хотів за синій океан. Гадав, гарно в консульстві працюватиму — свою професію я зінав таки добре, — англійську вчитиму день і ніч. Люди мене пвидко помітять. Може, щось і порекомендуватимуть.

Так, власне, воно і трапилося. Я працював там недовго. Й справді сподобався консулові. Якось він запросив мене до себе в кабінет і запропонував:

— Алекс, у Канаду не бажаєш? Там для тебе гарна робота є. Ми тебе уже рекомендували...

Я слухав його і ніг під собою не чув. Так хотілося мені тоді до Канади.

— Коли їхати? — запитав.

— Одразу після Різдва. Відсвяткуєш — і через океан... Речі й сьогодні пакувати можеш. Сподіваюсь, ти виправдаєш наше довір’я? Ось тобі номер телефону. В Торонто працюватимеш. Прибудеш — одразу зателефонуй. Тебе уже там чекають.

Не знаю, чи я так тоді думав, чи мені ввижалося, але я непаче чув голос тата:

— Олексію, воля за океаном!

— А як рідні? — це я уже грався сам з собою. Сам себе питав, сам собі відповідав. — Мама у Новому Ульмі. Кімнату має. Спорошковані харчі їй видають регулярно. Молоко і яйця. Або, як у нас на Полтавщині кажуть, не яйця, а крашанки. Щось вони там з Іваном над обідами мудрють. До порошку додають і дещо з української кухні. Михайлло в редакції працює. Іван уже гімназію закінчив. А я в Канаду. У розвідку.

Щоправда Іван, не склав латини. Але він тим не дуже переймався: його вже зарахували на інженерно-електричний відділ вищої школи “Техніше гохптуле” в Карлсруес. “Діти у мене не плачуть, — казав я собі, — дружина не ридає. Я вільний козак Миргородського козачого полку”.

Помріяв і помчав у Новий Ульям. Заповнив усі формулляри: на себе, на маму, на братів. Після Різдва прощався наш видку. Мамі сказав:

— Мамо, я вас незабаром заберу. Тут я вас не залишусь...

Канада ческала молодих і сильних, а мою групу — електриків, техніків, механіків — перед Канадою ще й комісія на вокзалі. У залі чекання, пристосованій під велику медичну палату, перевіряли наш фізичний і моральний стан. А в кабінетах комендатури і заступника начальника вокзалу ще й, здається, політичну лояльність. Аліс перевіряли суто формально. Не те

що за "рідних" більшовиків. Щось не так — одразу в машину. У супроводі енкаведе. Настільки формально, що я й не пригадую, чи мене там про щось і питали. Щоправда, мав на руках рекомендацію з консульства. Мабуть, тому.

1 січня 1949 року випала бурхлива, вітряна погода. Невслікий корабель англо-канадської компанії "Купер Вайн Стар Компані" вийшов у відкритий океан. Океанські хвили, які я бачив уперше, той кораблик підіймали до сірих небес і опускали у темно-синє провалля. Я стояв у каюті, тримався за якесь поруччя і бачив, як з-під ніг вислизає підлога, а в повітрі літають тарілки.

Мої колеги по нещастю, побратими-земляки, кольором обличчя скидалися на китайців. Себе я не бачив. Морська хвороба косила з ніг майже всіх. Молодий священик походжав між хворими, читав молитви і просив Бога, щоб пронесло. Штурм розгулявся не на жарт. Згодом я помітив, що й священик, бі долаха, взявся за санітарну торбинку...

Я ж бродив кораблем, як найсправжнісін'кий моряк. Сам собі дивувався. Уперше ж на морі. А тут не просто море — Атлантичний оксан. Ще й, як той чорт, сердитий.

Завітав я на кораблі і в "заборонену зону". У машинне відділення, де двигуни й океан ревли ще сильніше. Механіки не гнали мене втрипня як "совєтського диверсанта". Залюбки все пояснювали. Я слухав їх. Пізнавав, а заодно й удосконаловав англійську мову на практиці. Час не повинен був минати даремно. Я цікавився всім. А особливо електричною системою корабля. Генераторами.

Після штурму мене зацікавила на кораблі ще одна для мене новинка, на той час екзотична. Тепер воно досить буденнє явище. А тоді... А втім, по порядку. Видалі нам усім у Німеччині по 2 долари і 50 центів. Це кишенькові гроші. Харчі і проїзд оплатила канадська компанія. У корабельному кіоску я вперше побачив кока-колу. 5 центів пляшка. Тоді такі були ціни. Я й причастився. Інші хлопці щось інше пили, а я все на кока-колу натискував. За 8 днів морської мандрівки я всі свої гроші "пропив". Аж смішно. Залишилося 15 центів. На телефон. Так я гадав. З ними я зійшов на канадський берег у Галіфаксі.

Місто розташувалося на горі. День стояв сонячний. Я ще в океані загадав собі: прибуду в сонячний день — стану щасливим, у похмурий — життя складеться на "трійку", у дощовий — краще й не думати. Я був щасливий: яскраво світило сонце. От після цього й не вір у прикмети.

Я в Галіфаксі не мав часу на оглядани. Запам'ятовував тільки будинки: мішанина цегли і дерева. Та вежу на горі —

“Годинник” міста принца Едварда. Я мав зателефонувати до Торонто. Мову я уже трохи зінав. Принаймні телефонну будку я знайшов безпомилково. До телефону, а там прейскурант — 25 центів дзвінок. Бракувало рівно 10. Я не хотів піти в кого їх позичати. Хоча уже мав знайомих українців. Усі ж дістали по однаковій сумі. Ну отож і не годилося до когось із таким проханням звертатися. Усі мої хлопці їхали в копальні: добувати золото і мідь. У провінцію Квебек, місто Валдор. Зголосився і я з ними. Так за компанію, несподівано навіть для самого себе, став “золотошукачем”.

Нас півдико персвірили, хто з якою спеціальністю сюди приїхав. Дізнавпись, що я фахівець-електрик, одразу запропонували мені роботу на будівництві підземних електричних поїздів. По-нашому “електричок”. А також трасформаторів і всього такого іншого, що пов’язано з електрикою. Я погодився. То мені імпонувало. Бо що мене чекало в Торонто, я не зінав. І не жалкував за ним. Синицю в руці я вже мав, про журавля мріяв...

У Валдорі пробув рівно рік. А контракт з компанією мав на 2 роки. Та я добре там попрацював. Рік йшов як на війні — за два. Як полюбляли казати більшовики, два роки виконав за 12 місяців. Заробив як на той час — та й на тодішню мою уяву — гарні гроупі. Все, що повинен був зробити, я зробив, і компанія відпустила мене без претензій. Контракт припинили. Я вільний у вільний крайні.

Тепер я їхав у Торонто не як жебрак, не з 15 центами у кишенні. Їхав як принц Едвард з міста Галіфакса. Таке я зробив порівняння. Про інших принців тоді я ще не чув. Окрім книжних, звичайно. Та й, чесно кажучи, нічого не зінав з біографії і принца Едварда. То я уже згодом довідався, із довідників, що той принц прибув до Канади у 1803 році. На 145 років раніше від мене. Щоправда, цей факт не дуже мене засмутив. Та й описую я сторінки не з його життя. А з власного. Галіфакська сторінка у Галіфаксі на тому й закінчилася...

ІСТОРІЯ З ФОТОКАРТКОЮ

Дісторія та, коли збоку поглянути, досить-таки романтична. Усе почалося з листа до брата Михайла. Подивись-но там, у Європі, написав я йому, за нашими гарними дівчатами. Час мені одружуватись. Грошенят трохи заробив. У доларах. А тут навколо самі хлопці, копальні і тундра. Та ще й десь вичитав, що мішані шлоби, як правило, кінчаються нещасливо. Поклав собі не перемішувати кров. Одружитися тільки з українкою.

Звернувся з цим серйозним питанням я до Михайла тому, що Іван був набагато молодіший і діапазон його вибору — тільки його інститут. Михайло ж на той час уже працював одним із редакторів газети Івана Багряного "Українські вісті", багато їздив, мав філософський погляд на житейські проблеми і знає мій смак. Ми настільки були схожі, що нас, як я вже писав, інколи сприймали за близнюків. Словом, я на цього покладався як на себе.

У Німеччині на ті повоєнні роки залишилося чи не найбільше колишніх советських біженців. Серед них, мабуть, найбільше українців. Переважно це були жінки, діти, політики і люди похилого віку. Наша родина, про це я також уже писав, була в дуже близьких стосунках з письменником Іваном Багряним. Після брошури "Чому я не хочу вертатись до СССР?" він мав море прихильників свого таланту: гарний поет, чудовий прозаїк.

Вони з братом часто виїжджали на різні літературні вечори. Іван Багряний належав до когорти авторитетних осіб. Мав ще неабиякій хист оратора, був далекоглядним політиком. На його літературні вечори люди приходили масово. Він уже тоді, окрім згаданої газети, створив і партію УРДП (Українська революційно-демократична партія). Вона перед українців, як і газета, називалася партією Івана Багряного. Була настільки авторитетною, що до її засновника примкнув тоді дуже сильний публіцист, письменник Василь Гришко, який відійшов від Степана Бандери, не зовсім поділяючи його крайні радикальні погляди. Примкнув до Багряного і письменник Григорій Костюк, багато інших знаних людей. Це переважно були, так уже

нас називали, східняки, хоча Іван Багряний категорично запречував цей пітучний поділ українців за місцезнаходженням українських регіонів. Вважав, що це розпорощує наші сили. Що це виїдно тим, хто хоче нас розділяти і панувати над нами.

В українських громадах того часу скрізь існували школи та гімназії. Молодь, яка не мала освіти під час німецької окупації України, діставала її тут, у таборах, де перебувало чимало української еліти. Потяг українців до знань викликав у німців захоплення. Багато хто з них піро дивувався, що українці, перебиваючись на хлібі й воді, часто не шукали роботу, а вчилися. Щоправда, чоловіки й дискутували забагато. Майже чи не всі належали до "найкрупніших політиків" світу. Це на нас позначалося згубно. Кожний мав свою особливу точку зору, єдино правильну. Нс помилкову.

Одержанвши від мене листа, Михайло, гордий довір'ям брата, якнайсерйозніше поставився до тієї досить-таки відповідальної справи. Я потім йому казав:

— Та маєш не тільки мій гарний смак, а й бездоганно гарний смак.

У відповідь Михайло посміхнувся:

— Підбирав як для себе.

Та це все родинно-юнацькі жарти. А тепер про саму геройно мого роману. Галю Дробот Михайло побачив на одному з літературних вечорів Івана Багряного. А згодом уже на з'їзді УРДП, у Шлясгаймі. Було саме так. Михайло розповідав, що тоді з'їзд їхньої партії обслуговували дівчата-українки в гарних українських блузочках-вишиванках. Гімназистки за офиціанток були. Спритна, струнка чорнява Гая — типова козачка — одразу впала в око Михайлова. Він ще й показав її Миколі Степаненкові. Той, не знаючи таємниці братів Воскобійників, подумав, що це Михайло підшукує собі наречену, і схвалив його вибір "на всі сто". Михайло попросив у дівчини фото. Гая відмовила. Та він таки дізнався, де вона живе, і зайдов з Миколою Степаненком до неї додому. Познайомилися з Галинами батьками — Іваном Савелійовичем Дроботом та Оксаною Марківною. Відрекомендувавши працівниками редакції газети "Українські вісті", коротко розповіли про мету свого візиту. Мовляв, чули, що їхня дочка гарна учениця, бере участь у художній самодіяльності, співає в хорі, тож вони хотіли б написати про неї в газеті. Але не вистачає дрібнички — її фотокартки.

— Ми б хотіли, — сказав Михайло, — надрукувати в газеті її портрет. Хай наша українська молодь дивиться, читає. З країн приклад бере...

Батьки не заперечували. Раділи за Гало. А сама геройня затяглася:

— Я ще не заслужила...

Довелося редакторові "Українських вістей" ще раз приїжджати у Шлясгайм. Цього разу пішов до гімназії. Познайомився з директором. Ще раз почув, що Галя відмінно вчиться, в хорі співає, бере участь в концертах, в п'есах грає чи не найголовніші ролі.

Директор виступив як адвокат газети. Переконав Дробот, що фотокартку треба принести. Без фото замітка — не замітка.

— Та й авторитет нашої гімназії зросте, — закінчив директор. — Це ж для газети!

— Хіба що для газети, — погодилася Галя. Так Михайло одержав її фотокартку.

Мабуть, на відміну від усіх інших, вона одна відчула, що Михайло дурить її. Потім у цьому переконалася. Газета вийшла. Коротенька інформація, але без портрета відмінниці гімназистки Галини Дробот.

Полетіла та фотографія, як поети пишуть, голубою ластівкою через синій океан. У Канаду, у провінцію Квебек. У місто Валдор, на золоті і мідні копальні. Глянув я на те фото і одразу до боса компанії.

— Треба у Старий світ — в Європу...

Бос не заперечував. У його компанії тепер електрика працювала справно. Як у нас, в Україні, казали — все було в ажури. За це не турбувався і я.

Купив я новенький костюм, кілька сорочок, краваток, модні черевики — і в Європу. Одружуватись. Спочатку приїхав у Новий Ульм — побачити брата Івана і сердечно подякувати Михайліві. А вранці другого дня, взявши адресу, сів па поїзд — і в Шлясгайм. До нареченої.

Батьки Галини зустріли мене привітно. Мабуть, як брата редактора. Сіли за стіл. Я канадські гостиці розпакував. Розмовляємо. А я все на двері дивлюся, Гало виглядаю. А її все нема і нема. Чи не сковали, бува, від непроханого жениха, гадаю. Коли ні — нарешті переступила поріг. Аж серце забилось. Глянув: "оригінал" ще кращий, ніж фотокартка.

Через три дні знову прийшов до Дроботів. Так само запросили за стіл. Пригостили обідом. Від чарки я відмовився. Це батькам Галини, бачу, теж сподобалося. Я тоді трохи відсунув стільця, набрався хоробрості і сказав:

— Слухайте, оце тут моя хата. Я вже вані, і звідси мене ніхто не вижене...

Батькові сподобалася моя рішучість. Він підрівнів сміявся. Я

ж міркував про себе так: “Як-не-як — не з табору ж ДіПі, а вільний хлопець, та ще з Канади. Має роботу, гроші. Добре одягнений. Якого їм ще жениха треба?”

Мати, як годіться матерям, сплеснула об чистий фартушок руками. Потім ще й кілька слів додала:

— Заарано їй. Гімназію треба кінчити. Здобути освіту. А тоді уж про заміжжя думати...

Потім довго розмовляв з Галею. Уже сам на сам. Згодом Галина дещо розповіла мені. Мати тоді їй на кухні сказала:

— Доню, сама дивись. З ним тобі буде або дуже добре, або дуже погано. Занадто рішучий він.

Через місяць справили й весілля. Священик благословив нас в українській церкві.

Галю я одразу забрав у Новий Ульм, до своїх. А сам через Атлантику і до “рідного дому”. Так я уже тоді називав Канаду. Отака історія з моїм одруженням. Дай Боже сьогодні, через 50 літ, кожному так “несерйозно” одружуватися і мати таку міцну і таку гарну родину, яку маємо ми з Галею. Це моя найкраща споруда, яку я збудував без архітектурного плану, глибокого задуму, якихось вагань і сумнівів. Мій брат і сват Михайло — доктор філософії. Знає Фейербаха, Канта, Гегеля. Я не мав часу на цих великих людей. Я весь час думав про маліх, аби вони пе жили без даху над головою. Так він про мене тоді сказав так:

— Прийшов, побачив, переміг!

Щоправда, ці слова належать не філософу і не йому. Але мені все одюо приємно їх нині згадувати. Думаю, і Галі також. Мама Галі — Оксана Дробот — у першій частині свого проповіді не помилилася: мені з Галею добре, вірю — їй також!.. На всіх найскладніших життєвих шляхах-дорогах. На всіх. Без винятку.

ЩЕ РАЗ ПРИВІТ, КАНАДО!

Dесь у перших числах вересня 1950 року я вдруге ступив на канадський берег.

— Привіт, Канадо! — привітався я з нею як з рідною.

Тепер я почувався зовсім по-іншому. Уже не належав до тих мрійників, які, маючи 15 центів у кишені, думають про копальні, переповнені золотом. Тепер мій гаманець уже спроможний був видати певну суму грошей, а тому я почувався у Торонто як англійський денді. Бо цього разу я приїхав саме сюди.

На мені елегантний костюм, сонце грас на моїх до бліску вичищених черевиках, чиста і добре випрасувана сорочка, модняча краватка “а ля Європа” і в документах графа: одружений. Це уже не “шалтай-болтай”. Такого без “скринінгу” сміливо бери на роботу. Та ще й на одну з кращих. За плечими — три закінчених освіти і дві — незакінчених. Цікаво, чи хтось ще може похвалитися такими знаннями? Приблизно так розмірковував я, йдучи вулицями Торонто і розглядаючи вітрини магазинів та позолочені вивіски фірм.

Я тепер не належав у цьому світі до самотніх людей і мав з того моральну втіху. Дружина у мене була не тільки красуня, але й розумниця. Так я думав тоді, і мою думку підтверджив час нашого славного подружнього життя. В ті дні вона ще перебувала в Німеччині. Там взялася, за моєю порадою, вивчати англійську мову. А тут, у Канаді, мріяли ми, нехай народиться наша перша дитина. Таку ми мали “сімейну програму” на найближчий рік.

Не знаю чому, але Канада приваблювала нас усіх. Можливо, своєю українськістю. Можливо, тому, що ми знали — це вільний світ і тут майбутнє нашої дитини. В Європі — тоді нам так здавалося — бродив привид нової війни. Тікаючи за океан, — так ми тоді майже усі вважали, — ми не хотіли, щоб дитина народилася в тому пеклі, яке пройшли ми: в “телятниках”, під чужими європейськими стодолами. А на канадській землі, на якій знайшли притулок і затишок сотні тисяч наших земляків. Канада завоювала довіру і симпатію в поневоленої України.

Десь приблизно таким чином я тоді розмірковував.

Перед моїми очима лежало Торонто. Місто, в якому я мав жити і працювати ще рік тому. Мав, якби ж не ота "екзотична" кока-кола на кораблі компанії "Купер Вайн Стар Компані". Номер телефону, що його мені дали в канадсько-му консульстві, я, звісно, викинув. Ще там, у Валдорі, на золотих копальнях. Вважав тоді, що він мені уже ні до чого. Ба, уявлялось, хоч навколо тебе тупіра, а під землею — золото. Та виявилося, що то лише приваблива реклама, розрахована на простачків. Золото там виміти ще за часів Джека Лондона. Але розумні підприємці і з міді творили золото. Невеличка частинка того золота у вигляді зелененьких купор залягла і в мої киппет. З часпо заробленими грошима тобі завжди легко: ти маєш добрий сон і тобі не сняться фільми жахів, пов'язані з різними картинками за участю поліції та податків.

Але тепер я шкодував, що викинув номер телефону.

Я ступав хідниками Торонто, і серце мені вистукувало ритм: "Я і Торонто, Торонто і я. Гарне місто на березі Онтаріо". З преси я знов: тут мешкає десь 70 тисяч українців та їхніх нащадків — дітей в другому й третьому поколінні. Ще довоєнних. Але де знайти тих дітей чи хоча б їхніх старенських батьків, коли в тебе жодної адреси? Я йшов далі вулицями, Приглядався до вивілок. Мусить хоча б одна бути українською мовою. Нарешті попастися. Я зайдов до української православної церкви. Почував рідне, до того ж Боже, слово. Помолився. Після богослужіння поговорив з нашими людьми. Вони охоче ділилися зі мною власним досвідом і давали сотні безкоштовних порад. Зупинився я на скромному помешканні і роботі електрика в компанії "Вестінгаузен", куди мені порадили звернутися. Десь в районі Ітобіко, поблизу Торонто. Отже, не в самому центрі міста. "Нічого, — мовив сам до себе — ми ще повернемось і до центру. А поки що — в розвідку". І я одразу визначив свій життєвий шлях — подався у бік Ітобіко.

У "Вестінгаузені" мене зустріли так, ніби чекали ще з минулого року. Призначили в "супервайзер інженерінг департмент". Назва посади мені сподобалась. Сама посада, як виявилось, також була непоганою. Бо за роботу платили гарно. Знаючи уже добре англійську мову, я незабаром очолив — чужинець, канадійці на мене косо дивилися — групу інженерів — "департмент". Бос мав задоволення і трохи від моєї роботи. Я також. Він тоді виконував державне замовлення: перемотував електромотори з 25 циклів на 60. Торонто на той час було єдиним містом на всю Північну Америку, яке щоночі активно "мігало" своїм

мешканцям світлом мерехтливих електролампочок. Або, як тут казали українці, — жарівок.

Перемотували по Торонто до 10 тисяч електромоторів за день. То була колосальна праця. І найрізноманітніших — від тих, що в кавоварках, пральніх машинах та іншій побутовій техніці, до тих, що в трамваях, підйомних кранах тощо. Правда, платили добре гроші. За порадою одного українця я написав листа до Канадської еміграційної служби. Відповіді не одержав. Надіслав другого, третього. Прохав пришвидшили приїзд до Канади дружини. Наголошував на тому, що вона при падії — чекаємо дитину. Я ще не мав канадського громадянства, про яке тільки мріяв. Просив за дружину і маму.

Нарешті дали “добро”. Підпукав більше помепкання. Переслав нову адресу рідним. Часлав. Мама приїхала першою. Щаслива, весела, радісна. Жартувала, вирвавшись на волю:

— Дитині потрібна бабуся. От я й примчала заздалегідь. Треба підготуватися...

Тепер Галю, дружину і невістку, чекали вдвох. Мама прибирала. Готовала кімнату. Щоб не було і порошинки. Розповідала про братів, де вони і як. Михайло влаштувався в Мюнхені. На радіостанції “Свобода”. Український відділ. У світі розпочалась холодна війна. Між цивілізованим світом і советським соціалізмом, який вони образно назвали — “соцлагерем”. А слід було б — “концлагерем”.

Іван одержав візу, готовувався до переїзду в Америку. Залишилася Гая та її родина. Я все писав до еміграційного комітету. У нас його ще називали урядом. Писав тим урядовцям. Нагадував, а вони все мовчали, ніби набрали води в рот з озера Онтаріо.

Нарешті у вересні 1950 року на канадську землю ступила і моя дружина Галина. За столом, щаслива і усміхнена, розповідала про несподівану пригоду:

— До нас, у Шлясгейм, під'їхав канадський військовий “джип”. Тато й мама пасторожились, якщо не сказати — налякалися. Страх усе життя їх переслідував. Я ж навпаки — зраділа. Подумала: від Олексія. Так воно й вийшло. По-мосму. З Гамбурга відплывли до Франції, у порт Гавр. А уже звідти до Галіфакса. Дорогою стрілася родина українського священика. Познайомилися. Потоварищували. Всю дорогу їла самі помаранчі. Начебто ними майбутню дитину пригощала. А з Галіфакса до Торонто. Уже поїздом. Отака історія. А тут ти!. Мама, квіти...

Ми всі почувалися добре. Страхи, війни, “будівництво комунізму” під дулами пістолетів, слава Богу, позаду. Вірили —

назавжди. Про це й просили Господа Бога — уже не за себе, а за наших людей! Тепер, устаючи із сонцем, казали:

— Доброго ранку, Канадо!

А ще через півмісяця:

— Доброго ранку, дитятко наше!

1 листопада 1950 року в Торонтському шпиталі побачила світ перша наша дитина — Лариса. І одразу стільки змін у сім'ї: я став батьком, дружина — мамою, мама — бабусею. Усе йшло за Божим приписом. Ми вижили. І я тоді, як і Михайло, як Іван, сам собі сказав:

— Врятували себе! Врятуємо й Україну!

Від тієї канадійської осені, що принесла в наші серця весну, в майбутнє простелиться довгий шлях, мине багато літ. Справжнісінький океан. А от за життєвою швидкістю це буде як одна миль. Літа — як баскі коні: летять — не зупиниш. І всі ці роки, навіть тоді, коли ще твердо не стали на ноги, ми думали про вільну Україну. І не тільки думали, а мріяли. Щось у силу своїх можливостей робили. Всі ми без винятку вірили, що настане той день, коли на наших майданах і вулицях замайорять жовто-блакитні стяги. Що Україна розпрашить крила і вільно, на всі груди зітхне, скидаючи зі своєї пшиї ярмо.

Я не думаю, що мені дорікнуть за нескромність, але з першого кредиту, який ми взяли, одразу виділили 500 доларів на видання “Білої книги про чорні діла Сталіна”. Цивілізований світ мав знати про те сталінське жахіття, яке більшовики принесли на нашу землю. З того часу і до нинішніх днів у Сполучених Штатах Америки ми завжди жили Україною, працювали на її утвердження. На її науку, культуру, пресу, освіту не шкодували коштів, зароблених нелегкою працею, недоспаними ночами...

Я маю твердий характер. Він гартувався з першого дня моого народження у самісінькому горнилі більшовицького пекла. Моя родина і мільйони таких українців, як ми, йшли дорогами тортур, знущань і смерті. Страшною музикою нашої юності дзвеніли у вухах висвисти куль, зойки розстріляних, стогні людей, що помирали голодними в українських селах. Одних стріляли за те, що вони належать не до тих рас, що їхні кати, інших — за розум. Третіх задля політичних розваг та політичних ігор. Я ненавиджу той час!



Олексій та Галина Воскобійники



Юрко Воскобійник у день закінчення університету
з батьками та дядьком Михайлом.

США, штат Пенсільванія

М. Стейт-Коледж



Батько і син - Олексій та Юрко



Сорок років потому. Зустріч матері Оксани Дробот з дочкою Марією, яка загубилась у вихорі ІІ Світової війни і була знайдена тільки в роки незалежності України.

США, Флорида, 1993 р.



Родина Воскобійників.
Діти і онуки



Будинки, споруджені будівельною корпорацією
Галини та Олексія Воскобійників.
США, штат Пенсильванія,
м. Стейт-Коледж.



Олександр Воскобійник,
курсант військової академії.
США.



Переможець риболовецьких
змагань Віктор Воскобійник.
США, Маямі-Біч



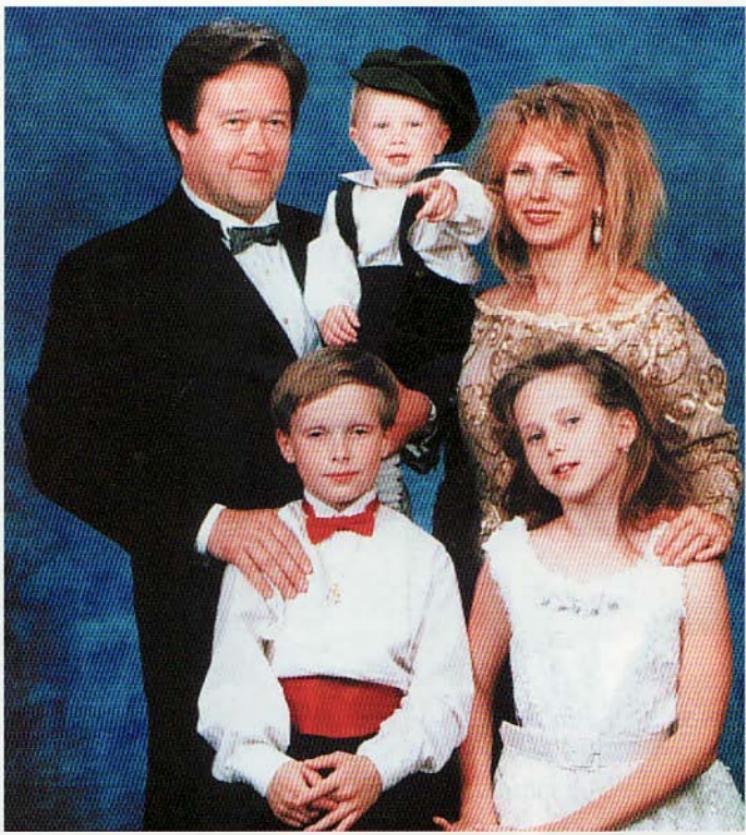
Галина та Олексій Воскобійники з онуками



Микола Дробот з сестрою Галиною Дробот-Воскобійник.
США, м. Філадельфія, 1962 р.



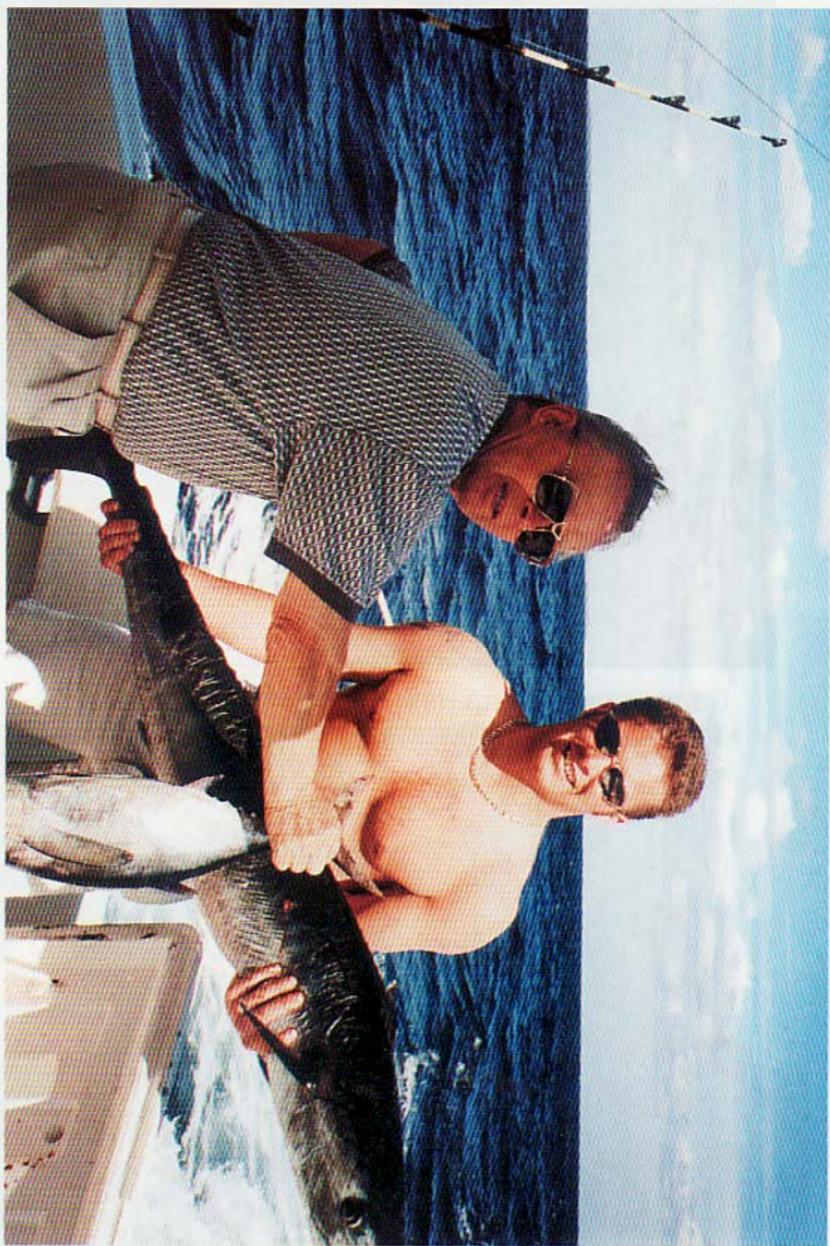
Лариса Воскобійник-Грищук з чоловіком Алексом та
дітьми Ніколасом, Олександрою і Ларисою.



Подружжя Юрка та Ніни Воскобійників з дітьми
Олександром, Юрком і Ларисою.



Будинок Юрія Воскобійника



Дід Олексій та онук Віктор
з рибальськими трофеями в Атлантичному океані.

УНІВЕРСИТЕТИ ЖИТТЯ

Працюючи у “Вестінгаузені”, я проходив вечорами свої життєві університети. Виробничо-технічні університети. Брав необхідні інструменти і йшов за адресами своїх клієнтів. Можна сказати, це було моїм підробітком. Або моєю практикою. Я лагодив холодильники, оновлював електропроводку. На ходу вчився, намагався щось удосконалити. Ховав електропроводку в середину стін. Робив її безпечною. З думкою про чужу сім'ю, про чужу дитину і трішки з розрахунком на сусіда клієнта.

- Хто це зробив?
- Вам подобається?
- Дуже. Це ж клас.
- Можу дати телефон майстра. Люксусовий спеціаліст...

Я так створював собі ім'я. Робив свій імідж. Я ніде “по-советські” не “халтурив”. Знав, халтура — це бізнесова смерть. Це одноденний заробіток. Без перспектив. Навчився переробляти опалювальні системи. Вони ставали економічнішими. Згодом у своїх будинках робив їх локальними — надійними і дуже економічними. Як функціонує така система, ніхто досі не розгадав. Вона застосовується в Америці тільки в моїх будинках. Її секрет знає тільки мій син Юрко і більше ніхто. Адже це сімейна таємниця. Ми ставимо такі системи в наших будинках силами членів власного сімейства. Без присутності сторонніх. Ми даемо тепло там, де треба і коли треба. Моя система опалює сто і більше кімнат одночасно, але тепло “живе” там, де хоче господар. Він може обігрівати дві кімнати серед ста, може одну. Це його бажання. Може всі сто водночас. І це теж його бажання. Якщо у нього багато зайвих грошей, чого в природі не існує.

У Канаді я переробляв “форнеси” (топки) з вугілля на нафту. У мене не вистачало ні рук, ні часу, ні сил. Я запросив до співпраці знайомих українців — Івана та Якова Лугових. Просив їх порекомендувати ще кількох не ліпнивців і не халтурників. “Фірма” здобувала своє ім'я. Вона не давала жодного збою. Якби це десь і трапилося, ми виправили б огріх безкоштовно. Але нічого подібного

не було. Так я проходив свої університети. Вони стали підвальнюю в моєму подальшому бізнесі, про який тоді я, здається, ще й не думав.

Поки що я в такий спосіб заробляв гроші. Бабуся, тобто моя мати, няньчила внучку, Галю удосконалювала англійську мову. Усі мали свої обов'язки...

17 березня 1952 року родина збільшилась: народився син Олександр. У нас з'явився ще один "канадець". Називали ми його по-сімейному Шуриком.

"Фірма" працювала справно. Несподівано до мене прийшло натхнення, як до поета чи письменника-романіста. Шосте чуття нашпигнувало: збудуй власний дім. Ти все знаєш. Причаймні його внутрішню начинку. Сам себе стримував. Сам собі відповідав: "Ще рано!" На цьому внутрішній діалог щоразу закінчувався. Тверезість підказувала: придивляйся, вчись, записуй. Хоч я мав — так мені й тепер думається — феноменальну пам'ять, був кмітливий. Не розхвалию себе. Шукаю відповідь на важке питання:

— Як стати швидше на ноги? Забезпечити себе і родину?

І не тільки фінансово, а й, так би мовити, духовно. Гроші без знань, без патріотичних почуттів також ніщо. А голі гроші — така ж порожнеча, як тоді, коли їх немає. Хоча дещо з іншим відгінком.

Через тиждень після народження Шури купив перше в своєму житті авто. За 160 доларів. Старий "Додж" 1936 року випуску.

Мабуть, жоден англійський принц не тішився своїм новеньким "Ролс-Ройсом" або "Бенглі" так, як я старим "Доджем". Я не палив. Але, вмопчувшись у старе авто, що "пчихало" чорним димом, смоктав "люльку". Такс в мене склалось уявлення про мільйонерів. Побачив кількох у кіно чи в журналах, і виробився певний стереотип. Таким за кермом "Доджа" я уявляв і себе.

Навчився водити автомобіль сам. На вигоні, в районі Ітобіко. Не маючи "лайсензу" (прав водія), я почав їздити тим авто по Торонто. Садовив усю сім'ю і виїжджав ледь не на центральні вулиці. Машини "стріляла" вихлопною трубою, лякаючи перехожих, окутували їх чорним димом і зупинялася на кожному перехресті. Канадійці з того мали втіху. Особливо іонаки. Вони пхали авто, розганяли його і реготали на цілій квартал.

Я на те не дуже зважав. Мав свою гордість — моє авто. Коли я нині сідаю в найсучасніший "Мерседес" чи "Кадилак", я згадую той "Додж" 1936 року. Крапцої автомашини за мій вік у мене більше не було. Причаймні ні одним автомобі-

лем у своєму житті не дорожив так, як моїм першим і останнім "Доджем".

Пригадую, коли мені доводилося проїжджати повз наш будинок, а мама виходила на руках з Шурою на вулицю, я кричав:

— Мамо, дивіться! Хлопець із Миргорода їде своїм авто столицею Канади. Я найбагатший у світі чоловік.

Торонто не є столицею Канади. Тоді я про це ще не знав. Але називав Торонто з високого сидіння власного "Доджа" са-ме так.

Добре пам'ятаю одну свою автомобільну подорож у 1953 році.

Я мчав до Беррі, якщо слово "мчав" у цьому випадку можна вважати доречним. До панства Маньків. На їхню ферму. Вони мали приватну ферму, а я мав близьку — за нікелем — авто. Обоє ми, власник ферми і я, дуже пишалися своїми над-баннями. І один одному показували їх з усіх боків.

Поверталися від Маньків ми ввечері. Наши щасливі лише світилися в промінні вечірнього сонця, сяяли посмішками. В машині почули звістку про смерть Сталіна, "батька всіх народів". Мама перехрестилася і сказала:

— Слава тобі, Господи! Нарешті ти цього вселенського ката прибрав...

Я, пам'ятаю, додав. Мабуть, досить по-вченому:

— Ката прибрав, а тabori і тюрми залишились!

Та хоч би як там було — звістка з іншого світу була гарною. Чи не найкращою з тих, що їх мені довелося почути за моїх 30 років життя.

Я РОЗПОЧИНАЮ БІЗНЕС

У Торонто, придбавши половину великого будинку, я почав здавати кімнати пожильцям. Прислухався до ширіх порад одного мого доброго знайомого канадійця. Ми самі жили в кількох кімнатах, а решту наймали різні службовці.

Я тепер менше витрачав часу на свої "промислові університети". Вивчав технологію бухгалтерії, систему податків, канадські закони. В моїй душі ще жив страх, закладений советською машиною по знищенню приватної ініціативи. Я завжди пам'ятав трагічну долю батька, який поплатився власним життям за те, що був ініціативним та енергійним.

Джиммі Кейс, здається, таке прізвище було в моего сусіда і співвласника будинку, запевнив мене, що я все роблю правильно. Немає жодних розходжень з канадськими законами. Це приемно було чути.

Так я розпочав своє бізнесове життя. Першим моїм правилом стало: ніде і ніколи не порушуй законів — і ти матимеш усе. Якщо держава справедлива до тебе, свого законосучняного громадянина. Якщо панує закон, справедливість і не приглушується ініціативою.

Минуло з півроку. До мене в гості зайшов Джиммі.

— Слухай, Алексе, давай підмалюємо будинок і продамо його на вигідних умовах.

— Для чого підмальовувати, — вихопилося несподівано в мене. — Я в тебе можу відкупити твою половину...

Він якось здивовано глянув на мене. В його очах ніби світилося питання: "Звідки ж у тебе такі гроші?" — а тоді мовив: — О'кей!

Ми домовилися. Наступного дня я чимдуж подався до Української кредитівки. Ризикнув — заставив свою половину будинку. Заплатив Кейсу гроші і взявся сам його "розмальовувати". "Розмалював" його до італійського палаццо. В будинку все блищаю і світилось. Але головне не зовнішній лоск — я подбав про "начинку". Про те, чого в інших будинках ще не було. Я підключив свою систему опалення. Повинен був думати про своє ім'я. Той, хто придає будинок, має бути

не просто задоволеним ним. Він повинен ним не нахвалитися перед родичами, сусідами, знайомими. Я закладав таким чином у будинок свою "безкоштовну" рекламу. Тепер господар міг не заглядати в тепломережу роками і мати спокій з електрикою. Що-що, а я це знов досконало. Сантехніка працювала так само справно. Я готував будинок як ДЛЯ СЕБЕ! Навіть трохи краще.

Я продав той будинок дуже вигідно. Усі були задоволені. Реклама спрацювала. Гості до нового господаря ходили як на екскурсію. Дивились на систему опалення і прищомкували язиками.

Тим часом я ризикував у друге: придбав ще більший і кращий будинок. Та й у багатому районі Торонто. Як у Києві кажуть, в "престижному". Там поруч у шикарних офісах працювали багаті службовці. Переважно ірландці. Кожен із них хотів мати за кілька кроків від офісу гарну квартиру. Ми з Галею їм у цьому допомогли. І збагатились ще на одну дитину. 1 жовтня 1954 року народився наш другий син. Назвали його Юрієм.

Все йшло якнайкраще. Та от біда — багато квартирантів мали власні автомашини, а гараж був невеликий. Його віддали першопоселенцям. Решту автомашин ставили де хто хотів. Я мав незабутню мороку. Ночами не спав. Усі вимагали господаря. Той хотів виїхати, той заїхати. Я біг, витираючи піт з чола, і то виводив, то заводив машини. Ні сну, ні спокою. Я тоді дав серед ночі слово:

— Продам цей дім і збудую свій. Усі квартири матимуть гаражі і паркувальні майданчики. Подібного безглуздя у мене більше не буде. Як так про людей не подумати! — дивувався тоді я.

Гая уперлась. Дуже їй той будинок подобався — не хотіла продавати. Гарний, престижний, в престижному місці.

— І не думай. Діти малі. Хай хоч трохи підростуть у спокої. Твоя ідея не помре...

Я мусив здатись на милість переможця і з нетерпінням чекати свого дня. Він прийшов незалежно від мене. Наче доля посміхнулася, хоча й не дуже. Нам несподівано повідомили, що в цьому районі міста заборонено здавати квартири. Тепер спокій міг нам тільки снитися. Я ж дав слово не порушувати законів і завжди їх дотримуватись.

По секрету від мене Гая обійшла всіх квартирантів — я про це дізнався згодом — і попросила їх у випадку, якщо прийде якась комісія, називатися нашими "кузенами". Ірландцям не хотілося кидати дім — поруч служба, і вони охоче погодилися на пропозицію Галі. Так українці з Дніпропетров-

щини і Полтавщини дістали в Канаді ірландських кузенів. Щоправда, ненадовго.

Через кілька днів після появи оголошення знайшовся покупець. Ми продали наш будинок і придбали новий, найкращий з усіх дотеперішніх наших американських придбань, — будинок на Палмерстоуні, в одному з найбагатших районів Торонто. Тут жили переважно багаті люди.

— Тепер мені до них рукою подати, — бувало, жартував я в колі сім'ї.

Справи у нас йшли добре. Я зловив свою рибку, але ще не золоту. Я не знайшов золота в копальнях Валдора, але в Торонто патрапив на свій Клондайк. Тепер треба його було ретельно розробляти.

— Відкриваємо власну фірму, — казав я дружині. — У будівельно-житловій галузі для мене уже немає жодних таємниць, яких би я не знав. Повір мені. Повір у мене...

— Я тобі вірю, — казала Гая. — Що задумав — ти зробиш. І зробиш якнайкраще, але ще трохи почекай...

Сьогодні це уже здається несерйозним, а тоді я й справді, як дитина, мріяв збудувати свій власний дім своїми руками. Особливо хотілося мені мати багато гаражів і кілька великих паркувальних площ біля нього. А ще басейн, водограй і дитячий майданчик з казковими персонажами. То була моя ідея фікс. Я ніяк не міг відмовитися від неї. Що ж до будівництва, то тут я був спокійний. Я вірив у себе. Я знов, що збудую так, як буде господар сам для себе.

З прогулянки прийшла мама. Гая сказала:

— Ви чули, що Олексій надумав?

— Що? — насторожилася мама.

— Збудувати свій будинок!

— А хіба це не свій? — перепитала мама.

— Він хоче своїми руками, — Гая глянула на мене. — Від фундаменту до даху. Чи я не так зрозуміла?

— Так! — відповів я. — Тільки не тут.

— Не тут! А де? — в свою чергу здивувалася уже Гая.

— Там, де ви хочете, мамо, в Америці...

Мама як стояла, так і сіла. Вона давно мріяла переїхати туди, куди раніше мене переїхали мої брати — Іван та Михайло. Хотілося матері, щоб усі її сини були під одним крилом. Маминим. Здається, вперше в нашему найфешенебельнішому домі дискусій на тему “Поїздка до Америки!” не було...



США
1953-2000

ПРОЩАЙ, ОНТАРІО! або Бермудський трикутник

З Торонто ми вийшли власним автомобілем рано-вранці. Ледь помітний туман висів над тихими водами Онтаріо. Ми любили це озеро. Чудовий пляж під назвою Васага, куди ми неодноразово виїжджали всією родиною. Діти гралися в пісочку, будували свої вологі замки, мама очима бабусі дивилася на онуків, а ми з Галею запливали далеко від берега. Ми любили це озеро і вважали його своїм. Не думалося тоді, що ми востаннє проїжджаємо повз нього, що більше ніколи не повернемося до Торонто. Думки снувалися інші: чи утвердимось на новій землі, чи відкриємо для себе Америку? Чи прийме вона нас у свої обійми? Чи стануть ті обійми материнськими?

Я ще раз задумав, як і тоді, коли плив через Атлантику до Канади: буде над Америкою сонце — щастя; буде похмуро — так на так; падатиме дощ — неприємність. Та, попри всі вагання, підсвідомість напіштувала: “Даремно не віриш — усе буде так, як задумав”.

Приїхали ми до Америки не в найбільш сонячний день...

Я належу до дуже непосидючих натур. Приїхавши у Філадельфію, я не міг довго сидіти склавши руки. Іван бігав у попушках ділянки під майбутній “білдер”, я допомагав йому. А одного разу, опинившись у колі земляків, послухав їхні телевені. Розводились про політику. Чомусь мова зайшла про відомий Бермудський трикутник. Його нерозгадану загадку. І чомусь згадали в цьому зв’язку поліцейське управління. Я спочатку не падав тому ніякого значення. Та й, чесно кажучи, уже перестав їх слухати, бо голова була забита власними проблемами. Де знайти гарну роботу, як прогодувати досить чималеньку сім’ю. І раптом хтось сказав таку фразу:

— А це такий самий Бермудський трикутник. Ні один електрик не може там впоратись...

Чи треба писати, що я одразу попросив повторити цю фразу і розповісти все спочатку, бо я нічого не зрозумів. Просто я їх не слухав. Маючи такого вдячного слухача, земляк залюб-

ки розповів мені те, що тільки-но розповідав усім. Знову не дослухавши до кінця, я заявив, що пірнаю в той Бермудський трикутник з головою. Земляки наче аж за голови схопились.

Схопились за голови і мої брати Михайло та Іван. В один голос вони заявили, що вперше бачать людину, яка добровільно прив'язує собі камінь на шию і стрибас у глибоку воду.

— Олексію, схаменись... Охолонь трохи...

Але я вже горів ентузіазмом і просив дати мені адресу або газету, в якій вміщено оголошення, що мене зацікавило. А суть справи така. Більше трьох місяців філадельфійська поліція розшукувала в чотирьохмільйонному місті майстра, який би розбирався в "ер кондішен" (кондішіонерах) і мав відповідну практику. Я чомусь був упевнений, що з поліцейським "ер кондішен" упораюсь успішно.

У Філадельфії йшлося до весни, теплі дні добре давалися знаки, підігриваючи полісменів до активних дій щодо охолодження своїх службових приміщень. Тому я негайно виїхав у їхнє головне управління з твердим наміром розібраться з цією передливою системою і так полагодити її, щоб задовільнити усі можливі вимоги.

Управління мало п'ять поверхів, а може, й шість — тоді, хвилюючись, точно й не запам'ятав. Було там кілька буфетів, кімнат відпочинку, а ще більядна. Скрізь силіо й бігало чимало полісменів, яким я повинен був дати прохолоду в гарячу пору року. Одне слово, застарілу систему охолодження слід було довести до пуття. Основою, головним елементом її були величезні металеві труби для повітря відповідної температури. Це — коротко кажучи, щоб не вдаватися в технологічні подробиці, які навряд чи цікавитимуть читача.

Мої філадельфійські друзі, які давно знали про роботу в поліцейському управлінні, уперто рекомендували мені туди не йти і з поліцією не зв'язуватись. Мовляв, система охолодження там — не що інше як "бермудський трикутник". Його ще ніхто не зміг розгадати, і ти не розгадаеш. Це для багатьох моїх попередників виявилось задачкою з багатьма невідомими. Я зінав, що камінь на ший — це рятівник безвольних людей у хвилину їхнього найбільшого розpacу. Але я до таких не належав і мене уже ніхто не міг зупинити.

Начальник поліцейського управління, критично оглянувши мене з ніг до голови, приблизно вирахував мій вік і після цього цілком серйозно запитав:

— Звідки ти приїхав?

Я зрозумів, що під цим запитанням він мав на увазі трохи інше: "Де ти такий розумний взявся?" — але високе звання (гадаю, не менше полковника) та природжена інтелігентність

змусили його стриматись. Я щиро розповів йому про все. Що за моїми плечима не перший рік роботи у цій галузі. Що я електрик-професіонал. Чимало в цьому плані зробило Торонто. Та заодно згадав про золоті копальні у Валдорі. Він, здається, залишився мною задоволений. І стримано побажав мені успіхів.

Вийшовши з його кабінту в супроводі двох полісменів, я, не гаючи часу, взявся до тієї пекельної роботи. Точніше, почав перше знайомство — визначив, що необхідно буде зробити. А виявилось — чимало. Судячи тільки з іржі і старезної системи опалення, все там закладалося ще під час першого читання американської Конституції Джорджем Вашингтоном. Ну, може, на кілька днів пізніше. Детально ознайомившись з усім обсягом робіт, я уклав угоду і почав діяти. Тут мені знадобилися мої українсько-німецько-канадські знання. Розпочав я з того, що замовив належного діаметру труби. Щоб читач мав про них хоч приблизне уявлення, можу сказати: будь-який на зрист полісмен міг пройти тими трубами не згинуючись. Начальник розпорядився негайно виконати мое замовлення, і я приступив до реконструкції системи охолодження, яка, вірю, і досі охолоджує запальних хлопців з філадельфійської поліції.

Через три місяці безперервної роботи все поліцейське управління могло уже тікнітись прохолодою, не шукаючи затінку. Вищий поліцейський начальник був зачарований. Він уперше за останні чотири місяці побачив майстра, який успішно виконав те, що від нього вимагалось.

І ще раз запитав мене, звідки я приїхав. Цього разу я відповів, що з Європи. А ще точніше — з України. Він у свою чергу уточнив, чи далеко це від Парижа, і коли почув, що до Парижа з України рукою подати, потис мені руку, широ подякував і додав:

— Ти в мене перший спеціаліст, який одержить, окрім чесно зароблених грошей, ще й премію...

Я йому широ подякував. І вхопився за живіт. Начальник запитав, що має означати цей жест і чи я часом — пожартував — не насміхаюсь з нього. Бо якщо, не дай Боже, бляшані труби прорве, то він мене знайде навіть у районі Бермудського трикутника. Такий у нього був жарт. Тоді світова преса чимало писала про Бермудський трикутник. Тому поліцейський начальник, очевидно, і згадав про нього. В багатьох американців він був тоді на язиці. Я запевнив начальника в своїх симпатіях і чесно призвався, що в буфеті його управління мені сьогодні підсунули свиню у вигляді сиропу кока-коли. Я випив його в самодіяльному розведенні. Суміш виявилася

“гримучою” і пошкодила мені шлунок. Так компанія “Кока-кола” двічі підвела мене: перший раз — на кораблі, а другий — в поліцейському управлінні Філадельфії.

Поліцейський лікар по-батьківськи втішив мене — адже я ще міг стояти і посміхатися. Сказав, що хоч травма шлунка й небезпечна, але не смертельна. Я йому циро подякував за такий точний діагноз, і він виписав мені рецепт: не їсти того, того і того, а перейти на саму сметану і молоко. І те, і друге пити протягом дев'яти місяців.

Наступні дев'ять місяців я й справді лікував шлунок сметаною і молоком, — кажу це без жартів. Так гроші, зароблені в поліцейському управлінні, пішли на молочко. Вистачило мені і моїм дітям.

З того часу рекламні вивіски “Кока-Коли” я обходжу десьтою дорогою. Як мені здається, свою порцію того напою я закінчив пити ще в поліцейському управлінні Філадельфії. До того ж у досить-таки нерозведеному вигляді. І в досить солідній кількості. Якої, мабуть, могло б вистачити років на сто. Бо, пам'ятаю, мені ту кока-колу давали даром. З того часу я заприсягся: хоч би що там трапилося, з поліцією ніколи не зв'язуватись. Навіть тоді, коли платять добре гроші і безплатно дають кока-колу у вигляді сиропу.

“АЙ ЕНД ЕЙ КОРПОРЕЙШН”

*П*ісля дев'яти місяців, постійно сидячи на молоці і смектані, я таки спрівді пішов на поправку. Шлунок турбував мене все менше і менше. Я поступово переходив і на інші молочні продукти. Поступово поліпшувалось самопочуття. Саме на ту пору у нас і народилася ідея створити власну фірму. Ми назвали її “Ай енд Ей Корпорейшн”. Чи треба тут уточнювати, що це було спільне новонароджене дитя трьох братів Воскобійників — селянських напівсиріт із Миргорода — на незнайомих землях Пенсільванії? Дітей із 21-го, 33-го років, років голоду, з 37-го розстрільного року і часів Другої світової війни й окупації.

Трапилося це в один із вихідних днів. Ми зібралися всі разом. Усією родиною. На сімейну раду перед першим своїм і дуже відповідальним життєвим кроком, якщо врахувати, що у мене особисто за плечима, окрім практичної роботи, не було не те що будівельного інституту, а й будівельних курсів. І все ж ми наважилися. Я запалив усіх вірою, оптимізмом і впевненістю. У мене свято вірили мама і дружина Галина. Активно підтримував Іван. Словом, вийшло так, що всі “за”, а відповідальність лягала найбільше на мене. Найщасливішого сиділа серед нас мама. Не пам'ятаю її такою в Україні. Там постійні страхи, постійні переслідування. Скрип дверей, хлонання віконниць від вітру — постріли в серце. Здавали нерви, щезала посмішка — супутниця здоров'я і життя. І радість тут. У вільній Америці. Безкласовий. Беззлобний. Усміхнений. Де бос і робітник — поруч. Забіжу наперед. Під час великих свят — Дня Подяки, Різдва, Великодня — ми також разом: родина боса, родина робітника. В Америки свій характер — ніхто ні кому не заздрить. В усіх однакові стартові можливості. Хочеш стати багатим — працюй. Тут немає класової психології, немає ненависті, немає заздрості. Принаймні я їх не відчував. Я творив таку атмосферу сам.

Музика, співи, танці, святкові столи в найкращому ресторані і подарунки для всіх жінок. Хай скромні, але всім однакові. Тут усі рівні. Усі щасливі. Усі з посмішкою на устах. Тут свій характер у народу. Ти живеш у країні посмішок.

Після моого філадельфійського успіху в поліцейському управлінні та дев'ятимісячного лікування смєтаною мій авторитет в очах моїх рідних і близьких помітно зріс. Помітно зміцніло й здоров'я. А це не абищо. Я й сам це досить швидко відчув: коли добре працює шлунок, одразу світлішає голова і з'являються досить-таки тверезі і сміливі думки. І я наважився.

На першу розширену сімейну раду зібралися всі без винятку. Тихо розсілися. Навіть діти принишли. Їм також передалась атмосфера якоїсь урочистості. Сьогодні вирішується щось важливе — брати Воскобійники закладають фундамент під своє фінансове майбутнє. Не світле, не те, що за горизонтом. А те, що поруч тебе. Реальне.

Усі мовчали. Першим заговорив Михайло. Він коротко сказав, що Олексій у Канаді опанував усі ділянки будівельного бізнесу. Має глибокі знання ринкових відносин і законів Канади і Америки, добре обізнаний з податковою системою... Йому, мовляв, і карти в руки. Я посміхався. Щодо Америки і її законів Михайло перебільшував, але мені приємно було це чути. Особливо з уст старшого брата. Він цим самим начебто оголосив: "Відпині, Олексію, у нашій родині ти старший!"

Я перебив його:

— То, може, очолиш фірму, Михайлі?

— Ні, Олексію. Фірму очолювати тобі. Мої практичні знання у будівництві — це копання траншей. Іван чудовий кресляр, інженер — вам і карти в руки. На мене дуже не розрахуйте: мое покликання — книги, перо. Я журналіст, історик. Дасть Бог — знайду роботу, захищатиму докторську. Гая і Микола, — показав на Галиного брата, — також підсоблять. Гая — в бухгалтерії, Микола — у будівництві. Вважайте, є фірма.

Я не заперечував. Тільки твердо сказав:

— Оскільки я бос, то нагадую: будівництво — не анархія, а єдиний чіткий механізм. Десь збій — і напів будинок завалився. А з ним — бізнес. Будинок споруджувався роками, а банкrottом стаєш за одну ніч. Ми повинні це пам'ятати.

Передостанню фразу я десь вичитав і завжди її пам'ятав. Звичайно, я не збирався споруджувати свої будинки роками. Але це так сказав, до слова. Будував я всі свої будинки не довше ніж за 99 днів. Таке ставив перед собою завдання і його виконував. Завжди! Не схібив жодного разу.

Мама наступного дня пішла до церкви. Поставила найбільшу свічку. Дякувала Богові і просила Бога за нас за всіх.

— Все буде гаразд, — шепотіла мені на вухо. — Я в тебе, Олексію, вірю. Ти весь у батька. Бог не покине нас. Ми дуже

намучились. Ми маємо право на краще життя. Не покинув нас в Європі, не покине і в Америці....

Мама говорила гарні слова. Підбадьорливі. Дуже доречні. І коли в душу закрадалися сумніви — я відганяв їх маминими словами. Вони мені завжди допомагали. У найскладіші моменти життя. Я вірив: з нами Бог. І все буде так, як ми задумали.

Будівництво розпочали з власного будинку. Як кажуть, на три сім'ї. Я мав кошти, продавши престижний будинок у Торонто, на бульварі Палмерстоун. Продали й у Філадельфії старий дім. Через кілька місяців переступили поріг першого свого будинку. Збудованого власними руками. Мама не могла натішитися. Календар показував рік: 1957.

На честь закінчення будівництва ми, троє братів Воскобійників, святково одяглися. До нас урочисто приєдналися також одягнені в святкове мама, Галя, діти. Приїхала дружина Михайла, теж Галина, з малесенькою донечкою, названою на честь нашої мами — Мариною. Таким було перше сімейне фото на фоні нашого першого власного будинку у Філадельфії.

ШЕДЕВР СТВОРИЛИ, АЛЕ...

Окрилені своїм першим власним філадельфійським будинком, ми негайно кинулися в пошуки нової ділянки землі під новий будинок. І дуже швидко знайшли таку ділянку. В гарному, мальовничому районі. Всі страхи й сумніви, що без спецосвіти можна збудувати один із кращих будинків у Філадельфії, залишилися позаду.

Тепер я уже не сумнівався в тому, що я МОЖУ! Але тривалий час не міг позбутися однієї думки. Ніби хтось поселився в моїй душі і все допитувався:

— Олексію, як це тобі вдалося? Ти можеш відповісти?

Я не міг. Бо й справді, без закінчення будівельних академій, університетів, архітектурних інститутів, навіть без будівельних курсів і не маючи взагалі ніякого будівельного фаху мені вдалося збудувати кілька чудових багатоповерхових будинків, на які одразу знайшлися покупці. А це вже чи не найкраща оцінка у нашому бізнесі.

Від того моменту усі ми жили новими будинками і новим майбутнім. Я був цілком упевнений, що все передбачу, нічого не проморгаю. У жодному із моїх будинків не буде недоглядів чи прорахунків. Для нового будинку розробив усе до найменших деталей. До найдрібніших дрібниць. Бо комфорт і досконалість повинні стати нашою реклами — рекламою “Ай енд Ей Корпорейшн”.

Я уявно переносився в наші апартаменти, подумки ставив себе на місце пожицьців. Мав усе помітили, передбачити, нічого не забути. Заради майбутнього мешканця, в ім'я його комфорту й задоволення. Враховував усе. Навіть передбачав, як можна буде переставляти меблі, телевізор, де поставити розетки, яким буде освітлення. Все має бути для людини, яка тут оселиться. “Олексію, — сказав я собі, — ти будуеш апартаменти не ДЛЯ СЕБЕ, ти їх будуеш ДЛЯ ЛЮДЕЙ!”

Я пам'ятаю тата в роботі. Придивлявся до його поведінки з людьми. Бачив його доброту, знов про його матеріальну допомогу бідним. Його найтепліше ставлення до сусідів. Все це в підсумку врятувало нашу родину від поїздки в “екзотичні краї” півночі Росії. Нині, з відстані пройдених літ, я усвідом-

люю, скільки всього якнайкращого вкладено в мою душу, в душі моїх братів. І саме ним — батьком. Батьком і матір'ю. Вона, мати, незважаючи ні на що, виконала батьків заповіт — зберегла нас і вивела в широкий і вільний світ, де ми стали плодьми.

Загалом у Філадельфії наша “Ай енд Ей Корпорейшн” спорудила чимало гарних, престижних будинків. Як житлових, так і комерційних. Їх збудували, як кажуть, через дорогу від нашого помешкання — по Сьомій вулиці.

Усі наші будинки були на славу. Не будинки, а картинки. Ми з Іваном надзвичайно пишалися ними. Найкращий мармур. Різьблені двері і вікна, наче з казкового замку. Фурнітура з позолотою. І, нарешті, паркувальні майданчики. Спокій і затишок для майбутніх мешканців. Осторонь міської метушні й шуму. Поруч басейн, водограй, дитячий майданчик, каруселі, гойдалки.

Згодом, після кількох перших філадельфійських будинків, ми, брати, розлетілися з рідного гнізда. Михайло пішов до університету. Іван заснував свою будівельну фірму. Я ж залишився зі своєю “корпорацією” — мамою, Галею і дітьми. Всі вони вірили в мене, я вірив у них, а всі разом — у наш будівничий бізнес, за який ми взялися і який не збиралися покинути...

ДЕМОКРАТИЯ ПО-УКРАЇНСЬКИ, або Українцю потрібний “варяг”

Беручись за бізнес, я, мабуть, тільки у Філадельфії чітко усвідомив, що бізнес — це завжди РИЗИК! Ризикувати треба. Без ризику бізнесменом не станеш. Але ризикувати з ГОЛОВОЮ, а не ГОЛОВОЮ.

І друге: бізнес — це характер. Не маєш характеру — в бізнес і не сунься.

Саме про це я й хочу розповісти — про надзвичайно показову річ. Як не прикро, у нашій роботі вона — типове явище.

А трапилось це, коли ми закладали фундамент під свій другий філадельфійський будинок. Хтось іх друзів-емігрантів, пам'ятаю, сказав мені:

— Олексію, ти б на роботу до себе взяв наших українців. Хай би заробили якусь копійку. Особливо бідують вони у Венесуелі, Бразилії... Дозволиш, я зателефоную, викличу, вони негайно прийдуть...

— Не заперечую, але тільки будівельників, — мовив я. — Мені однаково, кому платити гроши. Аби гарно працювали. А тут ще земляки. Хто їх підтримає, як не ми!..

Згадалися і мої поневіряння по Німеччині. Мав стільки спеціальностей, а ніякої роботи, по суті, не знайшов. Бо все передусім для німців. А для чужих потім.

Узяв я тих українців на роботу. Гарні люди. Спочатку й добре працювали. Я до них ставився з особливою увагою. Їхні життєві дороги були моїми життєвими дорогами. На перших порах я навіть радів. Нас об'єднувала не лише важка еміграційна доля, а взаєморозуміння, мова. Взаємовиручка.

Разом працювали, разом обідали. Разом відпочивали. Та незабаром я помітив, що наші будівельні майданчики перетворюються в дискусійні клуби. Природжений український індивідуалізм перетворився в суцільне отаманство. На будівництві всі намагалися стати старшими, і кожний із старших запевняв мене, що його точка зору найправильніша, хоча я того не потребував. Усі вносили в будівництво свої корективи. А гра-

фік робіт був уже затверджений. Розроблений до останнього, як кажуть, гвинтика, кранника. Нічого не випадало з мого поля зору.

Потім після дискусій про будівництво моїм землякам хотілося поговорити про політичну ситуацію в Україні. Як наслідок стало мало тридцяти хвилин на обідню перерву. Вони запропонували її збільшити. Дехто йшов з роботи передчасно, бо йому дружина сказала, що "обід прохолоне". Інші брати по крові десь вичитали, що сандвічі слід пережовувати, а не ковтати. І то кожний шматок не менше як двадцять сім разів. Так, мовляв, пише американська преса. Я стільки "наковтався" тих "порад", що незабаром зрозумів: моєму будівництву прийде кінець. З ними я ніколи не збудую в Америці свого другого будинку. Більше того, втрачу тут і те, що заробив у Канаді. Терпець мені урвався. І під час однієї "розширеної" обідньої перерви — на прохання моїх земляків — я сів за стіл разом з усіма. Вони "науково" пережовували американські сандвічі, а я, слухаючи їхні теревені, спокійно писав. Я їм усім виписав грошові чеки. Вручив і сказав:

— Ось ваші зароблені гроші. Ви всі можете зібратися в одному якомусь місці і обговорити геть усі наболілі проблеми. Наговорившись, можете скласти ці гроші докупи і започаткувати своє власне будівництво. Далі я будуватиму сам... Без вас.

Недоїдені сандвічі так і залишилися на столі. Я набрав американців. Ті не бігали до мене зі своїми пропозиціями. Не розповідали про політичну ситуацію в Америці. Не вчили мене, як кусати чи ковтати і скільки разів пережовувати їхні американські сандвічі. Вони просто працювали, і кожний з них виконував те, що від нього вимагалося. І ми тоді, на наше щастя, свій другий філадельфійський будинок здали своєчасно.

І ще одне мое спостереження щодо нашої української менданності. Ті ж самі українці, що працювали в мене, у боса-американця працювали набагато краще американців. Такий український парадокс. Інакше це й не назвати.

Тепер я твердо знаю: щоб працювати на супервідмінно, кожній групі українців треба мати над собою боса-чужинця.

В боса-італійця українець працює як віл. В боса-українця — через пень-колоду. Ми з тобою, мовляв, однакові. Однакові й наші емігрантські долі, то чому ти хочеш бути над мною "зверхником"? Хоча ти хотів тільки матеріально підтримати його самого і його родину.

Той випадок "з пережовуванням", де кожній собі бригадир, я згадав тому, що сьогодні, коли думаю про будівництво

нашої держави — України, то воно мені також нагадує “пережовування сандвічів”, де кожний бригадир, а точніше — “вождь” тієї чи іншої партії дає свої поради, як будувати державу: один пропонує аворитарність, інший — повернутися до тоталітаризму, третій — взяти на озброєння китайський соціалізм, четвертий — шведський, п'ятий — ринкову систему Америки чи Японії, але ніхто не хоче будувати на свій лад — на український. Бо такого ладу сьогодні в Україні просто немає, як немає единого, з умінням перспективно мислити державного мужа, який би чітко бачив найближче майбутнє і знав, як його будувати. Для цього потрібний і характер, і знання, і тверде переконання в своїй правоті, а не суцільне шарахання то в один бік, то в інший. При такому розхитуванні ніякі будівельні конструкції не вигримають. Передчасно розваляться, не дочекавшись даху над головою.

Я дійшов висновку: українцю потрібний “варяг”. Свій своїм керувати не може — починається демократія по-українськи. Як на Київській Русі. В генний ментальності українця ніякої еволюції. Отож треба своїх учити і привчати до нових, сучасних вимог. Наполегливо і терпляче працювати з ними.

Такий мій погляд на перспективу. З ним можна погоджуватися і не погоджуватися. Я ні з ким дискутувати не збираюсь. Я люблю працювати і досконало знаю свою справу.

КУРС НА МАЯМІ

Після успішного завершення будівництва у Філадельфії я вирішив піднести родині "сюрприз". Серед американців (та й нашої діаспори) чи не найчастіше згадується екзотичне узбережжя Атлантичного океану: Маямі, Палм-Біч, Кі-Вест і частенько Багами або Гаваї. На багамсько-гавайські острови я ще не замахувався, а от у Маямі вирішив поїхати. І то негайно. Пропозицію мою вся родина зустріла на "ура".

Ми взяли великий автомобіль і одного сонячного ранку вирушили до південних берегів США.

Океан зустрів нас неймовірно прозорою голубизною. Температура води сягала десь 30 градусів за Цельсієм. Про повітря я вже мовчу — воно нагадувало про гарну парильню.

Море квітів веселкових кольорів, овіяні й оспівані постами й мандрівниками екзотичні пальми і таке ж розмаїття полуденних фруктів та овочів просто зачарувало нас.

Тут хочеш не хочеш, а ловиш себе на думці: зароблю великі гроши і неодмінно збудую собі дім на узбережжі Атлантики. З усіх районів, які ми об'їздили, чи не найбільше нам сподобалася місцевість з не зовсім милозвучною як для українського вуха назвою: Бока-Ратон.

Соковито-зелені англійські газони, різnobарвні азалії і дивовижні кольорів квіти місцевих магнолій — все пробуджувало ліричні настрої, хотілося якнайшвидше переїхати сюди, в цей райський куточок. Мріялось про яхту, подорожі до Багамських островів і незвичайну риболовлю, про яку я поки що знав лише з голубого екрана телевізора.

Кілька днів перепочинку на узбережжі сонячної Флориди ще більше заохотили мене до праці. Невтомної праці. Тепер у мене з'явилася мрія, яку я повинен був утілити в житті: перебратися сюди. Таке ж бажання виявили і мої діти, які пообіцяли, коли підростуть, продовжити будівельну справу батька. А поки що назад, до рідного дому, в Пенсильванію.

Поверталися не тільки засмаглі, але й щасливі. Автомобіль навантажений помаранчами, я — оптимізмом. Мене чекала велика робота.

— Галю, — по дорозі додому сказав я. — У Філадельфії мене уже мають за серйозного будівничого. У мене чимало будинків, гарна ділова репутація. Треба її підтвердити.

— Що ти хочеш цим сказати?

— Я дістав велике замовлення. Із Стейт-Коледжа. Будова на два з половиною мільйони. Я хотів би порадитися...

— Олексію, ти що?! — вона посміхалася. — Чого ж ти досі мовчав? Так, чого доброго, ти станеш мільйонером.

— Тільки з тобою. При твоїй підтримці, яка варта мільйонів.

— Не підлизуйся. Уже таки надумав.

Не пригадую, чи поцілуvalа мене тоді Галя. Здається, що ні, — вона була за кермом...

НЕ ТОЙ ТЕПЕР МИРГОРОД

*М*ама приїхала із Сіракуз. Після Нью-Йорка Михайло перебрався у Сіракузи. В місцевому університеті читав лекції. Мріяв стати доктором наук. День і ніч працював над дисертацією. Мав воскобійниківський характер: задумав — доб'ється.

Ми з братом Іваном сказали: працою, твори — фінансово допоможемо. Мали свою родинну гордість, прагнули досягти найвищих вершин, біля підніжжя яких ступали: культури, науки чи культурного будівництва.

У Михайла народилася друга дочка. Назвали Наталочкою. Старша дочка Марина тепер доглядала за молодшою. Мама вважалася найстаршим нашим педагогом. На дві сім'ї. Тепер гостювала у нас. Давала перші уроки Віті — нашему наймолодшому синові.

Ми з Галею виїхали у традиційну “розвідку”. До Стейт-Коледжа. Замовлення на будівництво приваблювало нас, якщо не сказати — зваблювало. Потрібно було все досконало зважити, вивчити на місці. Пам'ятали свій перший фешенебельний будинок-красень у Канаді. Пам'ятали і не могли забути: збудувати збудували, а про те, що здавати квартири в найми в тому районі не дозволялось, — не поцікавилися. Таке не забувалося. Бо тоді ледь не прогоріли.

Того раннього ранку, коли діти, сповнені вражень від екзотичної Флориди, ще бачили у Філадельфії сни про королівські пальми на березі голубої Атлантики, ми з Галею зупинилися на пагорбі на під'їзді до Стейт-Коледжа. Перед нами, скільки сягає око, розкинулася велика зелена долина біля підніжжя легендарної гори Нигані. На тлі далекого голубого неба гірські — у мареві — краєвиди, шедро усіяні зеленими лісами. Краса неймовірна. Поміж горами серпантином звиваються дороги, виблискують смарагдово озера і річечки. Неначе рідний Миргород, але не той. Американський. Тут дихалось легко, свіжо. Я у Філадельфії часто хворів. Легені не витримували задухи і розпеченої на асфальті вологого повітря.

Переїдемо сюди. Сюди, до підніжжя гори Нигані, яка при-

носить — за легендою індіанців — людям щастя. Один раз побувавши тут, залишився назавжди. Я в це не вірив, але так говорилося у легенді.

До приїзду сюди читав у Філадельфії довідники. Уже все знат. Не тільки легенди. А як народилося місто у цій казковій долині. Хто і коли його заснував. Чим воно тепер живе, як розвивається. Без цього не можна. Я повинен був знати перспективу міста. Постійно згадувалась улюблена фраза Наполеона: "Головне ув'язатися..." Це правда. Так і в бізнесі.

Ужс напам'ять знат біографію міста. З тих же довідників. У 1759 році білій поселенець Джеймс Роттер завітав у "Долину щастя" з приятелем Томпсоном. Він піднявся на вершечок гори Нигані, глянув навколо себе і вигукнув:

— Боже мій! Томпсон! Я відкрив цілу імперію!

Тепер я міг повторити його слова. Я також для себе відкрив — казку в тій імперії. Через сорок літ — не після мене і Галі, а після Роттера і Томпсона — у 1789 році два полковники з революційної армії Паттон і Мілс заснували тут виробництво сталі. В 1885 році відкрито першу вищу школу для фермерів. А згодом, за розпорядженням президента Лінкольна про вільні землі для школництва, вона перетворилася в Пенсільванський агрокультурний коледж — Пенсільванський Стейт-Коледж. Звідси і назва міста.

Ми з Галею завітали в комерційну палату. Нас цікавило все. Абсолютно все. Ми не мали права на помилку. Нас зустріли люб'язно. Усміхнений клерк подав детальну інформацію про місто. На 1900 рік — 425 постійних мешканців і 433 студенти. Більшість без житла. У 1947 році — порівно: жителів і студентів по 6 тисяч 400 чоловік. З 1953 року Пенсільванський тепер уже університет набув темпів розбудови — широку в ньому навчається все більше і більше студентів. Розширяються факультети, їхні відділи, зростає кількість різноманітних спеціальностей. Ще через десять років у місті налічується вже 20 тисяч осіб, з них понад 16 тисяч студентів.

З'являються науково-дослідні лабораторії, різні майстерні.

Службовець з комерційної палати поінформував:

— Є у нас лікарня, три банки, 34 церкви, синагога. Поруч залізниця. За містом — летовище. До Філадельфії 190 миль, до Піттсбурга — 135, до Буффало — 210, до Нью-Йорка — 245.

Ми знали уже все. Чи майже все. Адже це було місто, в якому збиралися працювати, а може, й жити. А якщо жити, то, мабуть, довго. Тепер я говорив "ми". Наша фірма "Алекс снд Гелен" підпирається дільми: Юрко мав 12 років і уже добре утримував у руках тачку, Віктор, який рано покинув іграшки, накладав у ту тачку цеглини, плитку. Їх ніхто не примушував

до праці. Але гени Воскобійників і Дроботів давали про себе знати в ранньому віці. Ми не заперечували. Думали тільки про їхню безпеку. Я завжди був поруч.

Від'їджали із Стейт-Коледжа вранці. Ми йому не казали "Прошай!" — швидше за все казали "Вітаємо!". Ми, здається, знайшли те, про що мріяли: тихе, зелене містечко. Затишок і спокій. За своїм ритмом життя, за свою доброю провінційністю воно нагадувало мені рідний Миргород, Галі — Кам'янське. А точніше — село Зорю. Усе як у нас. Тільки люди інші. За мовою, за усмішкою, за добробутом. Як нам хотілося, щоб і в наших Миргородах і Кам'янських трудових життях протікало так творчо, ініціативно і мирно. Щоб ніхто не порушував законів, щоб нікого життя не вчило красти. Щоб ніхто не примушував людей нагайкою і маузером до безплатної праці, до норм виробітку трудоднів, за які грошей також не платили. Щоб не було московських матюків, "тикання" і сибірських концтаборів.

Я пам'ятаю ще зі школи. Здається, Павла Тичини:

Не той тепер Миргород,
Хорол-річка не та...

Правду він писав, хоч і думав про інше. Не той тепер Миргород. Дай Боже, щоб він знову відродився зі своїми соборами, церквами і щасливим життям українського вільного люду. Як тут, у Стейт-Коледжі, — у нашему новому Миргороді.

"Не той тепер Миргород". Не той. Американський. Щасливо-усміхнений і доброзичливий, як усмішка. Американська усмішка!

ВА-БАНК!

Після, коли я чорним по білому мережу ці рядки, вершиною снується думка: "Щоб досягти найвищих вершин, поруч потрібно мати вірного друга. І не просто друга — однодумця. Людину, яка мислить так, як ти. Робити так, як ти, думає синхронно з тобою". Без компліментів і лестощів, мушу сказати, — це мій моральний обов'язок, — таким другом і соратником була і є моя дружина Галина.

Сріблястим серпантином автостради тихо шурхотіли колеса "Георга-IV". Гая вдягла ніжно-блакитний спортивний одяг, я — свою шоферську куртку і джинси. Легенький вітрець вривався в кабіну і освіжав напіз засмаглі лиця. Кожен думав про своє, але, як виявилось, про одне і те ж.

— Про що ти думаєш? — запитала Гая.

— Не зрозумів, — відповів я.

— Про що ти зараз думав? Про тяжку працю і позичку? — перепитала вона.

— Ти що, читаєш думки?

Так, я думав саме про це. Чи дадуть мені кредит.

— Я сьогодні заходила до банку. Геррі Глейзер став його президентом. Я його щиро привітала. Він подякував. Сказав, що ми на нього можемо розраховувати. Він не хотів би втрачати таких клієнтів, як ми. Навіть якщо переїдемо у Стейт-Коледж. Олексію, Глейзер у тебе вірить, — кричала Гая, намагаючись пересилити шум автомобільного двигуна. — Не суши собі марно голову.

— Ти певна?

— Абсолютно!

Ми в'їжджали в Стейт-Коледж — гарне, вічно молоде студентське містечко.

— Наша золота перлина, — посміхнувся я. — Настав час познайомитися з нею ближче.

Землю ми підбрали поруч з університетом. Усі хотіли жити в центрі. Усі хотіли мати помешкання під рукою — і службовці, і студенти.

Місто зростало на очах. Я зрозумів: треба будувати не "гарден тейп" (невеличкі будиночки), а великі апартаментові будинки. За планом все йшло добре. Та от біда: у Стейт-Коледж

діжі відомий будівничий поки що не мав де жити. Швець ходив без чобіт.

— Не журись, — мовила Галя. — Я вічно молода і, як ти кажеш, енергійна. Матимеш, друже, офіс на колесах. Все однож іздити то в банк, то з банку. Філадельфія тут, Філадельфія там. Фігаро на колесах. Бачитиму дітей, звітуватиму тобі. Хай кінчають школу там. А наступного року уже сюди. У твій дім...

— І наш, — уточнив я.

Так і вирішили. Спочатку взялися за розпродаж престижних квартирних будинків у Філадельфії. А останнім продали і свій дім-красень з великим купальним бассейном, тенісним кортом для дітей і патіо...

Через тиждень-другий зайдли до Глейзера. Він уже й справді сидів за дверима із золотою табличкою "Президент". Треба сказати, що я задумав побудувати у Стейт-Коледжі свій перший семиповерховий будинок з бассейном, автостоянкою, гаражами, вічною зеленню. Канадійський урок нічних викликів постійно стукає у моїй пам'яті.

Свій задум я в найяскравіших барвах розмалював перед Геррі. Він у своєму стилі відповів:

— Алексе, чи ти усвідомлюєш, що ти надумав? Це не двоповерховий дім. Це нові плани, нові розрахунки, нові будівельні машини, нові будівельні крані. Бульдозери, ліфти, десятки робітників... До того ж ти хочеш взяти у Глейзера в кредит мільйон доларів. Чи я помиляюсь?

Я витяг із течки власноруч накреслений проект і поклав його перед Геррі. Тепер уже перед президентом банку, людиною з великою відповідальністю. Фінансовою. Він довго мовчки дивився на проект, але я бачив, що думає про своє: "Дати чи не дати?" Нарешті він заговорив:

— Слухай, Алексе, сюди. Я це кажу не тому, що не вірю в тебе, в Галю. Я тільки, як батько сину, як своїй дочці, хочу сказати: ви наважилися на неабиякий крок у житті. Стати великим будівничим в Америці важко. Доки будуеш будиночки — тобою ніхто не цікавиться. А коли ти збудуеш свій супербудинок, то ввійдеш в інший світ. Великий світ, Алексе. Це тобі треба?..

— Треба, Геррі, треба...

Він більше нічого не сказав. Ми почали оформляти належні документи. Уперше в свою житті я дістав позичку в чотири мільйони доларів. У голові запульсувала думка про те, що їх треба вчасно повернути. Стало страшно. Але відступити я уже не міг: нас чекав Стейт-Коледж. Я пішов ва-банк!

Був 1963 рік.

СОЛОДКИЙ ДИМ

*Ч*а пенсільванських пагорбах, напроти торговельного центру, в понеділок уранці, а було це 1964 року, заревли величезні бульдозери. Ми розчищали майданчик під нашу першу будову в Стейт-Коледжі. Я не тішив себе мільйонами, я вже ніс мільйонну відповідальність. Вирішувалось, де я опилюся: на коні чи під конем. Якщо останнє, то назавжди. Хто ще міг з недипломованих будівничих зважитись на такий ризик? Я зважився. В основі моєї сміливості лежав певний авантюризм, добрий авантюризм. Але вже практикою підкріплений. Я часто в хвилини роздумів згадував слова Глейзера: "Алексе, чи ти усвідомлюєш, що ти надумав?"

Я усвідомлював. Я вірив у себе. Я знов, що в мене вірять мої рідні. Я не міг не виправдати їхнього довір'я.

З вершини пройдених літ ця паралель здається смішною, але тоді мій будівельний фронт у центрі невеличкого містечка під назвою Стейт-Коледж уявлявся мені початком битви під Ватерлоо. Щоправда, з переможним кінцем. У чому, до речі, я через день-другий уже не сумнівався. Недосипав, недоїдав і 27 разів не пережовував сандвічів, як мені циро радили у Філадельфії мої бразильсько-венесуельські українці. День і ніч сидів на будівництві в кіптяві, поросі, цементі, білилах.

І ще одне, теж з розряду смішних спогадів. Ще не мав і заробленого цента — всі гроші пішли в цей будинок, ще не віддав 4 мільйонів доларів з відсотками, а думкою вже линув перед (батькові-таки гени): стану обов'язково меценатом. Не будовами ж єдиними жити! Смішно, чи не правда? Але я тоді мріяв саме про це. Стану новим українським Чикаленком, Терещенком, Леонтовичем. Підтримаю рідне слово, рідну науку й культуру. Точнісінько так міркувала і "пані директорова", як я жартома називав свою Галю — директора фундації імені Івана Багряного.

Скинувши куртку і засукавши рукави — в прямому розумінні цього слова, — я, не випускаючи плану з рук, а будову з поля зору, не ходив, а майже бігав з однієї дільниці на іншу. Я не просто хотів збудувати будинок, я хотів збудувати найкрасіший будинок. Я хотів здивувати громадськість Стейт-Колед-

жа. Я хотів, щоб про нашу фірму заговорили всі. Як по найкращу фірму. Будівельну.

У мой уяві перед будинком уже грали кольоровими переливами мої водограї, виблискував голубою водою басейн, у веселкових барвах мінилося електропроміння, а до довгого ряду гаражних боксів під'їжджали автомобілі. Натомленому власнику після закінчення будівництва залишалося тільки вийти під вічнозелені сосни і ялини та милуватися блакитнооким автоматизованим басейном. Мріяв я ще про пальми — екзотичні пальми Флориди, але тут, у Пенсильванії, вони, знат, не витримають “українського” клімату. Забіжу наперед: згодом я таки завіз їх у Пенсильванію. Але тепер вони жили не на свіжому повітрі під відкритим небом, а, як і власники колишніх моїх помешкань, в апартаментах. У зимових садах, на “узбережжі” хатніх басейнів. Як і в моїх синів — Юрка і Віктора. Скажете, фантастика? Відповім — реальність. Тепер уже буденність. А ще вчора екзотика.

Вантажівки, немов товсті жуки, важко похігуючись, підвозили будівельні матеріали: блоки, цемент, цеглу, а згодом — ліфти, двері, вікна, скло. Все за графіком. Ні на хвилину раніше, ні на хвилину пізніше. Здалеку складалося враження, що у нас взагалі немає на майданчику робітників. Техніка, техніка, техніка — автомобілі, бульдозери, крані.

На Парквей-Плаза Стейт-Коледжа стояв дим. Солодкий дим першого великого будівництва.

ОФІС НА КОЛЕСАХ

Особливе слово хочеться сказати про мою дружину Галину. Не хотів би, щоб у читача склалося враження, ніби весь мій бізнес залежав тільки від моєї власної дружини. Але, як у нас в Україні кажуть, ніде правди діти. У ті важкі й відповідальні — як у матеріальному, так і в моральному плаці — перші дні і місяці будівництва я міг покластися на всі сто відсотків тільки на неї.

Можливо, це буде відступ від основної теми спогадів. У такому разі скажіть, чому я постійно й егоїстично афішує себе, а не розповідаю з любов'ю про дружину, яка на це заслуговує? І не просто про дружину — гарну дружину. Справжнього друга і однодумця. Рідкісного таланту людину з неабиякою інтуїцією і точним баченням і відчуттям перспективи.

Тепер я точно можу сказати: якби не любов з першого погляду — з першого погляду на фотокартку, я не досяг би своєї бізнесової вершини. Галина, як і я, винесла на своїх жіночих плечах усе: і щастя, і горе, і радість, і печаль. Бо багаті також плачуть. І досить-таки часто... Але краще про це не згадувати і не писати. Проте життя диктує свої сюжети, і не завжди з щасливим кінцем, як у американських кінофільмах.

А поки що у великий, переломний час нашого життя — бізнесового життя — молода і вродлива леді день і ніч проводила на колесах. Не було й дня відпочинку, не було жодного вихідного. Ні в неї, ні в мене.

Моя книга для молодого читача. Я мрію, щоб він поставив себе на мое місце і помандрував зі мною дорогами океану життя. Переживати і плакати, вмирати і знову народжуватись, хапатись за голову, по-дитячому радіти життю, успіху, здійсненню моєї американської мрії. Американської мрії українця.

Я досяг в одній з найпередовіших країн сучасного світу певного становища, проте ні кому на бажаю пройти тісно пекельною дорогою, якою йшов я, якою йшли моя родина, родина моєї дружини, а зі мною і сама моя дружина.

Звичайна молода дівчина з України Гая — молода ж таки — щоденно намотувала по 400 миль між Філадельфією і Стейт-Коледжем. Між Стейт-Коледжем і Філадельфією.

“Офіс на колесах”, — казала, посміхаючись, Гая. І то

правда. Щира правда. Вся документація, фінансові звіти, чеки на зарплату робітникам мандрували на тих колесах.

Ми творили самі себе. В усякому разі так вважали. Наш характер — це наша доля. Я тепер переконаний: від характеру залежить дуже багато, якщо не все. Звичайно, якщо він доповнюється тверезістю, розумом. Якщо ти чогось хочеш досягнути, то повинен усе зважити, вміти мислити перспективно. Як кажуть шахісти, на три ходи наперед. Як мінімум. Зважуй, аналізуй, твори! Не буде цього — не буде нічого! І ще треба хоч трохи таланту, посмішки долі. Бог, у якого ти віриш, як і вірна дружина, повинен завжди бути поруч з тобою. Така моя думка.

Ми обоє змарніли. Я ковтав пилоку рідного будівництва, як колись моя мама на млинокомбінаті імені Зельмана-Виноградова. Гая — на будівництві імені Олексія Воскобійника. Так вона підсміювалась наді мною.

Радіти вже було чого. Стіни семиповерхового будинку росли на очах. Ми платили робітникам вищу, ніж дісінде, платню. Мабуть, удвічі. Слава — добра і погана — летить швидше вітру...

...Оддалік майданчика стояли люди. Вони хотіли побачити боса. З-поміж робітників не могли його розпізнати. Вони хотіли подати заявки на майбутнє. Бос-невидимка бігав з планом в руках, підправляв там, де йому здавалось щось не так. Він нічим не відрізнявся від робітника. Хіба що був трохи брудніший — у піплоці через надмір ентузіазму.

Гая мене тільки "фотографувала" очима і казала:

— Все, Олексію, я помчала... Мене чекає банк.

Я не затримував її, бо знов: банк ч е к а є точних звітів. Банк видає чеки. Ми регулярно видаємо платню. Гарну платню за гарну роботу. Необхідно надруковувати і протирожувати у Стейт-Коледжі ваучери. Приклади до них усі потрібні рахунки. Кому скільки виплачено. Відзвітувати банку. Знову перевірити, знову дочекатися своєї черги і знову привезти платню робітникам. А іх десятки — і чеків, і ваучерів. І так щотижня. Кожної п'ятниці. І в туман, і в дощ.

— Я вже не витримую, — якось призналась мені Гая. — Машина, Олексію, й та стогне. А я ж не запізна.

— Галю, розумію. Візьми секретарку.

— Добре. Але дай перепочити. Я чула, ти уже запланував ще три будинки...

— Потім, Галю, потім... Банк не жде...

"Офіс на колесах" помчав. Я і мама молили Бога, щоб усе було гаразд. Треба віддати належне: Господь Бог прислухався до наших молитов. "Офіс на колесах" не підкачав ні разу.

ТИ НЕ ХОЧЕШ ЗАПРИЯТЕЛЮВАТИ З ПРЕЗИДЕНТОМ?

Після того, як я продав свої перші чотири семиповерхові будинки, збудовані за два роки, я часто приходив сюди вечорами, на Парквей-Плазу в центрі Стейг-Коледжа. Підходив до свого і вже не свого автоматизованого голубого басейну — моєї колишньої голубої мрії, а тепер реальності — і все це сприймав як сон. Як фата-моргану. Невже й справді всю цю красу, окрасу моого тепер уже рідного міста, збудував я?

Тут, біля моїх веселкових вечірніх фонтанів, я подумки одного разу перенісся до Канади. Згадав мою добру фірму “Вестінгаузен”, її шеф-директора. Згадав, як рівно через рік після того, як мене було прийнято на роботу, я зайшов у його кабінет і поклав перед ним заяву. Він глянув на мій папірець, прочитав його і не міг стримати ні здивування, ні обурення, що вибухнули одночасно в його душі. Я усім своїм еством відчував, що в нього на кінчику язика висить оте “думкопф” — дурна голова. Я тоді мислив переважно ще німецькою.

— Ти хоч уявляєш у своїй дводцять з копійками літ, що ти робиш?

Мені було з копійками уже тридцять, але я його не перебивав.

— Ти супервайзер, тобто головний інженер-електрик. У тебе одних підлеглих шістдесят чоловік. Усі з вищою освітою, чого не скажеш про тебе. Кожний з них по п'ятнадцять років стойть у черзі і чекає дня, щоб зайняти твоє місце. Ти його завоював за три місяці, а вже через дев'ять ідеш? Покидаєш фірму?..

З нього ті слова лилися, як вода з Ніагарського водоспаду. Я стояв ніби під словесною зливою. Коли шеф-директор нарешті перестав вивергти словесні фонтани, я ще раз повторив те, що було написано в заявлі. Тільки англійською мовою:

— Я вам дуже дякую, але я залишаю “Вестінгаузен”.

Це справило таке враження, ніби в шеф-директорського обурення пригаслий вогонь я раптом хлюпнув галон бензину.

Він зірвався з місця, як необ'єдженій мустанг, і закружляв навколо мене. Він то кидав мій папірець-заяву на підлогу, то піднімав його назад. Він то кричав, то лаявся. То раптом уगамовувся і починав вкрадливо просити мене залишитися з ним, у його найпрекраснішій з усіх фірм, які тільки є на берегах Онтаріо. Цій фірмі випала велика канадська честь, пояснював він мені, вона одержала величезне держзамовлення, про яке окремі фірми мріють сотні років. Я нагадав йому, що я все це знаю, що я у нього попрацював, як "український стахановець", — рік за чотири, — і ще раз дуже дякую, а заодно прошу все-таки накласти позитивну резолюцію на мою заяву. Я йому пояснив, що мене чекають власні великі справи, які на даному етапі мене найбільше цікавлять. Він застеріг мене, що коли я збанкрутую, — хоча він цього не бажає, але я маю про це пам'ятати, — то вже назад на фірму він мене не візьме навіть двірником.

Ми зрозуміли один одного, і я пішов. Епітетів до іменників, що він їх мені посыпав услід, я уже не чув. Але я не ображаюсь. Правду скажу: вони належали до найприємніших в англійській мові з канадським акцентом. Я іх усі без винятку сприйняв як наймиліші компліменти. Мені було приємно як *жакути*, що до "Вестінггаузена" і його шеф-директора *многу* у світі ще ніхто так не дорожив. Хіба що рідна мама.

Я згадую це на схилі двох розмінняних сімок і не можу бодай на хвильку повернутися у реальну свою юність. Бо я все в праці. І тепер не полішаю її. Може, тільки зараз, у ці хвилині, коли пишу цю книжку. А Галя, моя Галина, — як завжди, у офісі. Але уже не в тому на колесах, а в затишному і просторому. Працює, як завжди, — моя вічно юна, енергійна і вродлива "перша леді". А на дверях офісу табличка: "Президент компанії "AW and SONS".

Метушаться довгими коридорами секретарки, мерехтять кольорові очі-екрані комп'ютерів, у високому кріслі — високий комерційний директор Ліо. Неначе без прізвища. Усі називають його просто — Ліо. І всі знають, хто він тут. Молодий, пунктуальний і, як типовий американець, зі святою усмішкою на устах. Не тільки на свято, а й у будні.

Тепер згадується й величезна, як у бібліотеці, картотека. І сама Галя, яка морочиться з нею. Вести картотеку — марудна, складна справа. Особисто для мене складніша, ніж будь-яке будівництво. Одні люди зайжджають у будинки, інші виїжджають. Одні заплатили, інші переплатили, треті взагалі ніби не збираються. Тому випиши чек, тому поверни переплачені гроші, а цьому нагадай про борг. У голові паморочиться!

Запросили до офісу продавця комп'ютерів. Порадились.

Наступного дня Галя замовила "персональний" літак: для себе і двох секретарок. Я, пам'ятаю, тоді широко сміявся:

— Галю, тепер ти як президент: не ти чекаєш на літак, а літак чекає на тебе...

— Алексе, — вона уже до мене зверталась як до фірми. — Не забувай — тепер офіс не на колесах, а на крилах...

Повернулися з Річмонда пізно ввечері. Розповідала, що зачудований "сейлсмен" — продавець комп'ютерів — зізнався, що такого рішучого покупця, як Галя, ще не зустрічав.

— Прийшла, побачила, купила...

Я посміхався і очікувально дивився на дружину.

— У тебе навчилася, Алексе. Прийшов, побачив і женився... Такий у тебе стиль. З ким поведешся, того й наберешся, — згадала вона українську приказку.

Я мовчав. Мене били моєю ж зброєю. Тепер ми мали свій комп'ютер, свій шикарний офіс і свій банк. Нам не потрібно було їздити до Філадельфії, до моого доброго приятеля Геррі Глейзера. Хоча він телефонував. У своєму бізнесовому стилі:

— Алексе, я не хочу втрачати такого гарного клієнта, як ти...

Мені довелося віджартовуватися:

— Геррі, я постійно перебував під подвійним навантаженням: переживав за себе і переживав за тебе, бо зінав, що ти переживаєш за взяті у позичку гроші.

— Ти вгадав. Але це уже в давнім минулому часі. Але не забувай, Алексе: я ще президент. Невже ти не хочеш дружити з президентом?

— А ти, Геррі?

Ми весело обидва сміялися. Геррі Глейзер невдовзі помер. Я цирко сумував за своїм давнім приятелем. Адже саме з його легкої руки в Пенсільванії опинився на коні...

Це ще був не наполеонівський білий кінь його перших переможних років, але мушу сказати: то був гарний кінь. І я міцно тримався в сіdlі!

Я СКОРОЧУЮ ПРІЗВИЩЕ

Yдлових колах США, Канади, Німеччини мене знають я Олексій Воскобійник. Серед рідної української діаспори я, громадського діяча, вченого, істинного борця за волю і незалежність України Михайла Воскобійника. Він екс-голова УНРади Державницького центру Української Народної республіки в екзилі, колишній керуючий відділом українських радіопередач станції "Свобода", екс-голова УРДП (Української революційно-демократичної партії), доктор історичних наук. Нині живе у Флориді. Я пишауся своїм братом. Він, як тисячі нас, українців діаспори, ні на хвилину не сумнівався, що ми виборемо соборну Україну, і в ім'я цього ні на хвилину не подишав свою ідеологічну зброю, не дозволяв їй іржавіти і плюснявати в безсиллі і зневірі.

Скоротити своє прізвище мене змусили життєві обставини. Точніше, два таких фактори: а) мої ділові стосунки в бізнесі; б) мої діти-школярі.

— Тату, наше прізвище американські вчителі не можуть вимовити. Чи не можна його скоротити?

Чи треба комусь доводити, що англійська мова найлаконічніша, а за довжиною слова чи не найкоротша у світі. На "сімейній раді", обговоривши це актуальне питання — актуальне для чужинецького оточення, а особливо для банківських клерків з їхніми постійними помилками і источностями — вирішили скоротити. Наполовину. Принаймні для англомовного світу: "Алекс енд Гелен Воскоб".

Згодом, коли ми ще твердіше стали на ноги, а сини підрости і прийняли від батьків естафетну бізнесову паличку, на фасаді корпорації написали ще коротше: "AW and SONS".

Але ми ні тоді, ні тепер не забуваємо, що ми є українці. Наші діти, наші онуки розмовляють і українською мовою, не забувають, хто вони і чиї вони діти. Хоча всі ми є й патріоти Америки. Ми любимо нашу країну, яка для нас з

Галею стала другою Батьківчиною, а для дітей і онуків наших— рідна земля. Земля їхнього народження.

А у мене, як і на обкладинці книжки, так і в моєму українському серці, назавжди залишиться прізвище ВОСКОБІЙНИК. Як у моого діда, батька. До речі, справа про розстріл моого батька тепер лежить у мене в офісі під склом як гіркий спомин про епоху Розстріляного Відродження України.

Однак повернуся до скорочення свого прізвища, бо справа ця мала цілу передісторію. Ще коли Гая представляла “офіс на колесах”, вона постійно скаржилася на затримки з документами через помилки і неточності в написанні нашого прізвища. Це нас страшенно затримувало. А якщо врахувати, що в Америці живуть за формулою “час — це гроші”, то ми аж ніяк не могли втрачати ні першого, ні другого.

— Олексію, скороти, будь ласка, прізвище, — просила рідна дружина.

Я опирався, хоча розумів — документів багато, а писати їх довго і складно.

Те ж саме повторилося і з нашими дітьми, коли вони перешли з українських початкових шкіл до англійських. Молоді американці будували із нашого одного довгого прізвища по два і по три, розважаючись у такий спосіб під час школальної перерви.

На початку бізнесової кар'єри, коли мені давали незначні, у порівнянні з філадельфійськими банками, позички, я навіть дозволяв собі жартувати.

— Позичкі короткі, а прізвище довге. Прізвище коротке — позички довгі.

Довелося йти до “майора” (мера) міста. Так ми називали голову міського управління. Ми розповіли йому про свою “біду”. Він щиро сміявся, а я, пригадую, ніби виправдовуючись, сказав йому:

— Аліс я не змінюю свого походження. Ми української національності...

— Це добре, — посміхнувся мер. — Я поважаю людей, які шанують своє минуле. Американська культурна спадщина — це різнонаціональна мозаїка. Це наш скарб...

Мер був дуже освіченою людиною і цим викликав у мене неабияку симпатію. Я потім з ним заприятелював і в його особі мав гарного приятеля. Жаль, що він передчасно залишив земний світ, в якому є також багато чого гарного. Не лише злого.

Ми залишалися задоволені підтримкою мера. Коли ми

вже виходили з його кабінету, він запитав нас с Галею, як українською мовою “до побачення”. Я сказав йому це слово. Він на хвилину замислився, ніби пережовував його, але вимовити не наважився. Сказав, що воно задовгє, а тоді мовив:

— Треба також скорочувати. Бай!¹

— Бай-бай! — розсміялися ми і дружньо потисли одне одному руки.

Так того дня ми скоротили своє прізвище, а я, завдяки цій процедурі, збільшив список своїх друзів і знайомих. Вони в бізнесі теж відіграють не останню роль.

¹ До побачення! (Англ.)

СЛОВО ПРО МАТИР

Особливе слово хочеться сказати про матір. Адже саме з цим словом пов'язане наше ЩАСТЬЯ! Саме такі асоціації викликає в усіх нас, синів, невісток, онуків, спогад про нашу матір — маму Марину, бабусю Марину.

Наша мама посивіла дуже рано. Це й не дивно, бо було з чого посивіти! Якби тепер, на схилях років, я взявся б не за свій життєпис, а за її, то боюсь, що і я посивів би ще більше, уявно проходячи її життєвими шляхами.

Я постійно згадую нашу матір, що врятувала нас усіх і вивела в широкий світ, а заспокоїлася лише тоді, коли ми, її сини, зібралися на американській землі під її материнським крилом. Коли ж ми поодружувалися, збагатилися на своїх дітей, тоді уже мама всю свою любов і увагу віддала онукам, які любили її так само гаряче, як і ми. Якщо не більше. Бо та любов особлива, вона буває тільки між бабусею і онуками.

Один із міфів стародавніх фінікійців розповідає про чарівного птаха Фенікс, який, проживши кількасот років, спалював себе і знову народжувався з попелу молодим. Цей міф нагадує мені про нашу матір. Бо вона, як птиця Фенікс, вмирала і знову народжувалась в ім'я життя. Нашого життя. Так я думаю про свою матір. Так я думаю і про свою Україну, що так само народжується, вмирає і знову народжується. Так я думаю і про всіх українських матерів, що жили у важкі довoenні і післявоєнні роки. Так я думаю і про тих українських матерів, що перевезли нас через моря й океани, подалі від того шматка землі, що називався “комуністичним расм”.

Доля кожної української матері — це сторінка нашої історії. Найоб'єктивніша сторінка. І кожна сторінка, кожний рядок в цій історії є звинуваченням і осудом керівним більшовицьким потворам без душі і серця, що нищили і зневажали наших матерів, нашу культуру, нашу історію, нашу материнську мову.

Про свою матір я думаю і тоді, коли перед моїми очима з'являється жінка-матір з відбійним молотком в руках, із зализничними шпалами чи ломами на шляхах колишнього Советського Союзу. Це переважно матері й дружини розстріляних і

замордованих синів і чоловіків. Їх, голодних і нужденних, со-
вєтська влада виганяла на шляхи-дороги, що нібито вели до
“світлого майбутнього”. Вийшла і наша мама у розстрільний
37-й. Взяла лопату-шухлю та мітлу в руки і пішла на Миргородський
млинокомбінат імені Зельмана-Виноградова підмі-
тати підлоги від соняшникового лушпиння і цементної
пилюги. За щоденну 10-годинну роботу — 3 рублі. А “премі-
єю” за цю каторжну працю стала цементна закупорка легенів,
і мати не могла відкашлятися від “советської рівноправності”
усе своє життя. До останнього свого подиху.

Бачу її серед зими і снігів з нами, малими, коли нас вики-
нули з рідної хати і вивезли замерзти в поле за Миргород. Бачу як зараз, як ми бредемо серед ночі на вогник найближ-
чої хати. Бачу, як місяць ховається за хмарі, ніби йому сором-
но за нелподів, яких ще родить земля.

Бачу маму в центрі Європи. Досі чую її голос, коли вона
крикнула: “Діти, забирайтесь з вагона. Негайно!” А через
кілька хвилин у той вагон влучила авіабомба і на місці вагона
залишилася тільки чорна воронка — як спогад від того, що
кілька хвилин тому називалось вагоном.

Бачу перед собою чотирьох офіцерів: росіян і французів.
Голос одного з них чую й досі: “Где твої синов'я?” І уявляю,
якою була б наша доля, якби нас тоді, не дай Боже, затримали
їх відправили з Німеччини назад у “советський рай”. Чи писав
би я ці рядки? Чи збудував би я та мій брат Іван тисячі люксу-
сивих апартаментів на американській землі? В той день мати
врятувала нас.

Врятувала і згуртувала всіх нас, синів і невісток, і на цьому
континенті, на цій земній півкулі, як тільки вона це вміла зро-
біти — наша мудра порадниця і наставниця. Ми всі жили в
одному гнізді, під одним дахом, однією родиною — дружною,
святковою, усміхеною. Завдяки мамі Марині, завдяки бабусі
Марині.

Невимовно важко й боляче було на душі, коли ми прово-
джали її до місця останнього спочинку. Вона відчувала набли-
ження кінця перед вічним спокоєм, і у неї наче знову
пробудилося “шосте чуття”: вона зібрала нас усіх і лагідно
мовила:

— Я скоро відійду в інший світ. Але з думкою, що всі ви
будете разом. Шануватимете один одного і любитимете один
одного. У цьому ваша сила. Цю єдність хтось мусить підтри-
мувати і плекати. Це важка роль, і цю важку роль я прошу
взяти на себе Галю...

Нас, синів, це аніскільки не образило, що мама на своє
місце обрала невістку — мою дружину. Вона в Галині бачила

і себе, і матір, і організатора. Тобто наступницю свою. Пам'ятаючи заповіт мами Марини, Галя свято дотримувалася її настанов. Ми жили так само разом, у мирі й злагоді, в одному домі й тільки зі смертью, раптовою смертю наймолодшого нашого брата Івана, розлетілись по своїх окремих гніздах. Не дотрималися материнської настанови бути завжди разом. Але це, мабуть, закономірно. Адже в кожного своя сім'я. Сім'ї розростаються, відтак розгалужуються. Мають свої турботи і клопіт. Хоча в думках і серцях ми так само разом, і найсвітліша пам'ять, що об'єднує нас, — це пам'ять про нашу матір, про нашу бабусю Марину, яка всіх нас виходила і виховала. Велике спасибі їй за це! А в її особі всім матерям і наших дружин! Хай і ці рядки, хай і це слово про рідину матір, як пам'ятник у Баунд-Бруці, буде їм ще одним світлим — найсвітлішим — пам'ятником!

I ПЛЮС... ЛІДЕР

1963—66 роки я називав би найбільш урожайними в нашій біографії. Будівничій біографії. Ми тоді, по суті удвох з Галею, здали п'ять багатоповерхових житлових будинків. Комфортних будинків. Будинків, які прикрасили наше тепер уже рідне місто Стейт-Коледж. Я удастоївся честі очолити комітет, який відповідав за красу і дизайн — словом, за привабливe обличчя нашого міста. Міста науки. Міста чистого повітря — немає ні фабрик, ні заводів, — синіх гір і вічно юного студентства.

Стейт-Коледж — місто-університет, місто-інтелект, колиска для здобуття енциклопедичних знань студентами усього світу. І, звичайно, місто будов. Я часто нескромно кажу — “мої будов”. Особливо мені дорогий житловий блок із чотирьох семиповерхових будинків на Парквей-Плаза. То наша, як я інколи жартую, національно-сімейна гордість. Моя будівнича вершина біля підніжжя легендарної гори Нітані. Широкі, просторі вікна, балкони, басейни, водограї, квітники, паркувальні майданчики, гаражі, і навколо цього зелено-голубе обрамлення з ялин і піраміdalних кипарисів. Найкращих видів і підвідів. За рекомендацією кращих ботаніків і дизайнерів.

Пригадується задум і реальне втілення одного оригінального проекту — будівництво чудового житлового будинку сина Юрка. Ми збудували його із “залишків” основного будівництва. Але збудували так, що від заздрощів у багатьох неприховано світилися очі. То був теж наш рекламний будинок. Догитливі американці дивляться і придивляються, в якому домі живе сам будівничий. А нам належить жити в найкращих будинках. Тут приказці “швець ходить без чобіт” не повинно бути місця. Ми просто не маємо морального права жити в гіршому. Моя оселя — моя реклама. Найкраща реклама. Припаміні я завжди дотримуюсь такої думки. В ім'я цієї реклами я зобов'язаний жити в такому будинку, щоб ви, прийшовши до мене чи до моого сина Юрка, сказали:

— Алексе, я зробив гроші. І я хочу мати такий будинок, як у тебе.

І я відповім:

— За свої гроші ви матимете ще країці! Будівництво, як наука, не стоїть на одному місці. Воно постійно вдосконалюється до надійності і краси.

Тому, кажучи ці слова, я НЕ РЕКЛАМУЮ нескромно СЕБЕ, я свідомо РЕКЛАМАЮ СВІЙ ТОВАР. Це уже звичка. А звичка, як відомо, друга натура.

Не знаю, звідки походить фраза: "Як у кращих домах Філадельфії". Я часто її чую в Україні. Чую і одразу переношусь уявою у Філадельфію, ніби це говориться про мої будинки. Але тепер цю фразу я можу перефразувати: "Як у кращих домах Стейт-Коледжа". Саме там понад дві тисячі апартаментів є витвором нашої сімейної корпорації "AW and SONS".

Америка дає можливість кожній людині почувати себе особистістю: проявити себе, показати свої знання і реалізувати свої ідеї. Якщо ти творча особистість — тебе шанують скрізь. А в Америці особливо. Мені сьогодні дуже хотілося б прислухитися рідній Україні і в сфері будівництва, і в аграрному секторі. Та не ті уже літа. А так... Ой, як би я ще закрутів "економічні реформи", що не йдуть.

Ще кілька років тому я мріяв про свою, воскобійниківську, школу — школу американського будівничого на українській землі. Школу українських стандартів у будівництві, хоч українці за своїм духом індивідуалісти. Не вийшло. Бюрократизм переповз в Україну через усі перепони всіх революцій.

З сином Віктором планували підняти масив аграрного сектора. Щоб як з рога достатку попливло людям багатство. Впевнений, українські селяни, маючи такі землі, жили б найкраще в світі, незважаючи на Чорнобиль. Жаль, що в тому масиві досі, як пирієм, все засмічено комуністичною ідеологією, а сама аграрна система — найвідсталіша. В епоху розвитку науки і сільськогосподарської техніки.

Я часто сам себе запитую: Олексій Воскобійник із Миргорода і Алекс Воскоб із Стейт-Коледжа — це одна і та ж особа чи це цілком різні люди? І сам собі відповідаю: за духом, розумом і працелюбністю — одна і та ж. Але залежно від обставин — це абсолютно різні постаті. У Миргороді, за московсько-більшовицького ладу, — це гвинтик, раб, "менший брат" невідомо якого брата. У Стейт-Коледжі — за американської свободи і демократії — це вільна людина. Шанована усіма людина. Вона має свою гідність, честь, шану. Тобто має ті людські чесноти, якими при дні народження наділяє нас усіх Господь Бог. А вже суспільство, залежно від його політичної орієнтації і психології, робить нас або Людиною, або "гвинтиком".

Залишаючись наодинці зі своїми роздумами, інколи сам себе запитую (ще раз повторюсь):

— Як, Олексію, як? Без будівельних академій, інститутів, технікумів і навіть будівельної школи. Все передбачити. Нічого не проморгати. Продумати все до деталей. До найменших дрібничок, що назагал заважають людям жити. Не дають повноцінного комфорту. Як це тобі вдалося? І відповіді не знаходжу. Бо не знаю.

На початку сімдесятих років холодна війна між Америкою і Союзом досягла свого зеніту. В повітрі постійно висіла загроза з холодної перерости в гарячу. В Україні почалися чергові масові арешти. Арештовували "українських буржуа", як я завжди казав, із бідних селянських родин. За український буржуазний націоналізм. Кощунство, на яке здатна тільки лищемірна Москва. Цікаво, що жодного буржуазного росіяніна за націоналізм тоді не було ні знайдено, ні арештовано.

Тієї літньої пори, здається 1973 року, президент Пенсільванського університету Брайс Джордан прислав до мене на будову на практику старших чинів військово-морських і повітряних сил Сполучених Штатів Америки. Будівельників військових баз, які мали завдання навчитися будувати ШВІДКО і НАДІЙНО в одного з кращих будівельників Америки.

У цьому місці зроблю короткий відступ. Один із кореспондентів місцевого часопису "Пен стейт ньюс" назвав мене "найшвидшим будівничим у світі". Я не спречався. Йому видніше. Бо це таки, чого гріха тайти, тішило мое самолюбство.

От саме він і порекомендував військовому відомству мою особу. Адже ШВІДКІСТЬ і НАДІЙНІСТЬ — це основна вимога військового будівництва. Від візиту таких поважних спецбудівельників, не приховую, я мав неабияке задоволення. Досі я ні з ким не ділився своїми "секретами". Поводився на своєму мирному об'єкті як на засекреченій будові. А тут повністю розсекретився перед військовими. Душа моя перед ними розкрилась навстіж. Від приемності і честі. На будовах простого хлопця із містечка Миргорода вищі військові чини вивчали на місці практичний досвід.

Я перед ними відкривав усі секрети свого успіху. Америка подала руку допомоги мені, українському політичному втікачеві від "будов комунізму", я ж тепер відповідав Америці взаємністю. Я хотів, щоб наші американські бази були кращі й міцніші совєтських. Я цього ні тоді, ні зараз не приховував і чесно про це їм казав. Червона чума совєтського більшовизму не має права на існування, і чим швидше провалиться у тартари "імперія зла", тим швидше настане мир і спокій на землі.

Все зло і все горе на планеті від загарбників, завойовників, якими є московські шовіністи, як і гітлерівські фашисти...

Я ненавидів і тих, й інших і цього ніколи не приховував.

Старшим військовим чинам безпосередньо на будові давав свої перші уроки. Я з великою приємністю це робив. З відкритим серцем і душою. Це була найкраща оцінка моєї, потрібної людству, праці.

Говорив про рекогносцировку місцевості (справу ж мав з військовими), точний план споруд, календар будівництва, заздалегідь, до останньої цеглини замовлення, і абсолютно синхронне підвезення їх на будову. Ні хвилиною раніше, ні хвилиною пізніше. Для підстраховки резервна машина. Тут має бути все передбачено. І більше техніки, ніж людей. Робітникам — найвища платня. Робітник — це твоє сьогодення, твоє завтра, твоє майбутнє. Твій імідж (авторитет), твоє ім'я, твоя чесність, твоє слово.

— І плюс лідер, — додав хтось із офіцерів.

Тут я скромно промовчав.

ДОБРО НЕ ЗАБУВАЄТЬСЯ

Читаючи у моїй книжці сторінки про американське життя, читачі можуть подумати, що в Америці все просто і легко. Це далеко не так. У житті — як у житті. На додаток до твоєї наполегливості, впертості, каторжної праці тебе має не обмінати й доля. Так мені думається. Хоча я певний і часто це сам собі та й іншим кажу: доля — це твій характер. А характер у твоїх руках. Отже, і доля залежить від тебе.

Переїхавши із Філадельфії у Стейт-Коледж, я мав намір будь-що-будь вийти на свою вершину Нітані. Пам'ятаєте індійську легенду про що гору? Ця гора Щастя постійно переслідувала мене: і вів сні, і наяву. Я знов, що місцеві боси, які вбачали в мені свого конкурента, не так легко допустять до ласого пирога, що лежав біля підніжжя синьо-зелених пенсильванських гір й оксамитових озер.

Я мав завоювати цей край. Створити тут свою маленьку імперію. Таку я мав мету, такою мрією я жив і мав певність, що все це стане реальністю.

Чутки, як і плітки, — добре чи погані, — завжди йдуть попереду тебе. Якщо ж вони й запізнюються на який час, то пізно чи рано все одно за тобою примчати як твої родичі чи знайомі. Я це добре пам'ятав і тому, де б не був, де б не працював, завжди після себе залишав тільки гарні справи і як зіницю власного ока беріг свое добре ім'я. Бо добра репутація людини в Америці — це половина успіху в будь-якому бізнесі. Я це знов і цим дорожив. Допомагало мені ще й те, що я належав до американців українського походження. Тобто був представником тієї нації, яка себе в Америці — та й у Канаді, Австралії, всюди — зарекомендувала як найбільш працьовита нація. Нація, яка не порушує законів, не створює жодних мафій і представник якої може бути прийнятий на роботу в будь-яку фірму чи корпорацію у США без рекомендаційного листа. Але все це, як не прикро, стосується тільки еміграції “третьої хвилі”, післявоенної. За “четверту хвиллю” я поки що мовчу. Час покаже, чи вони поведуться на американській землі так само, як і ми, її патріоти.

Чутки про мене у Стейт-Коледж незабаром таки прилеті-

ли. Це я дізнався в одному з банків. Спочатку мені неохоче давали позику, придивлялись, прискіпувалися до документів, і дружині доводилося й далі їздити і їздити до Філадельфії. Чи треба казати, що це було ідалеко, і незручно.

Так-от, в одному з банків якось до мене підійшов середнього зросту чоловік, подав мені руку і відрекомендувався:

— Ісаак Кастанер, один з управи банків Стейт-Коледжа. — І додав: — Я про вас багато гарного чув від своїх філадельфійських друзів. Вірю, що ви нас і тут не розчаруєте...

Я також потис йому руку, глянув в обличчя. Він посміхався, і я відповів йому взаємністю.

— Від кого, якщо не секрет? — поцікавився я.

— Від людей. Від наших людей, — дещо інтригуюче відповів він. — Отож, якщо у вас виникнуть проблеми з грішми, — звертайтесь безпосередньо до мене. Я у вас вірю, як і мої друзі. Певний, у вас і тут буде все гаразд. Так що тримайтесь. Особливо перших півти місяців. Поки вас приймуть у напу сім'ю.

Останні слова мені не дуже сподобалися. Бо ніяких сімей я організовувати не збирався. А вступати в них — тим більше. Але тим часом потрібно було приймати місцеву гру.

Тепер, забіжу наперед, за мене та й моїх синів усі банкіри навипередки борються. Просять взяти позику саме у них і за найменшими ставками. Видають гроші навіть по телефону. А підписуємо ми документи, коли нам зручно. Коли маємо час...

Та до таких пропозицій потрібні були ще роки й роки. Але повернімося назад, до зустрічі з Ісааком Кастанером. Подружили ми з ним з першої нашої зустрічі. Незабаром я переконався, що подані мною документи, які раніше лягали, як правило, на дно банківських течок, з легкої руки Кастанера опинялися нагорі. Я без затримки отримував позику і без затримки розраховувався з банком. Авторитет мій зростав, і незабаром я зрозумів, що я прийнятий в авторитетні кіла найкрупніших бізнесменів Стейт-Коледжа і в мене тепер, здається, ніяких проблем.

Проблеми виникли в Ісаака Кастанера. Досить-таки кепські. Він захворів. Лікарі виявили у нього рак. Уже й не пригадую, рак чого. Важко було на нього дивитися. Він пожовк, здав у вазі і регулярно літав до Нью-Йорка на лікування. Під час одного з таких рейсів літак зазнав катастрофи і Кастанер разом із дружиною загинули.

В останню дорогу проводжали його всім Стейт-Коледжем. Я дуже жалкував за своїм новим приятелем. Довго мені його не вистачало. На похорон, як це у нас водиться, я виділив 5 тисяч доларів. Виявилося, що це була найбільша сума з усіх поминальних пожертв.

Я цій обставині не надав особливого значення. Бо такі по-

жертви часто вносив у різні організації і вважав для себе на-
віть буденною справою.

Для мене, та й для моєї дружини, спонсорські пожертви —
своєрідне свято душі. Нам і справді завжди радісно і якось
особливо затишно, коли ми людям допомагаємо у скрутний
для них час.

Минуло чимало місяців з дня смерті Кастанера. Я вже почав
забувати його, але одного разу до мене в офіс завітав президент
єврейського земляцтва і сказав, що їхня управа вирішила
продажи мені найкращі земельні ділянки, які належать у
Стейт-Коледжі єврейській общині.

Пропозиція мене зацікавила. Ми сіли в авто і вийшли з пре-
зидентом на місце. Земельні ділянки й справді були в одному з
найпрестижніших районів міста. Я навіть не приховував своєї
радості і дав волю емоціям. Мовляв, беру не торгуючись.

Та раптом мою увагу привернула одна будівля. І я поціка-
вився, що це таке.

— Наши клуб, — відповів президент.

Я уважно оглянув той "клуб", а тоді кажу пану президенту:

— Слухайте сюди, пане президенте! Я є з України. Я виріс
серед містечкових євреїв. У мене в Миргороді було багато
єврейських друзів. І я бачу, що то не клуб, а синагога. На
Україні моого батька більшовики розстріляли за те, що він хо-
див до церкви і в тій церкві якось сказав таке, що не сподоба-
лось владі. За це поплатився життям. На Україні більшовики
зруйнували всі наші церкви і наші синагоги. А ті, що не зруй-
нували, перетворили на бази і склади господарських товарів.
Ви знаєте, я є будівничий в Америці. Я буду будівлі, а не
руйну, і цієї синагоги також руйнувати не буду. У мене,
українця, рука на це не підніметься. Це ваша свята. Я не
маю морального права її руйнувати і ні за які гроші цього
не зроблю. Хоч би ви мені землю віддали задарма і ще додали
мільйон доларів... Ви мене зрозуміли?

Я, здається, за все своє життя не виголошував таких довгих
промов, як тоді. Запам'ятав тільки, що в президента ясно
виступив під на чолі. Він сором'язливо мовчав. Потім мовчки
потис мені руку і мовив:

— Спасибі, Алексе. Спасибі тобі за науку. Я давно не діс-
тавав таких уроків...

Того ж дня ми роз'їхалися в різні сторони. На довгі роки.
Я більше не згадував про ту землю. І ніколи не думав, що мені
ще колись доведеться зустрічатися з тим президентом і гово-
рити про купівлю землі. Але довелося. Рівно через десять ро-
ків з того пам'ятного дня.

Той самий президент єврейської общини привіз мене на те
саме місце і сказав:

— Алексе, як бачиш, ця земля чиста і освячена. Вона тебе
чекала десять років. Нині ціни піднялися удвічі. Але наше сло-
во дорожче золота. Земля твоя. Не маєш усіх коштів сьогод-
ні — ми почекаємо до завтра. Але цього разу ти нам не
відмовляй. Це не тільки наш продаж, це і наш подарунок. За
твою людяність, Алексе...

Останні чотири слова були найдорожчим для мене скар-
бом. Скарбом, заради якого я і моя родина живемо на цій
землі, такій грішній і такій прекрасній...

БЕНЗІ І ГАНКІ

*Ч*е знаю чому, але мені постійно хочеться розповісти всім про двох нерозлучних друзів — моїх гарних будівельників і людей. Більше десяти років вони працювали у мене на різних будовах у Стейт-Коледжі. Один — американець, другий — українець. Прозивали їх на будовах по-своєму: на американця казали Бензі Білл, на українця — Ганкі Білл. Усі їх любили. Ніхто на них не ображався, і вони ні на кого. Я їх теж дуже любив.

Вони були схожі один на одного з вигляду. В однаково порваних майках від того, що на своїх животах друзі поперемішували десятки, якщо не сотні тонн різних будівельних матеріалів, здебільшого облицювальної плитки. В однаково заляпаних джинсах і так само заляпаних кросівках. Працівники вони були бездоганні. Але обидва мали одну і ту ж ваду: полюбляли чарочку. Коли вони були трохи напідпитку, визначалося це дуже просто. Бензі коли йшов, то обов'язково з підстрибом, щоб усім здавалося, що він йде рівною дорогою, Ганкі, якщо до нього хтось наблизився, витягував праву руку вперед і трохи задкував. Очевидно, боявся, щоб від нього не почули перегару. Дуже інтелігентний він був. Бензі колись належав до числа банківських феноменів, але горілочка вивела його з банку і привела на будівництво. Ганкі міг би бути геніальним дизайнером. Він на відстані двох-трьох метрів безпомилково визначав розмір плитки, підносив її, а Бензі так само бездоганно клав на "природне" місце.

Об'єднувала цих двох людей не тільки чарочка, а те, що вони обидва належали до затятих холостяків. Хоча, кажуть, свого часу обидва були одружені.

Якось я затримався біля них. Власне, біля одного, Ганкі. Бензі десь відлучився. Я подав Ганкі відро з розчином. Він, посміхаючись мені, сказав: "Дуже дякую, босе, що ви подали мені відро з розчином". Тут підійшов Бензі і додав: "Коли я писатиму мемуари, то обов'язково розпочну їх так: "Пам'ятаю як зараз: мільйонер Алекс Воскоб ходив у мене в підручниках". Ми усі тоді щиро сміялися. Прикро, але трапилось так, що тепер мемуари про них пишу я і згадую їх теплим словом.

Якось вони вдвох зайшли у свій "рідний" бар. Тут їх усі знали. Ганкі глянув на рекламу лотереї, в якій потрібно було вгадати шість номерів, щоб виграти одразу кілька мільйонів доларів. Вони випили по "традиційній чарочці", і Ганкі мовив до Бензі:

— Бензі, ти хочеш стати, як Алекс Воскоб, мільйонером? Тільки, на відміну від нього, не за десятки років, а за одну ніч?

— А чому б ні! — беручи дві пляшки пива, посміхнувся Бензі.

— Тоді я купую тобі один лотерейний білет і роблю королівський жест. Ти знаєш, Бензі, яка в мене легка рука і точне око. Зараз куплю білет, закреслю шість потрібних цифр, і ти через кілька днів прокинешся тверезим і мільйонером. Але, Бензі, одна умова: ти не купуєш "Кадилак" і яхту, ти не ідеш від мене на Багами. Ти завтра і післязавтра залишаєшся моїм вірним другом. Ходиш у цій самій подергій майці і доводиш цьому божевільному світові, що дружба двох геніїв коштує більше мільйона зелених. Ти даеш слово, Бензі?

Під неймовірний регіт відвідувачів бару Ганкі купив квиток, закреслив шість цифр і корінчик при свідках вручив Бензі. Ударили по руках на знак домовленості й замовили ще по одній.

Я не знаю, як далі побудувати речення. Чи треба вам казати по те, що Бензі й справді через кілька днів став мільйонером? Це достовірний факт, як і кожне слово, що ви зараз читаете. Він виграв у джек-пот два мільйони шістсот тисяч доларів. Виграш віддав батькові, бо, видно, передчував, що на цій землі довго не протягне. Так воно, на превеликий жаль, незабаром і трапилося. Але, як справжній мільйонер, Бензі завжди мав при собі новісінські купори вартістю у сто доларів і таку ж порвану, як у Ганкі, майку, заляпані джинси й кросівки. Бензі дотримав слова — не купив ні "Кадилак", ні яхту і ні разу не поїхав на Багами. Він залишився вірним своєму другові Ганкі. Вони любили своє життя, наші спільні будови, а я любив їх: нерозлучних друзів і унікальних особистостей — американця Бензі і українця Ганкі...

Років десь двадцять по тому мій син Юрко забажав перенести чи просто розібрati одну із внутрішніх стін у своєму будинку. Мабуть, на прохання дружини Ніни, бо майже всі жінки дуже полюбляють переносити стінки, як і меблі, з місця на місце.

Пізно вночі він мені телефонує:

— Тату! Ви знаєте, що я в стінці знайшов?

Що я міг відповісти? Звичайно, я віджартувався. Кажу:

— Мабуть, мільйон від Бензі і Ганкі. Бо ти телефонуєш так пізно...

Він у відповідь сміється:

— Це справді так. Я визначив, хто ту стіну в моєму домі вислав.

— І хто? — розчаровано перепитав я.

— Бензі і Ганкі.

— Вони що, листа там замурували? Чи автографи залишили?

— Ні, тату. Не вгадали. Вони залишили мільйон... ну, приблизно... бляшанок з-під пива... Я уже третій день їх тачкою звідти вивожу...

— О! — коротко вигукнув я. А що ще я міг сказати?

“БАРАНЯЧИЙ РІГ”

Американці дуже пишаються своєю винахідливістю. І вони для цього мають усі підстави. Але трапляється, що ми, українці, дасмо їм у тому чи іншому випадку фору. Я уже не кажу про ті речі, де мені довелося вносити новаторські поправки, як, наприклад, у Канаді в перемотування електродвигунів, запровадження нового принципу роботи електростанцій на місцевому паливі в Україні чи нововведення в моїх американських будівлях — системі опалення.

По закінченні чергової новобудови я з синами Юрком та Віктором часто вилітав до Флориди. Ми започаткували традицію: закінчили роботу — п'ять-сім днів, не більше, на перепочинок. Вийти в море, порибалити.

У нас тоді уже була своя яхта “Чайка” і “свій” капітан Гілберт ле Дюс — американець французького походження. Природжений, до речі, моряк. А з ним і рядовий матрос — рибалка Джой. Ніхто на Флориді, від Маямі-Біч до Бока-Ратон, не умів так поставити спінінги, як Джой Волсон. Мої діти між собою чомусь прозвали його Добрим Сільвером. Звідки і як вони придумали йому це морське прізвисько невідомо.

Мої сини й онуки любили Доброго Сільвера, бо він любив їх і завжди створював для них маленьке сімейне свято, або, точніше, робив “сімейний сюрприз”. Не розумію, як у нього уже там виходило, але знаю чітко одне: хто був на яхті найменший, той витягував з океанських глибин найбільшу рибину. Джой мав неперевершений “нюх” — безпомилкове відчуття, на кінці якої багатометрової жилки найбільша риба. І він удостоював честі витягти її наймолодшому членові екіпажу. Онуки були безтако щасливі сюрпризними витівками Доброго Сільвера.

Того дня ми кинули якір у голубій лагуні острова Беміні. Капітан Гілберт ле Дюс постійно полював тут на королівську рибу — кінгфіш — разом з Добрим Сільвером забавляв усіх нас рибальськими бувальщинами.

Повечеряли ми в таверні, здається, “Одноокий Нельсон”.

Пам'ятаю, вперше на морському острові ми їли прісноводних раків, доставлених сюди із штату Мейн.

Вранці, коли над Атлантикою ще висіла діаманрова ніч, густо усіяна світлими зорями, наче циркове коло зі своїми блискітками, ми приготувалися до виходу у відкритий океан. Капітан Гілберт подав команду: "Зніматися з якоря", і троє потяг якір угору. Ми зайдли в каюту, але капітан ле Дюс раптом подав нову команду: "Відбій". Напів якір, зачепившись за підводне каміння, добряче зігнувся. З таким якорем виходити у відкритий океан було не бажано. Адже наступну ніч ми збиралися провести ще біля одного острова Багамського архіпелагу — Вагу. Такий якір не утримав би нас у лагуні, і напу "Чайку" віднесло б у море.

На Беміні ж, здається, не було ні майстерні, ні кузні, де ми могли б вирівняти якір. А втім, ми й не цікавилися цим. Я не морський вовк і в якорях розбираюся приблизно так, як, скажімо, в астрології. Але потрібно було щось робити. Я підійшов до цієї важкої металевої штуки і уважно почав вивчати її. В усіх випадках свого життя я собі кажу: "Алексе, якщо цю річ зробила людина, а не Господь Бог, то чому цього не можеш зробити ти?"

Зробивши три "почесних кола" навколо того якоря, я попросив своїх хлопців знайти міцненську палицю. Юрко і Віктор кинулися на пошуки. Капітана Гілберта і Доброго Сільвера я попросив принести моток мотузки. Якір ми зажорили між заливобетонною стінкою і дошками пристані. Намотали на зігнуту лапу якоря вірьовку, тоді обмотали нею головну якірну частину і я наказав своїм хлопцям скручувати той якір у "баранячий ріг".

Після моєї команди випадкові безплатні спостерігачі на сусідніх яхтах, не в змозі стриматися, так розреготалися, ніби їх хтось в одному місці лоскотав. Сміялися всі без винятку "морські вовки" і їхні матроси. Не сміявся тільки мій капітан, хоча зі знаком питання в очах позирав на боса і на його ще не зміцнілих у м'язах синів.

Мої хлопці дружно взялися за закрутку. Мотузка скрутилася в такий "гвинт", що здавалося, якщо Юрко і Віктор випустять з рук палицю і вона розкрутиться у протилежний бік, то якір перетвориться на пропелер.

— Не випускати ні на мить, — наказав я.

Юнги, як ми жартома називали Юрка і Вітю, крутили що було сил. Сини мене завжди слухали і вірили в батька як в людину, яка "все може". Звичайно, я таким не був і не є, але мені завжди було приємно, коли Юрко у присутності мами Галі казав:

— Чого я навчився у тата, так це слухати!

Металева штука раптом почала в руках моїх синів гнутися. І ми її таки скрутили, поставивши металеві лапи якоря у симетричне положення, тобто так, як слід.

До нас через кілька хвилин підійшли “морські вовки”, ті, що реготали. Вони присікливо оглядали якір і не вірили своїм очам. Один із них для чогось навіть помацав його. Мабуть, переконувався, чи те, що він бачить перед собою, справді з металу. Прицмокнув губами і мовчки відійшов. Ніхто з них більше не сміявся, але ніхто з них і не похвалив нас. Дивні люди, еге ж?

НАШЕ МЕЦЕНАТСТВО

Гарешті я здійснив ще одну свою мрію — став українським меценатом. Звичайно, я ще не належу до когорти Євгена Чикаленка, Андрія Шептицького чи Івана Мазепи, але уже маю моральне право казати про себе:

— Я меценат. Український меценат!

Десь колись я вичитав, що народ не може визначити свого генія при його житті. Це зробить меценат. Щось на зразок того, як було, наприклад, з Тарасом Шевченком, якого викупили з кріпацтва. Завдяки римському Меценатові, не пропала в пітьмі віків творчість Вергелія і Горація. А хтось із моїх земляків свого часу видав за власні кошти — навіть без відома автора — бессмертну “Енеїду” ще одного моого земляка Івана Котляревського. На цьому творі ми всі виростали.

Я мав велике моральне задоволення від меценатства. У цьому величезну роль відіграла моя дружина Галина — директор Фундації імені Івана Багряного, яку вона перша і заснувала. Вона кохається в мистецтві, особливо в мальстрі. Добре пам'ятає, що Голландське Відродження теж побачило світ завдяки меценатству. Отже, нікого з нас не потрібно було перевонувати, що меценатство — один із найблагородніших моральних обов'язків людини.

Тим, що стали меценатами, ми в родині писалися так, як дехто орденом чи якимось почесним титулом. А для нас з дружиною це навіть щось більше. Мабуть, певні риси вдачі закладаються природою, Богом. І закликають робити добро людям. Добре тобі — допоможи й ближньому.

Не рекламую, по-американськи, себе як мецената, бо і без реклами є кого фінансувати. Майже щодня лягають на наш стіл листи — допомогти комусь щось видати, щось добудувати, щось утвердити. Не всіх ми спонсоруємо. Та й фінансово це неможливо. “Ціла імперія”, — сказав Роттер Томпсону, забравшись на гору Нітані. І хоч наша корпорація є також своєрідного маленькою “імперією Воскобійників”, але ця корпорація — не держава.

А все почалося з “Білої книги про чорні діла Сталіна”. Ми тоді не мали анікісінських коштів. Навіть, пригадую, пальто

мені взяли в кредит. Але коли дізналися з газет, що видається така книга — книга правди про совєтську дійсність, ту дійсність, у якій тільки за те, що ти роботяший чи мислячий, висилають до Сибіру чи ставлять до стінки, — ми взяли позичку і, не задумуючись, переказали видавцям 500 доларів. Як пам'ять про розстріляного батька. Як пам'ять про всіх батьків і матерів, знищених “тюromoю народів” під час політичних голodomорів і сфабрикованих більшовиками справ по винищенню українського інтелекту з метою штучно перетворити мислячу націю тільки в робітників і селян. А заодно створити відповідну світову громадську думку.

У 1968 році, уже перебуваючи у США, дізнаємося, що тут, а також у Канаді триває збір коштів у фонд кафедри українознавства при Гарвардському університеті. Очолює цей фонд магістр Степан Хеміч. Ми з Галею запрошуємо його до себе в гості і виписуємо чек на 5 тисяч доларів. Пригадую, тоді часопис “Свобода” пером Леоніда Полтави назвав наш жест “Гетьманським даром Галини та Олексія Воскобійників”. Не кривлячи душою, ми мали велике моральне задоволення. Та й на ті роки то була таки значна сума.

Найважчим роком у моєму житті став рік 1971-й. Рік смерті нашої дорогої і мудрої мами, яка нас усіх, синів і невісток, і об'єднувала, і створювала неповторний сімейний затишок у родині. Ми всі важко пережили втрату мами Марини. А тут додалося ще одне несподіване горе: електроstrom убиває брата дружини — Миколу Дробота. Його дружина Ірена залишається з трьома малими дітьми — Сонею, Богданом, Оленкою.

У Баунд-Бруці ми ставимо пам'ятник померлим, а в Українській Вільній Академії наук США (УВАН) засновуємо щорічні стипендії для докторантів і науковців з українознавства. Фонд називаємо “імені Григорія—Марини Воскобійників та Миколи Дробота”. Фінансово допомагаємо закінчити свої наукові праці нашим інтелектуалам Богдану Рубчаку, Зиновію Квіту, Любі Литус, Тарасу Гунчаку та іншим. Ми щасливі, що ці люди згодом усі стали відомими науковцями не лише в Америці, а й у світі.

Десь наступного 1974 року в одній із українських американських газет вичитали, що український робітник із Чикаго Микола Шаблій подав цікаву ідею українській діаспорі: створити “залізний фонд” для публіцистичної та книжкової інформації про життя українського народу, назвали цей фонд ім'ям нашого класика Івана Багряного. Від себе додам: одного з найближчих приятелів нашої родини. Ми гаряче підтримали цю ідею і такий фонд, що діє й нині, створили. Першим директором Фундації Багряного обрано було мою дружину. Уже

через рік фонд мав свої філіали чи не на всіх континентах — в Австралії, Америці, Європі. У першу річницю його утворення в готелі “Америкен” 21 лютого 1975 р. о восьмій годині вечора на розі П'ятдесяти другої стріт і Сьомої авеню в Нью-Йорку відбувся банкет-бал. Запросили духовий оркестр під керівництвом Б. Гірняка і двох гарних наших солістів І. Раковського і М. Шкварка. Презентація, як тепер пишуть газети, пройшла успішно.

Чи не найбільшою нашою родинною радістю стало створення при Гарвардському університеті Українського Гарварду. Ми внесли туди у 1978 році сто тисяч американських доларів. Переді мною, між моїми записами, десятки листів. Серед них особливий і дорогий нашій сім'ї лист-подяка від Василя Лагошняка. Я не можу стриматися, щоб його не прочитувати: “Шановні і дорогі наші Меценати! З щоденника “Свобода” ми довідалися, що Ви пожертвували 100 тисяч доларів на завершення Українського Наукового Інституту Гарвардського Університету, створивши фонд свого імені.

Цей Ваш благородний вчинок заслуговує на увагу українського загалу, бо ж Ви за життя творите для себе тривалий пам'ятник на полі української науки.

Вашу цінну пожертву найкраще можемо оцінити ми, збирщики ФКУ (Фонд кафедр українознавства), бо ж з довголітнього досвіду знаємо, як тяжко знайти таких жертвовників і ширіих меценатів для Українського Гарварду, якими є Ви...

Звичайно, нам з Галею приємно читати такі слова. Але не за них працюємо і спонсоруємо. Нам найдорожче те, про що писпе далі пан Лагошняк. У цьому наше кредо як меценатів. У цьому наша любов до Вітчизни. А саме з-за таких слів зараз я змушеній своєю скромністю вдарити об землю і зацитувати ще кілька рядків:

“...особливо тепер, коли Москва нищить нашу науку в Україні. Сміливо можемо твердити, що мільйони сестер і братів на Батьківщині не мають благословленішої вістки, як діставати все нові, все надійніші докази, що ми тут осягаємо те, чого вони там не можуть осягнути, що працею і жертвіністю справжніх українських патріотів ми на вершинному американському університеті будуємо наукову твердиню, яка запевнить українцям місце для борні проти окупантів на арені світової науки, паралізус україновживчі плани ворогів та відвоює вкрадену ними історію, культуру і назву України-Руси...”

Ось за такі рядки ми, не задумуючись, у часи тоталітарного режиму, у ті уже далекі, як па тепер, роки, вносили свої пожертви. В ім'я життя, в ім'я слави, в ім'я утвердження нашої України. В ім'я того, як сказав поет:

Україна є, і Україна завжди буде!

Наприкінці вісімдесятих у повітрі запахло горбачовською "перестройкою". Мене особисто ніколи не покидало чуття, що Україна стане вільною державою. Можливо, це родинна інтуїція (бо так само завжди думали і мої брати Михайло та Іван), а може, то було в мені від того, що я не лише будівничий, але, як кожний бізнесмен, економіст. Я добре пам'ятав слова колишнього генерального секретаря СРСР Андропова — того самого, що в Союзі серед білого дня влаштовував на людей облави. Він сказав, що Союз уже стоять на "краю економічної прірви". А тепер прийшов Горбачов і заявив, що той Союз "уже летить у прірву" і, кров з носа, — необхідна "перестройка". Отже, міркував я, недалекий той час, коли советська імперія розповзеться по швах і почне криптиця на дрібні шматочки. Україна має стати вільною. Йі потрібні будуть "нові" люди — люди, які розбиратимуться у ринковій системі, і цих людей має дати Америка. Але в Америці про них повинні подбати ми, українці. Цими думками я поділився з Галею. За десятиліття спільногоЖ життя вона уже добре вивчила мій характер. Тож, уважно вислухавши мене, сказала:

— То яка в тебе пропозиція? Ти ж просто так нічого не кажеш. Щось уже нове надумав?..

— Я тепер, Гало, мрію про створення Українського студійного центру не тільки при Гарвардському університеті, але й при нашому, Пенсільванському...

— Так для цього ж потрібні гроші, і чималі, — мовила вона.

— Обов'язково дамо. Це ж для України...

Що стосувалося України, Гая ніколи не заперечувала. З такими думками, тепер уже вдвох, ми пішли до президента Пенсільванського університету Брайса Джордана. Ми сподівались, ні, були впевнені, що наш внесок захочуть й інших українців Америки збільшити цей фонд. На жаль, цього не трапилося.

— Пенсільванський університет — ідеальний центр для Українських студій, — підтримав нашу ініціативу Брайс Джордан. — Але скажіть, містере Воскоб, для чого вам це потрібно? Я трохи вас не розумію. У нас є Слов'янський центр. Бажаючі українці можуть навчатися там...

— Бачите, містере президенте, — не поспішаючи, почав я викладати свої думки, — майже в усіх слов'ян — росіян, поляків, чехів, сербів — є свої батьківщини. Вони відносно вільні від комунізму. В українців держава тільки на папері. Вона має

нібито й конституцію, прапор, гімн, навіть членство в Організації Об'єднаних Націй з дня її заснування, але не має Незалежності, Соборності, Волі. А я вірю, що остання в світі імперія — московська — незабаром розпадеться, як усі інші імперії світу. Із цих уламків на планеті постане моя велика європейська держава з п'ятдесятимільйонним народом. Її і потрібні будуть кадри. І ці кадри практично й теоретично “підковуватиме” ваш і мій університет. І я на це даю гроші...

— Я бачу, ви не тільки гарний будівничий, містер Воскоб, але й гарний політик. Прозирливий... Цікаво. Я з вами заклався б на парі, але боюсь, що програю... Якщо ви так упевнено про це кажете, то так воно й буде...

— Дякую вам, містере президенте, за гарні слова й підтримку...

Він, у свою чергу, подякував мені за ініціативу і гропі на добре діло. Ми на згадку сфотографувалися для університетського часопису. А незабаром ця фотографія не з моєї легкої руки розійшлась по всіх українських газетах США. Десь через тиждень після цього президент Брайс Джордан повідомив мене, що до наших 100 тисяч доларів фонд “Нешенел фанд фор Гюманітіз” додав ще й своїх 33 тисячі 333 долари. Решта українців поки що мовчали, міцно затиснувшись свої фінансові кипені. Ніхто з них не наважився хоч трохи засунути туди свою руку і витягти якусь десятку тисяч доларів для братів-українців.

Так ми заснували у 1988 році ще й і при Пенсільванському університеті Український студійний центр. І тут не можу стриматися, щоб не сказати кілька слів про одну надзвичайно показову людську рису. Пенсільванське студентство, дізнавшись, що на Український центр такі великі кошти внес один із мешканців міста, українець за походженням і будівничий за родом занять, будови якого в нашому місті чи не на кожному кроці, запікалися своїм національним корінням. Близько двох тисяч юнаків та дівчат почали в своїх біографіях розшукувати українськість. У кожного з них, як виявилось, хтось був також українцем: мама, тато, бабуся чи дідусь. Їм негайно захотілося вивчати історію, літературу і культуру народу, з якого походять їхні предки.

Довгожданий 1991 рік настав раніше, ніж я гадав. Щастю нашему, як і всіх свідомих українців, не було меж. Того ж року я з синами Юрком і Віктором поїхали на рідну Україну, яку я залишив понад сорок років тому. Мені хотілося показати дітям красу моєї землі. Я навіть вибрав для цього місяць травень, коли цвітуть київські каштани і коли мій Київ, що має менші слави, але більше краси, ніж усі Парижі разом узяті,

постас у всій своїй пишноті. Вибрав для того, щоб він полюбився і моїм синам, так, як мені, коли я був ще харківським студентом.

Київ і Україна тих років їх не розчарували. Вони, здається, пройшлися до України великою любов'ю. Принаймні і Юрко, і Віктор після поїздки сказали мені:

— Якби ми, тату, не народилися на американському континенті, то закохались би в Україну не менше, ніж ви з мамою...

Наступного, 1992-го року я налагодив постійніший зв'язок із Київською сільськогосподарською академією, подружив з її ректором Дмитром Мельничуком, і уже тут, у Стейт-Коледжі, ми знову зібралися на сімейну раду. Вирішили, що перших двохсот тисяч доларів для обміну двох університетів — американського і українського — замало. З цим погодився мій син Юрко і його дружина Ніна. Пам'ятаю, вічно іронічний Юрко цілком серйозно тоді сказав:

— Тату, в Україні уже комунізм будували. Фінал як з Вавилонською вежею. Хай тепер спробують запровадити ринкову систему, дати нарешті людям добру роботу, платню, гарні харчі, хай спробують відчути себе вільними людьми. Щоб мати можливість приїхати до Америки, як ми в Україну. На ваш Український центр ми з Ніною виділяємо п'ятдесят тисяч доларів.

Треба сказати, що з 1989 року Юрко заснував У Стейт-Коледжі свою будівельну корпорацію "Джі-Н Асош'ейтс" і справи в нього йшли добре. Ми були щасливі: діти тепер твердо стояли на своїх фінансових ногах. Синове недосипання дало позитивні паростки.

Почувши про 50 тисяч, я піднявся і міцно потис йому руку. Ніну по-батьківськи поцілував, подякував їм за щедру матеріальну підтримку. Юрко, як завжди, посміхнувся і весело запитав:

— Я й сам знаю, тату, що ми з Ніною добре вчинили. А скільки ж ви з мамою даете на цю справу?

— Сину, — відповів я, — у нас є порох у порохівницях. І ми від вас, молодих, з мамою не збираємося відставати. Ми даемо стільки ж... скільки подружжя корпорації "Джі-Н Асош'ейтс". Тобто ще п'ятдесят тисяч. А разом з першою сумою і такою ж другою, — я тобі про неї не казав, — від нас з мамою це буде двісті п'ятдесят тисяч доларів.

— О'кей! — посміхнувся ще раз Юрко. — Тоді я завтра телефоную до керівництва університету і домовляюсь про нашу зустріч. Чекова книжка, тату, зі мною. Не забудьте взяти свою...

Дін Янсма — керівник міжнародних програм факультету сільськогосподарських наук, якому зателефонував Юрко, — проявив неабияку цікавість до аграрного сектора України, бо добре знав про її чорноземи. Після обіду ми уже сиділи в декана згаданого факультету доктора Ламартина Гуда. Того ж року Київська сільськогосподарська академія стала називатися Державним аграрним університетом і зав'язала найтісніші контакти з Пенсильванським. Десь через рік-два аграрний університет здобув право називатися й Національним, і його абревіатура набула тепер іншогозвучання — НАУ. Мені ж рішенням Вченої Ради ще Державного аграрного університету від 31 серпня 1993 року присвоїли високе і дорогое для мене звання Почесного професора університету за номером першим. Тепер у моїй біографії це був мій другий Почесний диплом.

Звичайно, список наших пожертв можна продовжувати і продовжувати. Пишу це не для самореклами, пишу для заохочення інших, святий обов'язок яких підтримати молоду Українську державу, бо ж відомо, що волю легше завоювати, ніж утримати.

Наша мета — збереження національної ідентичності, освіти, культури, історії, українського православ'я. Не під Москвою, Константинополем чи Римом. Під Києвом. Древнім, як ті Рим, Константинополь, Афіни. Менше політичних суперечок, гризні, отаманства. Більше праці, патріотизму, єдинання. В іншому випадку — смерть державності та ідентичності. Пам'ятаймо, Москва не спить. Очі у неї вічно розплющені — дивляться на Україну.

Даємо кошти на книговидання. Зокрема, дитячої літератури. Відгукнулись на благодійну програму першої леді України, на її шляхетне поривання “Дружина Президента — дітям України!”

Горді, що сьогодні наші імена можна побачити на стінах сучасної лікарні Маунтен Вію Госпітал, на будинку української православної церкви в Купер-Сіті у Флориді — її розпис здійснено за наш рахунок. Ім'я моого розстріляного батька золотими літерами вирізьблено у відбудованому Михайлівському Золотоверхому соборі в Києві. Не обійшли ми й напе, Стейт-Коледжівське, лєтовице, на яке виділили 15 тисяч доларів.

Підтримуємо українську газету “Українські вісті” — орган УРДП. Допомогли видати збірник українського маestro Григорія Китастого, відгукнувшись свого часу на прохання доктора із Сіракузького університету Якова Гурського щодо видання спогадів генерала Петра Григоренка. А також виділя-

ли кошти на книги Шумука, Снегірьова, Івана Багряного, на збірник Василя Гришка "Український голодост—33".

Після появи на карті молодої держави Ізраїль, на прохання єврейських банкірів, зокрема організації "Юнайтед Джейп еспіл", ми також відгукулися фінансово. Не за всесвітнє "браво" євреїв на адресу українців. А в ім'я торжества в світі демократії, а не брудної політики. В ім'я історичного завтра і взаєморозуміння з народом, що йде пліч-о-пліч з нами тисячу років. Така пожертва відіграла певну роль, коли провокаційна Москва сфальшивала справу "Івана Грзного"— Дем'янюка, аби вбити свій клін між українським і єврейським народами в той час, як ми почали знаходити з єврейством спільну мову. Цю акцію ми провели як усі українці Америки. В ім'я справедливості і проти штучної упередженості.

Ми вважали і вважаємо, що фінансова жертвіність, економічна активність нашої еміграції повинні стати обов'язком кожного свідомого українця. Українська жертвіність — ключ до успіху на всіх ділянках національного життя, наше утверждення у світі. Відмивання до чистоти і об'єктивності нашої тисячолітньої історії від московського бруду та мулу, яких нам нанесли "братьи" за триста з лишнім років "вічної дружби". Наша історія в розрізі тисячоліть, а не подаровані нам дві сторінки з московських претензійних фальшивок про продовження "третього Риму" чи московське месіанство на землі.

Нам необхідно відчути потребу в своїй присутності в діловому світі планети. Свідома відмова від надмірних благ, повсякденна праця і прагнення до найвищого еталону елітарності. Без довгих нудних розмов, розхристаності, самовихвалиння. Ти повинен стати в очах кожного українця, казав я собі, живим зразком жертвовності і еталоном за своїм інтелектом і енциклопедичністю знань. На тебе має з розкритим ротом дивитись і японець, і німець, і росіянин. Таким є мій брат Михайло — наш "домашній Фейербах", як ми люблячи його називаемо. Тут, в Америці, на нас часто рівняються і американці. Нам приємно це. А найбільш приємно, що тут ніхто не має нас за "меншого брата", "унтерменша". Ось у чому питання. Ми американцям і Америці вдячні за це. І не тільки словесно. Ми працюємо і на її добробут, благо і демократію.

Наши пожертви в ім'я розбудови України, кращого життя її народу — наши духовні пам'ятники. Але треба завжди пам'ятати, що базою сильних є сильна економіка. Тоді у тобі народжується дух незалежності. Тоді ти себе почувавши господарем, а не рабом на своїй землі. Без економічної бази неможливий сильний розвиток науки і культури і, певний,

навпаки. Чи аксіома це? Можливо. Але, дотримуючись таких поглядів, я став меценатом.

Керуючись саме такими принципами, наша сім'я в серпні 2000 року спонсорувала через Пенсільванський університет півтора мільйона доларів США для навчання в ньому українських студентів та впровадження Національним аграрним університетом України найсучасніших сільськогосподарських проектів і програм.

Меценатство повинно стати святым дороговказом для кожного із нас. Незалежно від суми — і для тих, хто дав один долар, і для тих, хто дав сто тисяч. Я будівничий і скажу: без однієї цеглини в стіні будова незавершена. Тому благородства соромитися не слід. Це не похвальба. Це заклик: ставайте в історичні ряди меценатів в ім'я утвердження свого народу на цій землі. Можливо, в моїх словах багато пафосу, можливо... Але про це з холодним серцем говорити не можна. Тому будьте всі і сьогодні, і завтра українськими ЧИКАЛЕНКАМИ, СИМИРЕНКАМИ, ЯЦІКАМИ. Хай нашою історією освятяться ваші благородні імена!

НА ОСТРОВІ ЯМАЙКА

Кажуть, легенди народжуються разом із твоїми ділами. Але, буває, часом ідуть попереду них. Так трапилося і зі мною. Я вже писав, що один із кореспондентів часопису Пенсільванського університету мав необережність назвати мене в пресі "найшвидшим будівничим США", а мер Ланг запропонував мою кандидатуру, щоб очолити оргкомітет Стейт-Коледжа з чистоти і дизайну нашого міста. Це робило мені честь.

Що ж до легенди стосовно мене, то вона мала певні підстави, хоч я ніколи й не зводив жодного 27-поверхового будинку в Стейт-Коледжі за 99 днів. Я, звичайно, міг би це зробити. Але справа в тому, що в Стейт-Коледжі не дозволяється будувати вищих будинків від будови Пенсільванського університету. До речі, перші 12-поверхові будинки ми заклали саме в Стейт-Коледжі.

Що ж до цифри 99, то вона майже відповідає дійсності. Майже, бо всі свої об'єкти я завершував і за 80, і за 90 днів. Але ніколи не будував за сто днів. Саме така легенда про нас з Галиною як про кращих і найшвидших будівничих США і долетіла до Ямайки. Видно, на крилах преси. Бо преса тоді й справді про нас, як я часом жартома кажу, "розперезалася". Газети писали про "наші ударні подвиги" за п'ять останніх років. (Це відбувалося саме напередодні відомої американської конференції, про яку я скажу нижче). Тоді ми збудували десять локусових будинків. І це удвох з Галиною. Без дизайнерів і професіоналів будівничих. Коли я тепер оглядаюсь назад, сам цьому не вірю. Але факт є факт. Для моєї родини — уже історичний. Згодом ми побудували ще сім семиповерхових будинків. Заселили кілька тисяч людей у квартири за досить доступними цінами. І теж усе в зелені, все в чистоті. Екологічній чистоті. Це й привело нас до Ямайки. Там відбулася велика конференція з екологічних питань, на яку з'їхалися всі будівельні фірми й корпорації США. На той екзотичний острів запросили й нашу корпорацію: мене і Галло. Ми поселились у готелі, здається, також "Ямайка". Точніше уже не пригадую. Та це й не має особливого значення. Пам'ятаю, то був

гарний готель. Люксусовий номер. Чудові балкони над самісінським голубим океаном. Навіть саме повітря здавалося голубим і трішки підсоленим. Воно вливалося не тільки в наші кімнати, а й у наші душі. Перше враження від Ямайки — незабутнє.

Конференцію представляли 600 американських фірм з усіх штатів. П'ять півгодинних доповідей. Серед цих п'яти — одна моя. Для мене це стало абсолютною несподіванкою. Я не збиралася виступати. Я сам хотів почути мудрих людей. Тим паче що ніхто мене до приїзду на Ямайку про виступ не попередив. Зі мною не було ніяких матеріалів. Знову довелося покладатися на власну пам'ять. Доти вона мене не підводила. Вірив я в неї і цього разу. Та й поруч був мій найкращий "комп'ютер" — Гая. Більш надійного у моєму житті не існувало.

На трибуну виходив хвилюючись. Поклав собі виступити відріз попередніх виступаючих. А це могло викликати одразу чимало заперечень, незадоволення, реплік. Так воно на початку й сталося. Мене перебивала навіть президія. Мовляв, дещо не за темою. Зала ж вигукувала:

— Хай говорить! Нам цікаво!

Це мене й заохотило. На президію я уже не звертав уваги. Коли виникали сумніви щодо категоричності тверджень і висновків, заспокоював себе: "Ти живеш у вільній країні. Можеш говорити все". Ну, звичайно, окрім закликів до повалення влади у США. І я їм доповідав:

— Ми тут зібралися з питань будівництва і екології. Чистота повітря — проблема номер один. Це так. Але якщо ми завтра закриємо заводи і фабрики, де по кілька тисяч працюючих, то вони залишаться без роботи, без платні. А майже в кожного з них родина, діти. Що завтра? У містечку Тайрон, наприклад, живе дев'ять тисяч мешканців. Дві тисячі з них працюють на паперовій фабриці. Фабрику вчора закрили. Людей звільнили. Чи не здається нам, що після купання дитини ми разом з брудною водою вихлопуємо і дитя... Я за очищення. Я за те, щоб сині і чисті небо Ямайки було над кожною оселлю. Але дайте час. Чи, може, діянимо так: сьогодні вирішимо, а завтра все позакриваємо? Залишими людей без роботи? Що ми їм скажемо? Скажемо, що всі вони мають чисте повітря над головою? Мовляв, може відчинити вікна і дихати ним денні і ніч...

Я іронізував. Але інакше б мене не зрозуміли. Зала вітала мій виступ вигуками " bravو ", у перерві до мене підходили, просили копію доповіді. Та вона була у мене в одному примірнику — в моїй голові.

Ще в цій доповіді я говорив, що моя фірма питання еколо-

гії завжди ставила на перше місце. Викинув 250 тисяч доларів не В ПОВІТРЯ, а НА ПОВІТРЯ! За 60 днів переробив у будинках усі спалювачі на “треш-шут” — компектори, машини, що спресовують сміття. Але сьогодні інші, менші фірми таких сум не можуть вкласти в компектори, бо збанкрутують. Усе піде за вітром. Для охорони навколошнього середовища потрібні державні дотації, інакше буде те, що я уже сказав. І одразу ціни на житло зростуть.

Кілька родин, що представляли маленькі фірми, підійшли до нас із словами вдячності і запросили на вечерю. Їм хотілося близьче познайомитися з нами, дещо уточнити, глибше вивчити проблему: адже вони також розуміли, що чистота планети — перш за все!

Ми прийняли запрошення. Це була своєрідна моральна компенсація за мої переживання. Я того дня почував себе на Ямайці іменинником. Жаль тільки, що тривало те з півгодини. Але все одно було приємно. Задоволення від виступу бережу в серці і по сьогоднішній день. Не завжди зазнаєш такого почуття. А той день був щасливим винятком. Резолюцію конференція прийняла. З моєю... поправкою.

А за чистоту повітря як “найчистішому” будівничому мені ще й диплом вручили. Тоді на Ямайці не кожний удостоївся такого визнання.

“ГОРДИЙ ОРЕЛ”

У Стейт-Коледжі у мене народилася ще одна, зовсім не пов'язана з моєю професією ідея. Народилася спонтанно, несподівано. Наши стейт-коледжські телепередачі мали нечітке зображення. Часто на голубому екрані прокочувалися, як бархани в пустелі, цифрові, а то й літерні хвилі. З'являлося миготіння. Все це дратувало мене, моїх рідних. Діти просили:

— Дідуся, зробіть щось!

Вони в мене вірили так, ніби я й справді міг УСЕ! Крутили антени то на північ, то на півден. Цікавились, з якого боку від нас Вашингтон або Нью-Йорк, і в той бік спрямовували антени. Але картинка не поліпшувалась. Щоб зарадити справі, я знайшов знаючих у цій галузі техніки людей. Вони мені пояснили, що й до чого. Потрібно поставити на наших горах ретрансляційну вежу.

Я саме дістав перепочинок. Щойно завершив черговий будинок. Недовго думаючи, пірнув, як у воду, в нову справу. Можна сказати, пірнув з головою.

— Галю, — повідомив дружині одного вечора, — засновуємо нову корпорацію. Телевізійну. У Стейт-Коледжі. Я вже й назву придумав “Гордий орел”.

Вона посміялась, але не заперечувала. Знала — це не просто зайва витрата слів та енергії. Коли так кажу, то вже вивчив проблему досконало.

А з пам'яті мені й досі не йде одна подія, що передувала моєму телевізійному бізнесу.

...У Стейт-Коледжі на той час я вже був досить відомою людиною: входив до складу муніципалітету міста, мав статус головного естета, простіше кажучи, відповідав за дизайн Стейт-Коледжа, був спонсором Пенсільванського університету. Все це я кажу не для того, щоб зайвий раз нагадати про свою роль у житті студентського містечка, а про те, що саме цю мою активну діяльність, якщо можна так сказати, помітили і у Вашингтоні.

Одного раннього весняного дня до мене завітали гості з Білого дому:

— Містер Воскоб? — поцікавилися, хоча, видно було з

усього, могли про це й не питати. Після привітання перейшли, як я досить швидко зрозумів, на секретну розмову. Говорили, щоправда, голосно, але водночас якось ніби насторожено. При цьому час від часу то озираючись, то прислухаючись.

Я відчував, що йдеться про щось дуже важливe у моєму житті. Ale перш за все чомусь подумав про свою батьківщину — Україну. То були складні політичні часи, між Америкою і Росією настав апогей холодної війни, і всім нам, американцям, здавалося, що від росіян можна чекати чого завгодно.

Советський Союз ми переважно називали Росією, а советський народ — росіянами. Та й Москва це не дуже й заперечувала і не надсилала уряду США ніяких нот протесту. Кремль така неточність у назвах цілком влаштовувала.

Та цього разу загроза йшла, як я зрозумів, не від советів, а від арабів. Вони оголосили блокаду Америці і збиралися заблокувати поставки нафти на американський континент.

Спочатку я не міг второпати, чому вони мені про це кажуть і яке відношення я маю до нафти, так само як і до арабів. Ale, як я невдовзі здогадався, спричинилось до цього те, що свого часу, ще перебуваючи в Україні, у своїх юнацьких мріях я виношував — при тодішньому рівні науки й техніки — чимало абсурдних ідей. Та не всі вони, зрештою, виявилися такими, і на деякі з них я мав зареєстровані американським урядом патенти. А одна з моїх ідей не полищала мене і в Пенсильванії. Якось я поділився нею з моїм приятелем, деканом Пенсильванського університету, і, пам'ятаю, він тоді мені сказав:

— Алексе, це не абсолютно абсурдна ідея. Навпаки, вона абсолютно реальна. Ale дуже дорога...

А йшлося про пальне з сільськогосподарського насіннєвого продукту: сої, кукурудзи, рапсу тощо. Саме із суміші сільськогосподарського збіжжя я і мріяв добути... бензин.

Ось саме за цю ідею вхопилися урядовці з Білого дому. Я одразу охоче погодився. Бо коли б я ще мав таку нагоду: мрію перетворити в реальність.

— Ale це Америці коштуватиме мільярди доларів, — заявив я нежданним гостям.

— Ми знаємо, містере Воскоб. Америка йде на це. Слово і детальний проект за вами...

Я погодився, навіть не задумуючись. Мені це було близьке. Я цим спів і, чесно кажучи, роками виношував у собі цю мрію. Мені одразу ж виділили перші кошти... Та щось там у політиці не залагодилося, як це часто трапляється, і Білій дім раптово дав відбій своєму надзвичайно таємному планові. Переді мною довго вибачалися й пообіцяли компенсувати свій

прорахунок. От тоді у мене й народилася інша ідея — створити в Пенсільванії першу телевізійну приватну телестанцію. Про це я й сказав чиновникам з федерального уряду.

— О'кей! Готовьте документи, — відповіли мені коротко, але не зовсім обнадійливо.

Документацію я підготував ґрунтовно. Оббив, щоправда, перед цим чимало порогів, уяв кілька десятків дозволів, починаючи від мерії міста, уряду штату і кінчаючи начальством місцевого літоворища.

Нарешті, довгожданий день прийшов: мені Вашингтон дав дозвіл на першу в Америці приватну телевізійну станцію. Радощам моїм не було меж. Я негайно виїхав на околицю Стейт-Коледжа, піднявся на вершину легендарної гори Нітані і оглянув з її вершини "Долину іща". Саме так називав цю чудову місцину з далекими зеленими краєвидами і темносиніми озерами перший відкривач Пенсільванії Джеймс Роттер. Тут, на горі Нітані, мала піднятися до неба телевізійна вежа.

На першу нараду телевізійників я зібрав цілий штат країн спеціалістів з Пенсільванського університету. Кожний бізнес опирається на три кити, як колись земля. Це:

- а) всебічне і найглибше вивчення проблеми — перспектива;
- б) цілковита відповідальність;
- в) цілковите взаємодовір'я.

Допоміжні вимоги: принциповість, упевненість, спокій, усмішка. Ніяких окриків на підлеглих, як найглибша повага, підвищена платня, відсутність психологічної дистанції між босом і робітником. Кожний має почуватися людиною незалежно від ділянки роботи. Усі ділянки важливі, як усі функції одного організму. Кожного повинен вислухати. Слухати людей — це мистецтво. Запастися терпінням. Усі зауваження на початку врахувати, зважити, проаналізувати. Делікатно відкинути другоряднє, залишити тільки головне. Ініціативу, добру поправку, суттєву поправку — заохотити. І аж після цього до праці. Спішити не поспішаючи.

З такою приблизно програмою ми й зібралися перед стартом. Коли все зважили і обговорили, найбільшу відповідальність — не знімаючи її з себе — я поклав на випускників Пенсільванського університету: гарного журналіста і письменника Вільяма Мак-Кевіна та досвідченого інженера Тома Радея. Вони знали в телевізійній справі все. Тепер УСЕ повинен був знати я. Коли моя наукова підготовка підійшла до завершення, ми розпочали розробку об'єкта. І нам тоді УСЕ й вдалось.

Газета "Сентр Дейлі Таймс" тоді писала: "Одержано дозвіл на місцеву телевізійну станцію"; "Федеральна комісія інформації видала зареєстрованій телевізійній станції і мережі в Стейт-Коледжі, власником якої є Олексій Воскобійник (Алекс Воскоб), дозвіл на будівництво комерційної телевізійної станції. Канал 29".

Над пенсильванськими горами висів серпень 1972 року. Я, чесно признаюсь, після того всього раптом відчув радість і страх, щастя і відповідальність. На горі, що підіймається на 2,5 тисячі футів над морем, монтувалася вежа висотою ще у 500 футів. За кілька кілометрів від нашого летовища Мід-Стейт. Дозвіл від Генерального агентства в справах авіації лежав у мосму офісі в сейфі. Це була ще одна перемога перед новим великим звершеннем у мосму житті. Я почувався, як почувався, певне, гірський орел, що сидить на вершечку гори і пильно оглядає простір у сто миль навколо себе. Саме в такому радіусі ми планували передавати через нашу телевізійну станцію програми трьох найпопулярніших каналів Америки: Ей-Бі-Сі, Сі-Бі-Ес, Ен-Бі-Сі та місцеву освітню програму.

Ретрансляційна корпорація "Гордого орла" запрацювала бездоганно. Через кілька тижнів мене запросили до міської управи і урочисто, в присутності найвідоміших і найавторитетніших людей Стейт-Коледжа, вручили Почесну грамоту-подяку "Review Design Board". З промовою виступив мер. Сказав, що це за працю для людей. За працю для народу.

Остання фраза мера піднесла мене на вершину щастя. Я й справді почував себе дуже щасливим. Я недаром живу на землі, я потрібний людям, потрібний народу. І це не гучні слова. Саме такі почуття завжди жили і живуть у моїй душі.

Нині сотні маленьких містечок і міст Пенсильванії мають якісні передачі. Без "підморгувань", тобто без технічних перешкод. Тепер гори — уже не завада. Сімнадцять округів Центральної Пенсильванії від імені своїх телеглядачів підклопчились до подяки Стейт-Коледжа — надсилали своє велике спасибі нашій новій корпорації. Я розпрострав крила: голуба радість жила не тільки в іхніх оселях, а й у моїй душі.

Розважальні передачі, інформація, спорт, останні новини уже названих програм були на екрані від 5-ї години вечора до 12-ї ночі. А в суботу і неділю з самого ранку. Мав я і власний резерв — 35 відсотків часу, які йшли на показ фільмів, передачу новин про місцеві справи, рекламу. І мріяв про найголовні-

ше — ознайомлення американців з побутом, культурою, традиціями, історією, літературою українців.

В 11 часописах ми друкували наші телевізійні програми. А також у "TV-Guide" та в інших виданнях такого типу. Видавали брошуру на 24 сторінках, де подавалась інформація про наші ідеї, знання, досвід. Все це користувалося надзвичайною популярністю. Ця будова нашій корпорації "Гордий орел" обійшлася у 4 мільйони доларів. Із 517 телевізійних станцій Америки (на той час) таких, як у нас, зареєстровано лише 97. А щодо родинної власності, то лише одна. Наша. А після завершення будівництва я міг собі сказати:

— І тут, Олексію, твоя американська мрія стала дійсністю!

У КЕНІЙ

“Як мені хочеться кинути квіти до ніг лорда Тейлора”. Саме таку фразу, пам'ятаю, сказав я своїй Галині після повернення з Найробі, столиці Кенії. Хоча я особисто не знаю жодного лорда і жодного Тейлора. Але мені, українцеві, у 1984 році, саме у 1984 році, дуже хотілося кинути квіти до ніг лорда Тейлора.

Стояв листопад згаданого року. Мені зателефонував Михайло. Він розповів, що наш Український уряд в екзилі, тобто уряд Української Народної Республіки (УНР), добився присутності на сесії Організації Об'єднаних Націй. Це була, якщо не помилляюсь, 39 сесія ООН, і на ній виступив президент США Рональд Рейган. Холодна війна між Америкою і Советським Союзом досягла своїх вершин. Йшов 5-й рік ганебної афганської війни, що її запалшив СССР на землях Афганістану, де за його інтереси гинули українці (кожний четвертий від советського війська — така сумна статистика уже сьогоднішніх днів), а також минала річниця, коли Кремль наказав знищити південнокорейський авіалайнер — мирний пасажирський літак, який випадково перетнув повітряний кордон союзів. Я не міг поїхати до Нью-Йорка, хоча брат зарезервував мені одне місце, і тому слухав виступ нашого президента дома біля скрана телевізора. Саме тоді Рейган назвав Советський Союз “імперією зла” на планеті. Принаймні мені так запам'яталося. Виступ надзвичайно емоційний, перекопливий і зворушливий. Пригадую, як телевізійна камера крупним планом показувала обличчя делегатів. Майже в кожного з них в очах стояли мимовільні слізози. Рональд Рейган, якого тоді Совети, ці повітряні бандити, у свою чергу “охрестили” “американським яструбом”, сказав, що, коли молоді мами підносити до своїх грудей немовлят, щоб їх нагодувати, московські “вожді” дали команду запустити ракету в мирний літак і знищити його.

Обурення серед делегатів більше ніж 150 країн світу досягло такого рівня, що, очевидччики, багатьом із них хотілося вийти на майдан біля штаб-квартири ООН і вланштувати марш

протесту. Тільки статус дипломатів не дозволив їм зробити цього. Незворушно сиділи з кам'яними обличчями і більшовицькими серцями лише представники із соцтабору (більша частина з них взагалі вийшла, демонструючи своє безкультур'я).

Так от, саме на тій сесії Генеральної Асамблії ООН того дня виступив англійський лорд Тейлор. З високої трибуни ООН за дорученням її величності королеви Великобританії Єлизавети він оголосив колишню колонію Англії Бруней-Роде-Салам вільною державою. Делегати всі підвелися зі своїх місць, і зала вибухнула оплесками, дякуючи за такий благодійний, воїстину королівський жест. Щасливий лорд сяяв від щастя і задоволення.

А я тоді подумав: "Чому Україна — не була колонією Англії?" — і подумки перегіссся в Кенію, звідки ми з Галиною щойно приїхали. У її столицю Найробі. Ми йшли її вулицями, майданами, хідниками, і все було вставлено живими квітами. Здавалося, вся Центральна Африка принесла їх в дарунок столиці Кенії. Ми разом з кенійцями переступали сонячні барви цих квітів і нічого не могли зрозуміти. Несподівано до нас підбіг щасливий і усміхнений кенієць і довго нам як білим тис почергово руки.

— Сенк'ю, сенк'ю, — дякував він.

— Що трапилося? Звідки ці квіти? — запитали ми у кенійця.

— Як? Ви не знаєте? Ви не з Англії?

— Ми з Америки!

— О, Америка! — вигукнув він. — Це добре. Але Англія краще. Вона нам подарувала свободу і незалежність. Ці квіти для королеви Єлизавети.

Ми зрозуміли все. За кілька годин до нашого приїзду тут була королева Великобританії, її величність Єлизавета. І тепер вільні і незалежні кенійці вітали колишню свою "гнобителку". З вдячністю. Кидали їй квіти. З вдячністю за те, що з уchorашньої колонії Кенія постала державою.

Я переніссся думкою у 1939 рік, так само у вересень місяць, в Україну. У рік "советського визволення" Західної України. Наші брати-українці, що до того перебували під Польщею, нарешті об'єдналися з матір'ю Україною. Щастю не було меж, як писали тоді советські газети. Хто з них тоді міг подумати, що не мине й місяця, як советський кат поміняє бравурні марші на траурні, щоб світ не почув ні крику, ні зойку під час розстрілів західноукраїнської інтелігенції. В тому числі і знищенню Комуністичної партії Західної України (КПЗУ). Отже, то відбувалося знищенння не класове, а національне. Бо роз-

стрілювали московські більшовики однаково і безпартійного українця, і українця-комуніста.

І тоді в Кенії, і біля екрана телевізора я подумав: два світи і дві нації: більшовицько-азійська — дика і англійська — європейська, цивілізована. Я вголос до Галі промовив:

— Як мені хочеться кинути квіти до ніг благородного лорда Тейлора. В ім'я моєї держави України!

Тільки я знов: за всю історію Росія не народила на світ жодного лорда!

НАШІ ПЕРЕПОЧИНКИ

Я свідомо у заголовок виніс саме це слово — перепочинок, а не відпочинок. Бо що таке відпочивати, ми, по суті, не знаємо. Ми, здається, ніколи у житті й не відпочивали. Наскільки себе пам'ятаємо — ми завжди у праці.

Якщо провести паралель з кіно, то наші американські перепочинки короткометражні. Щоправда, екзотичніші, ніж у нас, в Україні. А втім, я можу помилитися. Адже ми в Криму не були. Хоча мріємо туди поїхати.

Відпочиваємо, точніше перепочиваємо, ми коротко, але активно. Останнім часом обмежили перепочинок до мінімуму: переліт із Стейт-Коледжа до Маямі-Біч і вихід в Атлантичний океан, на риболовлю. Інколи на Багамські острови.

Раніше, у молоді роки, ми брали активну участь у захоплюючому риболовецькому змаганні в чисто американському дусі, бо треба було вносити гроші. Ми також вкладали гроші, і найкращий риболов, точніше — щасливчик, який упіймає найбільшу рибину за однакових для усіх учасників змагання умов, стає одразу багатою людиною. Отож подвійне не лише моральне задоволення, а й фінансове. Сума вкладу зростає від кількості учасників таких змагань.

У нашому сімейному ансамблі серед риболовів було тільки два фотознімки “щасливчиків”: мамі Галі і сина Віктора. Впійманих ними рибин любителська фотокамера і зафіксувала на згадку.

А тепер помандруємо далі. Для сучасного рівня цивілізації наша планета занадто мала. Маючи кошти на подорожі і бажання якомога більше побачити, ви вирушаєте в короткі мандріви планетою. Мандруєте і помічаєте ще одну особливість: ми по земній красі йдемо “бульдозером”. Ми жорстоко нищимо природу. Мені як будівельнику це особливо боляче. Коли я це бачу, то все більше й більше переконуюся: людина — це варвар. Вона сама залишає для себе все менше і менше незайманості на землі, її первісності. Дуже це боляче і дуже прикро.

Це я кажу нині з вершини своїх літ, але, будучи молодим, ніде правди діти, і сам трішки “грішив” проти природи: любив полювання. Таку розкіш дозволяв собі в двох випадках: після завершення будівництва і взимку під час зимових шкільних канікул для дітей.

Де ми за останні десятки років тільки не попоїздили! У яких тільки екзотичних місцях планети і країнах не бували! На схилі років "поспішаєш жити". Зазнати наслоди від планети-красуні, яку нам подарував Господь Бог. Платимо ж ми їй за її красу своїм Страшним судом, не боячись Божого.

Коли завмирав будівельний сезон, ми трохи оживали: Ямайка, Ньюпорт, Сен-Кройц, Пуерто-Ріко, Курасава, Аруба, Гаваї, Венесуела, Кенія, Конго, Кіліманджаро...

Відвідували і Лас-Вегас... Казино. Хотілось усього спізнати. Все, окрім Європи. Вона у мене в перші десятки літ після війни асоціювалась зі страшним минулім.Хоча ми знали: ні Париж, ні Лондон, ні Київ у тому не винні. Страхіття, у яке перетворили "міс" Європу, лягали виною на дві ідентичні ідеології: комуністичну і фашистську, і нині важко сказати, котра з них страшніша. Червона чи коричнева. Гадаю, обидві не мають права на існування.

Перегоряючи на будовах, знемагав, падав з ніг. А коли завершував будівництво, негайно брав перепочинок і мчав у країну лісів та озер — Канаду, на батьківщину трьох наших дітей: Лариси, Юрка, Олександра. Або ж до тепла — на Флориду.

Я тричі провідував рідний Квебек — край моєї "трудової юності". Тепер я половав не на золото в копальніях Валдора, а їхав до своїх давніх приятелів з племені апачі, осіливого письменниками-романтиками. Ми сідали з індіанцями в їхні човни і запливали на далекі озера. Тут ставили намети і полювали на бобрів, ловили спінінгами рибу. Я одержував море задоволення. Ніде в світі не бачив таких чистих і незайманіх ще нами, людьми, озер. Над ними ночами повисала така тиша, що, коли на зоряному склепінні неба прокидається місяць, ми ніби чули, як він дедикатно розминається із зорями, тихо пливучи нічним небом. Коли ж прокидається бобер і бив своїм хвостом по тих зорях, що відбивалися у воді, то луна, наче постріл з гармати, котилася аж до місяця і під самим піднебессям розсипалась на друзки.

Я не письменник і не можу передати на папері тих переживань і почуттів, які народжувались у моїй душі від незайманості навколошнього світу. І розумів індіанців: заради такого земного божества не страшно і померти, щоб зберегти його. Для нащадків. Для майбутнього.

Коли ти пізнаєш більше природу, відчуєш її всіма фібрами своєї душі, то тільки тоді починаєш розуміти, як треба берегти її для прийдешніх поколінь. І в такі щасливі миттевості життя ти в уяві переносишся до днів первісної незайманості природи і сам собі кажеш:

— Заради таких світлих перепочинків варто жити на нашій прекрасній землі...

СІМЕЙНИЙ “ТИТАНІК”

*М*оре завжди таїть у собі загадку і несподіванку. Може, тому ми його так любимо — за його загадковість, таємничість і тепло. Як гарну жінку. Але і в тій, і в тій стихії поруч з неймовірною привабливістю ховається і небезпека.

А що вже говорити про океан... Та ще про той, який давні мореплавці не нарекли Тихим. А все ж Атлантичним. Чи не тому, що тут десь, на його величезних широтах, поховано найпрекраснішу країну людства — золоту Атлантиду?

Той сонячний день в океані нам запам'ятався на все життя. Запам'ятався так, як може запам'ятатись мить, коли ти зустрічашся віч-на-віч зі смертю. Навіть тепер, коли починаю свою розповідь про той жахливий епізод із життя моєї родини, мене проймає страх. Страшно собі таке й уявити. Уже пізніше, коли ми відійшли від шоку, хтось із рідних назвав це “загибеллю сімейного “Титаніка”. А попервах усе складалося добре.

Ми зібралися на Багами. У відкрите море вийшли 23 листопада 1987 року. 24-го — День Подяки, американське свято, його ми виришили відзначити на одному з Багамських островів. Ми — це я, мій син Юрко з дружиною Ніною, дощника Лариса з чоловіком Алексом, моя племінниця Марина (дощника Михайла) та її чоловік Білл. Двоє діточок — Лариса і Віктор. Десятим був капітан яхти і його помічник. Скажу тільки, що був не наш Гілберт ле Дюс. Молодий капітан. Він ще не мав того гарного навігаторського досвіду, що був за плечима у Гілберта.

Трагедія почалась несподівано. Майже всі трагедії розпочинаються саме так. Як тільки ми вийшли із гавані в районі Бока-Ратон на узбережжі Флориди, помпи чомусь перестали працювати нормально: відкачувати як слід воду. Яхта стиснула хід. А треба сказати, що це чималий корабель. Трипалубний. Яхта-готель. Мала 6 спальень, 6 туалетів. Добру установку, що переробляла солону воду на прісну. Гарні місткості для прісної води. Водотоннажність — сто тонн. Два однотонні якорі. Ми заправились п'ятьма тисячами гalonів пального, взяли тисячу гalonів прісної джерельної води, десь близько тонни харчів. На два тижні для одинадцятьох чоловіків.

НАШ ПЕРШИЙ ПРИЛІТ

Свій перший приліт в Україну я здійснив наприкінці серпня 1991 року. Ще сідаючи в літак на летовищі імені Джона Кеннеді, у Нью-Йорку, я відчув, як прискорено б'ється серце. Душа в буквальному розумінні цього слова співала. Мені, як тому герою з якогось кінофільму, хотілось підстрибувати і співати. Я летів на вільну Україну. Я летів у рідний край, де нарешті трапилося те, про що мріяли мій тато, мої дідуся, мої брати, усі ми, українці-емігранти.

Мабуть, в очах свого старшого сина Юрка я здавався смішним. Бо він якось підозріло дивився на мене і все запитував:

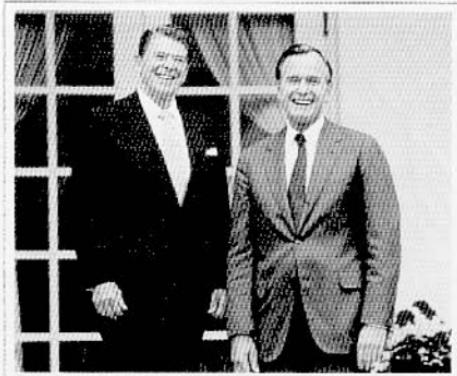
— Що сталося, тату?

Йому мої почуття важко було зрозуміти. Адже він народився у вільній Америці, вільною людиною. Не рабом. Не малоросом. Не унтерменшем. Життя раба, або "гвинтика", в Советському Союзі не коштувало нічого. Тебе могли вислати, посадити до в'язниці, розстріляти тільки за те, що ти українець. Тільки за те, що ти хочеш розмовляти, молитися своєю мовою, а не мовою окупанта.

Юрко мовчав. Щось йому передавалось від мене. Я також уже давно не був безсловесним рабом Советського Союзу. Я американець. Я громадянин вільної демократичної держави і маю право на все. Перш за все на життя. Тепер такого права набувала і моя Україна. Так я тоді думав. Пізніше, коли свободолюбиве похмілля вивітрилося із збудженої душі, я поглянув на себе очима Юрка і здався собі трохи смішним. Бо й справді почував себе Антеем, що раптом торкнувся рідної землі. Я того разу вперше "зрадив" своїй авіалінії — німецькій "Люфтганзі" — і перший раз полетів літаком "Авіаліній України". Я хотів почути голоси стюардес. Голос командира корабля, що розмовляє українською мовою. Багатьом це, може, здається смішним і наївним, але зі мною було саме так.

Ні, ми, українці, таки невіправний народ у своєму вільності і сентиментальному романтизмі. Чи треба тут писати, що всього того, чого я чекав від вільної України, у Борисполі я не почув. Не почув і не побачив ні української мови, ні українських вивісок, ні українських декларацій. Ні української митниці.

Ми везли з Юрком для Київської мерії і київських шкіл



This photograph is presented
in gratitude for the indispensable support
given by Campaign Member

Mr. & Mrs. Alex Woskob

to the Republican Party and our Administration
as we work to shape a better and more secure
future for our nation.

Ronald Reagan
President of the
United States

G. Bush
Vice President of the
United States
1100458

Подяка Олексію Воскобійнику
від президента США Р. Рейгана та
віце-президента Дж. Буша
за велику підтримку
Республіканської партії та
адміністрації США.

Президент України
Леонід Кучма вручає орден
“За заслуги”
Галині Воскобійник.
Україна, м. Київ, 1997 рік.



Президент України
Леонід Кучма вручає орден
“За заслуги” Олексію Воскобійнику.
Україна, м. Київ, 1997 рік.



Галина та Олексій Воскобійники
з послом США в Україні п. Мюллером.

УКРАЇНА
НАЦІОНАЛЬНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ПОЧЕСНИЙ ПРОФЕСОР

Атестат
про присвоєння Олексію
Воскобійнику
звання "Почесний
професор Українського
Національного аграрного
університету."

УКРАЇНА
НАЦІОНАЛЬНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
NATIONAL AGRICULTURAL UNIVERSITY



АТЕСТАТ
ПОЧЕСНОГО ПРОФЕСОРА

ПРИДАЧА № 1
ІНШЕНИЯМ ВЧЕНОЇ РАДІ УНІВЕРСИТЕТУ

на 31-й серпень 1997 р. (протокол № 10)

Воскобійнику Олексію Григоровичу

ЗАВДОБЧУВАННЯ ЧЕСНОГО ПРОФЕСОРА
НАЦІОНАЛЬНОГО АГРАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
Д. М. МАЛІРУС
С. Г. ЗАЛИХІН

УКРАЇНА
NATIONAL AGRICULTURAL UNIVERSITY
NATIONAL AGRICULTURAL UNIVERSITY



CERTIFICATE
FOR HONOUR PROFESSOR

PR. NAL. #1
ON CONCLUSION OF
THE UNIVERSITY SCIENCE COUNCIL
on the 31st August 1997 (report # 10)

Alex Woskob

HANDBEING GIVEN "THE DEGREE OF HONOUR PROFESSOR OF
THE NATIONAL AGRICULTURAL UNIVERSITY"

Rec'd by
Solemnly
Galina Voskob

U.S. MULLETT
U.S.D.A., NYK

National Agricultural University of Ukraine
International Scientific Conference
Honor Diploma

Helen Woskob

In recognition of successful developing and realizing
UKRAINE - USA EXTENSION COOPERATION
May 2000

Dmytro O. Melnychuk, Rector
National Agricultural University of Ukraine

Victor P. Kalensky, Vice-rector
Department of International Relations

Grygoriy I. Podpryalov, Vice-rector
Executive Secretary of Scientific Counsel

Mykhaylo F. Kropyukko, Vice-rector
Department of Information Systems & Extension



Такі Почесні дипломи Національного Аграрного університету врученні Галині та Олексію Воскобійникам за організацію і спонсорську підтримку Міжнародної конференції з аграрних питань.
Україна, Київ, 2000 р.



Родина Воскобійників передає президентові Пенсильванського університету п. Джордану спонсорський внесок на розвиток Українського студійного центру.



Орден "За заслуги", яким нагороджено Олексія та Галину Воскобійників за внесок у розвиток сільського господарства України.

У Президентському палаці після вручення нагород, Україна, м. Київ.



Олексій та Галина Воскобійники з Його Святістю Патріархом Філаретом (УПЦ Київського патріархату) в Українському інституті, США, м. Нью-Йорк, 1999 рік.

УКРАЇНСЬКА ПОЛІТИЧНО-СОЦІОЛОГІЧНА АКАДЕМІЯ
УДАРНИЧЕ ТЕХНІЧНО-ІНЖЕНІРНЕ ВИД在一个
УДАРНИЧЕ ПІДПІЛЬНЕ УЧЕБНО-ІНСТУЦІЙНО-ВИДАВНИЧЕ
ВІДЛІК

ПАНОВІ

ОЛЕКСІЄВІ ВОСКОБІЙНИКОВІ

МАНДАНОВІКІВ, 11-13, 04010, м. Київ, в. Святошин

ІМ'ЯНОВІ ІМ'ЯНОВІ
ІМ'ЯНОВІ ІМ'ЯНОВІ
ІМ'ЯНОВІ ІМ'ЯНОВІ

DOCTOR HONORIS CAUSA
ТЕХНІЧНИХ НАУК

ІМ'ЯНОВІ
ІМ'ЯНОВІ
ІМ'ЯНОВІ
ІМ'ЯНОВІ
ІМ'ЯНОВІ

Почесні грамоти та дипломи - відзнаки заслуг Олексія та Галини Воскобійників.

Borough of State College, Pennsylvania

January 1, 1972

In recognition of outstanding service to the Community
we present this

Certificate of Appreciation

b

Alex Woskob

served as a member of

G.A.R. & D.E.E.

from January 1, 1972 to January 1, 1972

President of Borough Council
[Signature]



DIPLOMA

M. ALEX WOSKOB (Wien) was born on 25 March, 1922 in Zagreb (Croatia, USSR) but has since the Diplomas Correspondent of the Deutsche Zeitungswissenschaftliche Institute, a post of 15 years duration, taught at various universities throughout Germany and in the Federal States of Austria.

The Defense Comptroller has, after verifying all the documents, established that Mr. Alex Moshko possesses knowledge in the fields of architecture, electrical engineering, mechanical engineering, and civil engineering that qualify him for academic title.

In consideration of this and on the basis of Section IV of the Statute of the European Technical Research Institute, the Representative Council of the Technical Research Institute to Dr. Klaus Wenzel the title of

DIPLOMA IN ARCHITECTURAL

**DIPLOMAED ARCHITECTURAL-
MECHANICAL-ELECTRICAL-ENGINEER**

²⁸ The Environmental Council of the Institutes maintained the obligation to the Parliamentary Council of the Technical Faculty.

Münster, 29. August 2002

Prof. Dr. Stanisław
Pacholski

28 August 1981
Kazakhstan

Библиотека КазНУ

Prof. Dr. Mohammad Karimzadeh Sabzevari
Dean, Tarbiat Modares University

The Illinois Department of Health has issued the following statement:

УКРАЇНСЬКА ВИСОКА ПОЛІТЕХНІЧНА ШКОЛА - УКРАЇНСЬКИЙ ТЕХНІЧНО-ГОСПОДАРСЬКИЙ ІНСТИТУТ
UKRAINIAN TECHNICAL UNIVERSITY • ÉCOLE POLYTECHNIQUE UKRAINIENNE
VEREINIGTE TECHNISCHE WIESENHAUZEN INSTITUT

DIPLOM

Ber ALEX WOKOS (Werkleitergr., geb. am 12. März 1927 in Nymphenburg (Bayern) — D-1020) überlegte dem Prüfungsausschiff der Universitäts-Technik-Wissenschaftlichen Akademie zur Erteilung der Diplome die Leistungen über seine vorbereitende Studien an den Technischen Hochschulen in der Weimarer Republik und an den Universitätsspielen von Ansbach.

Die Prüfungsaufgaben hat nach Überprüfung einer Unterrichtsstunde, falls Herr Alex Weidels aus dem Gehirn der Architekten, der Zeichnerkreise, des Bautechnik-

In Anerkennung dessen, was preußl. Art IV der Gesamtgebäudesetzung: der Rektor des Christlichen Technisch-Wissenschaftlichen Instituts hat das Professorat für
die Technischen Fächter mit Wirkung vom 16. September 1883 Herrn Albrecht von Grub überreicht.

DIPLOMINGENIERS ARCHITEKTE

100

© 2014, Walter de Gruyter GmbH. Printed in Germany. DOI: 10.1515/9783110317202

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ

Wkazanie



Почесні грамоти та дипломи
- відзнаки заслуг
Олексія та Галини
Воскобійників



Орден Святого Рівноапостольного князя Володимира Великого, яким нагороджено Олексія та Галину Воскобійників.



by unanimous vote hereby awards the

1983 Certificate of Recognition

Mr. Alex Woskob
of
State College, PA

*in grateful appreciation
for your invaluable support
in clearing Republicans to the United States Congress.*



Robert Michel
Congressman, 10th District
U.S. House of Representatives

George V. Voinovich
Representative, 10th District
U.S. House of Representatives

Borough of State College, Pennsylvania

Incorporated 1896

In recognition of outstanding service to the Community

we present this

Certificate of Appreciation

to

Alex Woskob

who served as a member of

G.A. & P.R.B.

from January 1, 1970 to January 1, 1972

President of Borough Council

John F. Foy

Визнання заслуг Олексія Воскобійника перед Республіканською партією США та штатом Пенсільванія.



Олексій Воскобійник і Олег Чорногуз на місці розстрілу
Григорія Воскобійника в урочищі Триби під Полтавою.
Україна, 1995 рік.



Родинний пам'ятник Воскобійників
на українському кладовищі в Баунд Бруці. США.

Напис ліворуч:

“Незабутній пам'яті батька
Григорія Воскобійника
1896-1937

закатованого з мільйонами інших
в Україні у 1930-тих роках
Сини”

Напис праворуч:

“Світлій пам'яті мами й бабусі
Марини Воскобійник
1894-1974

Нашій опорі в лихолітті,
нашій наставниці в житті
Родина

вісім комп'ютерів. Наші перші, але не останні американські подарунки столиці вільної України.

— Пред'отся платіть ісчо штраф, якщо не уплатите таможенний сбор, — такою радістю зустріли мене в українському аеропорту. Можете після цього уявити мій стан душі. Усередині уже все кипіло. Я досі не знаю, звідки у мене, завжди усміхненого американця, з'явилася раптом "советская" злість. Я випадив тому митнику буквально таке:

— Слухайте, ви! Я прибув до України з Америки. Я не розумію цієї мови, якою ви зі мною говорите. Пропу запросили перекладача, який знає українську, англійську, німецьку, польську, — і для більшої ваги я в запалі додав ще якісь дві мови. Здається, італійську та іспанську. Останню я хоч трохи, та знав. Мій психологічний стан був жахливим.

На диво, бориспільський митник сам перейшов на українську мову, і вона одразу зробила його в моїх очах більш лагідним і симпатичним.

— Розумієте, — мовив він. — У нас такий порядок...

Поруч нас стояла старенька жіночка. Українка. Вона теж прилетіла з Нью-Йорка. Щось причитала, звертаючись водночас до людей і до Бога.

— Людоњки, що ж це таке? Боже, хоч ти наді мною змилуйся! — Біля її ніг, наче розтерзана птаха, що розкинула крила, лежала розкрита величезна валіза з подарунковим емігрантським начинням. Я на мить забув про себе, про свої розчарування і звернувся до митника, який стояв ні в тих ні в сих:

— Слухайте. — Це мое улюблене слово. — Що ви зробили зі своєю мамою? — показав я на стареньку жіночку. Він мене зрозумів буквально.

— Це не моя мама, — розвів руками митник.

— А уявиť, що це ваша. Ви що, у її валізі шукасте наркотики?

— Вона перевозить більший вантаж, ніж слід. Треба доплатити. Такий порядок.

— Ми доплатимо, — сказав я і, звертаючись до Юрка, додав: — Юрко, збери бабусині речі, гарно закрий валізу і заплати скільки потрібно...

Юрко, який усе життє звик мене слухатись, ретельно виконав мое прохання, і навіть більше — відніс ту валізу аж до контролю через митний кордон. Бабуся широ й гаряче подякувала мосму синові.

— Тепер давайте розберемося зі мною, — вів далі я. — Я не ваша бабуся, я американський пенсіонер. Зі своєї пенсії і синової платні ми придбали ці комп'ютери. Ми їх даруємо вашій мсрії, а вона українським дітям-школярам...

Митник весь час кивав головою, розуміючи мене і погоджуючись зі мною, а вкінці співав своє:

— Я з вами згодний, але такий порядок.

— Гаразд. — Я не знат, що мені йому ще казати. — Тоді скажіть мені, куди йдуть ці гроші, які ви з мене вимагаєте як штраф? До Москви чи до Києва?

Він відповідав:

— Поки що до Москви...

— А-а! До Москви. Так от, панс капітане, чи яке там у вас звання. Я Москві не заплачу ні ценга. Вона повинна платити Україні за всі ті грабунки, що вона їх творила тут сімдесят з лишнім літ, а награбувала на всі триста...

Митник і в цьому випадку стверджує кивнув головою і мовив:

— Я з вами згодний.

— Згодні? В такому разі ви мене або пропускаєте, або я зі своїм сином забираємо назад свої комп'ютери і летимо першим-ліпшим літаком назад, до Америки. Я краще ті долари дам вам, українцю, а не Москві...

Митник зовсім розгубився і повідомив, що він тут не найстарший і цього питання сам не вирішує.

— Тоді знайдіть старшого і розв'яжіть цю проблему.

Мій аргумент: Москва винна Україні, а не навпаки — спрацював. Підійшли удвох. Старший мовив:

— Усе гаразд. Гаразд! Не хвилюйтесь. Ми вам вдячні за підтримку України.

Я спробував подарувати їм по наручному годиннику, але вони категорично відмовилися. Тоді я дав їм по паркерівській авторучці.

— Дякуємо. Авторучки ми візьмемо. Бо у нас нічим декларації людям заповівати...

— О! — мій улюблений вигук. — То я вам дам більше. На цілий ваш гарнізон...

— Ні, дякуємо. Ми так, до слова...

— Ви до слова, а я до діла. Авторучок, сподіваюсь, ви до Москви не передасте?

Вони цирко засміялися і провели нас аж до виходу.

Бориспіль зустрів нас високим сонцем. Навколо буяла така соковита зелень, що аж вбирава в себе очі. По небу пливли ледь помітні білі хмаринки. Стояла спека. Термометр у тіні показував 36° за Цельсієм. Юрко звернув на цього увагу, проговоривши:

— Тату, ви у рідній стихії. Температура, як на Маямі.

— О, так. Я на рідній землі, Юрко. На рідній, сину мій, і мені в це не віриться. Боже, яка краса! Боже, ісвже я на вільній

Україні?! Невже я знову вдома через сорок вісім років? — Я, здається, говорив сам до себе і дивився на глибоке-глибоке синє небо, золоте сонце і соковиту зелень Борисполя. — Я не вірю, Юрко, що ми з тобою в Україні...

— Ми всі не віримо. Ще не віримо... Але це уже факт... Історичний факт, — відповів Юрко.

І раптом позаду нас почулося:

— Пане, пане!

Ми оглянулись. За нами стояли два молодих вантажники з Бориспільського аеропорту. Вони несли наші валізи.

— Пане, — повторив один із них. — А гроші?

— О, сорри! — вихопилося у мене. — Пробачте, хлопці. Я так захопився красою, Україною... — I, витягши гаманець, подав кожному із вантажників по купюрі. Вони взяли, недовірливо глянули на долари. А тоді якось розгублено перевели погляд на мене, і один мовив:

— Але, пане. Тут... Тут дуже багато. Ви помилилися...

— Нічого, нічого, хлопці, — я поплескав одного з них по плечу. — Це вам за українську мову і за... Україну...

Юрко тоді широко сміявся.

МІЙ “ШОФЬОР”

У Советському Союзі робітника мали за піцо. Хоча пропаганда на весь світ кричала, що країна СРСР є країною робітників і селян. На словах. Селянин не мав навіть паспорта і, по суті, являв собою безправну істоту, вершиною благ робітника була мінімальна платня, і ніяких елементарних умов у побуті.

Ця советська норма перейшла через психологічний шлагбаум і у вільну Україну. Пригадую такий факт. У 1992 році я вдруге приїхав до Києва. Про Київ, як одне з найпрекрасніших міст на напій землі, я мріяв ще з харківських студентських років. Тепер я мав можливість придбати в столиці України квартиру. І я хотів не просто квартиру, а гарну квартиру. Проблем з купівлею не існувало. Столичні газети буквально рясіли оголошеннями про продаж квартир. Одні залишали країну — виїзд за кордон тепер був вільний, — інші продавали апартаменти своїх померлих батьків або родичів.

У цьому питанні мене підгримала й дружина, яка так само закохалася в місто над Дніпром, і на якийсь час київська квартира стала вершиною наших мрій. Хоча я в Україну повертається вже не збирався. Америка стала моєю другою батьківщиною. Та все ж віддутичу хотілося мати... Хто жив або живе на чужині, той мене розуміє.

У пошуках квартири я іздив з добром моїм знайомим із Київської мерії, яка пропонувала мені тоді купити один із столичних готелів. Чого я, на жаль, не зробив, не скориставшись доброю нагодою.

Десь пополудні, відчувши голод, загропонував поїхати на обід. Але при цьому уточнив: бажано в гарний ресторан з не менш гарною кухнею. Без советської культури обслуговування.

— Такий ресторан у нас є, — не без гордості заявив мій супровідник із мерії. Він там обіймав на той час досить-таки високу посаду і добре знов місто, був гарним шукачем квартир і порадником.

Зупинили ми своє авто біля готелю “Національ”. До нас одразу підійшов сержант-поліцейський. Сказав російською мовою, звичайно, що тут стояти “не положено”. Мій супровід-

ник поліз у кипеню, витяг звідти якийсь мандат, показав сержантту, той віддав честь і дав нам спокій.

— А не простіше було б заплатити? — запитав я. — Це ж для всіх вигідно. І для бюджету міста, і сержантів на кожному розі не треба...

— У нас ще свої порядки, — мовив він і, не ховаючи мандата, показав його ще й швейцару на дверях готелю "Національ". Таким чином, ми зайшли до ресторану по... перепустці заступника голови мерії.

Раніше, як поінформував мене мій супутник, цей готель носив назву "Жовтневий". На честь "великого жовтня". Але вивіски не мав. Бо тут жили, ховаючись від простого народу, тільки партійні бонзи.

— Нехай секретаря райкому, — пояснив мені чиновник з мерії.

— О, — посміхнувся я. — Оце, прибувши із Стейт-Коледжа, я можна сказати, на рівні секретаря райкому.

— Та що ви, беріть вище. Ви у нас, вважайте, як член політбюро, — полестив він меті.

Я йому подякував і, поки до нас офіціантка не дуже поспішала, сказав:

— Слухайте, а чому ви не запросите до ресторану свого брата?

Мені здалося, що за кермом напого авто сидів його брат. На зовнішній вигляд вони були дуже схожі один на одного. Мали й однакові краватки, як я зауважив.

— То не мій брат, — відповів мені мій супровідник, точіше сказати, вчорацький советський бос, а нині службовець української мерії. — То мій шофьор.

— О, то у вас є власний водій? — я не іронізував.

— Так. У нас так положено. Якщо ти начальник, — підкреслив він, — то маєш свою секретарку, свого помічника і свого шофьора.

Боже мій, подумав я, яка величезна триповерхова армія у Союзі, а тепер і в Україні: армія водіїв, армія помічників (не плутати із заступниками), армія секретарок. Ми, капіталісти, такої розкоші не можемо собі дозволити. Так недовго вилетіти і в трубу, як в кажуть в Україні. Я все життя на авто їзджу сам: на роботу, з роботи. І не тому, що не маю за це утримувати "шофьора", — мене робітники знсважатимуть. Хоча Америка не демонструє перед усім світом, що вона робітнича держава. Америка може похвалитися, що вона шанує свого робітника, свого фермера. Останньому навіть виділяє фінансову дотацію, аби він не виробляв більше продукції, піж Америці потрібно. Аби лише не викидав її в море чи не закопував

у землю. Хоча в нашому сільському господарстві нині працює всього два відсотки від всього населення.

— Се ля ві, — мовив чиновник з мерії і таки не запросив свого “шофьора” до фешенебельного київського ресторану. — Йому не положено.

Я уважно його слухав і сам собі міркував: і це ментальності вчорашнього безкласового — на папері — суспільства? За що ж, питастіться, це безкласове суспільство, зі своїми “шофьорами”, секретарками, помічниками, розстріляло моого батька? А я, до речі, і в свої сімдесят сім років ще й досі без власного “шофьора”. І так без “шофьора” усе життя.

СПРАВА У ДВА ЛИСТОЧКИ І ТРИ ДОНОСИ РЕПРЕСОВАНИЙ, РОЗСТРІЛЯНИЙ, РЕАБІЛІТОВАНИЙ

Dо літа 1994 року я так і не міг довідатись, де загинув мій батько. Точніше сказати, де розстріляли його більшовики: у Лубнах чи Вінниці. Адже мені так хотілося поставити на його могилі хоч хрест як пам'ять на землі, що породила нас. Випадкове знайомство із заступником Генерального прокурора республіки Борисом Івановичем Вихристенком допомогло мені знайти відповідь на те питання, що мучило нас шістдесят років.

Він зателефонув у СБУ (Служба безпеки України), і мене прийняв полковник відділу з реабілітації. Признаюсь чесно, йшов я на зустріч з страхом. Адже мені так здавалось, що нічого, по суті, там не змінилося: те саме приміщення, ті самі люди, ті самі кабінети, камери, пропускна система, та сама мова, російська, тільки жовто-блакитний прапор над головою. Воно, може, й не слід заново вигадувати велосипед, і все ж на душі ставало моторошно на саму лише згадку: "Тебе викликають у КГБ". Хоча мене запрошували, а не викликали, і установа називалась по іншому — СБУ.

Дуже вже багато крові пролито цією установою і нагнано страху нашому народові — та й не тільки нашему — за сімдесят з лишком літ, щоб іти туди й не труситися павіть чесній людині.

Зустрів мене моложавий полковник досить привітно. Заговорив українською мовою. Завів у велику залу для відвідувачів, і молода секретарка запропонувала чаю чи кави на вибір. Я відмовився від одного і другого, щиро подякувавши. Острах начебто минув. Утішав себе думкою — це вже наші люди. Полковник сказав мені, що у них, в Києві, тільки реєстрація справи Г.В. Воскобійника, а сама справа у Полтаві. Якщо я хочу з нею познайомитися, то слід поїхати в область, він туди зателефонує, і все буде гаразд. На тому й порішили. Я йому ще раз подякував і не повірив, що зі мною тут нічого не трапилось. Я уже стояв на гарній Володимирській вулиці під зеленими київськими каштанами. Полковник доброзичливо

тис мені руку і широко, по-людськи посміхався. Від серця страхи відлягли, і все ж я зателефонував своєму кіївському приятелю-журналісту і запросив його скласти мені завтра компанію в поїзді до рідної Полтави. Галя відмовилася їхати. Зате підготувала гарний дорожній обід і не забула покласти одноразові стаканчики.

Ми вийшли ранесенько. Я зінав, що за свою професією журналісти народ пронозливий, відважний, здатний на ризик, і це також надавало мені сміливості. Все це одразу й підтвердилося, тільки-но ми переступили поріг тієї страшної в минулому установи. Мабуть, тут колись пройшов і мій тато, а тепер ступав його син.

— А ви українською не можете? — запитав журналіст переодягненого у цивільне, як потім виявилося, підполковника. — Наш гість розуміє тільки українську, англійську, німецьку...

Звичайно, він напускав есбеушнику туману, але мені було приємно. Я в душі тільки посміхався, і це зняло з моїх плечей усю напругу. Підполковник, почевонівши після слів журналіста, мовив, що він корінний полтавець і рідної мови не забув і не збирається забувати. Завівши нас у якусь кімнату, він запросив нас сісти. Я хотів був написати "посадив", але вибрав м'який варіант — "запросив сісти". Хоч і так сполучення слів у цій установі викликало в мене, скажемо так, певні асоціації. Подумалося, що советська влада хотіла романтизувати репресивні органи, називаючи катів і вбивць тих страшних років "доблесними чекістами", "лицарями плаща і кинджала". А я завжди називав їх інквізиторами ХХ сторіччя по знищенню безвинних жертв.

Підполковник припіс справу. Тоненську, як цигарковий папір: 2 сторінки і 3 доноси. Моіх-таки земляків, миргородців. Один з них ще й колишній приятель тата, другий — наш недалекий сусіда. Я прочитав довідку. Вона свідчила... Звичайно, свідчила російською мовою. Тому подаю за оригіналом:

"След. дело № 15
Справка —

Воскобойник Григорий Васильевич, 1896 года рождения, постановлением Особой Тройки УНКВД по Полтавской области от 2 декабря 1937 г., протокол № 8, приговорен к расстрелу.

Приговор приведен в исполнение

11 декабря 1937 г.

Секретарь Тройки..."

Підпис нерозбірливий. Із трьох закарючок. Певні, бояться, що колись розшифрують, назвати ім'я ката. Довідка друга. Від 5.06.89 року. Номер 13/426989. Також російською мовою.

"Прокуратура Полтавської області. 314601, г. Полтава, ул. Лупачарского, 9

По Постановленню Особої Тройки УНКВД по Полтавській області 2 декабря 1937 г., привлечен к уголовной ответственности по ст. 54-10 ч.1 УК УССР (антисоветская агитация).

В соответствии с частью 1 статьи 1 Указа Президиума Верховного Совета СССР от 16 ноября 1989 г. "О дополнительных мерах по восстановлению справедливости в отношении жертв репрессий, имевших место в период 30—40-х и начала 50-х годов гр-н (ка) ВОСКОБОЙНИК Г.В. реабилитирован.

Справка о реабилитации выдана 30.05.95 г. сыну (цс вже в період незалежності України. — O.B.) Воскобойнику Алексею Григорьевичу.

Прокурор Полтавской области
государственный советник юстиции 3 класса
В. В. Кривобок".

А тепер коротко про зміст допиту, доносів і підстав для розстрілу. Як на нормальну державу (іншого слова не знайду), то підстав там взагалі не існувало. Та, власне, про це й свідчить довідка. А якщо по великому рахунку, то батька слід було не розстріляти, а нагородити. Бо якщо вірити тому, що засвідчили наклепники, написавши усі три доноси однією рукою, то пророцтво батька час підтверджив. Червона армія й справді залишилась напередодні війни без... голови. Тобто без професійного вищого командування. А самс це й сказав батько. Але чи не краще слово передати документам. Цитую дослівно за оригіналом:

"При встречах с приверженцами церкви Воскобойник говорил: "Германия, Польша, Китай вооружают свои армии для наступления на советскую власть..."

В разговорах с приверженцами в 1937 г. высказывал пораженческое состояніе РККА, говорил: "Красная армия сейчас очень слаба, и нет руководителей, которые могли управлять армией. Во время судебного процесса 1937 года по делу... пппонов-бандитов Тухачевского, Якира, Примакова и других. Когда был об'явлен в газетах приговор суда о расстреле таковых, Воскобойник высказывал сожалел о расстреле, восхвалял их как идеиние люди, расстреляли коммунисти не за что. Больше добавить ничего не могу". Помилки, стиль — все збережено. За оригиналом.

Мені також нічого додати. Що тут додати? Бо хіба добле-
сну Червону армію і сталінських трубадурів, які кричали "ми
ворога шапками закидаємо", не турнули гітлерівці аж до Мо-
скви "і до окраїн"? Та в такому темпі, що Йосип Сталін у
перші дні війни перебував у стаї прострації від переляку. Пе-
ред "великим совєтським народом" замість нього довелось ви-
ступати "творціві" "Пакту Молотова—Ріббентропа", і то,
здається, аж на шостий день після початку війни. А "батько
всіх народів" продовжував тим часом добивати німецьких ко-
муністів—"шпіонів", які перетинали кордони Союзу, щоб попе-
редити про напад вчорацького друга і колеги по розподілу
світу Адольфа Гітлера. Та Сталін нікому не довіряв. Окрім
себе.

УРОЧИЩЕ ТРИБИ, або Дорогою смерті

Гаш новий знайомий, підполковник СБУ, залишив нас у своєму кабінеті. Дозвіл зняти копію зі справи моого батька міг дати тільки генерал, начальник управління, і підполковник пішов по той дозвіл. Окрім того, я попросив його, якщо можна, заодно взяти для нас дозвіл поїхати на місце розстрілу батька. Тепер уже я знову точно, де розстріляно тата. Під Полтавою, в урочищі Триби.

На відміну від Київського СБУ, в Полтавському управлінні мені здавалося менш затишно, було трохи не по собі. Я сказав би — навіть моторошно. Може, тому, що десь тут у 1937 році примиали моого батька, допитували і розстріляли. До кабінету час від часу заглядали люди в цивільному — працівники СБУ, запитували, де підполковник. Усі вони розмовляли російською мовою. Я зрозумів: ті ж самі люди, що служили за Советського Союзу. Хай так, але чи патріоти вони? Адже це чи не найголовніша установа держави, яка покликана захищати її інтереси. Тут мають служити тільки найвідданіші їй люди.

Нарешті підполковник повернувся і запросив нас до генерала. Сказав, що генерал зі мною, земляком, хотів би познайомитися особисто. Приємно було це почути. В приймальні на дверях прочитав табличку. Генерал мав козацьке прізвище, досить-таки оригінальне: Січнюкно. Звали так само, як моого знайомого заступника Генерального прокурора республіки: Борис Іванович.

Генерал вийшов з-за столу. Чемно з нами привітався. Говорив гарною українською мовою. Здавався мені нетиповим генералом: не відповідав стереотипу, виробленому мною уявою. Добре освічений і всезнаючий. Приємно вразив його патріотизм. Цього я аж ніяк не чекав. Він казав, що цього разу ми Москві не дамося. Дуже тепло говорив про Україну, про те, що всі ми давно мріяли мати свою державу. Бути в ній господарями, а не служити комусь проти свого народу.

Він мсні дуже займпонував і своєю доброго рукою наче зняв

з моєї душі всякий острах і скутість, що їх породжувала установа, якою він керував. Генерал викликав до себе симпатію. Кінець кінцем я й сам заговорив, хоч до цього більше слухав.

— А звідки ви родом, пане генерал? — поцікавився я.

— З Миргорода, — посміхнувся він. — Ваш найближчий земляк.

Отже, він уже все про мене зінав, подумав я. Ще б пак — архіви зберігалися в цьому приміщенні. Після телефонного дзвінка з Києва генерал, мабуть, детальніше ознайомився з мною біографією.

— Цікаво, а де ви жили в Миргороді? — вів далі я.

— Недалечко від вас, — посміхнувся він і назвав свою вулицю. Це й справді було поруч з нашою Бережанською.

Ми ще трохи погомоніли, і я, відчуваючи себе уже розкuto, запитав, чи не можна дізнатися, де все-таки розстріляно моого батька. Адже досі ми цього не знаємо. Чи, може, це секрет? Генерал відповів, що тепер з цього нікто ніяких секретів не робить. Про це знає вся Полтавщина. І що ця полтавська Биківня носить назву урочища Триби.

— Підполковник відвезе вас на місце... Це десять кілометрів від Полтави. Батько ваш сидів тут, у Полтаві. Потім їх звідси забрали. Сказали, що в полтавській в'язниці тісно, то відвезуть у харківську... На десятому кілометрі автостради Полтава—Харків закінчився життєвий шлях вашого батька. Прийміть через п'ятдесят років мої співчуття...

Я промовчав. Сльози напрошувались на мої очі. Минуло стільки років. До цього моменту ми в родині не знали, де точно і коли саме розстріляний наш батько. Гадали, у Лубнах (я уже про це згадував) або ж у Вінниці. Виявилось, він загинув тут, під Полтавою. Обіч зізнайомої мені ще зі студентських років автостради.

Генерал підвівся з-за столу, сказав, що радий зізнайомству зі мною, і по секрету повідомив нас, що сьогодні його колишнього колегу, попередника, який сидів саме в цьому кабінеті, призначають прем'єр-міністром України.

— Це гарна ознака, — зауважив мій приятель-журналіст, що досі мовчки слухав. — Може, ваше крісло — стартовий майданчик. Дивись, через кілька років і ви станете прем'єром...

Січюкю посміхнувся і подав мені тонесеньку течку з копіями "справи" моого батька.

— Вас усю дорогу супроводжуватиме Віктор Олексійович.

"Дорогою смерті" — так я подумки охрестив автостраду, якою півстоліття тому везли на розстріл моого батька і тисячі моїх земляків, — я тепер їхав своїм авто. Дивився на голубс

полтавське небо, столітні дуби, вічнозелені сосни — німих свідків безвинно розстріляних — і думав свою гірку думу. Думав тисячний раз, якою б стала Україна, якби в ній господарем був українець, а не чужинець. Якби раптом з могил — наївна дитяча ішозія — встали мільйони убієнних в Україні, в Сибіру, на Соловецьких островах, по всіх советських гулагах і прийшли в Україну. В який би квітучий сад перетворили б вони свою землю. Як можна було знищувати найроботяжіший і найрозумніший люд, який у ринковому світі є найбільшим капіталом держави. Я дійпов одного висновку: ворогам моого народу потрібна українська земля. Ми живемо на дуже гаршій і багатій землі, подарованій нам Богом від Карпат до Кубані. Вона й мозолить постійно очі завойовникам.

Ми вийшли з авто через кілька хвилин. Обабіч траси шумів сосновий бір. Ніде ніщо не підказувало нам, що це друга українська Биківня — урочище Триби. Тільки уже на узлісся ми помітили великі чорні хрести. Їх було п'ять. Чотири, очевидно, символізували всі чотири сторони світу. А п'ятий, найвищий, стояв по центру — піднімався над цим моторошним світом. Тут працювало кілька будівельників. Вони зміцнювали цементним розчином пагорб, на якому стояв той своєрідний пам'ятник. Десь на фото він у мене зберігся.

Ось тут, за цими чорними хрестами, серед темної ночі у піщаному урочищі Триби в 1937 році більшовицькі кати розстрілювали золотий фонд України. Тут зписано сорок тисяч ні в чому не винних людей. Єдина їхня вина — вони належали до волелюбної, испокірної української нації. Нації, яка вічно хоче бути господарем на своїй землі і над якою вічно хочуть хазяйнувати інші.

Я склонив свою сиву голову перед символічною могилою батька і сорока тисяч жертв, що загинули разом з ним. Перехрестився. Чорні хрести мовчки дивились на мене. Сосни ж немов ожили і тривожно зашуміли верховіттям піраміdalних крон. Смерть не вертає померлих. Тільки ми, живі, несемо у своїх серцах світлу пам'яті про них і, передаючи її прийдешнім поколінням, кажемо:

— Діти, бережіть рідну землю. Кований чобіт окупанта вічно загрожує напій з вами землі. Не проспіть волі! Хай благословить вас Бог!

НАЦІОНАЛЬНА ХВОРОБА

Мій син Юрко — надзвичайно реалістична постать. Душа у нього українська, а погляди на все американські. Він часто каже мені та й нашим братам-українцям:

— Не романтизуйте себе. Ви живете спогадами. Якщо вас послухати, то українці чи не найкраща в світі нація. Я такого ще в дитинстві наслухався, але переконати в цьому американців англійського, французького чи німецького походження не міг. Навіть у школі...

Тут, мабуть, чимало гіркої правди. От і тепер настає якесь розчарування. Ще кілька років тому ми на всіх перехрестях тішили себе:

— Ну, нарешті. Тепер і ми вільні... Тепер ми покажемо... Тепер Україна...

І що ми можемо тепер сказати нашим американським друзям, які поривалися разом з нами їхнати в Україну? Розбудовувати нашу державу. “Робити бізнес”. Щоб було добре всім... Тепер звідти тікають. Солідні компанії згортаються... Нам з докором кажуть: “Що ви за нація?”

Що на це відповіси? Що ми невиправді романтики? “Ідеалізатори” свого минулого? Обвинувачі інших: усі винні у наших бідах, тільки не ми? Доводиться констатувати: багато в чому винні ми самі. Самі себе хвалимо. Самі й живемо в химерному світі створених нашою фантазією іллюзій. Говоримо багато — працюємо мало. Дуже мало.

От і сьогодні мені показують новітні українські газети із спогадами про наше — а може, й не наше — минуле. Про колишні напів успіхи. Але не про сьогоднішні. Так і хочеться сказати: залиште це всім історикам та авторам мемуарів. А мені покажіть те реальне, чим сьогодні Україна потрясла світ. Що вона зробила такого, в чому їй поступаються Франція, Америка, Німеччина? Цього я щось не бачу.

Мій родич з Філадельфії, великий патріот і романтик, приніс мені якось газету “Америка” за 17 жовтня 1998 року.

— Олексію, — щасливо посміхався він. — А ти знаєш такого свого земляка, як Олександр Ковансько? Генерал-лейтенант російської царської армії, українець, який створив

російську авіацію і помер з голоду в 1919 році? За більшовиків!

— В останнє я вірю, — відказав я. — Таке мені знайоме з дитячих років. Це типово для всіх українців, хто вірою і правою служив росіянам.

— Ти не жартуй. Я серйозно. — І родич запально почав доводити мені, посилаючись на матеріал, передрукований з російськомовної газети "Киевские ведомости", що скрізь і всюди першими були українці. Першим у світі підняв літак українець Олександр Ковансько, Москва одразу охрестила той літак "Русский вітязь". Його пілотував 24-річний київський конструктор Ігор Сікорський. Сікорського також згодом назвали видатним "російським ученим" — винахідником гелікоптера, і йому як "російському" вченому в Нью-Йорку поставлено пам'ятник. Я слухав, а тоді перебив:

— Я десь в українських газетах читав, що Ісус Христос також з Галичини...

Родич образився. Я подав йому фужер свого улюбленого рожевого шампанського, щоб він трохи пригасив свій патріотизм. Юрко, як завжди, іронічно посміхався. Він любив наші "українські дискусії" на дозвіллі. Переважно ввечері чи у вікілі. А зазвичай ми часу не мали — завжди в праці. Коли ми налили ще по одному фужеру, я додав:

— Знаєш, Богдане, я вже так багато чув про наших перших у світі апостолів, літописців, конструкторів космічних ракет, рентгенологів, що тепер чекаю, коли мені хтось розповість про наших українських Фордів і Рокфеллерів, Вашингтонів і Рузвелтів. Де вони? Щось їх не видно на видноколі. Де наші перші меценати?

— А тут, до речі, і про мецената сказано. Твого-таки земляка, полтавця. Сергія Максимовича. Вихідця із шляхетного роду. Він і підтримав винахідника літака. Фінансував його перший у світі політ...

— Ну, ми, полтавці, — загорівся я регіональним патріотизмом, — ми всі меценати. Я теж меценат одразу кількох університетів, здається п'яти — Гарвардського, Пенсільванського, Кембріджського...

— Алексе, — перебила мене Галя, яка все життя привчала мене до скромності, — не хвалися.

— Гаразд. Про себе я мовчу. Де наші українські мільйонери та мільярдери? Де наш український капітал? Такий, як німецький, японський, американський? Чи хоча б південнокорейський? Ти мені таку газету принеси. Російську, німецьку, англійську... Будь-яку. Щось таких газет я не бачив...

Родич захіпцався. Мав таки добру освіту. Назвав мені до-

брий десяток, яки що не добру сотню, видатних українських геніїв, що служили іншим країнам та імперіям. А своїй державі не змогли, бо не мали її. Від учених до художників. Словом, хоч бери і видавай енциклопедичний збірник "Видатні українці світу". До речі, родич сказав мені, що сварі про своїх геніїв такий видали, хоч вони також служили іншим державам і народам, оскільки своєї країни до 1948 року не мали. Одне слово, ми й тут пасли задніх. На десерт мій співрозмовник подав інформацію про наших жінок.

— Українські жінки — найкращі в світі. Візьми Роксолану — дружину султана — або напу "міс Америку", українку за походженням...

— А для чого так далеко заходили, — я наповнив йому по вінця фужер. — Візьми мою Галю. Це моя перша леді. Їй жодна "міс Америка" і в підметки не годиться...

— І то правда, — трохи заспокоївся він. — А моя Віра?

— От бачиш! А ти кажеш — Роксолана-султаніна! Скажи мені краще, коли у нас стане менше геніїв серед вождів нації? Чи ми, українці, й тутувийдемо в "Книгу рекордів Гіннеса" за кількістю отаманів та загумінкових партій в один історичний період? Може, час об'єднатися? Може, час розгоптати в своїх амбітних, або, як ти кажеш — гонорових, душах вождизм? В ім'я національної ідеї! В ім'я економічної сильної держави! Чи в нас буде так звіку і довіку?..

На тому ми й розійшлися. Газету "Америка" я про всякий випадок залишив у себе. Все-таки приємно прочитати гарну статтю про ще одного талаповиготого полтавця. Але це я сказав подумки, щоб не почула Галя — мій вічно молодий домашній критик.

УКРАЇНСЬКИЙ ПАРАДОКС

Ми гордимося своїми дітьми. Ми їм вдячні не тільки за гарних онуків. Ми щасливі тому, що щасливі вони. Всі вони добре забезпечені. Не пами. Вони самостійні і успішні бізнесмени. Дають собі раду самі. Ми їх для початку тільки підтримували і передавали свій життєвий досвід. А тепер передамо і справи.

Донька Лариса — мати наших трьох онуків: Алекса, Лариси, Ніколаса. Вона дружина американського військового аташе. При американському посольстві. Зять Алекс — американець українського походження. Їхнє життя — безперевні мандри. Вони постійно живуть у столицях. Столицях багатьох країн. Переважно європейських. Завдяки їм ми добре обізнані з географією планети. Ми відвідуємо їх в усіх країнах, де вони живуть по чотири роки. Нам легко тепер знайти Лісабон і Лондон. Ми знаємо, який державі належить Мадрид чи Віденсь. Ми залишки їдемо в Мехіко чи Ріо-де-Жанейро.

Мій старший син Юрко йде моїми будівничими дорогами. Він, звичайно, пішов далі батька. Одинадцять літ татової науки, як він сам каже, не минули даремно. Я тепер спокійний за нього. Якщо я працював з олівцем і покладався на свою пам'ять, то Юрко, який з дитячих років знає, що таке тачка в руках, має тепер під руками найсучасніший комп'ютер. Він мій послідовник і в меценатстві. Виділяє кошти на українські справи — науку, культуру, освіту.

Його дружина Ніна теж американка українського походження. Вони подарували нам також трьох онуків: Юрка, Ларису, Олександру. Віримо, що це ще не все.

Ми відвідали Україну в перші ж роки нашої Незалежності. Нам не байдужа земля предків. Син Віктор хотів створити за власні гроші кілька зразкових ферм, щоб продемонструвати, як треба працювати в сільському господарстві. Завіз через Атлантичний океан техніку, зерно, корми. Але не встиг, як казуть, кинути якір, як партноменклatura — хазяї колгоспів і радгospів — твердо заявила:

— Фермерів нам не треба. Спалимо! Інвентар, худобу і... тебе!

Я втратив в Україні батька, але сина втрачати не збирався. Просто сказав:

— Сину, повертайся назад. У тебе в Америці славний бізнес. Ти мільйонер. Твоя наука, твій досвід, багатство, яке ти з любов'ю хотів передати сьогоднішній Україні, тут не потрібні...

Він відмовився від своїх планів і виїхав. В Україну більше не приїжджає.

Нині я з гіркотою думаю, як в Україну може прийти інвестор зі своїми, не позиченими гріпами, щоб розвивати бізнес. Заради селянина, робітника (а не тільки себе), в якого сьогодні ні роботи, ні зарплати. Політика в державі — суцільний український хаос. Повне нерозуміння суті й призначення інвестицій. Америка нині — найбагатша країна в світі. Але вона не покладається тільки на "своїх" чи "наших". Вона запрошуває і продовжує запропонувати інвесторів — японців, німців, корейців... Бо Америка розуміє: іноземний інвестор — це додаткові робочі місця, заробітна плата, наповнення не японського чи німецького, а американського бюджету. Наслідок: завдяки іноземним інвестиціям та інвесторам в Америці на сьогоднішній день немає безробіття. Нині у великій індустрії США не вистачає людей. Здорових, повноцінних людей. А ті чотири відсотки незайнятого населення, що фіксує статистика, — це інваліди, наркомани, п'яниці і бомжі. Останні три категорії задовольняє допомога по безробіттю.

Ось три найголовіші складові вигоди від іноземного інвестора: а) робочі місця робітникам; б) податки до бюджету країни-господаря; в) державі-господарю на вічне користування іноземні підприємства.

А що ж в Україні? Хай будуть наші, аби не чужі! Добре, але наші не вміють. Уже не вміють. Розучилися по-справжньому, якісно, без халтури працювати за 70 літ будівництва комунізму. Ні, вас не треба. Ми якось самі. А що, як раптом японець передумає чи американець? Збудує на нашій землі завод, дасть робітникам роботу, гарну зарплату, а потім завдасть на плечі той завод і по Транссибірській магістралі віднесе той завод до Японії чи американець перенесе через Атлантику. На плечах.

Це не іронія. Це таке мислення. Така громадська думка в Україні про інвестора. Невже љ це наука Москви? Чи це вже власна національна глупота? Бо, може, час і собі щось припинати? Своїй ментальності, як модно тепер кажемо. Бо ж усе як колись: ледачий з презирством дивиться на роботящого. "Поганий" сильніший від "гарного". Директор не той, що розумний, а той, що не дурень випити з випитим начальством, піти з

ним у "баньку", потерти йому спинку, дивись, і розум в голові з'явиться. Завтра стане "директором". А справжній директор у нього робітником. Бажання захопити керівне крісло понад все (в партії, установі, організації) — як українська хронічна хвороба. Не про державу думаємо — про фельдфебельські лички. Усі в наполеони лізуть. По мобілізації? Ні, по самовинуванню!

У часи тоталітаризму про таких наполсончиків казали:

— Он пішли: секретарі і ... люди!

Невіправно романтичний народ. Пісні співає, гопака танцює і мріє про найбагатшу в світі Україну. За умови, що прийде "варяг", стане розумним державним мужем і подарує їм ту Україну. Ще жоден "варяг" нікому нічого не дарував. У "варяга" свої інтереси.

Може, ледачий українець? Нічого подібного. Працьовитий, як віл. В Америці на боса працює (якщо бос чужий — не свій!) по 10—12 годин по-чорному і добре. В Україні чекає "доброго лядька", коли нарешті добрий дядько прийде, стане прем'єр-міністром чи президентом і видасть йому зарплату. Такий український парадокс.

За 70 років усі люди мали бути тільки бідними. Ідеологи використовували таке гасло: "Не в грошах щастя!" За вільної України вчораши комуністичні ідеологи захотіли стати... багатими і заявили: щастя в грошах. Тепер "модно" стало бути багатим — з сотовим телефоном біля вуха, "Мерседесом" під рукою і голубим унітазом під інппою "благородною" частиною тіла.

Тепер ви зрозуміли, чому мої діти не пойдуть в Україну. А жаль, що не пойдуть. Розумні діти, працелюбні, з гарним життєвим досвідом. А так мріялось: хай і Україна стане багатою. Кожний з моїх земляків — як ми, наші діти, наші онуки. Перша десятка багатіїв — мої онуки. Чекаємо на правнуків. Хочеться їм розповісти про Україну, про нашу Любов до неї. Але не про таку, як сьогодні. Про іншу. Про ту, якою ми всі хотіли бачити її перед першим груднем 1991 року.

НАЙБАГАТШИЙ АМЕРИКАНЕЦЬ

Е у мене такий "домашній" жарт: я найбагатша людина Америки — маю 10 онуків і входжу до першої десятки багатіїв.

Ми з "бусею" Галею дуже любимо своїх онуків. Певний, так, як усі бабусі й дідуся на світі. Мабуть, у цьому випадку, як українці кажуть, краще не висловитися:

— Онуки — це недолюблені діти!

Так говорять у моєму народі. Не знаю, як кажуть люди інших національностей, але переконаний: так думають усі, хто має онуків.

Ми привчали дітей до праці. Не примушували, а привчили. Тепер ми привчаемо до цього й своїх онуків.

В Україні нам часто кажуть:

— От уже ваші онуки щасливі. Маючи таких діда та бабу... Живуть у розкошах...

Це правда. Наші онуки в міру, підкresлюю, в міру, мають УСЕ НЕОБХІДНЕ. Що ж до розкошів, то я з такою думкою погодитися не можу. Розкіш — далеко не щастя. Швидше — розбещеність. Тому наші онуки і мають у міру ВСЕ, і знають у міру ВСЕ! Щоби вони вирости і знали, ЯК ВИЖИВАТИ у цьому світі! Якби це було не так, то діти не знали б, що таке праця. Вони б ніколи не зуміли оцінити отого, що важко зароблено їхніми батьками, нами. Тоді все піде за вітром. Я, певен, пишу відомі речі. На них не варто й зупинятися. Але ж мої земляки такі питання ставлять. Отже, ім або цікаво, або вони так думають: онуки уже мають жити в суцільних розкошах. Ми це називаємо "пальмовим мисленням". Тобто, діти, не працюйте, а живіть під пальмами. Нічого не робіть: вам усе принесуть, вам усе подадуть. Ви тільки їжте, розважайтесь і ростіть здорові.

Якщо ж люди думають не так, то як тоді розуміти їхню фразу: "Ваші онуки живуть у розкошах". Одразу й відповім: живуть в навчанні і праці. Повторююсь: розкіш завжди несе за собою нещасти, розбещує душу, не стримує бажань, потребує безмежності. Потім, після перенасичення, настає розчарування: а що далі? Йде руйнація душі. Розлад, паразитизм, споживництво.

Мій син Юрко часто повторює відому американську притчу. Вона, здається, живе в кожній американській сім'ї:

— Не давай йому риби — навчи його ловити її!

Саме за цим принципом і живемо. Ми онуків учимо ЛОВИТИ РИБУ, а не тільки ЙСТИ ЇЇ.

Наш старший онук Віктор має ужсвій бізнес і водночас довгоночне симпатію. Ми знаємо: йому ще рано одружуватись. Він повинен твердо стати на своїх бізнесових колесах (займається автомобільним бізнесом), щоб утримувати сім'ю. У нас такий родовий принцип: кожний розраховує на себе, а не на кошти тата чи дідуся. Так було і в наших дітей. Так є і в онуків. І все ж. І все ж... Маємо з "бусею" Галею потаємну мрію: а чи не порушити "сімейного закону" і не дозволити Вікторові-молодшому надати собі статус батька, а нам одержати найпочесніші життєві титули — прабабусі і прадідуся при житті?!

Цікаво, якщо внуки — це недолюбленні діти, то як же тоді сказати про правнуків?

До нас, у Стейт-Коледж, приїжджають з Києва, з інших регіонів України члени-кореспонденти, академіки, професори. Вони підвищують свої знання в Пенсильванському університеті. Те, що вони знають краще, — передають своїм колегам із Пенсильванського університету. Збагачують одне одного. Але якщо я зараз напишу, що дехто з них учився в моїх онуків, певний, про мене подумають: "Ну, миргородський дід уже перегинає американську палицю". Зовсім ні.

Ми часто запрошуємо в гості до себе пожити і попрацювати професора Івана Чумаченка. Дуже мудра, освічена і працелюбна людина. Інтелігентна, вихована. Іван Чумаченко не дасть мені збрехати, що я пипну правду.

Йдеяться про моого онука Ешлі (ми його дома називаємо "академіком"), який підпімається раненько, нашвидкуруч снідає, тоді сідає на трактор (у свої 12 років), розвозить корми худобі, потім вмикає водопостачання, а тільки після цього йде до школи. Веселий, задоволений, усміхнений. З почуттям виконаного обов'язку. До цього, підкresлюю, його не примушував ніхто. Він сам проявив інтерес. Батько заохотив. Він в усьому наслідував тата.

Повертаючись зі школи, приносить гарні оцінки. Батько або дідусь за вранішню працю його фінансово заохочують. Він має кишенькові гроші. Їх йому ніхто не подарував. Він їх чесною працею заробив. Він має гроші, він має незалежність. Він уже ні перед ким не принижується і ні в кого тих грошей не просить. Він тепер знає, як їх заробити. В ньому народжується гордість. У ньому живе своє маленьке горде "я".

З нього беруть приклад й інші хлопчики. Дівчаток, звичайно, ми до цього не привчаємо. Дівчатка сідають за фортепіано, мольберт, беруть в руки скрипку чи відвідують школи бальних танців. У кого до чого душа лежить. Хто в якій галузі мріє проявити себе. Але всі вони, дівчатка, також, окрім головної, загальноосвітньої школи, творчо працюють.

Молодший онук Джанні також може дати урок будь-якому великому теоретику. Саме теоретику, який не проходив з малих років "університетів життя", як Джанні чи Ешлі. Джанні, окрім книжок і портфеля — своїх постійних шкільних супутників, на фермі батька має власну аптечку. Він у будь-який час, помітивши, що з якоюсь твариною не все гаразд, без ветлікаря надасть їй допомогу. Він достеменно вивчив анатомію, поведінку, звички тварин. Легко може встановити їх хворобу. І що цікаво — майже ніколи не помилується. Принаймні за останні роки його "ветеринарства" у нього жодного промаху. І цей приклад я наводжу не для того, щоб, не доведи Господи, принизити когось. Боронь Боже! І не для того, щоб піднести до небес свого десятирічного онука. Це просто, якщо можна так сказати, ілюстрація до теорії і практики двох світів. Безперечно, будь-який український доктор наук у тисячу разів ученній за Джанні чи Ешлі. Але Джанні з Ешлі у сто разів практичніші за будь-якого українського теоретика. Він на фермі свого тата, а моого сина Віктора, сідає за кермо будь-якої техніки: трактора, комбайна, машини для розвезення кормів, візьметься й за важелі підйомного крана, подасть нагору будь-який вантаж, сам зробить ін'єкцію теляті чи корові, коли помітить перші ознаки тієї чи іншої хвороби. Він в усьому "професор". Ми його так і називаємо. "Професор" Джанні.Хоча за плечима в "професора" десять літ від роду, з них три роки безперервної практики.

Якогось літа до нас приїхав з України один наш добре знайомий професор. Справжній. Дуже освічена і гарна людина. Але, звичайно, він такої практики, як Джанні, не мав. Та й машин таких, зрозуміло, у колгоспах за совєтської влади не існувало. Помітивши неабиякій талант у моого внука, професор заприятелював з Джанні. Вони дуже швидко знайшли спільну мову і вже разом допомагали мосму синові у господарстві. Мій син Віктор, очевидно, відчув, що не приділив належної уваги професорові, і хотів себе перед ним "реабілітувати". Давайте я, мовляв, вам дещо розповім із того, що у нас робиться у фермерстві.

— Гадаю, це вам буде цікаво? — мовив Віктор.

Але професор з України мило посміхнувся і сказав:

— Дякую, Вікторе. Але усе це я уже засвоїв. Від Джанні...

... Джанні повертається зі школи, наспівуючи пісеньку, а я, буває, приїжджаю до них на ферму. Інколи почиваю себе втомленим, а буває, тільки вдаю, що втомився. Тоді я до Джанні кажу:

— Піджени мені, будь ласка, мій "Мерседес".

"Професор" бере ключі, йде до автомобіля, сідає за кермо (я в ті хвилини його веснянкуватого личка й не бачу — Джанні нижчий від автомобільного керма) і безпомилково під'їжджає до діда. Я йому уже нині — тепер йому 12 років — можу довірити будь-яке кермо будь-якої машини. Джанні принципи їхньої роботи знає досконало, і я знаю, що він це знає. З семи років!

Ось у такій чи майже такій практичній атмосфері живуть наші онуки. І так само, як ми, перепочивають. Не довше шкільних вакацій. Тому ми сьогодні й за онуків спокійні. Наша праця, наш бізнес — у надійних руках. Ми це знаємо, і вони це знають. Вони гордяться нами, а ми гордимось ними. Інакше й не може бути. За це ми їх і любимо.

Що ж до дітей Юрка і Ніни, то там мої онуки ще зовсім маленькі. Але уже сьогодні видно, що то діти мистецтва і спорту: Лариса мріє стати "прима-балериною" і "суперпіаністкою". Не більше і не менше. Юрко "супертенісистом" і "супергімнастом". Такі у них програми на майбутнє. А поки що вони для цього "каторжно" працюють. Бо, окрім загальноосвітньої школи, після короткого перепочинку мчать на свої студії. Повертаючись додому, люблять повторювати:

— Не чую ані рук, ані своїх піг.

Їм можна повірити. У них "робочий день" 13 годин на добу. Наймолодший Олександр — той у жигті тільки робить перші кроки, але досить вагомі: по-перше, добре знає дорогу до холодильника, де завжди є його улюблений напій — молоко, і він ним частенько причащається. Подруге, водночас вивчає дві абсолютно протилежні одна одній мови: англійську і українську. Одну з них він називає мовою мами і тата, а другу — своїх дідуся та бабусь. І обома добре володіє.

Діти наших дипломатів — Лариси та Алекса — мріють про традиційну спадковість, що існує в дипломатичному світі, — стати, як батьки, дипломатами. А поки що вчаться в школах і Лариса, і Ніколас, і Алекс. Вчаться і снять країними університетами світу — Оксфордом, Гарвардом. І ми віримо: при їхній ґрунтовній підготовці у багатьох школах Європи — те-

пер вони в англійському Лондоні — воїни досягнуть тих наукових вершин, про які мріють уж сьогодні. Інколи, жартуючи, я від себе додаю:

— Звичайно, якщо матимуть миргородський характер, як іхній дідусь.

“Буся” Галя, як завжди, заперечує і вносить свої поправки:

— Як майже дніпропетровський. Бо саме Дніпропетровськ кує найвищатніші кадри в Україні... Навіть для світу, — скромно патякаючи на себе.

Дай Боже, аби тільки він ужс припинив “випуск” щербильських і лазаренків.

ЗУСТРІЧ В ОКЕАНІ

У кожного з нас трапляються, на перший погляд, зовсім незначні спізоди в житті. В якихось певних обставинах ім і не надав би анікогісільського значення. Але коли ти перебуваєш у статусі емігранта, вони так надовго і так зримо западають у твою душу, що ти навіть бачиш їх уві сні і час від часу прокручуєш в уяві — ніби дивішся відеофільм.

Я пригадую такий епізод в океані. Але перед тим, як детально про це розповісти, зроблю невеличкий відступ. За покликанням я, мабуть, романтик. Може, саме тому однією з моїх мрій була купівля яхти. Як тільки я “вибився в люди” в Америці і заробив трохи грошей, негайно придбав яхту і гарний будиночок на березі Атлантичного океану у Флориді. В океан виходив від порога рідної хати. Словом, одна з моїх мрій здійснилася. Тепер у мене за плечима і роки, і не одна, а чотири яхти. Остання — це “Чайка-4”. От саме на цій “Чайці” безхмарного флоридського дня ми з моїм капітаном Гілбертом ле Дюсом і вийшли в океан. Прихопили певний запас води, харчів, льоду для риби і, звичайно, спінінги. Гілберт, не забуваючи про свої прямі обов’язки, нагадав і про віскі з содовою. Ми взяли і віскі, і до віскі й того дня вирушили не на Багами, куди попробляв час від часу мандрувати ле Дюс, а на острів Кі-Вест, що в перекладі означає “Західний клоч”.

Це надзвичайно мальовничий острів. Розташувався він в океані за 60 миль від острова Куба. У гарну сонячну дінину, без голубуватого серпантину на обрії, з острова Кі-Вест Кубу можна побачити й не озброєним біноклем оком.

Я люблю Кі-Вест за його старовинні таверни, за дух морської історії з її робізонами, флібустьєрами, піратськими пригодами і, звичайно, легендами про скарби, яких ще ніхто не знайшов, але всі тут мріють знайти.

Того дня океан був напрочуд синій. Попереду нас, як вічні лоцмани, вистрибували з води дельфіни і довго-довго супроводжували нас, пливучи то паралельно з нами, то випереджаючи нас. Гілберт ле Дюс сидів за штурвалом, я на кормі трепетно чекав вигну спінінгового вудилища. Але риба не йшла. Гілберт до болю в очах вдивлявся в чисті, сині-пресині

води Атлантики і чекав, коли ж перед яхтою або збоку яхти, схожі на полтавських ластівок (тільки сірого кольору), з води вилетять літаючі риби і летітимуть у повітрі — іноді по сто з лишком метрів. Адже літаючі риби в океані — перша ознака: недалеко від курсу яхти з'явилася хижаки.

Такий момент настав — риби лепочими зграйками вилітали то ліворуч, то праворуч від яхти, торкалися поверхні води і, здається, знову і знову піднімалися в повітря. Капітан розвернув яхту на сто вісімдесят градусів, і через кілька хвилин на гачках двох спінінгів затріпотіло по рибині. Яхта йшла на автоматі, а ми з ле Дюсом у чотири руки, вставивши в ґнізда пояса на животі товсте вудлице, намотували на котушки золотаву жилку. Першу рибину вправно витяг ле Дюс. Це був чималий і жирний туниця. Мені пощастило менше — я піймав більшу, ніж у його, рибину золотого кольору. Надзвичайно красива. Гілберт спочатку глянув на рибу, потім на мене і, посміхаючись, сказав:

— Алексе, риба у тебе як золото, але і те, і те їсти не можна. — І, знявши рибину з гачка, викинув її в океан. Перед цим щось побажавши їй рідною французькою.

Далі настав штиль. На яхті уже не тріпотіли пропорці, спінінги стояли непорушно. Втомившись від морської однотонності і качки, я пішов у каюту, щоб, як завжди, з хвилин п'ятнадцять подрімати. Та, мабуть, не минуло й хвилинни, як я приліг на подушку, — принаймні мені так здалося, — як почув чи то переляканий, чи то здивований голос ле Дюса. Я миттю вискочив на корму, глянув, що там попереду яхти, і недалеко перед її носом побачив здоровенну оксанську черепаху. Певні, з тону вагою. Вона довго і важко намагалась перетнути нам шлях, а потім, не втримавши темпу, піпла на дно.

— Ти через цю черепаху мене розбудив? — трохи роздратовано запитав я у Гілберта.

— Ні, Алексе, — посміхнувся він. — Оглянься назад.

Я повернув голову і не повірив своїм очам. Я довго вдивлявся у корабель, що плив віддалеки, а в голові снувалася думка: це міраж. Потім протер очі і переконано мовив:

— Це інші, Гілберте. Ти помилився. У них ті самі кольори.

— Но, — заперечив капітан. — Глянь, Алексе, на борт. Там по-вашому написано.

Я взяв з його рук бінокль і на борту сухогруза прочитав: «СУМИ».

Може, комусь з чигачів це здається чимось абсолютно не цікавим, байдужим, буде піни, звичним. Але для мене,

українця, який провів — на той день — рівно 50 років на чужині, побачити український корабель... Та ще й де? В Атлантичному океані, за тисячі миль від України. Я не можу описати стан своєї душі, це для мене було диво дивне. Не знаходжу слів. На флагштоці гордо майорів жовто-блакитний прапор, той прапор, про який я і мої брати мріяли все своє свідоме життя.

Гілберт, здається, мене тоді зрозумів. Можс, тому, що й сам він належав до американців, як і я, але французького походження.

Я не з тонкосльозих, але тоді... Тоді щось млюсне і давче підкотилося до моого горла і довго не давало мені заговорити. Ле Дюс зрозумів мене. Він, як і я, дивився на корабель, що пропливав повз нас з боку Орландо у бік Панами, а я ніби сам не свій нервою ходив по палубі. Потім не витримав і сказав ле Дюсу:

— Ти можеш з ними зв'язатися по рації?

— Но проблем, бос, — посміхнувся ле Дюс.

Він недовго щось там вишукував у космосі. Нарешті щось в рації записало, тоді запнуло, після чого ле Дюс мовив кілька слів англійською.

— Так, ми вас бачимо і чуємо. Але перейдіть на прямий зв'язок. Нам через сателіт дорого копітує, — відповіли з українського корабля.

— О, — вихопилося в мене. — Я заплачу.

Ле Дюс посміхався:

— Все о'кей, Алексе. Вони дали мені позивні, і тепер говорити будемо напряму...

Український корабель, прямуючи паралельним курсом, уже залишив нас позаду. Та не минуло й хвилини, як його капітан відгукнувся на наш виклик. Ле Дюс передав мені трубку, я привітався англійською і запитав, чи володіє капітан українською...

— Так, — відповів українською капітан. — Це ж наша рідна мова.

— Як вас звати? — запитав я.

— Сашко, — відказав капітан, а тоді додав: — Із Кіровограда.

Я коротко розповів про себе. Сказав, що я американський будівничий. Живу в Америці уже більше сорока років. А Україну залишив рівно 50 років тому. Далі я Сашкові з Кіровограда сказав, що я вперше за це півстоліття, та ще й в океані, недалеко від острова Кі-Вест, почув українську мову і побачив український корабель. Я не знаю, чи відчув він стан моєї розбурханої цією зустріччю душі, чи зрозумів, яке це велике для

мене свято. Мені хотілося зупинити той корабель, вийти до земляків на палубу, пригостити всім, що у нас було на яхті. Але це було неможливо.

Пригадую, ми говорили дуже довго. Корабель уже маячів на лінії синього горизонту. А мені все хотілось і хотілося говорити з ними.

— Чи нема серед вас когось із Миргорода? — вихопилося у мене.

— Ні, — відповів Сашко, ніби виправдовуючись. — На жаль. Ми усі кіровоградці.

— А чи багато серед вас українців?

— У нас усі українці. Весь екіпаж. Нас двадцять шість чоловік.

— Куди ж ви йдете і звідки?

— З Орландо на Панаму, — відповів Сашко.

Капітан ле Дюс не помилився, заздалегідь визначивши курс українського корабля.

— Може, хтось із вас буде в Миргороді, — говорив я останні слова уже за обрій, над яким майорів тільки жовтоблакитний прапор, а корабля вже не було видно, — передайте від Олексія Воскобійника найтепішій привіт.

Крізь шум і тріскотняву рації я ще почув останні Сашкові слова:

— Обов'язково передамо. Обов'язково. Гарної вам риболовлі.

— А вам щасливого плавання. Щасливого, дорогі мої земляки...

У БЕЗСМЕРТЯ

*Синам моїм — Олександру та Віктору,
брату Івану присвячую ці сторінки*

Важкі шляхи-дороги пройшли обидві наші родини: Воскобійників і Дроботів. Мабуть, ці шляхи типові для всієї повоєнної української еміграції. Хай у читача не складається враження, що в Америці перед нами простелилася гладесенька дорога. Ми й тут мали свої втрати. Великі втрати. Своє горе, що трапляється, на жаль, і в бідних, і в багатих сім'ях. Смерть не дивиться на соціальне походження тієї чи тієї людини. Вона невблагання до всіх однаково.

Уже не пригадую, хто є автором кіносеріалу "Багаті теж плачуть". Ми його всім сімейством часто згадуємо. Адже і нам не раз доводилося плакати. Ми втратили зовсім молодого сина Олександра, нашого Шурка. Згодом, як пам'ять про нього, ми назвали його іменем один із кращих моїх буділків у Стейт-Коледжі.

У 1971 році на будові загинув брат моєї дружини — Микола Дробот. Ми тоді створили благодійний фонд імені Григорія і Марини Воскобійників та Миколи Дробота при Українській Вільній Академії наук США. Стипендії в сумі 5 тисяч доларів щорічно видавалися докторантам та науковцям з українознавства.

Раптова хвороба серця забрала ще зовсім молодим нашого наймолодшого брата Івана. Чудову людину, прекрасного будівельника, знавця своєї справи. Це трапилося 2 лютого 1988 року у Філадельфії, де він жив і працював. Залишив після себе милу і гарну доньку Оксану.

Брат Іван належав чи не до найбільш компанійських людей. Його найчастіше називали "душою товариства". І він справді був саме таким. Ще одна його незвід'ємна риса — це доброта. Він завжди подавав другові і братові руку допомоги. Був щедрий, готовий поділитися останнім. Навіть панперсодні свого трагічного дня (він наче відчував, що його серце може здати будь-якої миті) заповів 25 тисяч доларів на українські книги. Зокрема, про голодомор в Україні, який сам пережив. І

той біль, його власний і біль його народу, завжди непокоїв його, постійно стукав у його добре, зранене нелегким життям серце.

Він завжди дотримував свого слова і з цим твердим словом передчасно пішов із життя, не забувши в трагічну мить згадати про добро і подарувати його настанок людям.

Поховали ми Івана в Баунд-Бруці, у напій родинній усипальниці, яку ми, до речі, з ним і будували разом. Того дня на похорон приїхало багато людей. Його друзів, колег, знайомих, родичів. За гарним українським звичасм (народженім між нашими людьми уже в еміграції) замість квітів у пам'ять померлого внесли посильні пожертви на видання часопису "Українські вісті". Можна сказати — родинного часопису: брат Михайло був незмінним членом редколегії, я — постійним спонсором. Підтримував газету також і наш Іван.

За окремим списком надходили внески на наукові видання Української Вільної Академії наук (УВАН). Навіть у такі важкі, трагічні хвилини наші помисли і дії належали Україні, її освіті, науці, культурі, її відродженню і утвердженню.

На похорон приїхали Іванові друзі і приятелі по школі, колишні студенти з юнацької громади в Карлсруе. Здається, Іван Богомолець, Іван Даниленко, Д. Демедяк, Б. Котис, П. Крамаренко, О. Ратич, Л. Старух, П. Шаенко, Д. Яценко та багато інших друзів і колег по роботі з Філадельфії, родичі з Канади, сестра дружини Раї з чоловіком, наці свати Віра та Богдан Тодоріви, наші літні Лариса, Юрко, Віктор...

До вільної і незалежної України від дня смерті Івана залишалося три роки! А він, як усі ми, так мріяв про цей історичний День в нашій історії! Всі ми мріяли про нього, але вірив твердо, здається, тільки Михайло. Мабуть, як досвідчений політик. Він вірив у майбутню свободу України і ще віри ніколи не втрачав, бо за що свободу все життя боровся.

Не міг і я подумати, що через три роки після Іванової смерті ми з Юрком перетнемо простір над Атлантичним океаном і прилетимо на вільну Україну. Галя це зробила раніше, як тільки дізналася, що сестра Марія жива. Вона не загинула у той страшний 44 рік на Поділлі, в районі Кам'янця-Подільського. Вижила. Дивом вижила.

Не знайшовся тільки брат Григорій, який пожертвував своїм життям заради родини, аби її тільки випустили з концтабору, і пішов добровільно на фронт — воювати проти Советів, знаючи наперед, що війну програно. Десь він і загинув у вирі тієї страшної війни. З думкою про нього і надією, яка вмирає останньою, відійшли у вічність (за старістю) Галині батьки: Іван та Оксана Дроботи.

Поховав і я свою матір на 82 році її життя. Нашу матір — Марину Василівну Воскобійник-Шумейко. Нашу легенду, нашу матір-великомученицю і нашого ангела-хранителя. Вона пройшла постапно, як і всі українці, 1921 рік (голод), 1933 рік (голокост), 1937 рік (розстрілянські Відродження), 1941–1944 роки (окупація), а далі похід на Захід з трьома синами під висвистом авіабомб та куль, і нарешті Канада й Америка. На іншому боці земної кулі. В біографіях наших матерів — біографія нашої України. Її історія.

Тепер ми частіше відвідуємо Баунд-Брук. Ми сюди приїжджаємо до своїх рідних. Покласти квіти, посадити нові, освіжити надгробки, згадати.

Перед очима постають усі. Бачимо батьків наших, які чого тільки не робили, аби ми вижили в 1933-му. Бачимо, як вони йдуть пішки по Європі попереду нас заради життя, і в першу чергу нашого життя — життя своїх дітей. Аби ми тільки вижили, аби ми тільки стали людьми. Чи мали ми, сини і невістки, моральне право не поставити цей пам'ятник своїм батькам? А тут ще й дописати: “І мільйонам убієнних українців страшних тридцятих років — 33—37”. Це пам'ятник не лише нашим рідним, він усім українцям, які безневинно загинули в роки совєтської влади.

Тепер, на схилі своїх літ, я все частіше літаю на Флориду. Буває — сам, буває — з дружиною. А під час шкільних канікул переважно з онуками.

Цього разу ми летимо уп'ятьох. Із летовища Мід-Стейт, що за кілька миль від Стейт-Коледжа. Тут ми залишаємо свій “Мерседес” і сідаємо в авіалайнер. Авто стоятиме в районі летовища аж до нашого повернення. У Палм-Біч на нас чекає інше авто, що ми його залишили на тому летовищі, повертаючись до Стейт-Коледжа. Отак і живемо. Ми літаємо, а внизу на нас там і там завжди чекають авто. Як вірні друзі. Як приятелі. Тільки із залізними серцями.

Із Мід-Стейт до Палм-Біч ми летимо понад 4 години з посадкою у Філадельфії чи Пітсбурзі. Літак добирає там чи там пасажирів або висаджує людей із Стейт-Коледжа і летить далі, уже прямо на Флориду. Серед пасажирів Стейт-Коледжа завжди наші знайомі. Ті, які живуть і працюють у нашому затишному студентському містечку. Нерідко серед них ті, що мешкають у побудованих нами будинках. Заходячи до авіасалону, вони ціло вітаються з нами, при цьому обов'язково дарують американську посмішку. А під час польоту розповідають, що в їхніх будинках усе працює бездоганно. Ім тепло і затишно у будь-яку пору року. Ми їм ціло дякуємо за ці слова. Для нас це найкраща отримка нашої праці.

Мешканці з Парквей-Плаза обов'язково згадують про мос упоблсне "дитя" — гігієнічний механізований басейн з гарантією. Його роботу без ремонту, про його водограї під кольоровими вечірніми променями яскравих прожекторів. Басейн чесно служить уже 28 років. Ми так само мило прощаємося. Нам гарно на серці. Гарно від того, що радісно на серці у когось. Радісно від нашого затишку, нашого комфорту, напогодо тепла — моєї добротної системи опалення.

— Простої, тату, і геніальні, — любив казати наш син Віктор. Я був щасливим. Ми всі були тоді щасливі. Так само, як нині нещасні. Ми дуже були щасливі. І дуже були багаті. Ми мали чотирьох дітей — трьох синів і дочку. І масно десять онуків. Якого ще нам багатства треба? Тепер ми болісно нещасні. Ми втратили двох своїх синів Олександра і Віктора у такому ранньому віці. Болісно до сліз. Болісно аж до зупинки власного серця. Господи, як це важко. Господи, не доведи нікому, ніяким батькам переживати своїх дітей. А особливо в мирний і щасливий час. Не доведи нікому!

Чорними океанськими хвилями накочуються чорні спомини. Тих чорних днів у нашому житті. Кажуть, нічого нема страшнішого у житті, ніж смерть. А нині стверджую: страшніше від смерті — смерть твоїх дітей.

Ми двічі пережили за час свого подружнього життя смерть рідної дитини. У 1973 році ми втрачаємо Олександра. Нашого любого, закоханого у поетичне слово і живопис Шурка, Шурника, як ми його всі називали дома. Смерть дика, як кожна смерть. Смерть несподівана, підступна, підла. Під час оглядин хмарочоса в Нью-Йорку нашого Шуру хтось зіштовхнув униз.

І ось страшний початок 1999 року. Нечувано страшний. Невимовно. 12 січня, за два тижні до своїх тридцяти восьми, спукаючись з гори сніговим авто (споумобіл), на околицях Стейт-Коледжа розбивається Віктор. Наш Віктор. Батько чотирьох дітей і наших чотирьох онуків. Чи є що страшніше на цьому світі, коли батьки ховають своїх дітей? Вони із землі йдуть до неба. Вони йдуть у Вічність. Вони йдуть у Безсмертя. Йдуть дорогою, з якої ще ніхто не повертається. Йдуть тією дорогою, яку ти встелив би всім багатством, аби вони — Шура і Вітя — повернулись назад. Аби знову на їхніх устах засяяли щасливі посмішки. Та лсле, вони уже сюди не повернуться. Вони тепер у польоті. У польоті до далеких світів. До вищих — Небесного Царства. Господи, прийми їх у свої обійми. Вони були гарними дітьми. Вони заслуговують на це!

Ми, здається, ніколи не гнівили Бога. Ми вічно молились Йому. На всіх важких життєвих пляжах Божий ангел-храпи-

тель був з нами. Відвертав від нас політ куль, вибухи авіабомб, висвист осколків снарядів і мін. Тільки диво могло врятувати дванадцятирічну дівчинку Галю — їхню маму, "бусю" онуків, а мені — дружину, яка пройшла по мінному полю війни. Страшної війни. Під висвист куль. Бачила їхні трасуючі трасекторії. Пересправлялась через бурхливу, швидкоплинну річку Дністер. І Бог її милував. Чому ж тут передчасно забрав двох молодих людей? Невже й справді Господь Бог найкращих забирає до себе? У вічне царство своє. Дай Боже, аби вони там зазнали крацього життя, ніж на землі, і стали вічними супутниками Неба у царстві безсмертного Бога.

Ми віримо, що це так, і це єдина втіха на цій гріпній землі, яка тримає нас не в розpacі і не в слізах. Заради їхньої пам'яті і заради життя онуків нашіх ми тримасмось і ми прагаємо. Заради їхнього завтра. Крацього завтра. Добрішого і мудрішого. Інакше в ім'я чого прогрес на землі?

Чорними під крилом літака здаються гори Пенсільванії, укриті білим снігом. Чорними здаються хвили Атлантики, що виблискують своєю голубою прозорістю. А на моє серце напливає світлий спомин — спомин 25-річної давності. Бачу перед собою усміхнений день, радісну посмішку 13-річного Віктора. Переді мною газета від 1973 року, а в ній фото: щасливий юний риболов з пійманою удвічі більшою за нього рибиною вітрильником. Віктор зловив її під час традиційних риболовецьких змагань біля узбережжя Маямі-Біч. Згадую, що ця фlorидська газета тоді писала: "Учень вищої школи із Стейт-Коледжа, штат Пенсільванія, став призером-переможцем. Він витяг рибину вагою 59 фунтів і 8 унцій". Без сторонньої допомоги. За 45 хвилин. Далеко від пляжних берегів в Маямі. В останній вихідний день зими. Фlorидської теплої зими, коли проходять ті змагання.

Його рибина поповнила музейний фонд у Маямі. Віктор Воскоб став першим наймолодшим призером риболовецьких зимових змагань і наймолодшим членом у клубі рибалок-любителів. Його ім'я назавжди занесено до книги переможців-призерів "Метрополітен Маямі Філіпінг Туернамент" (змагання риболовів у Маямі).

Віктор в усьому намагався бути першим. На всіх своїх життєвих позиціях. Водночас був надзвичайно скромним, малого-вірким, зі своїм внутрішнім багатим світом. Він був не тільки гарним батьком. Він був справжнім другом своїх дітей. Хочете — їхнім ровесником. Він міг стати на рівні з 10-річним Джанні чи 12-річним Ешлі. Міг розділити погляди і мрії свого старшого сина — 16-річного Віктора і порозумітися з 6-річ-

ним Алексом. Діти його безтязно любили. А він безтязно любив їх.

Я згадую “Метрополітен Маямі Фішінг Туернмент”. Ми завжди заходимо сюди в музей, щоб повернутися у Вікторове дитинство. До рибини вітрильника, що понесла його в інші світи. Небесні світи. Далекі і нам, земним, невідомі. А на землі... А на землі він живе в пам'яті наших сердець. У маленько-му Безсмерті серед списку імен членів риболовецького клубу учасників зимових змагань на Флориді.

Хай і цей розділ моєї книги стане безсмертною пам'яттю для наших рідних — Олександра і Віктора — у моїй першій і останній книзі для українського й англійського читача. Хай освятяться їхні імена на родоводі вічного древа — древа земного життя проти жорстокої і невблаганої смерті. Життя вічне, смерть — тимчасова. Смерть — це тільки раптовий перехід із однієї субстанції, нижкої, в іншу, вищу і безсмертну. Як Бог. Живімо в ім'я накреслень нашого Господа Бога. Нам хочеться вірити: вони уже дома, а ми в гостях. “Смерть завжди живе на цьому світі, а життя ніколи не вмира”. Так хтось сказав із поетів, і я в це вірю...

ЗОЛОТА ЛИХОМАНКА

Завершили ми наше, як я жартома говорив, найграндіозніше будівництво у Стейт-Коледжі у 1971 році. Ми тоді збудували 645 квартир-апартаментів. Це була вершина будівельного бізнесу в нашій біографії. Після того ми з дружиною вирішили зробити певний перепочинок. Але тут трапилася несподіванка, приємна несподіванка: уряд штату Пенсільванія нагородив мене одним із найпочесніших дипломів штату "Найкращий універсальний будівничий". Я почувався на сьому небі. Сам собі не міг повірити, що тут, в Америці, мене так оцінять і що я досяг таких висот. Велике і мале збоку завжди видніше. Звісно, про це заговорили преса, радіо, телебачення. Кореспонденти як мухи обслідували мене, беручи мало не щоденно інтерв'ю для американських і українських газет, які виходять у США.

Американці, як відомо, особливий народ. Вони полюбляють рекламу і знаменитих людей. Їм одразу захотілося побачити, а в якому ж будинку живе сам "універсальний будівничий". І я залюбки показував їм той дім. Мій власний, який я згодом подарував своєму синові Юркові і до якого я й понині приводжу, як на екскурсію, своїх найпочесніших гостей, приятелів чи родичів з України.

Я наче відчував, що реклама у вигляді будинку буде мені необхідна, і я заздалегідь, ще до отримання того почесного диплома, як інших дипломів, поклав собі збудувати свій маєтковий шедевр. Як пам'ять, як автограф своїм будовам.

Знайшов гарну місцину майже в центрі Стейт-Коледжа, біля підніжжя гір, у зеленій рівнинній долині. З одного боку затишний і гамірний від студентства Стейт-Коледж, з другого — пасмо сизо-голубуватих гір Нітані з густим лісом, який надавав краєвиду особливої краси і привабливості. Тут я й розпочав будівництво своєї "Казки", як умовно назвав свій власний будинок. Мені хотілося вклести в "Казку" не лише свої уже набуті досвідом знання, а й усю свою фантазію, зробити будинок надійним і довговічним. Хотілося, щоб він послужив не тільки нам з Галею, а й нашим дітям, онукам і, дай Боже, правнукам. Окрім спалень, душових, джакузі, я надумав

перенести в приміщення й озеро. І не просто озеро, а екзотичне озеро, з ландшафтом природного берега, з валунами й пальмами сонячної Атлантики. Окрім цього, я висадив тут сад з помаранчевих, лимонних і бананових дерев. Все це згодом зародило.

Велику залу прикрашав гарний камін у французькому аристократичному стилі, але з українським орнаментом (хотілося і тут зберегти національнє обличчя) і модерний бар на 12 персон. При будинку була і своя маленька електростанція, якою я особливо горджусь, наче своїм найкращим винаходом. Вона тут усе освітлює, зігриває і приводить у рух. Розумна, як комп'ютер, і мало не фантазує. Станція-робот.

Не знаю, з чим те все порівняти, але на поверхні лежить порівняння з мистецтвом. Кожний митець хоче мати свій хай і маленький, але шедевр.

Якось до нас у гості завітав наш добрий знайомий, банкір з України Ярослав Солтис. Я його запросив у гості до... сина. Бо будинок уже належав Юркові і його дружині Ніні з дітьми. Показав йому мій колишній шедевр. Юрко навіть пригостили його екзотичними фруктами з власного саду. Ярослав усе довго і прискіпливо оглядав, я давав йому пояснення, а він все мовчав та мовчав. І лише після ознайомлення з останнім об'єктом — озером і флоридськими пальмами на пенсільванській землі — раптом сказав:

— Фантастика! Нічого подібного у своєму житті я не бачив...

Тепер будинок Юрія ми часто називамо на честь Ярослава Солтиса "Фантастика". Назва й онукам сподобалася. Хоча до цього вони будинок називали "Казкою".

Так, тепер це їхня реальна казка у центрі Стейт-Коледжа. Коли я буваю в Україні, то по телебаченню часто чую: цей український літак (здається, АН-70) третього тисячоліття, цей український танк третього тисячоліття. Я хочу вірити, що це так. На слово. Бо коли ви завітаєте до мене в гості і захочете подивитися, в якому будинку живе американський будівничий (мій син Юрко пішов по моїх стопах — він також будівельник), я скажу, мабуть, словами українського телекоментатора: цей котедж третього тисячоліття.

До 13 березня 1972 року захотілося зробити собі подарунок. Саме в цей день мешканець виповнювалося 50 років. А який подарунок хотілося б мати будівничому? Звичайно, будинок. Подарувавши синові свою "Казку", я з Галею виїхав на лісові й озерні околиці Стейт-Коледжа. Хотілося знайти місце на березі озера, серед затишних і спокійних лісів Пенсільванії, де

рідко гуляють вітри і божеволіють буреломи. Зелене обрамлення гір забезпечує долині майже завжди спокій і затишок.

Давні мешканці Стейт-Коледжа порадили нам для цього вийхати в район озера Трежулейк. Ми так і зробили і не поміллися. Саме на березі цього великого голубого озера ми знайшли стару, закинуту хатинку дядька Тома і купили її. Тут я й розпочав, як в Україні кажуть, будівництво дачі. Я не хотів повторюватися з екзотичними пальмами із Флориди і голубим озером у приміщенні, як у Юрка. Шукав щось інше, відповідне красивіду Трежулейка.

“Маямі в мініяптурі”, як у Юрка, у мене тут не вийшло. Бо я не ставив перед собою такої мети. Я тут збудував дім у вигляді плаваючого корабля, що на хвильку кинув якір на березі мальовничого озера. Мені хотілося, щоб ця краса мала, як корабель, кілька палуб і на кожній палубі було кілька спалень для напіх дітей, онуків і гостей. Усі вікна спалень виходили в бік озера. І хоч би коли ви лежали, милуючись краєвидом, ви не бачили землі. У вас складалося враження, що ви пливете тихими водами голубого Трежулейка. Так воно і сталося.

У мене під склепінням дачі не було, як у Юрка, зимового саду з екзотичними деревами і гарячим озером, але тут ми мали щось неповторне і по-своєму чарівне й привабливе. Я пишався й пішаюсь цим подарунком, який я сам собі й усім своїм рідним зробив на своє 50-річчя.

Цей екскурс у минулі роки наших будов я зробив зовсім не для того, аби в черговий раз похизуватися своєю майстерністю будівничого. А тому, що коли я в черговий раз приїхав на Україну, мій приятель Ярослав Солтис, зустрівши мене, якось сказав:

— А хочете подивитися на нашу українську фантастику? Як будівничий і бізнесмен.

Я не відмовився, і ми проїхалися з ним навколо Києва. “Досвідченим оком будівельника”, як сказав Ярослав, я роздивлявся заміські київські будови так званих “нових українців”. Тоді в Україні, десь після третього року Незалежності, розпочалася дика “золота лихоманка” з дачними будинками. Того року їх масове будівництво досягло, здається, апогею. Складалося враження, що всіх без винятку “нових українців” охопила ця “золота лихоманка”. Бо те, що вони витворяли у будівництві, таки коштувало скажених грошей.

Мені не вкладалося в голову, для чого ці будови поруч з автострадою за кількасот метрів від столиці. Якийсь своєрідний дубляж київських апартаментів, тільки в більших розмірах. Адже всі ті люди мали, я в цьому не сумніваюсь, і гарні,

пристойні квартири в місті. Чи то тоді будівництво дач вважалося "модним", чи просто люди, які довгий час провели в "комуналках", захотіли мати свої приватні будинки внаслідок того, що протягом сімдесяти літ совєтська влада не дозволяла мати одночасно квартиру і приватний будинок? А може, існувала інша причина — швиденько вклести в будову гроші, почасти не зовсім чесним шляхом зароблені? Мені важко судити. Міркування різні, але, зрештою, це не моя справа...

А от щодо будівництва, то я ним і справді зацікавився як фахівець. Перше враження від оглядин було різко негативне. Дике накопичення висотних будинків на одному й тому ж "п'ятаку" — ні сонця, ні неба, ні простору. Ні для ока, ні для тіла, ні для душі. Наче складався новий мікрорайон Києва. Ale в ім'я чого? Вікно у вікно! Ніс у ніс. Хіба не те саме у великому місті? Своєрідне божевілля. Усіма можливими і неможливими методами захоплювалися цілі масиви землі. День і ніч працював інтелект архітекторів-фантазерів. На місці будов розглядалися привезені із закордону кольорові альбоми-проспекти з шикарними котеджами, віллами, навіть мініатюрними замками з Франції, Угорщини, Італії.

Усі "круті" будували дачі. Як додатковий атрибут до мобільного телефону, "Мерседес" чи "БМВ". Власники тут переважно не жили. Вони тільки "наїжджали" з тенісними ракетками в руках і обов'язково в шортах. Теж мода, як дача, мобілка, "Мерседес". Дивовижне уявлення про образ бізнесмена.

На цих будівельних майданчиках, я зрозумів, дновали й почували тільки будівельники і техніка: бульдозери, крані, вантажні автомашини. "Нові українці" залишали свої "мертві містечка" — маленькі супутники столиці — та самі летіли далі: до Швейцарських і Австрійських Альп, на Мальорку, Гаваї, Сейшели, південь Франції і там закуповували нові ділянки землі, безцеремонно обкрадаючи український народ. Інакше й не могло бути, бо за рік-два не станеш мільйонером! Все це я розумів. Не розумів іншого: яким чином можна за такий короткий час нахапати стільки грошей? Адже кожний такий замок, фортеця коліпували мільйони доларів. Навіть в Америці, де все є. Маю на увазі готові блоки, суцільні секції, засклени вікна, готову стандартну столярку, балки, перекриття, підлоги тощо. Будинки народжувалися на очах. Як гриби після дощу. З точки зору будівництва — це викликало захоплення, але з точки зору економіки — мос абсолютне нерозуміння.

Не вкладалося у голову і ще одне: у моого батька була звичайна хата на дві половини з ганочком. Під білою черепицею і з чотирма оцинкованими ріпивами. І це вся розкіш. Так жив

“непман”, “буржуазний елемент”, якого потрібно булоsovetsькій владі знищити як “клас експлуататорів”. Коли я приїхав з синами до Миргорода, то довго стояв напроти своєї хати і, слово честі, не вілізував її. Моя уява за 50 літ відсутності зробила її, видно, більшою у 50 разів. Саме таких розмірів хату я змалював в уяві своїх синів. Тепер я не міг її пізнати. Я не витримав і запитав у старенької бабусі, що йшла, згорблена, повз нас із костуром у руці.

— Ви випадково не знаєте, де тут хата Воскобійників?

Бабуся, не розгинаючись, показала костуром на хату і додала:

— Ви перед нею стоїте...

— Оце такий замок, тату? — підкусив мене Юрко.

— Оце за таку хату розстріляли моого діда? — здивувався Віктор.

— Уявіть собі, сини мої! — важко зітхнув я.

Тоді, пригадую, я сказав ще таку фразу землякові, який підійшов до нас і упізнав мене, хоч минуло стільки років:

— Треба дякувати “батькові” Сталіну, що він мене зробив “ворогом народу”.

Він зі мною погодився, показавши на свої старі кирзові чоботи, з яких уже пальці вилазили:

— Це я, Олексію, заробив за шістдесят робочих років на соvetsьку владу...

Тепер я стояв на Великій Окружній, в районі Борщагівки, за Києвом і милювався як американський будівничий твориням рук моїх земляків. Я радів за них, але серце мое плакало. У мій розум, у мое серце не вкладалося одне: більшість із цих багатіїв — вчораши партійні номенклатурники, компартійні бонзи. Пропагандисти і агітатори советської ідеології, які веліли мою односельця у кирзових рваних чоботях до світлого горизонту — комунізму. Усі вони на кожному перехресті запевняли народ, що не в гроших щастя. Що всі люди мають бути рівними і всім їм жити при тому комунізмі. Чому ж вони за одну піч Незалежності переродилися? Де їхні комуністичні ідеали? Чому вони всі без винятку раптом захотіли стати багатими і дуже багатими? Тобто такими, яких учора перевідували, ненавиділи і фізично знищували. Сьогодні найнечеснішими методами, перебуваючи на високих урядових посадах, маючи у своєму розпорядженні найкращі приміщення, захопили їх, закріпили і приватизували. Буквально за копійки. А народ як був бідним, так і залишився. Частину нерухомого майна продали за безцінь (пе на папері), а більшу частину трошай поклали у власні кишені, повідкривали за кордоном рахунки, а частину коштів кинули на будови у пре-

стіжних районах Києва і на його околицях. А щоб замолити свої гріхи, масово пішли до церкви бити поклони і ставити найбільші свічки, аби Бог їх помилував і простив. І ці вчора-шні активісти-атеїсти, які боролися з тим самим Богом і релігією, стали сьогодні найактивнішими "віруючими". Воєстину атеїзм виховав людей без Бога і совісті. Замість цих святих понять уклав у їхні душі двоедушність і лицемірство. Яке кощунство! Я навіть не знаю, яких тут слів вживати, щоб спробувати віправдати їхні покрученні душі. Та хіба це можливо?

У 20-х роках Україна була продана московським брехливим більшовикам за обіцяні фабрики, заводи, землю, а в 90-х її так само продали за фабрики і заводи, поклавши гроші від проданих фабрик собі в кишеню, а не в державну казну. Тоді фабрики відбирали в капіталістів комуністи, тепер їх відібрали, по суті, у простого народу ті ж комуністи. Тільки нового покоління.

Того дня ми об'їхали щонайменше тисячу дач у різних районах навколо Києва. Від окремих будинків як будівничий я не міг не прийти в захват. Це я щиро кажу. Я ніби зробив своєрідну екскурсію: був на Чайці, в Пущі-Водиці, згаданій уже Борщагівці, в Жулянах, в Катеринівці, Святошині, Кончі-Заспі. Назв інших дачних масивів не пригадую. Все це райони, де розташувалися дачі колишніх секретарів цека, депутатів соціального народу, колишніх міністрів тощо. Тепер навколо тих дач будувалися нові вілли "нових українців" — банкірів, бізнесменів. Тільки дуже густо.

Зі слів моого знайомого, який супроводжував мене, це виявились ті самі люди, що працювали в тих самих цека, радах міністрів, верховних совєтських радах. Отже, нічого не змінилося. Тільки одне: тоді їм ці дачі на час їхніх високих посад виділяла партія — тепер вони їх самі собі повиділяли, заздалегідь переписавши на дітей, онуків, близьких родичів. Все це робилося не чесним шляхом, а за рахунок обкрадання народу у такий примітивний та безцеремонний спосіб.

БУДІВНИЦТВО І МОВА

Коли ми з Галею — мосто дружиною — приїжджаємо в Україну, то насамперед щоб духовно відродитися, наратись певних моральних сил. Бо на чужині таки важко жити. Галина часто повторює: "Нема нічого в світі страшнішого, ніж життя далеко від Батьківщини". Тут по-іншому навіть воропи крячуть! І це правда. Навіть тоді, коли ти, здається, маєш усе. Ти мусиш поїхати, якщо є така можливість, і провідати землю своїх предків. Не знаю, може, це ностальгія, може, це втеча на певний період від чужини, але в Україну щось підсвідомс нас тягне постійно.

Ми їдемо щороку туди, хоч заздалегідь знаємо, що там насправді твориться. Та все одно сподіваємось: мабуть, уже трохи краще. Повинно стати краще. Роки ж ідуть. Але варто тільки приземлитися в Борисполі, приїхати до Києва — і ти одразу персконуєшся: нічого не змінилося. Ти знову ловиш себе на думці, що це не Київ, а Рязань. Усе настільки зросійщене, що тебе, українця, й справді сприймають за чужинця. І в тебе враження: іхав з чужини і потрапив на чужину. Бо й тебе сприймають за чужого. Питаєшся, як же в моральному плані тут почувається українець? Доходиш сумного висновку: він чужий у своєму власному домі. Як ми в тридцятих. Маючи рідну хату, не мали її.

Та сама російська преса. Те ж саме телебачення. З тією ж ідеологічною начинкою — антиукраїнською, ворожою, наступальною, масовою. Тільки незрозуміло одне: чому всі ці газети, що виходять в Україні російською мовою, іменують себе "всесукупніскі"? Що це має означати? Може, тільки те, що вони виходять на українській землі, яка уже не належить українському народові? Мабуть, що так. Принаймні інших пояснень для себе не знаходжу.

За ці роки, я знаю з преси, народилося багато "нових українців", багатих українців. Як постійний меценат, або, точніше сказати, фінансовий донор багатьох українських видань: журналів, часописів, видавництв, — я зацікавився: а чи багато нових українських буржуза допомагають українській пресі, книговиданню, освіті, науці. Виявляється — одищи. З нових

багатих українців в Україні нема свідомих українців. Виходить, є тільки ті, що нажилися на українському народі в українській хаті і в ній хазяйнують зі своїм статутом, зі своїми неписаними законами, своєю мовою. Вони називають це тепер не "інтернаціональною мовою", а "міжнародною", посилаючись на ООН. Бачите, яка тепер в інтернаціоналістів- буржуа нова формула виправдання? Формула нова, а зміст старий:

— А какая разница?

Хотів би я побачити, щоб із таким настроем прийшли "інтернаціоналісти" на американську землю, просячи, вимолюючи громадянства США, і грамотю не відповіли на 5 святих американських запитань про історію цієї країни, її суспільний лад, президентів тощо. Проаналізувавши відповіді, комп'ютер зробить висновок, чи гідна та або та людина стати громадянином США. Чи є такий скринінг в Україні? Певний, що ні. Якби був, то шанували б і мову, і державу, в якій живуть і хочуть жити.

Прибувши уже на 6-ту річницю нашої Незалежності, насухавшись українського радіо і телебачення, склав для себе цілий словничок з англійських слів: рейтинг, рекет, кілер, ділер, імідж, брифінг, маркетинг, менеджер, офіс, спонсор і неодмінне хобі і шоу.

Розмовляючи дома українською мовою, ми за 50 років у США не вживали одразу стільки англійських слів, скільки їх тепер вживають в Україні. Ці слова для багатьох наче ярлички на імпортному одязі. І найзгубніше те, що їх буквально цілими пригорщиками сиплють з телекранів — мільйонна ж аудиторія — безповідальні політики, журналісти, артисти, ділові люди і навіть українські письменники. Коли їх слухаєш, то складається враження, що вони це роблять навмисне, для того, щоб продемонструвати привселюдно свій нібито розум і ерудицію. Хоча з розумом і ерудицією це не має нічого спільногого. Це звичайне мавпування і замислювання очей.

З набутого життєвого досвіду знаю: хизування чужомовними слівцями — від інтелектуальної порожнечі і безкультур'я. Знавець англійської мови (чи будь-якої іншої) не демонструє перед людьми своїх знань, якщо в тому немає потреби. Він ЗНАЄ, що він її ЗНАЄ. Усю. А не кілька слів. І цього досить. Він не комплексує.

Подібні речі припиняють національну гідність українця. Витіснення українських слів англійськими чи російськими порушує рівновагу у мовній будові. Мова перестає розвиватися. Українець не творить нових слів, до чого його мав би змусити розвиток суспільства, поступ, прогрес. "Знавець" двох мов просто їх запозичає, не напружуючи собі мозку. Для чого

щось вигадувати, коли на полиці лежить готове. Той самий принцип — принцип споживацтва — живе і продовжує жити в ментальності вчорашнього “совєтського человека”. Він звик, що йому все дадуть. Хай трішечки, зовсім небагато, але ж безплатно. Без великих затрат праці. Будували ж суспільство, щоб усі були рівні і всі... бідні. Окрім, зрозуміло, партноменклатури.

Мені думається, що такі втрати, яких ми зазнаємо на нашому духовному фронті в Україні, прирівнюються до другого Чорнобиля. Комуністи і соціалісти (тут тільки подібність у назві з європейськими соціалістами) розпочали нечуваний наступ на національні завоювання українців. Ніби за чиєсь командою згори чи збоку. Начебто це робиться свідомо, щоб справді українці не збудували УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ. Такого раніше не було. Бо й держави не існувало. Існувала паперова фікція. Вона нікому не загрожувала. Вона була контролювана Москвою. Мала для демократичного світу на пірї конституцію, членство в ООН, ЮНЕСКО, гіми, прапор, совєтську символіку і ніякої... держави і ніякого права.

Нині ж національна політика, коли, по суті, відкинуто національну ідею — основу основ будь-якої нації, привела до нечуваного зросійщення. За тоталітарного режиму, під час так званого злиття націй і мов, подібної російської одностайноті, як нині, за незалежної України, не було.

Читаючи еміграційну пресу, я дізнаюсь, що на сході і на півдні нашої держави в книгарнях відсутня українська книжка, в кіосках немає українських часописів і журналів, немає школ, дитячих садочків, ясел. На Донеччині, Слобожанщині вмирає остання українська періодика, останні українські школи перетворюються на російські. Верховна Рада прийняла антидержавний закон про необов'язковість вивчення української мови в загальноосвітніх школах. Нечувана антидержавність. Такого не творилося в роки розгулу сталінщини. Я навіть у Калач-Слободі (Воронезька область), де українське населення складало більшість, у 1932 році ходив до української школи.

Хочеться запитати: чому, звідки, від кого в Україні такий ненависницький дух проти всього українського? Чи не від державних мужів?

Мені, наприклад, важко уявити, щоб в уряді Грушевського, Винниченка, Петлюри, у їхньому оточенні всі розмовляли російською мовою. А сьогодні оточення українського Президента майже все зросійщене. Чого ж можна чекати від менших “президентів” і “президентиків” на місцях? У провінції.

Я не хочу поганим словом образити жодного африканця

чи малоазійця. Я не хочу сказати: "Ми ж не африканці!" Ми, мовляв, древня нація. Європейська. Дуже уже ми любимо на цьому наголошувати. Але якщо відсутність у державі національної ідеї, державної мови брати як найголовніший психологічний чинник, що в'яже народ навколо цього державного стержня, то ми "бананова республіка". Ми ще не позлізали з пальм, і нічого нам підкresлювати перед цивілізованим світом, що ми європейці. Ми люди з острова Барбадос: їм надали свободу і незалежність, а вони не знали, що з нею робити, і знову покликали на свою голову колонізатора. Аби він ними керував.

Це гіркі слова. Неприємні. Але правдиві. Хіба частина народу сьогодні не для цього проситься знову до Москви? Хіба не підставляємо шию, вstromляючи голову в ярмо, щоб знову запрягли? Бо самі не здатні авторитетно в'їхати в Європу, будучи територіально в Європі.

Я не політик. Я людина, яка буде. Але хіба держава — це не будівництво? Щоб збудувати дім, звести стіни, накрити дах, обгородитися, упорядкувати двері, прикрасити його, надати кімнатам затишку — хіба тут не проглядаються паралелі? Що тут потрібно? Кадри. Кадри зроблять усе. Доказів скільки завгодно. Наприклад, в Малайзії так само спочатку не було державних мужів і державної мови. Але там дуже швидко знайшли національні кадри. Бо цього ХОТИЛИ! Об'єднались навколо національної ідеї, і ті кадри запрацювали, як і належить патріотичним кадрам. Бо саме керівник і його кадри вирішують все. Я так само шукаю кадри у своїй маленький будівничій державі і навколо єдиної ідеї — самого будівництва — об'єднуємо своїх професіоналів, і ми вирішуємо успішно всі питання. Всі. Без винятків. Люди чітко бачать перспективу, вони чітко знають, що саме вони будують, і ми нає зовсім небагато часу, ѹ перед ними вимальовується будова — їхнє і мое новонароджене дитя. І всі ми щасливі — від боса до робітника. І всі добре оплачені.

Мені не раз доводилося бувати у президентських апартаментах — там усі чи майже всі розмовляють у побуті (гадаю, так і на роботі) мовою північного сусіда. Навіть тут національна гордість відсутня. Отже, відсутні національні кадри, а в них відсутнє бажання за будь-яку ціну зробити щось добре для своєї держави. Статус раба, чи, скажемо м'якше, механічного виконавця, їх задоволяє, і в них продовжує жити цілковита байдужість до всього національного. Чи можна з байдужістю в серці щось збудувати? Ні! Навіть елементарного куреня. Він обов'язково буде скособочений, недовершений. Бо у нього не вкладено ЛЮБОВІ! А без любові ніщо

не народжується повноцінним. Повірте мені, будівничому. Звідси висновок: не кадрів немає, а немає **БАЖАННЯ** їх знайти.

Читач скаже: почав про мову, а кінчив будівництвом. Те і те ходять поруч, в одній упряжці. Згадайте Вавилонську вежу. Чи не під час будівництва тієї всіх Бог змішав усі мови, щоб ту вежу не змогли збудувати. Мабуть, Бог таки розуміється на мовах і знає, чим це для того чи того народу кінчасться, якщо її хоч на певний час відібрati. Вавилоняни припинили будувати вежу, а заодно і саме місто Вавилон.

Не доведи Господи відібрati у моого народу мову, бо це означатиме кінець будівництва і моєї Держави!

КОЛАБОРАНТИ

Мене завжди вражали своєю нахабністю особи, які з хворої голови намагалися болячки перекласти на здорову. Звичайно, тут діє принцип харківського злодюжки, про якого я вже згадував. “Лови злодія”, аби тільки від себе відвести підозру. Я, чесно, не торкався б цього питання, якби воно несло в собі приватне навантаження чи конкретно, скажімо, стосувалося тільки мене чи нашої родини. Йдеється про загальногромадську, або громадянську, позицію деяких наших сьогоднішніх землячків — колаборантів. Бо як їх ще інакше назвати, оцих “борців” проти Незалежності і Державності України? Як зрозуміти їхні антиукраїнські, антидержавницькі виступи? Оцих так званих неокомуністів і “прогресистів” — представників “п’ятої колоні”. Доступною мовою кажучи, агентів іншої, часто ворожої нам, держави.

Вони, маючи абсолютно незрозумілий для мене як американця імунітет, недоторканність, дозволяють собі виступати проти держави, якій мають служити, одержуючи від неї кошти на прожиття. Зводять нечуваний наклеп на святая святих — Конституцію України, — називаючи її “фашистською”, а український народ, який їх обрав служити йому, — “тупоголовими українцями”. Вони за це не сидять не тільки за гратарами, але навіть не позбавлені мандатів народних обранців. Маю на увазі хоча б нардепку Наталію Вітренко, яка дозволила собі такі випади з високої трибуни Верховної Ради України.

Українці, на її погляд, “тупоголові” тому, що розвалили мілій її серцю Советський Союз. Той самий всесвітній конглабір, у якому люди жили без паспортів, як оті колгоспники, жили як пронумерована худоба, не мали права на пенсію. Я цій сторінці нашої історії присвятив чимало розділів у книзі і повторюватися не хочу. Це відомо всім людям, які прожили мій вік.

Інший нардеп Іван Симоненко добалакався до того, що назвав українську армію, дислоковану в Криму, “окупаційною”. Його тезка Петро Симоненко, голова Комуністичної партії на Україні, ходить із своїми соратниками по Києву, розмахуючи червоними прапорами, як наши куклускланівці, і

общє “конституціонним путьом” повалити існуючий лад в Україні. Поруч із закривавленими у крові багатьох народів Союзу прaporами носять і портрети інквізитора ХХ сторіччя Йосипа Сталіна. До речі, засудженого самою ж партією комуністів (Постанова ХХ з'їзду КПРС). Давно знищено всі пам'ятники “вождю”, знято його портрети, перейменовано школи, колгоспи, заводи, фабрики, що носили це ім'я, а труп викинуто з московського Мавзолею. Чому ж в Україні безкарно гуляють ці молодчики?

І я собі подумав: якби ці марченки-вітренки жили в сталінську епоху “демократії”, про яку вони снять, то їх того ж вечора не тільки позбавили б недоторканності, а й власного життя. До речі, без суду й слідства, і невідомо в якому уроцищі розстріляли б, і якої темної ночі. Єдина в тому “радість”, що вони хоч знали б за що. А інших розстрілювали взагалі ні за що!

Я не зла людина. Зазнавши стільки горя, як наша сім'я, переживши два голодомори, смерть батька у 37-му, я нічого подібного не побажаю і своїм ворогам. Але мене дивують згадані і не згадані особи, які й нині стверджують з високої трибуни, як і їхні більшовицькі попередники, що ніяких голокостів в Україні не було. Це, мовляв, вигадка емігрантів, яким нічого робити. Там, за кордоном, вони собі попридумували дні жалоби по голодоморах і розстрілах.

Я віруюча людина, тому й кажу: не доведи Господи пережити їм те все. Бачити навіть у снах. Певний: якби вони побачили ті жахіття бодай у сні, то задумалися б перед тим, як організовувати “прогресивні” партії чи комуністичні. Не кажу вже про війни, на яких гинули українські діти в інтересах імперії, в інтересах Советської Росії за тисячі кілометрів від рідної України. Де вони нічого не знайшли, а втратили найдорожче — життя!

Цікаво подивитися, чи волали б “прогресисти” після цього про братський союз із Москвою. Тільки наївний і недалекоглядний політик так може мислити. Тільки той, хто не читав і не хоче читати історії українського народу, яка в усі віки писалася нашою кров'ю, може сподіватись чогось доброго від Москви. Я ж скажу, що дружба з Москвою ніколи не матиме свого майбутнього. Ніколи ніякий народ під Москвою не живиме усміхненим і ситим. Наши новоспечені політики ще більш короткозорі, ніж ті, які вірили в перший тиждень червня сорок першого, що “третій рейх” подарує нам державність. Бо через тиждень після вивіщення прaporів над Львовом пішли до гітлерівських казематів і концтаборів. Гестапо, як німецькі вівчарки, нишпорило по всьому рейхкомісаріату “Україна” в пошуках націоналістів-самостійників.

Я певен, якби ж не такими найвними і недалекозорими були селяни і робітники України в 20-х роках, то не клюнули б на дешевенькі більшовицькі гасла "земля — селянам", "фабрики — робітникам". А повірили — і дістали те, що дістали. Після голodomорів 21—22, 32—33 і 37-го років ходив такий єврейський анекдот. Їдуть у купе вагона двоє. Росіянин і єврей. Знайомляться.

— Як ваше прізвище? — питгає єврей росіяніна.

— Орлов! — відповідає росіянин. — А ваше?

— Ах, мое? — каже єврей. — Воно складається з двох частин. Перша частина та, що більшовики мені обіцяли до 17 року, а друга частина та, що ми маємо після 17-го.

Росіянин піднімається з місця, виймає з кишень пістолі і кричить на весь вагон:

— Гражданін Райхер, ви арештовані!

Боюсь, що цинішні московські колаборанти — симоненки, марченки, вітренки, ткаченки, мойсіенки (Господи, які українські прізвища! Як на підбір! Як тут не додаси ще одного — Антонова-Овсесенка, якому Ленін казав: "Батюшка, Антонова оставьте в Москві, на Україну езжайте как Овсесенко. Ви понялі?"), піднявши на червоний прапор "ковбасну ідею" за "два десять", матимуть після повалення "конституціонним пут'ом" — не дай Боже! — існуючого ладу в Україні нуль цілих нуль десятих. Треба завжди пам'ятати, що Москва трьом братнім слов'янським народам — білоруському, українському і собі — каже: "Наша колиска на трьох, але соска на одного". Так що соску знову смоктатиме Москва, а Ткаченко і Лукашенко тільки спостерігатимуть за процесом смоктання і за тим, як з двох повних посудин багатство перетікатиме в одну, але дуже велику.

Тікаючи з більшовицького "раю" на Захід, ми знали, що у московському новому пеклі ми не виживемо. Усі три брати були б без гвинтівок у руках кинуті на передову під кулі фашістів, щоб потім і списати наші смерті, як і мільйони інших, на гітлерівців. Таке Сталін зробив з усіма "необмундированими" українцями, вступивши на нашу землю, ще й ззаду почепив їм ярлик (традиційний московський) "зрадник". При цьому забув, що сам "батько народів" зі своїм "добрелесним військом" робив нахдрап на схід зі швидкістю дипкур'єрського поїзда, на якому стояли ще свіжі написи "Молотов—Ріббентроп". Поїзд промчав Україною за лічені місяці. Населення не встигло й оговтатись від такого "стратегічного геніального задуму" "батька" Сталіна. Як згодом виявилось (із советської преси), то все так було задумано. Принцип пружини, яка стиснулася спочатку до Москви і її "окраїн", а тоді вистрілила

так, що гітлерівці відкинула до Берліна. Ось якими дурніцями набивали сталинські ідеологи довірливі голови.

Тепер сини і дочки тих ідеологів носять від Європейської плоці Києва до Бессарабської портрети незабутнього “генія” Сталіна, обвішані ковбасними кільцями та виделками, і закидають цю блешню з прихованим трійником з розрахунком на те, що на неї знову клоне напівголодний лод, сприйнявши демагогію за живу рибку.

Ми не працювали НА німців, ми працювали У НІМЦІВ, на своїй території, і мали хоч вдосталь харчів, але не мали волі. Якщо Україну “знов приспіять лихії люди” і заведуть під московську кормику, то українці не матимуть у черговий раз ні волі, ні харчів. Матимуть голод. І, звичайно, політичний. Як помсту — “незалежності захотел”. Москва покаже одразу, що таке незалежність. Спочатку нагодує Росію, а Україні і Білорусі скаже: “Хай Бог даст! Під час незалежності найдуться. Тепер ми поймо!”

Ми не працювали НА німців, ми працювали У НІМЦІВ. Марченки і сімоненки уже зараз працюють на Москву. Ми тікали однаково і від Москви, і від Гітлера. Ніхто із таборів ДіПі не збирався залишатися в Німеччині, всі мріяли потрапити за океан — від Канади до Аргентини — та не всіх випустили. Ми тікали, бо чітко знали, що саме нам загрожує, хоч ми не колаборанти (Павла Маляра — журналіста миргородської газети — уже в 42 році збирались гестапівці розстріляти за державницькі настрої. Він тоді й втік на Захід). Ми покидали московський “рай”, бо знали: Москва все одно щось придумає, аби розстріляти. Швидше за все — за “колаборацію”. А звідси — допит, конвой, “телятник”, Сибір, кайло і тачка. У першому випадку. У другому — розстріл. І, як завжди, без суду і слідства відповідно до “найгуманнішого” в світі московсько-більшовицького законодавства. Звинувачення — СПІВРОБІТНИЦТВО.

Найні сьогодні політики, які гадають, що, потрапивши до Москви, вони матимуть те, що мають у незалежній Україні, — пільги, пенсії, курорти. Ім Москва — хитра, підступна, зрадлива — так само щось придумає. І після цього, десь миючи золото під Колимою, сімоненки, марченки гадатимуть: “Ну, Драча чи Мовчана правильно посадили. А нас — ні. Це помилка. Нас повинні випустити”. Не випустять. Ніякої помилки. Москва так само ніколи не помилиться, як і не вірить ніяким запевненням і слізозам. Найбільша помилка та, що ви, московські колаборанти, на світ народились. Оце помилка. І дуже велика.

І МІЙ ПОГЛЯД НА БІЗНЕС

Я нині дозволяю собі зупинитись в тому ж готелі, що опускаюся ліфтом фешенебельного готелю, дивлюсь у дзеркало на відображення чоловіка в костюмі від французького кутюр'є, то я його запитую:

— Олексію, це ти?

Відображення відповідає:

— Так, це я!

І я себе почиваю щасливим і водночас дуже нещасним. Я кажу це не для того, щоб піднести свою персону ще раз на ішабель вище. Я це кажу тому, що ці костюми, ці розкішні ліфти у фешенебельних готелях — ніщо у порівнянні з утратою найдорожчої мені людини — батька. Коли я бачу навколо себе розкіш або просто нормальне людське життя з людськими стосунками й усмішками, постійно кажу собі: "А таким міг бути й мій батько, якби жив у вільній, а не окупованій державі".

Репутацію гарного бізнесмена я здобув саме в сорок два роки. Саме в такому віці більшовики розстріляли моого батька. Розстріляли людину, яка мала пару коней, корову, сотню-двоє голубів, хату на дві половини з ганочком і п'ять десятин землі. А у мене один "Кадилак" має двісті пар коней. Мабуть, ще сильніших від дідових рисаків. Я вже не кажу про все інше, чого досяг. От мимоволі і виникає питання: "Господи, чи є на світі справедливість?" Людину, яка працювала від зорі до зорі, розстріляно. Людину, яка від страху і переслідувань у своєму, можна сказати, іде "парубочому" віці уже скидалась на виснаженого каторжника. Її ставили до стінки каземату, камери, карцеру, спецкімнати із звукоізоляцією, приставляли до скроні пістолет і вбивали. Її вивозили в ліси, в урочища і серед темної почі розстрілювали. Так або приблизно так розстріляно мільйони українців тільки за те, що вони залишалися українцями. А скільки б вони зробили добра? Для України. Для свого народу. До якого життєвого рівня підняли б крайні, якби цій людні дали право творити добро, покладаючись на свій розум, ініціативу, досвід. Тих, що залишилися живими,

перетворили у советські гвинтики. Вони працювали, як на каторзі, і не мали за це нічого.

Бізнес — це теж каторга. Але добровільна каторга. Бізнес — це коли нема ні сну, ні відпочинку. Бізнес — це коли твоє тіло лягає, а мозок працює. Крізь дрімоту, крізь упівока, крізь безсоння. Ти розробляеш плани, обмірковуеш перспективу, шукаєш шляхи до удачі, перемоги. Так, ти тут теж працюєш каторжно. Але знаєш, заради чого. Це все окупиться, якщо не збанкрутуєш. Можливо, сторицею. Ти забезпечиш себе і своїх дітей. Пощастить, посміхнеться щастя, то, може, ще й онуків. Ти радо відгукнєшся на простягнуту руку і подаєш нужденному. Ти як меценат підтримаєш свою культуру, книговидання, пресу.

Бізнес — як політ у літаку: ти набираєш висоту, піднімаєшся у далеку височінь і просиш Бога допомогти перелетіти океан життя і зробити щасливу посадку під оплески радості. Але, трапляється, і не перелітаєш. Що ж, вважай, тобі не пощастило.

Бізнес — це чесність. Кришталева чесність. Іншого я осомбисто не визнаю. То уже не бізнес. То уже по-іншому називається. Тоді ти й по-іншому спиш. Тривожно. Бойшся кожної ночі. Бойшся сну і несподіваного стуку в двері.

Я зустрічав пипі в Україні таких "бізнесменів". Це не бізнесмени. Це — шлунки, набиті найдорожчими харчами, грошові мішки. Це особи, в яких відсутня духовність, як і та якість, що називається совістю. На жаль, ні перше, ні друге, як національність, у графу не заноситься. А на вільній Україні вже національність не заноситься. Ніби такого народу, як український, там не існує. Та це інша тема.

Я не вірю, що люди, які за півроку, ну за рік від сили, поклали свої мільйони у швейцарський банк, є бізнесменами.

Я не вірю, що особи, які за рік, від сили за два, придбали фешенебельні вілли на сонячних берегах Флориди, Багамів чи Гаваїв, — це бізнесмени.

Якщо ж вони за рік придбали броньовані "Мерседеси", ручної роботи "Ролс-Ройси" чи "Бенглі", то це теж не бізнесмени, а крадії.

Якщо вони мають власні літаки типу "ТУ-134" і військові гелікоптери на острівних летовищах Тихого, Індійського чи Атлантичного океанів, то це суперкрадії.

А якщо вони при цьому й не працюють, а тільки відпочивають на скзотичних островах зі своїми коханками та оголопушують конкурси краси на Сейшельських островах — то подвійні суперкрадії.

Але тут дивуватися нічому. Тоталітарний режим виховав у

них психологію атеїста: УКРАДИ! У колишній державі на одній шостій континенту казали: не украдеш — не проживеш! Вони завжди крали, але потроху. Їм це, в принципі, не заборонялось. Після розвалу Союзу вчорашим господарям держави набридло красти потроху. Користуючись хаосом і розвалом, вони розікрали ВСЕ! Або майже все. У колишніх республіках, а точніше колоніях, залишили тільки народ. Обікрадений. До останньої нитки. Я можу запевнити роботячий і чесний люд — це не бізнесмени. Це державні злочинці! Бізнесменом за ніч не стають. За ніч стають злодієм, і, може, дуже багатим, якщо за ту ніч успішно вдалось пограбувати банк.

Мене тільки дивує після цього одне: як можна таким грабіжникам просити в інших держав політичного притулку? Це вже, здається, меже з божевіллям. Але нічого спільногого не має з тим, що називається бізнесом.

ЯКИМ МАЄ БУТИ БІЗНЕСМЕН

Dля України це надзвичайно актуальне питання. Має бути, саме тому там мене часто запитують:

— Яким має бути бізнесмен?

Розуміючи глибокий підтекст цього питання, відповім:

— Чесним!

Що ж до питання “Як досягти успіхів у бізнесі?”, то також відповідь ховається в одному слові:

— Працею!

І це справді так. Ще древні казали “Талант — це труд”. А бізнес — це також талант. Такий самий, як у музиці, мальарстві, літературі. Таке мос переконання.

Звичайно, тепер, коли я досяг своїх бізнесових вершин, легко давати поради. Важче їх здійсновати. А особливо коли у тебе є тільки бажання до бізнесу, а немає покликання. Немає ХАРАКТЕРУ, сили волі. У цьому випадку краще в бізнес не йти. Слід пам'ятати, що бізнес — це надзвичайно ризикована і виснажлива праця. До запаморочення. Звичайно, солодка, як спортивне змагання, але у бізнесмена таке ж саме важке життя, як у кожного спортсмена. Щодені виснажливі тренування. До сьомого поту. Часом ніколи не те що своєчасно пережувати гамбургер, а павіт проковити його. Тепер так каже наш син Юрко, який перейняв у батьків бізнесову естафету і поніс свій досвід, набутий за двадцять років роботи на моїх будовах і підкріплений вищою освітою, у своє бізнесове життя.

Я підкреслив слово “характер”. І не випадково. Скажу твердо, з глибоким переконанням: немає характеру — немає бізнесу. Безпринципна, слабохарактерна, поблажлива людина ніколи не зможе стати бізнесменом. Виникає питання: а як бути з добротою? Я цього питання взагалі не розумію. Добрим треба бути завжди, але це не означає, що під час роботи потрібно попускати віжки, бути поблажливим, робити скидку. Добрим треба бути тоді, коли ми в це слово вкладаємо швидше за все щедрість, коли ми всі разом подолали труднощі і досягли вершини. Виконали поставлене перед собою завдання. По-американськи кажучи — зробили гроші.

Як тільки я пірнаю з головою в бізнес, я — сама засередженість, суцільна принциповість, ніяких нікому скидок. Собі на самперед! Це всі повинні бачити, повинні відчути. Образно кажучи, я, як олімпієць у спорті, повинен досягти найвищих вершин і найвищої нагороди. Це моя мета. На це спрямовано все. Ніяких відхилень. Без характеру, без сили волі — нічого не досягнеш.

Це одна важлива риса бізнесмена — витримка, вихованість, це супутники його життя. Бізнесмен не може кричати, зганяти злість на підлеглих. У нас, в Америці, такого поняття, як "підлеглі", немає. Тут усі рівні й вільні. Але всі дисципліновані, підпорядковані одному і тому ж закону — від президента до робітника. Це не СРСР, "безкласове суспільство", де робітника заганяли до съомого поту, не даючи йому натомість нічого. А ще могли дозволити собі сказати таку фразу:

— Не звертайте уваги. То мої підлеглі.

У мене таких нема. У мене є колеги по роботі. Є робітники, яких я тимчасово пайняв. За їхнє працю я їм плачу гроші. І я їх бережу. Бо це мій найдорожчий капітал. Без їхньої майстерності, сумлінності, професіоналізму і я нічого не досягну.

З крикуном в Америці бізнесу не зробиш. Від такого "боса" робітник тікає за сотню миль і розносить про цього "славу". А за ім'я, чисте ім'я, чесне ім'я, треба боротися десятками літ. Твій авторитет — твій фундамент, і не тільки у будівництві. Твій робітник — це така ж сама людина, як і член твоєї сім'ї. Він це повинен знати і повинен відчути. Без фальші, без лицемірства. Головне, щоб він усвідомив — ти дорожиш ним. Він потрібний тобі, ти — йому.

Фундаментом бізнесу і бізнесмена повинна стати чесність. В усіх відношеннях. Повага до закону. Я, наприклад, за все своє бізнесове життя ні разу не бачив в очі податкового інспектора. Це найголовніші правила з правил: Чесність і Закон, між якими можна поставити знак рівності.

Що ж до рецептів, то я їх не знаю. Є книжки про Вандербіlda, с відома книга Карнегі. Я, щиро признаюсь, нікого з них не наслідував і не копіював. Та й тоді, коли я розпочав свій бізнес, ви уже знаєте з розповіді, мені було не до книг. Я брав уроки з щоденного життя і занотовував здобуті знання в своїй пам'яті. І мага тоді була інша — вижити, утвердитися. Весь час пам'ятав: я на чужині. Тут ні знайомих, ні близьких. Тільки твої рідні, якщо вони у тебе є. Кожен змагається сам за себе. Але якщо ви уже на чужині, то перш за все треба негайно вивчити мову держави, в якій ти живеш. Це уже підмурівок фундаменту. Кажучи мовою будівельника — нульо-

вий цикл, початковий. Від нього й треба танцювати, коли збираєтесь збудувати свій дім. Гарний дім. Я взагалі не можу зрозуміти бізнесменів в Україні, які "роблять бізнес", а державну мову не поважають, не допомагають фінансово освіті, культурі, пресі. Це міщанство, відсталість і дикість. Так або держава їм чужа, або вони чужі в державі. Так держави не збудувати. Все має бути у взаємозв'язку.

Щоб завершити портрет бізнесмена, можу додати ще одну характеристику, яку я запозичив у свого сина Юрка. На питання, яким повинен бути бізнесмен, Юрій відповідає: "ЛЮДЯНИМ!" І я з ним згоден. Ти повинен завжди пам'ятати про своїх близьких. Може, вони не досягли таких вершин, як ти, то допоможи їм порадою, словом, у крайньому випадку — фінансово. Хай спробує стати на ноги самостійно. Але не перетворювати нікого, абсолютно нікого у нахлібника і дармоїда. Як Юрко любить повторювати — навчи людину ловити рибу, а не їсти її. Бо це не тобі зашкодить. Їй! Вона не навчиться боротися за життя у ринковій системі. Не утврдиться в бізнесі. Тому ніяких винятків не робіть навіть для синів. Це не жорстокість, це справжня любов до дітей. Батьки повинні переконатися, заспокоїтись, бути певні: тепер їхні діти стануть і самі, без батьків, на тверді бізнесові ноги. Саме так зробили мої сини Юрко і Віктор. Вони дивились, слухали і вчились більше десяти літ. До цього привчаємо й опуків. Бо не в дідусявих грошах щастя. А тільки у їхніх, ними зароблених. Це вони повинні пам'ятати як святу заповідь.

По-друге, бізнесмен має бути внутрішньо зібраний, відповідальний. Оточуючі повинні знати: він ЛЮДИНА СЛОВА. Сядь на сухарі, але віддай борг, кредит, якщо збираєшся продовжувати бізнесове життя. І виживеш. Обов'язково. Треба бути надзвичайно пунктуальним, організованим. Завжди і в усьому. Таку треба виробити у собі звичку. Вона повинна стати вашою другою натурою. Коли остаточно все зважили, до найдрібніших деталей продумали — приступайте до роботи. Тут ви уже не можете кидатися в крайності, міняти на ходу плани. Повинні йти визначенім шляхом до кінця і бути на сто відсотків упевненим у його правильності.

Слово, дане клієнту, партнеру, будь-кому, не можна ніколи порушувати. Ніяких виправдань, ніяких пояснень. Все одно вас ніхто не зрозуміє. Це одразу викличе до вас недовіру, позначиться на авторитеті, якщо ви його вже маєте. А якщо ще ні, то тим гірше для вас.

Не люблю розхристаних, неохайніх людей. Таким людям можна одразу не довіряти. Я не дозволяю собі прийти неголе-

ним, без краватки, у непоправованому костюмі. Усе має бути ідеально підтягнутим до найкращого зразка.

Такий же вигляд повинен мати і офіс. Це важливо! Цим я підсилю віру і впевненість у свого клієнта. Він перестає боятися ризику. Бо підсвідомо доходить висновку, що має справу з надійною фірмою. Вірити: перед ним серйозний партнер. З таким можна працювати.

У цьому разі не останнє місце відіграє оздоблення стін офісу. Фото на стінах, родинні фотографії ваших батьків, дітей, онуків, оригінали ваших почесних дипломів, атестатів, подяк, грамот, фото ваших зустрічей з видатними політичними діячами Америки, України, інших країн, яких ви з такими співпрацюєте. Звичайно, це не треба перетворювати в біографічний музей за життя, але й не слід соромитися сімейності. У советських партійних установах вивішували обов'язково портрет чергового "вождя". У нас цього немає. Живемо і працюємо без "вождів".

Для офісу потрібно підібрати все зі смаком. Можна навіть запросити психолога. Порадитися, що і як впливатиме на вашого клієнта. Тут дрібниць немає. Все повинно працювати на ваш імідж. Родинні фото також. Гарна родина — гарний бізнесмен. Чудове поєднання. Вибирайте най-най-най-найважливіше, найпереконливішче. І все в міру. Скажімо, один-два знімки (плані) ваших найкращих будівель, ваших найбільших досягнень. Деякі деталі крупним планом: басейн, водограй, озеленення, зимовий сад. Але не все, щось одне, найкраще.

Обов'язково родинну фотографію: батька, матері, братів, сестер. На кого ви уже там багаті. Але теж бажано одну. Всі в сімейному колі. У відвідувача це завжди викликає особливе почуття. Сучасне поруч з архаїчним. Це контрастус. Показує вашу щирість, відвертість. Ви пічого не приховуєте зі своєї біографії. Такі думки виникають у вашого відвідувача. А до вас викликає симпатію і довіру. Бо все перед очима, на виду. А особливо діють фотокартки онуків. Вони зворушують не тільки вас. І найголовніше — це не сімейний альбом, який ви тишаєте в руки відвідувача. Ви пікого ні до чого не силуете. Він хоче — дивиться, хоче — ні. Це його справа. Він захоче — поставить якесь питання, не захоче — теж його справа. Він не мас бути нічим скучий, нічим вам зобов'язаний. У нього суто ділова зустріч, і це головне. Все інше у нього відкладається в підсвідомості мимоволі. Як позитив. Ваш позитив. На вашу користь.

Усі ці деталі дуже важливі. Їх не треба ховати, але й не дуже на них натискати. Нікому пічого не пав'язувати.

На столику у стосиках свіжа пошта: українські, американ-

ські газети, бізнесові журнали, листи, вітання, ділова кореспонденція.

Поруч з офісом велика кімната. Кімната чекання і перепочинку. Якщо в офісі багато людей і утворюється черга, мої люди запропонують наших клієнтів до цієї кімнати. За великий круглий стіл. По центру у вазах цукерки. Поруч одноразові стаканчики, гаряча кава. Це все безкоштовно, зрозуміло. Тут є телевізор. Можна — за бажанням клієнтів — переглянути кілька фрагментів із життя, побуту фірми, почути відгуки таких же відвідувачів, як вони самі.

Треба "робити" не тільки гроші. Треба робити добре ім'я. Маєш ім'я — маєш гроші. Усе у взаємозвязку. Я сьогодні можу одержати кредит, не йдучи до керівника банку, не ставлячи під документом одразу свого підпису. По телефону. А при першій вільній нагоді зайду, розпишусь. Мені довіряють. До цієї ДОВІРИ я йшов десятки років. Десятки років дорогою честі і чесності. І це не пустопорожні слова. Це абсолютна бізнесова реальність. Масте гарну, вродливу дружину — це добре. Але якщо вона ще ваш партнер, то ще краще. Це надійно. Спільність у думках, помислах, у баченні перспективи, зваженість — стовідсотковий успіх. Забезпечений тил. При наймні я так кажу про свою дружину.

Можливо, це збіг обставин. Можливо. Але ми все вирішуємо разом. Обмірковуємо, сперечаемось, зважуємо "за" і "проти". Пам'ятаю "уроки життя", на яких "обпікалися". Їх не слід забувати і не враховувати. В усьому повинно бути взаєморозуміння, гармонія. Хоч за характером ми, здається, різні. Можливо, навіть антиподи. Але я професійний електрик і добре знаю: у гарно налагодженої мережі, щоб був електрострум, щоб ви мали світло, мають бути плюси і мінуси. Як усе в житті.

Хочу сказати слово й про секретарку. Вона також повинна бути добре освіченою людиною. Знати бодай дві мови. Усміхнена, приваблива. Не обов'язково гарна лялька типу Барбі. Вона повинна викликати у відвідувача симпатію не зовнішністю, а своїм внутрішнім багатством — освіченістю, доброзичливістю, тактовністю, — а не зовнішнім холодним лоском. Повинна бути універсалом: працювати на комп'ютері, розбиратися в справах фірми, чітко знати її профіль, зрозуміло висловлюватись, вміти давати пораду клієнтові, як йому краще вчинити їй чому. Знати мову (другу) бажано тієї країни, з якою ви найактивніше спілкуєтесь, тобто співпрацюєте. Це клієнт відзначить. Отже, ви поважаєте не тільки його, а й державу, його народ. Секретарі потрібно добре платити. Вона того заслуговує. Не слід забувати ще один психологічний момент:

секретарка — це ваше дзеркало. По ній судять про боса. Як правило, коли секретарка хамка, то й бос такий. І чи треба з ним мати справу взагалі? У пашому суспільстві секретарок-хамок просто не існує, їх виганяють з роботи першого ж дня. А от в постсоветських республіках, зокрема в Україні, таких секретарок можна зустріти чи не на кожному кроці. У таку установу уже ноги не несуть. Туди просто не хочеться ні йти, ні мати там з кимось справу.

Секретарка — ваш інтелектуальний і зовнішній дизайн. Дизайн вашого офісу. Ваша візитка. Вона як доповнення до вашого образу: в усьому підтягнута, акуратна, усміхнена. Вона повинна вміти подати каву клієнтові. Тримати залишальників на дистанції і мати добре почуття гумору.

Ніяких службових романів. В іншому випадку вас підстерігає історія Моніки Левінські. Тільки, зрозуміло, у мені немає, не світовому масштабі. Та, безперечно, "імпічмент", і не тільки від власної дружини.

Можна взяти зовні ніби непоказну жіночку чи дівчину, але за складом свого розуму, почуттям гумсу, теплотою душі вона повинна дати сто очок фори і самій "міс Америці". Я цінлю спочатку розум, а тоді уже думаю про дизайн.

Ставлення до всіх однакове. Як до гарних, середніх чи не дуже. Про людей слід судити за їхніми професійними здібностями. І тільки.

Двері безпосередньо в кабінет боса, шефа, президента по можливості слід тримати завжди навстіж відчиненими. Зачиняти їх тільки у хвилини важливих чи секретних переговорів зі своїми клієнтами, юристами, співробітниками. Це також несмаловажна деталь — відкритість чи, точніше сказати, відвертість боса, у якого нібито від своїх співробітників і секретарів нема.

Якщо врахувати, що в будь-якому бізнесі немає місця для дрібниць, то все, що я виклав вище, — теж далеко не дрібниця. А втім, це тільки мій власний життєвий досвід. Я не втручаюсь у сферу діяльності інших бізнесменів. Можливо, вони свій імідж, своє ім'я бізнесмена створювали з інших деталей, мені зовсім невідомих. Я пишу тільки про себе і про образ бізнесмена, яким я особисто його бачу... Чи принаймні хотів би завжди бачити...

ЯК СТАТИ БАГАТИМ?

Чоб зaintrigувати молодого чигача, можу впевнено сказати: "Багатим може стати кожна молода людина, якщо захоче". Дуже захоче. У моого сина Юрка навіть є спеціальний рецепт, який я повністю викладаю нижче.

А поки що скажу про себе. Признаюсь чесно: я ніде, ніколи і нікому не казав, що я мільйонер. У передмові до цієї книжки я це роблю вперше. Але "слава" про мене в Україну проникла, здається, навіть крізь "залізну завісу" ще в часи тоталітарного режиму. Я вже писав, що досяг багатства завдяки чи дякуючи Америці — вільній країні. Цього досягли й мої діти. Вірю і надіюсь, що такими стануть і наші з "бусею" Галею онуки. Дай Боже, щоб і правнуки. Нам би їх дочекатись. Я хотів би, щоб цього досягли всі мої українці. Я став би найщастливішою людиною в той день, коли наршті й в Україні — нашій Україні — відмовляться від програми "всім стати бідними". А негайно приймуту програму "всім стати багатими". Принаймні не заважати ініціативім, розумним і роботяцим людям.

Так, я багата людина. Я реалізував свою українську мрію на американській землі. Її реалізували і моя дружина, і мої діти (я вже не раз писав про це), які разом з нами каторжно працювали впродовж 12—15 років.

Я нині досяг похилого віку, і моя дружина також, хоча по ній цього не скажеш. Справді козацького роду. Вік невизначений. А скільки їй — їй, по-перше, ніхто не питає, а по-друге, вона вам і не признається. Але скільки б там не було, хочу сказати, що й у такому віці ми не сидимо "на гроших" і не перслічусмо їх з ранку до вечора, милуючись зеленим кольором купюр, як дехто гадає. Ми з ранку до вечора працюємо, свято пам'ятаючи, що рух — це життя. Так, ми могли б, маючи найсучасніші яхти, взяти своїх дітей, онуків і вийти у безмежні простори Атлантики. Мандрувати південними морями. Вдавати з себе романтичних робінзонів на Гаваях чи Сейшелях і жити з відсотків.

Так, могли б. Але ми цього не робимо. І ніколи не зробимо. В такому випадку життя зупиняється. Ми б тоді не тільки лежали і загоряли під екзотичними пальмами в чеканні, щоб

на наші засмаглі животи падали кокоси чи банани. Ми б тоді й повернулися б до пальм, щоб завтра під ними уже не лежали, а лазити, збиваючи ті кокоси чи банани. Втім, це гарне бажання. І проти цього нічого не маю. З такою мрією, мабуть, і я колись ступив на землю Канади, у Галіфаксі. Але, ступивши, я сказав собі: "Працювати до сьомого поту. Не знати му, що таке сон, що таке відпочинок, а забезпечу себе".

Мої ж друзі і земляки з України, певно, гадають: якщо вони ступлять на землю Америки, то дуже швидко потрясуть дерева американського саду, що день і ніч світяться золотими жарівками щастя і добробуту. А вже після цього вони розляжуться на палубі суперсучасної яхти і попливуть до робінзонових островів. Українці нсвправні романтики. Найромантичніший народ світу. Жаль, але я змушений багатьох із них розчарувати.

На цьому екзотичному вилежуванні я наголошу не випадково. Адже більшість українців, з якими я знайомився в Україні, неодмінно питали мене, як стати мільйонером. Газета "Вісті з України" (число 33—34, від 6—19 серпня 1992 року) навіть видрукувала про мене статтю "Як стати мільйонером" і помістила наш з Галичиною подружній портрет. Ця стаття збереглась у напому сімейному архіві. Мені часопис прислали з України. Я статтю прочитав. Дійшов висновку: кореспондент знає, як стати мільйонером. А я — ні!

Інші, були дещо скроміші у своїх запитаннях і в своїх програмах: як стати бізнесменом, як стати просто багатим і коли Україна буде такою ж багатою, як Америка. Я таких рецептів не маю. Псевний, не мають їх ні моя дружина Гая, ні мої сини Юрко та Віктор. Але сказати можу про найголовніше — треба важко працювати. Так важко, щоб не було часу на повільне пережовування сандвічів. Це головне. Але спочатку треба добре вчитися. На "відмінно". Потім треба дуже добре знати той предмет, на фундаменті якого ти хочеш щось збудувати. Знати його так, щоб конкуренти тобі і в підметки не годились. А вже після цього працювати, працювати й працювати, не думаючи про відпочинок. Можна тільки про перепочинок. Щоб хоч віддихатися. І останнє: треба завжди пам'ятати про своїх людей, з якими ти працюєш. Також день і ніч. Бачити їхні обличчя. Знати їхні плюси і мінуси. Їхній характер. Домашні стосунки. Читати їхні настрій. Допомогти, коли сутужно. Не підвіщувати на них ніде і ніколи, а особливо при людях, голосу. Найкраще платити. У дні загальноамериканських свят чи в їхні особисті свята не забувати привітати і піднести хай скромний, але подарунок. Адже далі, після закладеного тобою бізнесового фундаменту, гроші для себе робиш уже не ти, а

вони, твої робітники. Відмовитися треба від советських звичок — мати робітника за НІЦО. Треба завжди пам'ятати, що він ЛЮДИНА. Така, як ти. Нічим не гірша від тебе. Просто у нього інша ділянка роботи.

Згадую випадок, коли під час розмови з одним українським журналістом на тему, як стати мільйонером, втрутився мій син Юрко. Він сказав дуже прості слова, але дуже мудрі:

— Треба мінімум п'ятнадцять років слухати тата...

Судячи з реакції кореспондента, така лаконічна філософська відповідь його не задовольнила. Молодий син Віктор тоді напустив журналісту ще більше туману. Він сказав:

— Тато мене навчив з темнотою вставати і з темнотою лягати... Так я став мільйонером.

Юрко за характером трохи м'якіший Віктора і дещо іронічніший. Щоб трохи розгладити зовсім скисле обличчя кореспондента, запитав:

— А скільки ви, якщо не секрет, одержуєте за рік?

— В купонах чи доларах? — уточнив журналіст.

— Ну, в купонах, я знаю, ви й тепер мільйонер. А як перевести по курсу в долари?

— Мабуть, з півтисячі...

— Звичайно, небагато. А ви зможете з цієї півтисячі відкласти щороку двісті доларів? — цілком серйозно вів далі Юрко.

— А чому б ні! — здивувався журналіст. — Я не п'ю, не палю...

— То добре. Я вам пораджу таке, — Юрко говорив так серйозно, що і я заслухався. — Відкладайте в банк щомісяця по 200 долларів, і через 40 років ви станете мільйонером. У вас є ще час. Матимете забезпечену старість і на рахунку один мільйон і чотириста шістдесят тисяч доларів. А якщо ви не довіряєте українським банкам, то пересилайте ті долари мені. Я чесний американський бізнесмен. Я покладу їх під гарний процент, і як тільки мине сорок років — ви станете мільйонером. А за день-два? Не знаю. Хіба що пограбуєте банк. Або станете прем'єр-міністром України...

Інший наш знайомий після детального обговорення питання про те, як стати мільйонером, запитав:

— А як, наприклад, з Гаваями? Куди ви щороку їздите відпочивати? Ми у себе, в Україні, щороку їздимо у відпустку в Крим, на Кавказ, у Карпати, Болгарію.

— Тут треба вибирати щось одне, — відповів я йому. — Або щороку їздити відпочивати, або ставати мільйонером.

— А що ви зробили б, якби раптом стали мільйонером? — поцікавився у мене менш обізнаний з моєю трудовою діяльністю український українець.

— Я спробував би стати мільярдером! — посміхнувся я на його найвнезапніше запитання. — А ви?

— У мене скромніше бажання, — розмріявся він за чаркою. — Якби я став мільйонером, я придбав би собі гарний котедж. Може, ранчо десь на Багамах. Решту грошей поклав би під процент у банк і насолоджувався б життям. Адже життя дається один раз і воно таке коротке...

— Тоді ви мільйонером не станете ніколи, — мовив я. — Ви залишитесь на все життя великим мрійником.

МОЄ СЛОВО ПОДЯКИ ЛЮДЯМ

Завершуючи книгу свого життя, я ніби ще раз перегортаю його сторінки. Скільки пройдено шляхів-доріг. Скільки пережито і скільки все-таки зроблено. Залишено доброго на цій гарній землі, яку ми не завжди можемо оцінити і вберегти.

Незважаючи на втрати, часом великі втрати моєї родини, я все ж, оглядаючись на пройдений мною шлях, твердо можу тепер сказати: життя я прожив немарно. Скільки збудовано тільки в одній Америці, одним мною. Інколи я відходжу немовби вбік, дивлюсь як сторонній спостерігач на все те, що збудовано мною, і не йму собі віри. Я наче питаю себе: "Олексію, невже все це ти один? Без спеціальної освіти будівельника, дизайнера, художника, архітектора створив ці шедеври, що нині прикрашають рідний Стейт-Коледж? Твоє і твоєї родини улюблене і вічно молоде студентське місто! Скільки виросло тут будівель, та ще й за такий короткий час! Скільки посаджено екзотичних, кольору туману ялинок, що стали справжньою окрасою міста! Живою окрасою!"

Перегортаю альбоми, роздивляюсь подяки, грамоти, дипломи. Скільки їх? Враження, що на величезний колектив, а прізвище скрізь одне — Алекс Воскоб. Республіканська партія Сполучених Штатів Америки — Почесна подяка. Український Вільний університет — Почесна грамота за визначені заслуги. Два Почесних дипломи — як доктора технічних наук і доктора аграрних наук. І які дипломи — університетські! За визначенням журналу "Уолл-стріт" — "Кращий бізнесмен року в США" (1998 року).

Особливо дорога подяка від мера нашого міста містера Ланга за роботу в ті роки, коли мсні довелося очолювати Спеціальний комітет по дизайну міста. Перечитую тепер її. І дивлюсь на рідний Стейт-Коледж: невже його обличчя — це моє обличчя? Так, свого часу я також творив це обличчя, і воно прекрасне. Я не соромлюсь свого витвору. Я ним пишаюсь. Ним можуть пишатися й мої діти та онуки, вірю — й правнукі.

Так само я згадую нині Миргородський собор, до спорудження якого свою фінансову дешцицю приклав і мій прадід.

Почесне місце в моїх спогадах займає найвища нагорода від уряду штату Пенсільванія, яка називається "Найкращий універсальний будівничий". Вона мені особливо дорога! Словом "універсальний"!

В офісі висить ще один диплом — диплом чистоти нашої планети. Так я образно його називаю. Вручену мені після 30-хвилинного виступу на Ямайці, де зібралось понад 600 будівничих фірм і корпорацій з усієї Америки.

Тут же, поруч з архітектурними планами моїх будівельних комплексів, ще одна Почесна грамота — від адмірала Томаса.

Дипломи, грамоти, подяки, урядові нагороди — сторінки моого життя. Ось дорога моєму серцю фотокартка: Президент України Л. Кучма вручав високу державну нагороду — орден України за заслуги перед Україною. Одному із перших, який так широко хотів допомогти стати швидше на власні і впевніні ноги економіці України, дати побільше робочих місць непрацюючому люду. І не моя вина, що реформи в державі "не пішли". Ми з Галиною пишаємося тим, ще вклади півтора мільйона доларів власних коштів у завод по підготовці насіннявих матеріалів. Ми поставили той завод на ноги. Він запрацював на повну потужність — забезпечив усю Україну найкращим насінням кукурудзи.

А скільки б ми для України ще зробили разом із синами, якби не опір "вchorашніх", безперспективно мислячих демагогів і пустобрехів?

Коли я бував в Києві і дивлясь на золоті бані Михайлівського Золотоверхого собору, ловлю себе на думці: "Мабуть, одна із золотих бапт і паша з Галиною". Як будівничі, ми одні з перших відгукнулись на заклик відбудувати Золотоверхий. Ми зробили це не для слави, бо не для слави живемо, а тільки для добра. Добра людям, добра своєму народу, доля в якого склалась не так щасливо, як би нам усім хотілося.

Мабуть, багато треба сторінок, щоб описати те добре, що ми зробили на цій землі. В ім'я людей, в ім'я їх країного життя. Я спокійно, завершуючи книжку, можу сказати: і діти, і внуки, і — дай Бог доскнатися їх — правнуки — всі вони не червонітимуть за нас із "бусею".

Поруч із будівництвом йшло рука в руку напис меценатство. Ми не могли не підтримувати нашу науку, нашу культуру, нашу пресу. Не мали морального права. Ми знали ціну життя, знали, яке важче воно буває у тебе, у твоїх близьких, у твого народу, твоєї держави. Держава як людина: у неї теж своя доля. І дуже важка доля випала нашій Україні. Її треба

було хоч якось підтримати, допомогти їй стати на ноги, і ми це робили. З перших своїх днів перебування на Заході. Перший внесок я зробив — і чи не найбільший — у створення газети “Українські вісті” ще в Німеччині. З першого свого кредиту, коли ми самі ще сиділи в боргах, дали чималу суму на “Білу книгу про чорні діла Сталіна”. Галя створили Фундацію імені Івана Багряного, стала першим її директором. З її легкої руки Фундація існує і досі. Скільки нею видано книг! І яких, і в які роки! Скільки в тих книжках правди і скільки сліз уже про молоде українське покоління... Покоління шістдесятих років, яке — так само, як усі ми, політичні емігранти, — переслідувалось на рідній Україні: арештовувалось, засипалось у Сибір, у тюремні концтабори.

Тому у Нью-Йорку в приміщенні Українського інституту Америки, який відомий ще як “будинок Джуса”, ми за свої кошти відкрили Всесвітню виставку художніх полотен кращих українських художників. Вернісаж освятив Святіший Патріарх Української Православної Церкви Київського патріархату Філарет. Його Святість нагородив нас одним із найдостойніших орденів — орденом Князя Володимира Великого. Але знову ж таки не за ордени ми працюємо. Ми працюємо заради Америки і України. Ми працюємо за тепле слово, яке ми завжди знаходимо у своїй пошті. За слово подяки. За те, що ми допомогли чи то нашій українській пресі, чи то нашій науці, чи то нашим дітям-сиротам. І якщо у листі чи листівці лише одне-єдине слово — “дякую!”, то нам цього досить!

Ми з радістю виписуємо чеки. Ми щасливі, коли нам приходять листи подяки. Щасливі і морально задоволені. І навпаки — нам стає дуже сумно, коли після нашого позитивного фінансового відгуку, люди раптово забувають надіслати бодай листівочку, а відтак і оте “одне-єдине” слово “дякую!”. Але таких одиниці. Затс ми маємо цілу течку — своєрідний каталог — з листів вдячної пам'яті. Тому на закінчення не можу не процитувати одного-єдиного листа з сотень одержаних пами. Нашій родині він особливо дорогий. Це лист від Богдана Тарнавського: виконавчого директора ФКУ — Фонду кафедри українознавства — з Кембріджа, штат Массачусетс, та Лідії О. Стецік, керівника канцелярії ФКУ, від 11 травня 1978 року. Цьому листу уже 21 рік, але для нас він — ніби щойно вчора одержаний.

“Дорогі Галино та Олексію!

Надійшла вістка про Вашу мсценатську пожертву, про створення в Гарвардському університеті, в рамках УНІГУ, фонду Вашого імені. Дуже ми усі радісмо тим. Яка велика

поміч! Піднесення віри в добру українську людину! Заохота до дальших зусиль! Незнищимий приклад жертовності й активної, творчої любові до Батьківщини.

Ви — прекрасні!

Нехай Всевишній Господь винагородить Вас усім добром і щастям!..”

Після таких листів від наших людей ми твердо знаємо: ми живемо на цій землі недаремно. Хай благословить всіх добрих людей сам Господь Бог. Хай буде мир на землі і чисте голубе небо над нею.

ЕПІЛОГ

1 січня 1999 року (така вже сімейна традиція) я знову вийшов в океан. Перед моїм зором, скільки сягає око, простяглась Атлантика. Блакитне небо і золоте сонце — вічні супутники в моєму житті — проводжали мене, скитальця планети, в далеку путь, до Багамських островів, на риболовлю.

Над Бока-Ратоном — мініатюрною країною мільйонерів, як завжди, з веселим кригикаєм пролітали чайки. Моя яхта — мое американське захоплення, — м'яко розрізаючи сині хвили Атлантичного океану, підставляла свої груди солонкуватому вітру. Понад ватерлінією, за мосто старсчою примхою, французький аристократ і морський вовк Гілберт ле Дюс вивів два слова. Власне, не сам він, а разом із художником з України: “Полюбуйся мною!” Українською і англійською мовами. Хай милується світ! Слова адресуються яхті, її красі, що має врятувати світ.

— Полюбуйся, Америко! Я, українець, твій син! Твій вірний син, який у таборі ДіПі півстоліття тому, під час ретельного скринінгу, представникам IPO чесно і широко сказав: “Я Америку не підведу!”

Мені тоді у властиво американському стилі посміхнувся офіцер і видав перепустку. У світ. Широкий і вільний. Як земний океан.

Америку я не підвів, як і тисячі моїх співвітчизників-українців, що прибули сюди легально і без фальші.

— Сенк'ю тобі, Америко, сенк'ю!

1 січня 1949 року на англо-канадському кораблі “Купер Вайн Стар Компані” я переплив Атлантику. Першого січня щороку я завжди виходжу в море. Першого січня щороку завжди від теплих берегів Флориди виходитиму в море мої діти й онуки...

— Сенк'ю тобі, Америко, сенк'ю! Від нас, від усіх українців!

Хай вічноголубі океанські води омивають твої береги! Хай вічно над твоею і нашою землею світить золоте сонце з неозорих висот блакитно-безмежного неба.

Кінець книги

ЗМІСТ

До читача	5
Україна	
1922—1944	
Благословенний день — число 13	10
Небо моого дітища	13
Мій Миргород	16
Смарагдові ночі України	19
Пригода з рисаками	21
Комуна	24
Опіум для народу	26
Убивство священика	27
“Грязеві ванни”	30
Несподіваний постріл	32
На Сибір	34
Святвечір	36
Непрохані гості	39
Втеча з рідної хати	42
Квартирант	44
Нічне свято	46
Рік великого страху	49
Чергова втеча	52
Пам'яті дідусів	57
У пошуках чергового притулку, або Знову бездомні	60
У Калач-Слободі	64
Під конвоєм ... у “тельняшку”	68
Ми знову в Миргороді	73
В епіцентрі тридцять третього...	76
Як ми виживали (Перша оповідь моєї дружини Галини)	80
“Плодосволоч”	85
У той розстрільний 37-й	87
Найважчий рік чекання	90
Магічне число 13	94
“Зайцем” до Києво-Печерської лаври	98
Страшне слово — “війна”	101
На перехресті	103
Полковник слів на вітер не кидас	106
Дорогами війни	111
Прощай, полковнику!	116
Окупация	118
Наймолодший директор	122
“Унтерменші”	130

Німеччина	
1944—1949	
Шлях на Захід	136
Шосте чуття?	142
Через терни ... (Друга оповідь моєї дружини Галини)	147
Пішки по Європі (Третя оповідь моєї дружини Галини)	151
Ще одна втрата (Четверта оповідь моєї дружини Галини)	156
Золотопогонники	162
“Где твои сыновья?”	166
На сьомому небі	170
Люди із... Дубна (П'ята оповідь моєї дружини Галини)	174
Канада	
1949—1952	
За океан	180
Історія з фотокарткою	185
Ще раз привіт, Канадо!	189
Університети життя	193
Я розпочинаю бізнес	196
США	
1953—2000	
Пропцай, Онтаріо! або Бермудський трикутник	201
“Ай снд Ей Корнорейши”	205
Шедевр створили, ал...	208
Демократія по-українськи, або Українцю потрібний “варяг”	210
Курс на Маямі	213
Не той тепер Миргород	215
Ва-банк!	218
Солодкий лим	220
Офіс на колесах	222
Ти не хочеш заприятлювати з президентом?	224
Я скорочую прізвище	227
Слово про матір	230
І плюс... лідер	233
Добро не забувається	237
Бензі і Ганкі	241
“Баранчий ріг”	244
Наше меценатство	247
На острові Ямайка	256
“Гордий орел”	259
У Кенії	264
Наші перспочкини	267
Сімейний “Титанік”	269
Наш перший приліт	272
Мій “шофьор”	276

Справа у два листочки і три доноси	279
Репресований, розстріляний, реабілітований	279
Урочище Триби, або Дорогою смерті	283
Національна хвороба	286
Український парадокс	289
Найбагатший американець	292
Зустріч в океані	297
У безсмертя	301
Золота лицоманка	307
Будівництво і мова	313
Колаборанти	318
I мій погляд на бізнес	322
Яким має бути бізнесмен	325
Як стати багатим?	331
Моє слово подяки людям	335
Епілог	339

Художньо-публіцистичне видання

Воскобійник Олексій Григорович

ПОВІСТЬ МОЇХ ЛІТ

Публіцистичні спогади

Літературний запис
Олега Чорногуза

Технічний редактор *Надія Носок*

Коректори *Галина Луківа, Надія Овчарук*

Здано на виробництво 16.06.2000.

Підписано до друку 08.09.2000.

Формат 84×108 1/32. Пацір офсетний. Гарнітура "Таймс". Друк офсетний.

Умовн. друк. арк. 14,64. Умовн. фарбовид. 24,78. Обл.-вид. арк. 16,72.

Тираж 1000 пр.

Видавництво "ВУС",
04053, Київ-53, вул. Обсерваторна, 11/1.

Віддруковано на Київській нотній ф-ці

Воскобійник О.Г.

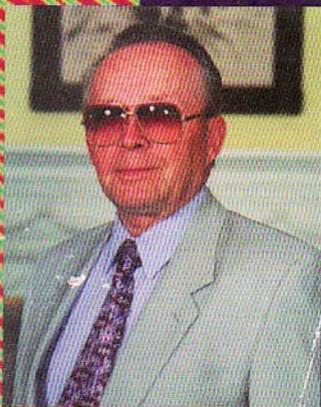
B76 Повість моїх літ: Публіц. спогади/Літ. запис О. Чорногуза.— К.: ВУС, 2000.— 342 с.

ISBN 966-726-407-6

Ця книга — не просто книга українського емігранта, це історія життя людини, яка пройшла крізь пекло голodomору, розстрільний 1937 рік, "комуністичний рай", жахи Другої світової війни й вижила. А у вільному світі не тільки вижила, а й стала людиною, гідною як свого українського народу, так і своєї другої батьківщини — Сполучених Штатів Америки.

В 4702640204 без оголош.
2000

ББК 63.3(4УКР)6+84.7СПО-УКР



Нині славетна родина Воскобойників, відома не тільки на американському континенті та на Україні, а й іншох країнах світу. Брати Воскобойники залишилися сиріжними патріотами України, щедрими дітьми тієї землі, на якій вони народилися. Весь смисл їхньої діяльності тепер - в утвердженні незалежної й економічно сильної української держави. Їхній доброчинність, щедрі інвестиції, гуманітарна допомога дітям, медичним закладам, вклад у зміщення духовності наших людей стали пір'ям для цивілізованого світу. Жертовне життя цих добрих і щедрих людей, уродженців древнього Миргорода, нагадує нам справжніх лицарів України, відданих національній ідеї, сне для всіх нас, українців, яскравою ворею нашого бессмерття.

Складаю мою глибоку подяку високоповажному Олексію Воскобойнику, його милій дружині Галині, всій їхній родині, схиляючи свою сиву голову перед їх великолідністю та щирістю.

Антон Шевченко, м. Миргород

«Ви за життя творите для себе тривалий пам'ятник на полі української науки»...

«Завершення Українського наукового інституту Гарвардського Університету /УНІГУ/ є головним завданням нашої еміграції, без якого не можна вести наукової війни за українську правду... Ми всі свої сили кинули на зовсім дотепер не обсаджений фронт у всесвітній науці, де про нас рішують без нас і проти нас...»

Ваш цірий княжий дар для Українського Гарварду стане прикладом для наслідування... ціре Вам українське спасибі... особливо у теперішніх хвилинах, коли Москва нищить нашу науку на Україні. Ми на ВЕРШИННОМУ американському університеті будуємо наукову твердиню, яка запевнить українцям постійне місце для боротьби проти окупантів на арені світової науки, парадізує україновійні плани ворогів та відстоює вкрадену ними історію й культуру України - Руси...»

Василь Лушняк від імені комітету Фонду Катедр Українознавства. Клівленд. Огайо.

«Неймовірний приклад жертвенності й активної творчої любові Батьківщини. Ви - прекрасні!

Нехай Всешишій Господь винагородить Вас усім добром і цяствам!»

Богдан Тарнавський, екзекутивний директор ФКУ та Лідія О. Степець, керівник канцелярії ФКУ, Кембрідж.

За особистий внесок в справу встановлення зв'язків з навчальними закладами США, організацію стажування молодих науковців і навчання студентів в університеті штату Пенсільванія, створення міжуніверситетського аграрного центру та особисті досягнення в галузі бізнесу і будівництва присвоїти доктору Воскобойнику Олексію Григоровичу почесне звання Почесного професора Українського державного аграрного університету.

Голова вченої ради, професор Д.О.Мельничук
Вчений секретар М.М.Падій